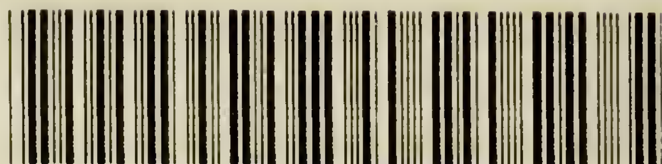

JE MAINTIENDRAI

DE

OPVOEDING VAN DEN GENEESHEER

ALS

MENSCH EN ALS GELEERDE.

DE

OPVOEDING VAN DEN GENEESHEER

ALS

MENSCH EN ALS GELEERDE,

BESCHOUWD IN BETREKKING TOT

DE FAMILIE, DEN STAAT EN DE MAATSCHAPPIJ.

Met 9 Tabellen.

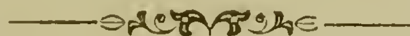
OPGEDRAGEN AAN

DE NEDERLANDSCHE VOLKSVERTEGENWOORDIGING

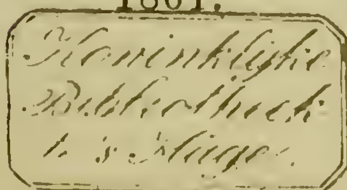
DOOR

JOHANN GOTTFRIED FRANTZ,
Med. et Art. Obst. Doctor,
Practiserend Geneesheer in de Gemeente Nieuwer-Amstel.

Ἰητρὸς φιλόσοφος ἰσόθεος.
(De wijsgeerige arts is Gode gelijk.)
HIPPOCRATES.

AMSTERDAM,
H. A. FRIJLINK.
1861.

7170

14824305

GEDRUKT BIJ W. J. KRÖBER.

AAN DE

NEDERLANDSCHE

VOLKSVERTEGENWOORDIGING.

Edelmogende Heeren!

Toen, bij den aanvang van het afgeloopen zittingsjaar, Zijne Majesteit, onze geëerbiedigde Koning, in de troonrede den wensch te kennen gaf, dat ook wetten ter regeling van het geneeskundig onderwijs en der geneeskundige staatsregeling U zouden voorgelegd worden, hebben onverwachte ministerieele crises, andere wetsontwerpen en wat dies meer zij, de goede bedoelingen van den Koning verijdeld, bedoelingen, waarvoor het geneeskundig deel der Natie Z. M. innig dankbaar was.

Thans, nu er, waaraan wij niet twijfelen, rust en eendragt is gekomen in het Ministerie, — nu er, wat wij ter wille der Natie hopen, goede verstandhouding en zamenwerking bestaat tusschen het Kabinet en de Volksvertegenwoordiging, — nu Z. M. de Koning, in de troonrede van dit jaar, de verzekering gaf, dat die wetsontwerpen

gereed zijn en U zullen worden aangeboden — zou het niet alleen mogelijk en waarschijnlijk kunnen wezen, dat gemelde wetsvoordragten in het zittingjaar 1861—1862 werkelijk ter tafel komen, maar houden wij dit voor ZEER ZEKER; immers, wie zou aan 's Konings woord durven — kunnen — mogen twijfelen?

't Is waar, dit is reeds een paar malen beproefd; maar, als een ander Medusahoofd, hebben beide wetsvoordragten hen, die haar in het aangezigt zagen, versteend, en Nederland heeft geen tweeden Perseus gevonden, om der Gorgone den kop af te houwen. (*)

Moge die held thans geboren zijn! de Nederlandsche Natie zou er hem dank voor weten.

Maar hebt gij er U wel op voorbereid, Mijneheeren? Hebt gij er wel eens rijpelijk over nagedacht, hoe zwaar dat hoofd der Phorcide weegt, hetwelk uw JA eenmaal van den romp zal scheiden? Weet gij wel, dat dat JA eenmaal beslissen zal over het leven van drie en een half millioen menschen, uwe landgenooten, 's Konings onderdanen? En niet alleen van drie en een half millioen, — neen, van honderd millioenen, van duizend millioenen, die nog komen zullen?

Siddert gij niet bij de gedachte, dat GIJ dat vonnis eenmaal zult uitspreken?

Of zoudt gij bij geval beweren, verpletterd onder den last van zulk eene verantwoordelijkheid, dat het *niet* zoo ware, en dat het leven eens menschen *niet* tijdelijk in han-

(*) Daarom is zeker de Nederlandsche Minerva nog niet compleet; immers in haar schild ontbreekt nog dat zegeteeken!

den is van den geneesheer, wiens onkunde het voor altijd kan verwoesten, ja vernietigen?

Maar als dit dan zoo is, en zóó IS HET, dan liever die voordragt verschoven, uitgesteld, gelijk men met zoovele zaken doet, die vastberaden wil, omvangrijke kennis en een warm hart behoeven, om GOED te worden begonnen en geëindigd.

Hoe, Mijneheeren! Gij zoudt dat in ernst, in vollen ernst kunnen meenen?

Gij zoudt dit in vollen ernst kunnen meenen, terwijl het in Nederland wemelt van gepatenteerde en ongepatenteerde kwakzalvers, die ongestraft de Natie vergiftigen?

Gij zoudt dit kunnen meenen, terwijl men in Nederland geneeskundigen FABRIEKT, zonder geregeld klinisch onderwijs in een gasthuis (zie bladz. 262.); zonder genoegzaam anatomisch onderrigt (zie bladz. 263); wier kennis meer dan gebrekkig en oppervlakkig is (zie bladz. 261—62); wier leermeesters soms even gebrekkig gevormd zijn als zij zelve; en wien men tot eisch stelt, alvorens zij in de geneeskundige oven worden gestoken (waaruit zij te voorschijn komen met een zeer dun korstje wetenschap, terwijl de rest ongaar en niet doorbakken is), dat zij *zestien jaren oud moeten zijn, lezen en schrijven kunnen en hunne gedachten geregeld uitdrukken?* (Zie art. 12 van het Koninklijk Besluit van 6 Jan. 1823. Reglement omtrent de inrigting van scholen, ter aankweeking van heelmeesters en vroedvrouwen.)

Gij zoudt dit kunnen meenen, terwijl de Nederlandsche Maatschappij ter Bevordering der Geneeskunde, in hare algemeene zitting van 1860, TWINTIG PUNTEN (zie bladz. 333—36) (er zijn er nog meer) heeft opgenoemd, waarin DA-

GELIJKS DE WETTEN OP DE GENEESKUNDIGE STAATSREGELING MET DEN VOET GETREDEN WORDEN EN DE PROVINCIALE EN PLAATSELIJKE GENEESKUNDIGE COMMISSIËN ONMAGTIG ZIJN, DIT TE KEER TE GAAN?

Gij zoudt dit kunnen meenen, terwijl onder hen, die in die commissiën zitting hebben, om DE WETTEN TE HANDHAVEN, gevonden worden, die de WETTEN ZELVE VERTREDEN, als daar zijn: apothekers, die inwendige practijk uitoefenen; chirurgijns, die inwendige practijk uitoefenen; geneesheeren (geen chirurgiae doctores) die heelkundige practijk uitoefenen; hoogleeraren, die particuliere practijk uitoefenen.

U ontsnapt een glimlach, niet waar, bij die comedie-vertooning?

Ik verbied U dien lach; men lacht niet over hetgeen SCHANDE is, over de schande van het Vaderland!

Die lach is majesteitsschennis van Nêerlands Eer!

En wilt gij nu weten, Mijneheeren, waarom het zóóver in Nederland is gekomen?

Omdat men niet weet wat een WAARACHTIG GENEESHEER *is*, zijn *moet* en alleen wezen *mag*.

Omdat men daartoe zich nooit de moeite heeft gegeven, en er te *onbeschaafd*, te *onontwikkeld* toe is.

Dat is vermetel gesproken, niet waar?

Hoe? Het Nederlandsche volk onbeschaafd en onontwikkeld!....

Mijneheeren! treedt een oogenblik met mij de maatschappij binnen — de Nederlandsche, wel te verstaan (die gaat ons hier alleen aan); het is mij om het even, of het een uwer prachtige salons zij, waarin wij den voet zetten, dan wel de meer eenvoudige binnenkamer van den gegoe-

den burger. Er wordt juist een vreemde gast voorgesteld. Hoort gij dat gemompel en gefluister? Ik zal het U hardop overbrengen. Deze vraagt: „hoe heet hij?" gene: „wie is hij?" een ander: „wat doet hij?" een vierde: „wat doet zijn vader?" een vijfde: „wie is zijne moeder?" een zesde: „heeft hij geld?" . . . . Neen, ik vergis mij; dat vroeg de *eerste* al...... maar niemand vraagt: „is dat een EERLIJK man? is dat een man, die TALENT heeft, die KENNIS bezit, die eene ZIEL heeft?"

Zulk een land is nog niet beschaafd, Mijneheeren!

Een ander maal nadert een knappe, oppassende zoon, met kwalijk verholen angst, zijnen vader.

Het is mij om het even, of die vader een van U is, Mijneheeren, dan wel die kruidenier dáár op den hoek.

Ik wil wel gelooven, dat hij niet op zijn gemak is, die goede jongen; want zijne liefde is zoo welgemeend, zoo opregt; zijn meisje zoo goed en lieftallig, zoo innig hem genegen, dat het hart hem wel in de schoenen moet zakken, nu hij zijn vader het JA of NEEN moet afvragen.

. . . .

Ziet gij hem met kwalijk verbeten toorn, met de wanhoop in het hart, daar als een gevonnisde, als een ter dood verwezene, stil voor zich heen sluipen?

Kort was het onderhoud geweest; het antwoord nog korter: NEEN!

Veel had de vader gevraagd; maar hij had niet gevraagd: „Is dat meisje *onbesproken* van wandel? heeft dat meisje den MOED en een HART om *vrouw* te zijn?"

Zulk een land, waarin de vaders dát niet vragen, ZULK EEN LAND IS NOG ONBESCHAAFD, MIJNEHEEREN!

**

Gij zijt wel eens in de kerk gewcest, niet waar? Sommige uwer zelfs dikwijls? Vele uwer slaan zeker zelfs geen zondag over? Dáár hebt gij dan zeker wel eens gebeden om *kracht* voor het volbrengen van uwe gewigtige taak? die kracht, niet waar, die uit God is?

Weet gij wel, waarin die kracht eenig en alleen is te zoeken?

IN DE WAARHEID!

En wel behoort er moed toe om WAAR te zijn; wel behoort er kracht toe om dat goddelijke geschenk, DE WAARHEID, te aanvaarden, te zoeken, te verdedigen, en, koste het zelfs ons leven, haar iedereen voor te houden in hare ontzagwekkende naaktheid!

Ook in de zalen, waarin Neerlands Volk zijne vertegenwoordigers heeft doen zetelen!

Die WAARHEID is eene reusachtige lawine, die alles medesleept in hare vaart: koningstroonen werpt zij omver; ministerzetels verbrijzelt zij; Magt, Aanzien, Geboorte, Tyrannie en Hebzucht verplettert zij; de Duisternis wijkt verschrikt terug voor den verblindenden gloed harer vlekkelooze reinheid; en — niet eerder stuit zij die vaart, voordat zij in sneeuwwitte vlokken uiteenspat tegen de onwrikbare rots van het REGT, die zij doopt in hare zilverglanzen!

Als die WAARHEID hare donderende stem verheft, dan verstomt de parlementaire logentaal; dan verbleekt de lip, die zich met Onregt wilde bezoedelen; dan verstijft de hand, die Misdaad wilde plegen!

Als die WAARHEID haar verblindend licht laat schijnen, dan smelten Domheid, Onkunde en Vooroordeel weg, als de dunne morgensneeuw voor de koesterende stralen der

lentezon, en ontluiken Wetenschap en Menschelijkheid als teedere uitspruitsels, om weldra in dien weldadigen gloed op te schieten tot reusachtige eiken.

Want — die WAARHEID is GOD zelf!

Wel nu, Mijneheeren, ik heb getracht, die Waarheid te verdedigen; ik heb *niets* ontzien om haar te huldigen, en veler wrevel heb ik welligt hierdoor tegen mij opgewekt, veler vriendschap of gunst welligt verbeurd, en mijn stoffelijk nadeel welligt zoodoende in de hand gewerkt. Mijne overtuiging echter, — mijne overtuiging, op onderzoek, op eigene werkzaamheid des geestes, op waarachtige menschenwaarde en wetenschap gegrond — meer dan dat, het maatschappelijk welzijn mijns vaderlands, is mij heiliger dan gunst en bijval ten koste daarvan gekocht.

Meent echter niet, dat ik U de les wil lezen? Meent niet, dat ik denk overal en in alles gelijk te hebben en voldoende kennis te bezitten om U te meesteren?

Dat zou al zeer kinderachtig zijn, en een KIND ben ik niet meer.

Maar ik heb getracht U, en met U het Nederlandsche Volk, te doen zien, wat een geneesheer wezen kan en zijn moet; ik heb U en de Natie willen doen gevoelen, dat de geneeskundige stand niet is wat hij behoorde te zijn, omdat onderwijs en wetgeving gebrekkig, meer dan gebrekkig, kunnen genoemd worden. Ik heb ten slotte U willen laten hooren, dat daarin verandering *moet* komen, en dat zoowel de Staat als Regering, als de Staat als Maatschappij, den waarachtigen geneesheer behoort te eerbiedigen en een einde moet maken aan de laagheden en onregtvaardigheden, die dagelijks bij honderden ongestraft plaats grijpen.

Meer kan, meer mag ik niet doen.

Ik bedreig met niets, Mijneheeren! want, zoo gij dit boek zult hebben gelezen en gij hebt het niet verstaan, — wanneer gij dit waarschuwend woord, al is het door een onbeduidend en onbekend jong geneesheer gesproken, in den wind slaat — dan zal het nageslacht uitspraak doen, wie van ons beide gelijk heeft: GIJ of IK!

Hebt gij millioenen noodig, vraagt ze. Als gij HONDERD EN TIEN MILLIOENEN kunt toestaan om het Nederlandsch publiek te laten reizen en trekken en den handelstand te bevoordeelen, dan kunt gij er ten minste TIEN vragen om wetenschap te bevorderen, den eersten stand der maatschappij in hare zedelijke waarde te herstellen en het leven van dat Publiek te beschermen.

En nu, Mijnheeren, God GEVE U kracht! Mogt die wet komen, beoordeelt haar dan met een verstand, als hadt gij een ander „SALOMONS oordeel" te vellen, en met een hart, als of er het leven van uw eigen kind van afhing.

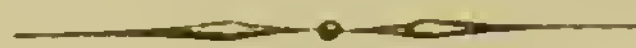
En werkelijk, dit vertrouwt gij aan die wet toe, — bedenkt dat wel!

Daarom werkt en bidt, opdat het volk van Nederland zich weldra moge verheugen in geneeskundige wetten, die tot eere strekken van eene verlichte Regering, tot roem van eene kloekmoedige, menschlievende en wetenschappelijke Volksvertegenwoordiging, en de schoonste parels zullen zijn aan de kroon van

WILLEM DEN DERDE.

Dr. J. G. **FRANTZ.**

NIEUWER-AMSTEL, 13 September 1861.

VOORWOORD.

Er zijn twee wijzen, volgens welke men gewoonlijk de verschillende verhoudingen des levens beschouwt, en beide rigtingen hebben hare warme verdedigers. De voorstanders der eene methode plaatsen zich op een geheel ideaal standpunt; zij construeren zich iedere maatschappelijke betrekkelijkheid volgens hunne ethisch-aesthetische begrippen; zij scheppen zich eene wereld, zoo als zij zijn moest, en roepen over alles, wat daaraan niet beantwoordt, hun wee en ach! Derhalve zien zij met een zeker trotsch medelijden op allen en alles, en zijn met zich zelve en de geheele maatschappij ontevreden, omdat zij nimmer vinden kunnen wat zij zoeken.

De volgelingen der tweede zienswijze beschouwen de bestaande orde van zaken met eenen geheel tegenovergestelden blik; zij redeneren ongeveer aldus: „Aangezien ik, enkel individu, de magt niet heb en nooit hebben zal, om de wereld beter te maken dan zij is, zoo zou het verkeerd zijn mijne beste krachten te verspillen in nutteloos pogen. Daar-

om nemen wij de zaken zoo als zij zijn, doen ons voordeel met de bestaande vooroordeelen en misbruiken der menschelijke zamenleving, en trachten zoo ruim mogelijk de practische waarheid te behartigen van het „*mundus vult decipi, decipiatur ergo.*"

Geen van beide hebben gelijk.

Even zoo toch, als de eerste eene dwaasheid begaan, door zich in bespiegelingen te verdiepen, die niet te verwezenlijken zijn, en zoo doende zich zelve elk levensgenot bederven, of wel de nog grootere dwaasheid, dat zij die droombeelden, het koste wat het wille, trachten te verwezenlijken, (ongeveer zoo, als de *Idées Napoléoniennes* de eenheid van Europa en den wereldvrede *à coups de canon* najagen) zoo ook zoude het even laag- als lafhartig wezen, om zijn voordeel te doen met bestaande gebreken en misbruiken, omdat men den moed niet heeft, ten koste van het dierbare „eigen-ik," het zijne bij te dragen tot het welzijn en de beschaving der menschheid. Beide rigtingen, hoezeer ook aan elkander tegenovergesteld, ontmoeten zich toch in één snijpunt, namelijk dat beide niet kunnen of willen begrijpen, dat iedere ontwikkeling langzaam gaat, en ieder groot uitwerksel het product is van oneindig vele krachten in betrekkelijk oneindig groote tijden; en juist, omdat de een *te veel* en *te spoedig*, de ander volkomen *niets* doet, zoo is ook beider resultaat gelijk *nul*.

Er is echter nog eene derde rigting mogelijk, en deze is, naar ons bescheiden oordeel, de ware.

Alle menschen toch hebben éene roeping: te streven naar éénheid in zedelijke volmaking. De wereldgeschiedenis is een reusachtig ontwikkelingsproces, gelijk de geheele natuur; en

gelijk de wereldgeschiedenis de geschiedenis van alle menschen omvat, zoo ook bestaat dat geheele reusachtige ontwikkelingsproces uit de ontwikkelingsprocessen der millioenen individuën. Daarom is ieder mensch geroepen om, overeenkomstig den trap zijner zedelijke en verstandelijke ontwikkeling en van het maatschappelijk standpunt uit, dat hij bekleedt, zoo veel als in hem is bij te dragen tot de algemeene beschaving en veredeling, door te streven naar zijne persoonlijke volmaking. Hij heeft dus niet het regt om te zeggen: „Wij laten de dingen zoo als zij zijn, en laten het aan anderen over om de wereld beter te maken," want dan verzaakt hij zijne roeping; maar ook evenmin heeft hij het regt om, in blinden eigenwaan, den zachten en geleidelijken gang der natuurontwikkeling te stuiten, om misgeboorten in het leven te roepen, of God te bespotten, omdat Hij in zijne ondoorgrondelijke wijsheid de volmaking der menschelijke maatschappij voor latere tijden heeft bewaard, dan die hij mag beleven.

Zie daar, waarde lezer, onze wijsgeerige geloofsbelijdenis; ziedaar de bron, waaruit de volgende regelen voortvloeijen.

Ieder schrijver, zoo hij het niet „om den broode" doet, behoort zich de volgende vragen te beantwoorden:

1°. Brengt mijn arbeid nut aan, dat is: beantwoordt hij aan eene gevoelde behoefte?

2°. Ben ik wel werkelijk in staat in die behoefte door *mijnen* arbeid te voorzien, geheel of gedeeltelijk?

3°. Is het de geschikte tijd tot het vervullen dier behoefte?

Het is een bekend verschijnsel, dat er bijna geen schrij-

ver gevonden wordt, die zich niet — hetzij ter goeder trouw, hetzij voor de oogen van het publiek — overtuigd houdt van het *nut* zijns arbeids. Bij den een is het eene *idée fixe;* bij den ander eigenwaan; bij een derde berekening; bij een vierden de eenig goede drijfveer van iedere menschelijke handeling — het *willen* van hetgeen goed is en waar. Onder welke categorie gij ons rekenen wilt, waarde lezer, laten wij aan uwe welwillendheid over; maar zeker hebben wij ons in het „nut" van ons onderwerp niet vergist. Immers, dat er gewigtige leemten en feilen zijn in de regeling van de uitoefening der geneeskunde en het hooger onderwijs, dat heeft zelfs de Regering ingezien; dat er vrij wat te veranderen en verbeteren zou vallen in de betrekkingen tusschen geneesheeren onderling en tusschen hen en de maatschappij, dat leert iedere dagelijksche ondervinding.

In deze eeuw van gutta percha en caoutchouc toch, schijnt het ons toe, dat, hetgeen men eerlijkheid en geweten heeft genoemd, eene haar waardige rekbaarheid heeft verkregen, en werkelijk wordt men er toe genoopt het er voor te houden, zoo men de handelingen der menschen naar die twee maatstaven wil beoordeelen, dat men eene enkele secte van Methodisten voor zich heeft, welke van THEMISON's κοινότητες (*), slechts het „*laxum*" heeft overgehouden, terwijl

---

(*) THEMISON, een geneesheer uit Laodicea, in Syrië (63 j. v. CHR. — 25 j. n. CHR.), liet alle ziekten uit drie bronnen (κοινότητες-gemeenschappen) voortkomen, naarmate de vezels te sterk gespannen (*strictum*), te verslapt (*laxum*), of wel beide tegelijk waren (*mixtum*). Hij stichtte de geneeskundige secte der Methodisten.

men zich gelukkig mag achten een enkelen te vinden, die nog aan een „*mixtum*" gelooft!

Die laxiteit van gewetens-eerlijkheid heeft zich zoowel van de geneesheeren zelve als van de leeken meester gemaakt, en, kunnen de eerste zich beroepen op de ondankbaarheid der menschen, zoo geestig en waar voorgesteld door de teekeningen van HENDRIK GOLTZIUS, in de bekende voorstelling van den arts als God, engel, mensch en duivel, zoo kunnen de laatste menigen geneesheer het schaamrood op de kaken jagen, door hem de volgende, treffend ware woorden uit L. BÜCHNER's *Arzt und Publicum* toe te voegen: „Daher der Charlatan von heute nicht blos auszerhalb, sondern noch mehr, *ja recht eigentlich*, innerhalb der ärzlichen Kreise selbst su suchen ist. Eitelkeit, Sucht zu glänzen, verbunden mit einer nicht bis zur letzten Reife gediehenen ärzlichen Bildung, sowie *Gewinnsucht*, ziehen eine nicht geringe Anzahl sonst vielleicht begabter Aerzte auf diesem gefährlichen und dem Wohle des Publicums, wie dem Fortschritte der Wissenschaft *und der Würde des Aerztlichen Standes*, gleich nachtheiligen Pfad."

Talrijk zijn de zamenwerkende *potentiae* die eenen dusdanigen toestand veroorzaakten, maar ook talrijk zijn de middelen tot stuiting van het kwaad. En het voornaamste middel, het is de opvoeding van den Geneesheer, maar de opvoeding in haar geheel, zoowel die, welke hij van zijne ouders als van den Staat, zoowel die, welke hij in zijne kindsheid als in zijne jongelingsjaren erlangt. Door deze te verbeteren, willen wij zorg dragen, dat in de toekomst geen charlatans meer „innerhalb der ärztlichen Kreise" gevonden worden; maar ook hier moet de Baconische stelling

in hare geheele uitgestrektheid worden vervuld: „*Ubi restauratio facienda est, ea fiat ab imis fundamentis!*"

Of het eene behoefte is, dat er iemand gevonden worde, die het beproeft, om zoo wel de betrekkingen van den geneesheer tot de maatschappij, als die van de maatschappij tot den geneesheer, te toetsen aan de wetten der zedelijkheid, des verstands en der wetenschap? Wij willen er nog een antwoord op geven in de beantwoording der tweede vraag.

Het is eene treurige waarheid, maar het is eene waarheid, dat er maar al te veel lieden gevonden worden, voor wie het opzettelijk ignoreren hunner zedelijke verpligtingen de beste verontschuldiging is om ze niet na te komen. De wereld is eenmaal zoo, — dus redeneert men; niemand neemt het zoo naauw, en waarom zou ik, door den braven man te spelen, mijn eigen bestaan met voeten treden..... *Après nous le déluge!*"

Zie, geachte lezer! die laauwheid, dat schuldige zich onttrekken aan zijne pligten, dat is het geheim, hetwelk ons verklaren kan, waarom men — en helaas niet het minst in Nederland — waar het waarachtige verbeteringen geldt, *veel* spreekt en *niets* doet.

Zoo is er dan ook met betrekking tot ons onderwerp, voor zooverre ons bekend is (welligt is het onkunde, en wij wenschten dat het zoo ware), geen werk van algemeene bekendheid en uitgebreide strekking in onze litteratuur te vinden, dat aan de door ons voorgestelde behoefte voldoet, en daarom hebben wij, niettegenstaande de geringe ervaring van 27 jaren, het ons tot pligt gerekend, die zware taak te aanvaarden. Gelooft ons, het is noch eerzucht, noch

eigenwaan, die er ons toe aansporen, en met warmte noodigen wij iedere bekwamere hand uit, het onderwerp waardiger en beter te behandelen; maar waar die hand niet aan het werk wordt geslagen, daar roepen wij „voorwaarts!” bedenkende, dat eenmaal het „voorwaarts” eener vrouw mannen heeft doen handelen, en ons dierbaar vaderland heeft gered.

Of het tijd is in die behoefte te voorzien? Wij zouden kunnen zeggen: het is bijna te laat; maar ook hier geldt het „beter laat dan nooit.” Nog zijn de betrekkelijke wetsontwerpen *in ovo* en, al hebben wij dan de zekerheid van eenen *partus serotinus*, als wij ons dan maar niet in de diagnose hebben vergist en het geen *graviditas spuria* mogte. zijn!

Dus, nog is het tijd; nog kunnen er wenken gegeven en wenken opgevolg worden; en daarom hebben wij ons gehaast deze regelen thans het licht te doen zien, omdat welligt slechts ééne enkele opmerking, daarin nedergelegd, de spoorslag zou kunnen zijn tot eenige verbetering. Wat de uitvoering betreft, zij is ons eigendom, en ieder staat het vrij die goed of niet goed te vinden. Wij zijn van hare onvolmaaktheid, de onmisbare feil van ieders werk en vooral van jeugdige schrijvers, volkomen overtuigd, en wie er genoegen in mogt nemen, dit te schrappen, dat te verbeteren, iets anders er bij te voegen, wij staan hem dit vermaak gaarne toe. Aangenaam evenwel zou het ons zijn, even als ieder ander, die zijnen arbeid het publiek aanbiedt, te weten, dat onze bedoeling gewaardeerd en in ons werk eenig goeds gevonden werd; voor het overige weten wij de waarheid op prijs te stellen van hetgeen DE BALZAC

eens (1835) aan den uitgever van de *Revue de Paris* schreef...... „*que tout lecteur, qui donne trois sous pour lire un livre, se permets vis-à-vis de l'auteur pour trois mille france de caprices,*" — en, in dezen tijd, waarin de *caprices* zoo goedkoop zijn en de *bon sens* zoo duur is, kan men zich voor dien prijs er al vrij wat veroorloven!

INHOUD.

HOOFDSTUK V.

HOOFDSTUK VI.

HOOFDSTUK VII.

HOOFDSTUK VIII.

HOOFDSTUK IX.

TWEEDE AFDEELING.

DE GENEESHEER ALS SUBJECT ZICH ZELVEN BINNEN HET FAMILIE-MOMENT BEPALENDE.

HOOFDSTUK X.

HOOFDSTUK XI.

HOOFDSTUK XII.

HOOFDSTUK XIII.

HOOFDSTUK XIV.

TWEEDE BOEK.

HET POLITISCH-PAEDAGOGISCH GEDEELTE DER IATROGOGIE.

HET STAATS-MOMENT DER OPVOEDING.

DERDE BOEK.

HET COENISCH-PAEDAGOGISCH GEDEELTE DER IATROGOGIE.

HET MAATSCHAPPELIJK MOMENT DER OPVOEDING.

HOOFDSTUK I.

HOOFDSTUK II.

EERSTE BOEK.

HET OEKEÏSCH-PAEDAGOGISCH GEDEELTE DER IATROGOGIE.

HET FAMILIE-MOMENT DER OPVOEDING.

EERSTE AFDEELING.

DE GENEESHEER ALS OBJECT BINNEN HET FAMILIE-MOMENT BEPAALD WORDENDE.

HOOFDSTUK I.

DE OUDERLIJKE BESTEMMING.

Moeders van Nederland! hoe moet het u wel te moede zijn, als gij, het hoofd zachtkens voorovergebogen, met ingehouden adem uwen eerstgeboren zoon bespiedt, terwijl hij met lange teugen zich aan de volle borst laaft? Hoe moet het u te moede zijn, als gij hem, nadat de zoete bron nieuwe levenskracht aan het teedere ligchaam heeft geschonken, in zijne kleine wieg ter ruste legt, en uw oog zich niet verzadigen kan aan die trekken, die het beeld eens aangebeden echtgenoots zoo geheel wedergeven, bij het aanschouwen van dat pand der opregtste liefde, dat daar slaapt den slaap der onschuld? Hoe moet het u te moede zijn, vaders! als gij, bij de t'huiskomst na eenen dag vol zorgen, het zorgelooze gelaat van uwen zoon aanschouwt, en, terwijl gij hem zacht krijtende uit zijn bedje opneemt, uwen eerstgeborene, uwe vreugde, uwe hoop ten hemel heft, als smeek-

tet gij den zegen des Allerhoogsten af op dien eersteling van uwen echt? Hoe het u dan te moede moet zijn, dat beseft gij alleen, vaders en moeders, die dat zalig genot hebben gesmaakt; wij, die het niet kennen, moeten er slechts naar gissen: maar iets begrijpen wij toch, en dat iets willen wij u ook van ganscher harte vergeven, dat gij namelijk in die oogenblikken, geheel de wereld, geheel de schepping vergetende, in dien zoon den vertegenwoordiger ziet van wat uw harte het vurigst verlangt. Gij moeders, gij ziet in hem het liefdevolle kind, dat uwe wenschen voorkomt, dat uwe gedachten raadt, dat uwer tallooze zorgen zich waardig toont en eenmaal de steun zal zijn van uwen ouderdom; gij vaders, gij ziet in uwen spruit den bewaarder eens onbevlekten naams, den bezitter uwer have, den opvolger eener roemvolle betrekking!

O, dat het zoo ware! o, dat die droom, aan de wieg gedroomd, zich in het kind, den jongeling, den man verwezenlijken mogt! hoe gelukkig zou het leven, hoe zalig het sterven zijn! Maar helaas! die droom blijft al te dikwijls wat hij was — een droom!

Maar ook alleen in dien roes, van het zich voor 't eerst vader of moeder gevoelen, vergeven wij u dien, — vergeven wij het u, ouders, dat gij over het lot uwer kinderen eigenmagtig beschikt. Later, als die betooverende nevel, waarin gij slechts schijngestalten hebt aanschouwd, voor het heldere daglicht, — later, als die zielverrukkende zwijmel voor het kalme bewustzijn zal hebben plaats gemaakt — dan vergeven wij hem u niet meer; want wat toen eene verschoonbare feil was, wordt dan eene onherstelbare misdaad.

Ouders, wij staan het u toe, dat gij van uwe kinderen gehoorzaamheid vergt; wij staan het u toe, ze volgens uwe begrippen van hetgeen goed is op te voeden; wij staan het u toe, met alle middelen, die u ten dienste staan, ze overeenkomstig uwen maatschappelijken stand groot te brengen; we staan het u toe, hun het geloof uwer vaderen in te prenten, en hen God te leeren dienen, gelijk gij zelve Hem dient: maar gij zult niet eigenmagtig hun de baan afbakenen, die zij op deze aarde zullen te doorloopen hebben; gij zult niet in uwe kortzigtigheid Gods voorzienigheid vooruitloopen, en in uwe feilbare wijsheid de wegen bepalen, die alleen Zijne

wegen zijn! Ouders, begrijpt het wel — uwe kinderen zijn niet uwe slaven!

Vergun mij, waarde lezer, het hier nedergelegde denkbeeld door eene soort van gelijkenis op te helderen.

Een tuinman had van een vriend, die verre gewesten bewoonde, een vreemd zaad ten geschenke gekregen, met den last om het zorgvuldig te kweeken. Niettegenstaande hij het onbekende geschenk van alle zijden bezigtigde, zoo was en bleef het hem duister, wat er uit dat zaad worden moest. Zou het eenmaal tot een reusachtigen boom opgroeijen, zou het schoone vruchten of prachtige bloemen dragen, dan wel een onaanzienlijk heestergewas of slechts een nietig plantje er uit te voorschijn komen?.... het was hem een raadsel. Hoe het zij, hij legde desniettemin het zaad in zorgvuldig gezuiverde aarde; en toen het ontkiemde, bragt hij het nu eens in de zon, dan weder in de schaduw, en voorzag het van water, al naarmate hij bespeurde, dat het jeugdige spruitje het noodig had, en dit beantwoordde vaak lang niet aan zijne gedachten en verkregene kennis. Groot was evenwel zijne hoop, dat het zoo zorgvuldig gekweekte zaad tot een trotsch gewas mogt opgroeijen, dat al zijne moeite rijkelijk zou beloonen. Was die verwachting gespannen, de teleurstelling was zooveel te grooter; want ziet, het zaad groeide op tot een onaanzienlijk plantje, met kleine kleurlooze bloempjes en onsmakelijke harde vruchtjes. Tranen van spijt rolden over zijne wangen, en in zijnen toorn om zich slaande, kwetste hij zich ernstig de hand. Nu was het lot der arme kweekelinge besloten, en met eenen driftigen ruk brak hij met bloedende vingeren de kroon er van af.

Doch ziet, welk een wonder! Uit den gebroken stengel was een witachtig sap gestroomd; en naauwelijks had dit de wonde beroerd, of het bloeden had opgehouden, de pijn was verdwenen en de kwetsuur weldra geheeld! Wie was vrolijker dan onze tuinman; maar ook, wie had meer opregt berouw over zijne roekelooze, eigendunkelijke handelwijze dan hij. Gelukkig dan ook, dat de arme plant door zorgvuldige verpleging weldra nog schooner bloeide dan te voren en zijnen bezitter aanzienlijk voordeel aanbragt.

Wat dit zaad den tuinier was, dat zijn u, ouders, uwe

kinderen. Het is een u geleend pand, een u toevertrouwd goed; en wie zal het u zeggen, of het kind, dat gij koestert, u den grijzen schedel eenmaal met lauweren dan wel met eene doornenkroon zal omkransen? Daarom, kweekt ze op als u onbekende planten. Ziet naauwkeurig toe, welke aarde ze behoeven, of zij de felle zonnestralen dan wel het matte licht, of zij eene vlijtige dan wel eene schaarsche begieting noodig hebben; maar verbeeldt het u nooit, dat gij vooraf kunt zeggen, het zal een trotsche ceder of eene geurige liane worden; want Gode alleen is het bekend, aan welk gewas gij uwe zorgen hebt besteed. En, mogt de volwassene plant schijnbaar uwe verwachtingen teleurstellen, dat de Almagtige u dan behoede voor eene daad van roekeloosheid; breekt dan niet den knop af, welks verborgene bloesems gij niet kent; immers, hij is in het zweet uws aanschijns opgeschoten en uitgebot; en wie weet welk heerlijk melksap hij verbergt, welks geheime krachten welligt zoo'n menigen ter genezing zullen zijn!

En toch, hoe ongeoorloofd, hoe dwaas het zijn moge, het kind, dat naauwelijks het levenslicht heeft aanschouwd, onherroepelijk tot de eene of andere maatschappelijken betrekking te bestemmen, zoo is het een feit, dat zoo dikwijls gepleegd wordt, dat wij er niet luide genoeg onze stem tegen kunnen verheffen. Is er wel een grooter bewijs van 's menschen eigenwaan, dan dat hij zich inbeeldt een mensch te kunnen formeeren naar zijne eigene willekeur! is er wel eene meer doorslaande getuigenis, dat hij maar al te vaak de waarheid der spreuk vergeet: »de mensch wikt, maar God beschikt!"

Maar is er wel eene hoovaardij, die meer gefnuikt wordt dan deze? Iedere bladzijde, iedere regel van het groote geschiedboek der wereld, waar zij u eenen grooten naam wijst, toont het u aan. Niet der ouderen wil, maar de geleidelijke ontwikkeling van de aangeborene neiging, — niet des vaders dwang, maar de ontkieming van het ingeschapen talent, dat zelfs in den hardsten bodem uit alle reten en scheuren, waar het slechts eene enkele zonnesprank mag opvangen, als het ware te voorschijn berst — dat heeft die mannen gemaakt, die wij als de koningen der wetenschap, der zedelijke en stoffelijke beschaving begroeten. Wat

zou er van de schitterendste ster aan den geneeskundigen hemel geworden zijn, zoo de groote BOERHAAVE de vaderlijke bestemming hadde opgevolgd en predikant ware geworden? Duitschlands grootste physioloog, ALBERT HALLER, zou tot geestelijke worden opgeleid, de schepper van het Brownianisme moest als weverszoon den vader in zijn handwerk opvolgen; en waar zouden wij eindigen, zoo wij slechts eene naamlijst moesten leveren van geniën, die, zelfs door hunne eigene ouders niet gekend of ontdekt, door den dwazen wil dier zelfde ouders in het niet zouden zijn gebleven?

Ja, het is een hemeltergende eigenwaan, eene onvergeeflijke dwaasheid, eene onuitwischbare misdaad, uit trots, eerzucht, eigenliefde, winzucht of een verkeerdelijk begrijpen der vaderlijke magt, het dierbaarste wat men bezit, zijn eigen kind, meêdoogenloos op te offeren. Een der meest voorkomende verschijnselen is dit, dat lieden, welke van eene zeer nederige afkomst zijn, zich in hunne telgen tot eenen hoogeren maatschappelijke stand willen verheffen. B.v. A is arbeider; van knecht is hij baas geworden, en door eene onafgebrokene vlijt, gepaard aan wijze spaarzaamheid, heeft hij een onafhankelijk kapitaaltje verworven. Maar met het geld heeft A ook den bijna nooit ontbrekenden parvenu-trots verkregen, en zijn eenige zoon, reeds een bedorven kind, moet tot dominé worden opgeleid. B. heeft in den kleinhandel het even ver gebragt als A, en hij bestemt den erfgenaam zijns onbekenden naams tot geneesheer!

Wat zijn nu de mathematisch zekere gevolgen dier willekeurige besluiten? Dat in de eerste plaats zoodanige jonge lieden, die dan vaak eene zeer scheeve en bedorven opvoeding hebben genoten, in een hun onbekend medium worden geplaatst, waarin zij personen en toestanden leeren kennen, die hun geheel vreemd waren en liefst vreemd hadden moeten blijven. Zijn zij eenmaal aan hunnen nieuwen stand gewoon, nadat men zich lang vrolijk heeft gemaakt over hunne onbeschaafde manieren, die zij bij uitzondering slechts geheel weten af te leggen, dan ontwikkelt zich gewoonlijk eene treurige tweede periode, die, waarin zij hunnen eigenen ouders te wijs af zijn geworden en vaak met hun eigen vader den spot drijven — of, wat nog erger is, hem minachten. Het »factotum"

der familie maakt zich meestal over die familie vrolijk of verloochent haar, en is bovendien in vele gevallen óf een verkwister der zuinig vergaarde penningen, óf een ongelukkige brekebeen in het hem opgedrongen studievak. Eene tweede oorzaak is veelal daarin gelegen, dat mannen van rang en aanzien hunne zonen met al de middelen, waarover zij beschikken kunnen, ook dien rang en dat aanzien willen verzekeren, en de studie ligt het meest voor de hand. Of wel, de zonen moeten, willen of niet, den vader in zijne maatschappelijke betrekking opvolgen; of wel, moeders hebben in de gedachten reeds den zuigeling tot den geestelijken stand bestemd; of eindelijk, een veelvermogende aanverwant heeft den zoon tot zijnen erfgenaam verkoren, zoo hij dit of dat geleerd beroep aanvaardt: alle zoovele vergrijpen tegen 'smenschen heiligst goed — zijne zedelijke vrijheid. Zoo alleen en niet anders komen, in welken stand of rang ook, die ongelukkigen zonder tal in de wereld, die, ongeschikt voor het eenmaal gekozen beroep, zichzelven in den weg zijn, en meer geschikte ambtgenooten een eervol en verdiend bestaan op de meest onregtvaardige wijze ontweldigen. Van daar die zedeloosheid, laaghartigheid, veinzerij en laster, waaraan zoovele halfgeleerden, van welken aard die kennis ook zij, zich overgeven, omdat bij hen sluwheid en oneerlijkheid kunde en bekwaamheid moeten vervangen. En die zedelijke verbastering, waardoor de maatschappij te gronde gaat, is — ouders, laat het als bazuingeschal u in de ooren klinken! — van de honderd malen, negen-en-negentig malen *uw* werk.

Wij wenschen echter niet verkeerd begrepen te worden. Wie meenen zou geregtigd te zijn om uit de voorgaande regelen op te maken, dat wij den geleerden stand tot een aristocratisch goed zouden willen verheffen, waarin slechts zij op hunne plaats waren, die door geboorte of titels er eigenlijk het meeste aanspraak op hadden, hij zou zich ernstig vergissen. Niemand toch is grooter in ons oog, dan hij, die de omstandigheden, waaronder hij het levenslicht ziet, als een geleend kleed beschouwende, het verre van zich werpt om zich in zijn waarachtig gewaad te vertoonen — dat, waarop de ontwikkeling van zijnen geest hem aanspraak geeft. Hij, die uit arme en onbeduidende ouders

geboren, met gebrekkige hulpmiddelen, alleen door zijn genie of zijne veelzijdige geleerdheid eenen eertitel weet te verwerven, staat oneindig hooger dan de vorst, die door kracht van wapenen koninkrijken verovert, of de millionair, die zich duizend millioenen schats vergadert; maar het moet de zich vrij ontwikkelende geest zijn, die dat doel bereikt, — niet der ouderen trots, die het beoogt.

En ook over u willen wij den staf niet breken, ouders, als gij voor uwe kinderen, zoo zij zelve geen bepaalde neiging aan den dag leggen, dat beroep kiest, hetgeen het beste naar uw oordeel, voor uwe middelen en hunnen aard berekend is; maar wat wij u dringend verzoeken — neen, dreigend bevelen, het is: dwarsboomt hen niet in hunnen natuurlijken aanleg; dwingt hen niet tot een stand, waarvoor zij geene roeping gevoelen; breekt niet — gelijk de tuinman den knop — het ontluikend talent van zijnen stengel; want het bloed, dat uit die wonde vloeide, zoude eenmaal vreeselijk tegen u kunnen getuigen!

Wij gelooven genoeg te hebben gezegd om volkomen te zijn verstaan, en, zoo wij onze woorden nog eens kortelijk wilden zamenvatten, wij zouden ongeveer *dit* voorschrift geven.

Ouders, onthoudt het: iedere daad, waartoe gij uw kind dwingt en welke slechts eenigermate in verband staat tot zijn toekomstig levensgeluk, is eene onverantwoordelijke daad voor u zelven en een vergrijp tegen de zedelijke vrijheid uws kinds.

Begint nooit aan een beroep voor uwen zoon te denken, voor dat zijne verstandelijke en zedelijke vermogens zoover ontwikkeld zijn, dat hij in staat is eene neiging voor de eene of andere maatschappelijke betrekking aan den dag te leggen.

Zijn die vermogens sterk ontwikkeld en wordt de neiging roeping, stelt dan alle dienstbare middelen in het werk, dat uwe opvoeding daaraan beantwoorde; uw pligt is het dan, den ontluikenden geest te temperen, waar hij te welig opschiet, — te lieden, waar hij valsche wegen mogt inslaan, — maar vooral, hem al het voedsel te verschaffen, dat voor zijnen wasdom dienstig is.

Zijn die vermogens zwak en is die neiging onbestemd,

hoedt u dan vooral uwen uil voor eenen valk te houden; kiest dan nooit den geleerden stand (waarin men, helaas, reeds al te veel zulke uilen aantreft), maar laat uwe keuze zich rigten naar het karakter, den natuurlijken aanleg en de verstandelijke vermogens uws kind; en vergeet het nooit, dat ieder beroep, hoe nederig ook, hem, die het uitoefent, tot eere kan strekken, mits hij een *eerlijk* man zij!

HOOFDSTUK II.

DE KINDSCHE JAREN.

Is er één stelregel in de paedagogie, die meer veronachtzaamd wordt en minder begrepen, het is deze: de opvoeding van het kind begint met zijne geboorte. Eene tweede zaak, die in den regel evenzoo verkeerd wordt opgevat, is het begrip zelf, wat men onder opvoeding hebbe te verstaan. Al te dikwijls toch meent men door de ontwikkeling van verstand en hart het opvoedingswerk te hebben voltooid, en vergeet geheel en al, dat de zorg voor de ontwikkeling des ligchaams een even groot en voornaam deel er van uitmaakt. Derhalve, men kome deze voorschriften na: begin de opvoeding uws kinds reeds bij zijne geboorte; begrijp het wel, dat zij bestaan moet in de ontwikkeling van zijn ligchaam, van zijn gemoed en van zijnen geest. Zoodoende zult gij den grondslag hebben gelegd voor de uitstekendste opleiding.

Wie zou aan de waarheid dier beide stellingen kunnen twijfelen? Is niet de eerste kreet, waarmede de jonggeborene u verwelkomt, een bewijs, dat de buitenwereld invloed uitoefent op zijn organisme? Is niet iedere zijner bewegingen eene reactie op eene, voor u vaak verborgene, oorzaak? en, zoo gij het de borst biedt, zal het dan niet de lipjes sluiten, om zich aan het moederlijk voedsel te laven? Gij noemt dit instinctmatig; wij hebben er vrede mede, maar moeten u doen opmerken, dat woorden weinig beteekenen, en wij misschien nog menig psycholoog in het naauw zouden brengen, zoo wij hem de juiste bepaling en grenzen afvroegen

van het instinct. Doch noemt het hoe gij wilt, van dag tot dag, van uur tot uur schier, kunt gij de ontwikkeling van het kind bespeuren. Eerst zijn het schelle toonen, die zijne aandacht trekken; later luistert het naar zachter geruischen. Eerst zijn het schitterende kleuren, die indruk maken op zijn oog; later zijn het flaauwere tinten, waarop de blik zich vestigt. Juist dat luisteren, juist dat bekijken, het is eene bepaling van den wil, en derhalve eene uiting van een der vermogens zijner onsterfelijke ziel.

Wilt gij een voorbeeld van welk een uiterst belang de ligchamelijke opvoeding van het kind is, juist in zijne vroegste kindsheid? Wij wijzen u op den nooit genoeg te waardeeren invloed van het eerste voedsel. Vergelijkt eens de kinderen, door gezonde moeders gezoogd, met die van ziekelijke of luetische voedsters, of met de arme kleinen, die met den pappot worden groot gebragt; en wat is uw antwoord? Wij wijzen u op de te weinig gekende gevolgen, afhankelijk van huisvesting en woonplaats: vergelijkt eens het wicht, dat in het zand van Hollands zeeduin zich rolt en wentelt, met die ongelukkige wezentjes, die in eenen duisteren kelder het eerste licht — neen, de eerste schemering van het licht hebben aanschouwd!

Van waar die verwoestende *atroghia infantum*, die, onder de symptomen van het den armen zoo bekende koperzuur, duizenden en honderdduizenden kinderen wegmaait? van waar die *tabes meseraica*, die de bleeke uitgeputte lijdertjes tot eenen vroegen dood of een ellendig leven doemt? Van waar anders dan van verwaarloosde ligchamelijke verzorging in de eerste weken van het kinderlijk bestaan, zij het dan ook buiten schuld uit armoede en gebrek. Doch waar zouden wij ophouden, zoo wij nog meerdere voorbeelden wilden bijbrengen tot staving van het gezegde!

Beschouwen wij derhalve bovengenoemde stelregels als onomstootbare waarheden, en vermelden wij, om door den rijkdom van het gewigtige onderwerp niet al te zeer uit te weiden, eenige voorname punten, die voor de opvoeding van het kind in 't algemeen en van den aanstaanden geneesheer in het bijzonder van het grootste gewigt zijn.

Gelijk de natuur bij ieder ontwikkelingsproces eene bepaalde reeks van tijdperken doorloopt, zoo bespeuren wij

die zelfde regelmaat bij de ontwikkeling van het kind. Alles, wat die tijdperken tracht af te korten, te verlengen of te veranderen, is tegennatuurlijk, en de opvoeding moet dus in de eerste plaats *eene natuurlijke* zijn.

Nu merken wij op, dat hetgeen het meest bij het pas geboren kind op den voorgrond treedt, voor de ligchamelijke spheer in de voeding, voor de verstandelijke in de zintuigelijke waarneming bestaat; hierop zij dus in de eerste plaats de aandacht gerigt. Goed, krachtig en voor den ouderdom passend voedsel, ziedaar het eerste vereischte. Met de voeding houdt de groei gelijken tred, en ook deze heeft zijne regten; dat is, men zorge dat het kinderlijk ligchaam in alle rigtingen behoorlijk zich kan uitzetten, en vermijde zooveel mogelijk dat schadelijke inbakeren en inspelden, waardoor zoo menige fraaije leest voor immer bedorven is geworden.

Zijn aan deze twee gegevens voldaan, heeft men ten opzigte van voeding, kleeding, en vooral ook woning, in de eerste ligchamelijke behoeften van het kind voorzien, dan is de tweede hoofdzorg, dat men zijne zintuigen ontwikkele. Wie zich eenmaal met den schoonen arbeid van den Leidschen Hoogleeraar G. C. B. SURINGAR heeft bekend gemaakt over »*de opvoeding der zintuigen*," of de »*Emile*" van ROUSSEAU heeft gelezen, zal eerst regt beseffen wat er in dit voorschrift ligt opgesloten. Niets is voor iederen mensch in het algemeen, en voor den aanstaanden geneesheer in het bijzonder, van meer gewigt, dan de behoorlijke oefening zijner zintuigen.

Vooral een scherp gehoor, een goed gezigt en een fijn gevoel zijn onmisbare vereischten, en nimmer zal de blinde, de doove of de eeltvingerige in staat zijn, zelfs middelmatig het vak der geneeskunde uit te oefenen.

Hand aan hand met de ligchamelijke vorming en de verstandelijke ontwikkeling behoort die van het karakter te gaan. Niets toch is verderfelijker dan het valsche begrip, dat zeer jeugdige kinderen geen karakter hebben. Wel is waar bestaat het nog slechts »in nuce," maar dat het aanwezig is, welk opmerkzaam mensch zou het durven ontkennen? Integendeel, niets ziet men menigvuldiger dan kinderen, die in de eerste tijdperken hunner ontwikkeling allerlei on-

deugden vertoonen, als daar zijn: eigenzinnigheid, plaagzucht, gramstorigheid, nijd en jaloezij. Zuigelingen toch kan met uren lang hooren schreeuwen, indien zij b.v., gewoon zijnde slechts in moeders handen te wezen, niet aan hun verlangen voldaan zien. Kinderen van eenige maanden oud, zoo men hen steeds den zin heeft ingewilligd, trappen en tieren, indien dit onverhoopt eens niet het geval mogt zijn; kortom, men kan wel zeggen, dat voor de ondeugd geen leeftijd te teeder is. Wee hen, die deze wenken niet begrijpen, — die meenen, dat het later tijd genoeg is om die gebreken af te wennen, of, wat wel het ergst van alles is, juist dergelijke uitingen voor het bewijs houden van een uitmuntenden aanleg. Neen, nimmer geaarzeld, ouders! telkenmale, als gij iets in uwe nog zoo jeugdige telgen ziet, dat er niet behoort in te zijn, dan krachtdadig er tegen te velde getrokken; het is beter het rietje te buigen dan het riet.

Voor het zevende levensjaar mag niet met de opzettelijke ontwikkeling van het verstand een aanvang worden gemaakt; tot dien tijd behooren kinderen te spelen. Niets is beschamender voor den mensch, dan hem tot den aap van een ander mensch te verlagen; niets vernederender, dan zijne kinderen tot kunstjes af te rigten, gelijk men een hond of ander dier dresseert. Of, wat noemt gij het anders dan vernederende kunstjes, als gij een drie- of vierjarig kind versjes of verzen hoort opzeggen, welks inhoud het volstrekt niet begrijpt? als gij het woorden in vreemde talen hoort napraten, of iemand een heel sierlijk compliment maken, en dergelijke meer? En met welken naam moet men wel niet de dolzinnige ouders dier wonderkinderen bestempelen, alsmede zij, die de domheid begaan om dergelijke gedresseerde kunstpaardjes luide toe te juichen? Neen, spelen moet de jeugd, spelen moet het kind, om als knaap en jongeling te kunnen leeren en als man te kunnen werken. Meent daarom niet, dat het spel eene onbeduidende zaak zij! Juist daarin ligt de fout, dat men niet genoeg begrijpt, dat het spelen slechts de *vorm* is, waaronder het kind *leert*. Nemen wij een eenvoudig voorbeeld. Geef aan het kind eene prent met soldaten. Voor den zuigeling zijn het slechts de hard afstekende kleuren, die hem treffen; het oudere kind zal u

weten aan te wijzen, waar »de roode" en waar »de blaauwe mannen" staan; het nog oudere zal onderscheid maken tusschen den kapitein, den tamboer en den soldaat. Het eerste proces is slechts een eenvoudig kleur-indruk; het tweede maakt reeds verschil tusschen twee verschillende kleur-indrukken; in het derde eindelijk paart zich het begrip van rang, als de oorzaak van dat verschil in kleuren.

Het spel kan en moet van tweeërlei aard zijn: het ontwikkele zoowel het ligchaam als den geest. Van het rollen en kruipen af tot de meer zaamgestelde bewegingen bij het hoepelen, knikkeren, tollen, hinkebaantje, enz. toe, is eene reeks van bewegingen denkbaar, die op de uitnemendste wijze den ligchamelijken groei en ledigheid kunnen bevorderen, en in deze leeftijd reeds, is, onder behoorlijk opzigt, eene eenvoudige en doelmatige gymnastie van het uitgebreidste nut. Langs een anderen weg wederom kan men spelenderwijze het ontluikende verstand met een schat van zaken bekend maken. Prenten en prentenboeken is het meest eigenaardige hulpmiddel, dat ons hier ten dienste staat, vooral die, waarop voorwerpen uit de natuurlijke geschiedenis of uit het dagelijksch leven zijn afgebeeld. Wijders ligchamelijke afbeeldingen, als Noachs-arken, paardenstallen, bouwdoozen, enz.; niets, dat meer geschikt is om het kind *op te voeden.*

Is zoodoende eenmaal het zevende jaar bereikt, dan is volgens onze meening de tijd daar, waarop de school hare regten laat gelden.

Wat dit eerste klassikale onderwijs betreft, thans volgens nieuwe wetten ingerigt en hervormd, wij kunnen, ten opzigte van ons onderwerp, hierin zeer kort zijn.

Wij verlangen het voor den aanstaanden geneesheer zoo langdurig en degelijk mogelijk. Dit onderwerp is de basis van al het volgende; en daar het gebouw, dat op dien grondslag moet opgetrokken worden, tamelijk hoog en breed is, zoo verlangen wij die basis zoo stevig, als zij maar zijn kan.

Nimmer zij men van meening, dat van de eerste leervakken het eene noodzakelijker zij dan het andere, of wel, dat men op dit of geen zich minder zou behoeven toe te leggen, zoo als men b.v. ten opzigte van aardrijkskunde of geschiedenis het wel eens zou kunnen vooronderstellen. Dit is

geenszins het geval; want moeijelijk valt er eene tweede betrekking in het leven uit te denken, waarin eene algemeene kennis meer noodzalijk is, dan bij den waren geneesheer. Zoo is b. v. de kennis der geographie niet alleen onmisbaar voor ieder beschaafd mensch, maar zij is ook als zoogenaamde physische aardrijkskunde de grondslag der geneeskundige plaatsbeschrijving. De kennis der algemeene en vaderlandsche geschiedenis is niet alleen een noodzakelijk vereischte om aanspraak op wetenschappelijke vorming te kunnen maken, maar zij is de magtige hefboom, waardoor de geneesheer in staat wordt gesteld den gang na te gaan, zoowel van de wijsgeerige begrippen der volkeren als van de ontwikkeling hunner geneeskundige kennis. En zoo wij reeds de hooge noodzakelijkheid willen betoogd hebben van deze bijwetenschappen, zouden wij dan wel een woord van dringende aanbeveling behoeven te zeggen tot beoefening der levende talen, met name het Fransch, Duitsch en Engelsch, maar bovenal van zijne eigene moedertaal, die helaas maar al te weinig gekend is, of van de niet minder onmisbare reken- en wiskunde?

Hebben wij de noodzakelijkheid eener ernstige behartiging van het eerste schoolonderwijs aangetoond, zoo mogten wij u gaarne oplettend maken op de wenschelijkheid van twee andere wetenswaardige kundigheden, die den aanstaanden medicus van het uitstekendste nut kunnen zijn: wij bedoelen de muziek en de teekenkunst. Volgens onze meening zijn beide schoone kunsten zelfs een onmisbaar vereischte voor den geneesheer. Wat de muziek betreft, zoo vinden wij in haar twee bronnen van nuttige toepassing. In de eerste plaats houden wij de muziek voor een geneesmiddel. Zonder met MESMER er eene al te uitgebreide uitwerking aan toe te kennen, achten wij het een onloochenbaar feit, dat zij een der krachtigste prikkels is voor het zenuwleven. Al naar mate zij zacht en melancholisch of schel en levendig is, heeft zij eene bedarende of opwekkende werking, en haar invloed op sommige vormen van krankzinnigheid is algemeen bekend. (*) In de tweede plaats

(*) Men herinnere zich b.v. het algemeen bekende bijbelverhaal, hoe DAVID door zijn harpspel in staat was de aanvallen van SAUL's krankzinnigheid te lenigen. (I SAMUEL XVI v. 14 en 23.)

achten wij haar eene der aangenaamste en meest gepaste uitspanningen, waaraan de geneesheer zich in een oogenblik van verpoozing mag overgeven.

Van de teekenkunst springt het nut meer in het oog; immers is het niet grootelijks te bejammeren, dat er een schat van wetenswaardige bijzonderheden op het gebied der natuurkennis is verloren gegaan en nog dagelijks verloren gaat, omdat de geneeskundige waarnemer meestal afhankelijk is van de stift des teekenaars; en hoe vaak dan nog zien wij afbeeldingen, die wel is waar kunstwaarde bezitten, maar zeer weinig den stempel dragen van wetenschappelijken arbeid. Bovendien hij, die de natuur getrouw leert nabootsen, leert ook de natuur met aandacht gadeslaan en wat is er wel van meer gewigt, dan deze gave bij hem, die zich tot de geneeskundige wetenschap voorbereidt?

Ziedaar in korte en vlugtige trekken uiteengezet, wat wij over de opvoeding in den kindschen leeftijd, waaronder wij de eerste veertien levensjaren verstaan, meenden te moeten zeggen. Nog een gewigtig punt zullen wij in het midden brengen, waarop het bij den aanstaanden arts uitermate aankomt: wij bedoelen den natuurlijken aanleg en de vorming van hart en karakter. Ouders, die uwe zonen voor den stand van geneesheer wenscht op te leiden, ziet in de eerste plaats toe, dat hun natuurlijke aanleg een uitmuntende zij. Reeds in de eerste kindsheid kan men het den jeugdigen knaap aanzien, wat men in het vervolg van hem te wachten hebbe. Vlugheid van bevatting en juistheid van het kinderlijk oordeel zijn eigenschappen, die men reeds zeer spoedig opmerken kan. Wij verlangen voor eenen uitmuntenden natuurlijken aanleg bij den aanstaanden arts de volgende eigenschappen: het kind reagere reeds vroeg op allerlei indrukken; het vrage onophoudelijk naar den naam, het gebruik en het doel van alles, wat het onder het oog krijgt; met één woord: het kind zij begeerig te weten — weetgierig, en bezitte, wat men met eenen technisch-psychologischen term blieft te noemen: eene groote *receptiviteit.*

Het kind verlieze niet die indrukken terstond, om ze door andere te laten opvolgen, ten einde wederom deze voor nog andere te doen plaats maken. Is dit het geval, dan bewijst

zulks twee gebreken. Het kind mist het vermogen om eenmaal verkregene indrukken te behouden: het mist geheugen; en in de tweede plaats, het bewijst de onbepaaldheid van wil om over den verkregen indruk na te denken; dat is, het is nieuwsgierig, in stede van weetgierig te zijn, terwijl bovendien deze nieuwsgierigheid met eene vroegtijdige wispelturigheid en onvastheid van karakter in het naauwste verband staat.

Somtijds ontmoet men bij jeugdige kinderen eenen onverwachten aanleg tot werkzaamheid van den geest. Zonder dat zintuigelijke indrukken er onmiddelijk aanleiding toe gaven, hoort men hen dikwerf vragen doen en gezegden uiten, welke ons dikwijls doen verbaasd staan en de duidelijkste bewijzen zijn van een vroegtijdig nadenken. Deze aanleg gaat in den regel gepaard met eene bedaardheid en en ernst van karakter, welke onevenredig is aan den ouderdom. Soortgelijke kinderen zijn stil en zachtmoedig, hebben zekeren afkeer van luidruchtige spelen, zonderen zich gaarne van anderen af, en betoonen, behalve eene sterk uitgedrukte neiging tot lezen, eene groote opmerkzaamheid voor hetgeen zij om zich zien en hooren. Niet zelden gaat hiermede een verhoogd godsdienstig gevoel vergezeld, terwijl het ligchaam zigtbaar zich niet in die mate ontwikkelt als de geest, en meermalen zelfs in ziekelijken toestand verkeert.

Ofschoon wij niet genoeg kunnen aanraden deze vroegtijdige verstands-ontwikkeling, in stede van ze aan te moedigen, volstrekt tegen te gaan, en vooraf door ligchamelijke inspanning en gepaste afleiding eene ziekelijke rigting of spoedige uitputting der zielswerkzaamheid te voorkomen, zoo achten wij desniettemin een dusdanigen aanleg, mits behoorlijk geleid, als den meest geschikten voor de beoefening der wetenschappen, en stellen alzoo als derde vereischte: eene voldoende uiting van het jeugdige nadenken.

Kunnen de ouders al weinig of niets toebrengen aan den natuurlijken aanleg hunner kinderen, des te meer is dit het geval met hun zedelijk gemoedsbestaan, en, mag ieder mensch het zich tot zijnen heiligsten pligt rekenen, dat zedelijk zijn, zooveel in hem is, te veredelen, zoo drukt deze pligt het zwaarst op dengenen, wiens deugd hem voor de grootste verleidingen en de zwaarste beproevingen moet bewaren.

Het eerste en uitdrukkelijkste gebod, dat ik u geef, ouders, is dit: kweekt in uwe kinderen de liefde — de liefde tot hunnen Schepper, de liefde tot hunne naasten, de liefde tot de hen omringende natuur. Heeft deze deugd in hunne harten wortel geschoten, dan zijn zij voor eene reeks van ondeugden beveiligd. Daar, waar spotzucht met het heilige, verachting der godsdienst, wreedheid, hardheid, minachting of trotschheid jegens zijnen naasten, plaag- en vernielzucht in het jeugdige hart is ontkiemd, daar zal de knaap nimmer een waardig arts worden. Zoo iemand ter wereld, het is de geneesheer, die erkent, dat er een God is, als hij dagelijks Zijne millioenen duistere paden leert kennen; zoo iemand ter wereld het begrijpt, dat wij alle broeders zijn, het is de geneesheer, die den arme en den rijke, den magtige en den nederige gelijkelijk verzorgt; zoo iemand ter wereld de schepping met warme liefde vereert en in ieder schepsel, zelfs het nietigst insekt of het teederste kruid, de wondermagt des Allerhoogsten aanbidt, het is de geneesheer, die dagelijks leert spellen in het nooit volprezen Boek der Natuur!

Hebt gij alzoo den grondslag gelegd tot de eerste en voornaamste deugden, hebt gij uwen kinderen eerbied geleerd voor hetgeen heilig, schoon is en goed, en liefde voor zijne natuurgenooten ingeboezemd, tracht dan eene andere onschatbare gave in hen te kweeken: een opgeruimd en bestendig gemoed. Niets doet de moeijelijkheden des levens met zooveel kracht, met zooveel onderwerping en ligtheid dragen, als een vrolijk humeur. Pruilende, nijdige, ontevredene kinderen zullen, zoo zij eenmaal arts mogten worden, niet alleen zichzelven het leven tot eene hel maken en door de tallooze treurige en ontmoedigende ondervindingen, die zij in hunne loopbaan opdoen, ten eenenmale worden ter neêrgeslagen, maar bovendien voor hunne lijders verdrietige en overdragelijke raadslieden wezen.

Ten slotte nog deze raad; kweekt reeds vroeg in uwe telgen zelfstandigheid van handelen en het gevoel van eigenwaarde. Slechts hij is waarlijk man te noemen, die door een vasten wil de Schepper is van zijn eigen geluk, en, in het besef zijner menschelijke waardigheid, de eer als het hoogste goed beschouwt. Zij, die slechts door de oogen

van anderen zien en met het verstand van anderen denken, smeden zich zelven de zware keten der afhankelijkheid, en zijn in het maatschappelijk leven onbeduidende wezens of de slaven hunner meerderen: ellendige werktuigen en niets meer; maar hij, die zijnen naam niet in eere weet te bewaren, die zijne eerlijkheid veil heeft voor winst of aanzien, zinkt beneden het dier, en is niet eens waard, dat men hem in het aangezigt slaat.

Vatten wij het gezegde nog eens kortelijk zamen:

Voedt uwe kinderen op van hunne geboorte af aan, en begrijpt het wel, dat die opvoeding zoowel hunne ligchamelijke als zedelijke en verstandelijke ontwikkeling moet omvatten.

Laat die opvoeding, gedurende de eerste zeven jaren, uitsluitend eene vorming des ligchaams zijn, en in dien tijd het kinderlijk spel het middel wezen, waardoor gij het jeugdige verstand tracht te doen ontluiken. Draagt zorg, dat het eerste schoolonderwijs, gedurende de volgende zeven jaren, met vrucht in al zijnen omvang worde genoten.

Bedenkt dat de knaap, die tot geneesheer zal worden opgeleid, een goeden natuurlijken aanleg moet bezitten, waaronder wij verstaan: eene groote vatbaarheid voor indrukken, een goed geheugen en eene vroegtijdige neiging tot eigen nadenken.

Bewaakt en vormt zijne zedelijke eigenschappen, en leert hem, als eerste gebod, God, zijnen naaste en de hem omringende schepping te eeren en lief te hebben. Leert hem opgeruimd, tevreden en waar te zijn, zelfstandig te handelen en zich zelven te achten. — Wanneer wij er meer bij zouden voegen, wij zouden u toeroepen:

Ouders, leert dat uwen kinderen door uw eigen voorbeeld!

HOOFDSTUK III.

DE KNAPENLEEFTIJD.

Tusschen het oogenblik, waarin de kinderjaren eindigen en het eerste schoolonderwijs genoten is, en dat, waarin de

jongelingsjaren aanvangen en het eerste hooger onderrigt begint, ligt een tijdvak, dat zich geheel als overgangstijdperk kenschetst, doch uit meer dan één oogpunt merkwaardig, voor de opvoeding allergewigtigst, voor het toekomstig leven beslissend is. Een physiologisch proces, dat iedereen bekend is, de ontwikkeling der manbaarheid, toch, geeft aan deze geheele periode eene zoo eigenaardige en hoogst belangrijke beteekenis, dat wij ons gedrongen voelen, hierbij een oogenblik stil te staan.

Wat het ligchaam betreft, springt dit onderscheid reeds terstond in het oog. Tot nog toe had het geheel de kinderlijke type behouden. Het overwigt der hersenvoeding, aan den kinderlijken leeftijd eigen, en kennelijk in de bijzondere verhouding tusschen den schedel en het aangezigt, alsmede in de ziekten, welke aan dit centraal-orgaan van het zenuwleven alsdan eigen zijn, zoo als b.v. de verschillende vormen van hersenontsteking, stuipen enz. begint af te nemen, de verhouding van den schedel tot het aangezigt komt de normale meer en meer nabij, en aan eene geheel tegenovergestelde plaats des ligchaams ontwaakt een nieuw leven in een stelsel van organen, welke tot nog toe geheel in rust verkeerden. Naauwelijks begint het geslachtsleven te ontwaken, of als specifieke prikkel werkt het op de spheer der ademhalingswerktuigen. Het strottenhoofd welft zich en neemt in omvang toe; de kinderlijke stem wordt ruw en heesch; de borstkas wordt ruimer; de longen zetten zich met kracht uit, en worden nu bij uitstek de zetel van pathologische stoornissen; de huid wordt dikker en steviger, terwijl de eerste baardharen beginnen uit te botten. Het kind is geen kind meer, zonder daarom nog man geworden te zijn, en biedt nu als knaap, ook uit een ligchamelijk oogpunt, hetzelfde dubbelleven aan, dat wij thans van de morele zijde kortelijk willen beschouwen.

Van hoe groot een invloed het derde zevental jaren op de psychische gesteldheid des menschen is, en hoedanig het karakter van dezen zich alsdan verhoudt, kunnen wij het beste schetsen in de volgende zinsneden, uit het bekende en beroemde werk van CABANIS, *Rapports du physique et du moral de l'homme :*

„Au début de l'adolescence, le cerveau, comme étonné des

impressions singulières, qui lui parviennent, en démêle mal d'abord le véritable sens: leur nombre et leur nouveauté ne lui laissent pas le pouvoir d'en saisir les rapports. C'est le moment, dans l'ordre même le plus naturel, où l'organe cérébal tout entier reçoit le plus de ces impressions, que nous avons dit lui être plus spécialement propres, de celles, dont les causes agissent dans son sein même: c'est ausi le moment, où l'imagination exerce le plus d'empire: c'est l'âge de toutes les idées romanesques, de toutes les illusions; illusions qu'il faut bien se garder sans doute d'exciter et de nourrir par art, mais qu'une fausse philosophie peut seule vouloir dissiper entièrement sans choix et tout à coup. Alors toutes les affections aimantes se transforment si facilement en réligion, en culte! On adore les puissances invisibles comme sa maîtresse; peut-être uniquement parce qu'on adore ou qu'on a besoin d'adorer une maîtresse parce que tout remue des fibres devenues extrêmement sensibles, et cet insatiable besoin de sentir, dont on est tourmenté, ne peut toujours se satisfaire suffisamment sur des objets réels. De là non seulement résultent beaucoup de jouissances et de bonheur pour le moment, mais naissent et se développent la plupart de ces dispositions sympathiques et bienveillantes, qui seules assurent le bonheur futur et des individus, qui les éprouvent, et de ceux, qui dans la vie doivent faire route commune avec eux.

» Je n'ai pas besoin d'ajouter que l'âge, où l'on sent le plus, où l'imagination jouit de la plus grande activité, est sans contredit aussi celui, où se receuillent le plus de ces idées et de ces sentiments, qui ne sont encore, pour ainsi dire, que des vagues impressions, mais qui forment la collection la plus précieuse pour l'avenir: et quand la réflexion vient enfin prédominer sur toutes les opérations de l'organe cérébral, elle s'exerce principalement sur les matériaux, qui lui ont été fournis par cette époque intéressante." (*)

Inderdaad, het eigenaardig wezen van dit geheele tijdperk is daarin gelegen, dat de knaap slechts de schijngestalte van het leven waarneemt. Voor hem is de maatschappij een diorama, gelijk hij het zoo gaarne op de kermis zijne aandacht schenkt. Door het vergrootglas zijner ver-

---

(*) CABANIS, l. c., 8ième édition. Paris 1844. Quatrième Mémoire, p. 202.

beelding, verlicht door den gloed van zijn vertrouwend, liefdezoekend gemoed, ziet hij de verschillende maatschappelijke toestanden, zaken en personen, op valsche afstanden, in valsche grootten, in een valsch licht, en vermoedt even min, dat de werkelijkheid er geheel anders uitziet, als dat hij zou kunnen gelooven, dat die prachtige bergen en heerlijke watervallen in het kijkspel eene erbarmelijk gekleurde prent zijn, en niets meer.

Gene snoever, die hem eene reeks van ongeloofelijke daden, gevaarlijke reizen, bange avonturen opsomt, waarin hij steeds de hoofdrol vervulde, is hem een held, dien hij niet genoeg kan bewonderen; deze doorbrenger, die hem zijne armoede afspiegelt als de gevolgen van ramp en ongeluk, of de vervolging zijner medemenschen, is hem een martelaar, over wiens leed hij warme tranen schreit; een anderen wederom zal hij met al het vuur zijns harten liefhebben, ja, zich voor hem opofferen, een vierden eindelijk uit al zijne magt haten; doch, welke ook de indruk zij op zijn jeugdig gemoed, deze is steeds het gevolg van den schijn, nimmer van de werkelijkheid; hij is steeds oogenblikkelijk, en, als kenmerk dier spontaneïteit, even hevig als kort van duur.

Van daar dat zoo wel de genoegens als de verdrietelijkheden, aan dezen leeftijd eigen, een bijzonder karakter hebben. Immers in dit tijdvak, waarin de knaap het A, B, C. leert van het leven, waarin hij als het ware leert loopen in de maatschappij, is ieder nieuw voorwerp, ieder feit, iedere toestand, een object zijner waarneming, en juist in deze volheid en nieuwheid van indrukken is zijne vreugde gelegen. Voor alles wat aan den hartstogt grenst — en in den regel aan den edelen hartstogt — is zijn gemoed geopend: dit zijn de jaren onzer eerste liefde, die eigenaardige jongensliefde met hare romaneske dweeperijen; dit zijn de jaren van onze eerste eerzucht, onze eerste ijdelheid, onzen alles trotserenden moed — maar ook dit zijn de jaren van onze eerste wraak, onzen eersten haat, onze eerste wanhoop.

Thans, als knaap, als aankomend jongeling, zal de mensch toonen, wat hij als kind geweest is, hoe hij als kind is opgevoed; iedere handeling toch, in een gegeven tijdperk onzes levens, heeft hare eerste oorzaak in ons vroeger bestaan: daarom is het zoo van het uiterste gewigt, dat wij als kind,

als *klein* kind, *goed* worden opgevoed, want de zaden dier eerste opvoeding wassen met den ouderdom van het individu tot een schaduwrijken boom, die hem hoedt onder zijn weldadig gebladerte. Die eerste opleiding is ons eene waarachtige levenslamp: hoe verder wij op dat moeijelijke pad gevorderd zijn, hoe uitgebreider het veld, dat zij beschijnt, des te helderder en zuiverder de vlam, des te schitterender krachtiger de glans, dien zij van zich geeft.

Is eenmaal het kind jongeling geworden, dan meene men niet dat de taak der opvoeding er ligter om zij. Zeker is zij in de kindsheid daarom zoo zwaar, omdat de eerste kiemen van ontwikkeling de meeste zorg vereischen, omdat het ons moeijelijk valt in de behoeften der eerste jaren ons geheel in te denken; zeker is zij daarom zoo belangrijk, omdat zij de grondslag is, waarop het geheele gebouw moet worden opgetrokken. Met het toenemen in jaren echter worden de zorgen niet alleen andere, maar er ontstaan ook nieuwe; en waartoe zouden ons hechte fundamenten baten, zoo hetgeen zij te schragen hadden niet even hecht, even schoon, even sterk ware?

Zoo wij eene parallel zouden trekken tusschen de wijzen van opvoeding in deze twee eerste levenstijdperken, wij zouden haar aldus kenmerken: Wat men in de kindsche jaren wint aan hoeveelheid, wint men in de volgende periode aan tijd. De ontwikkeling van het kind eischt herhaling; het begrijpt weinig en langzaam; de opvoeder handele alzoo: hij leere het kind weinig, maar herhale dat weinige, tot zoolang het volkomen de eigendom is geworden zijns leerlings. De knaap daarentegen begrijpt veel en spoedig; het wezen van zijnen leeftijd stelt hem dus in staat sneller nieuwe indrukken in zich te nemen, beter te bewaren; maar ook, naarmate hij ze spoediger assimileert, verlangt hij er meerdere. De producten, verkregen uit den duur van het onderwezene en zijne hoeveelheid, zijn in beide leeftijden gelijk; de waarden van beide factoren zijn slechts aan elkander omgekeerd evenredig.

Wij zien dus dat onze taak er niet ligter, onze opvoeders-arbeid er niet minder om is geworden. Wij zullen ons minder hebben in te spannen, doch meer hebben te leiden, te leeren, te weren.

Wat hebben wij te leiden, wat te weren?

Onze taak vervalt — wij hebben het reeds in het eerste oogenblik gezien, dat wij haar aanvingen — door den aard van ons onderwerp als van zelve in twee deelen. Wij hebben een ligchamelijken en een geestelijken mensch te vormen, en beide menschen zullen zijn één en geheel. Eigenlijk vormen wij niet den eenen zonder den anderen: die het ligchaam kweekt, voedt ook den geest; die het gemoed bederft, sloopt ook het ligchaam; en ongaarne zouden wij voor een dualist gehouden worden, alsof wij ons een mensch zouden kunnen voorstellen, bestaande uit ziel en ligchaam, als konde het eene zonder het andere worden gedacht. Waar de natuur evenwel geen scheiding maakt, is het menschelijk verstand daarentegen soms gewoon eene kunstmatige verdeeling tot stand te brengen, en verdeeling van den arbeid maakt het werken ligt: zoo ook het denken. In dezen zin neme men onze scheiding in eenen somatischen en psychischen mensch op, en schenke haar gereedelijk verschooning!

Vestigen wij dan het eerst op den ligchamelijken mensch onze aandacht.

HOOFDSTUK IV.

DE OPVOEDING DES LIGCHAAMS IN DEN KNAPENLEEFTIJD.

Het zal wel geene nadere verklaring behoeven, dat de opvoeding des ligchaams, ook in den leeftijd van 14—21 jaren, eene voortzetting en uitbreiding behoort te zijn van die, welke is vooraf gegaan. Gezond, krachtig voedsel, bedekking des ligchaams overeenkomstig de eischen van het jaargetijde en de landstreek, het rein houden er van door baden, enz., eene gezonde, luchtige woning, behoorlijke verdeeling van arbeid en rust, zullen wel noodzakelijke gegevens zijn voor iederen mensch en iederen leeftijd; voor hen, die wij thans op het oog hebben, voor hen, wiens stoffelijk substraat nog voortdurend zich ontwikkelt, moeten wij bo-

vendien op nog andere wijzen die ontwikkeling bevorderen en te gemoet komen.

Vooreerst moeten wij onze knapen in de gelegenheid stellen om hunne spierkracht te oefenen. Talloos zijn de wegen, langs welke wij hierin kunnen voorzien; maar toch tot die, welke, om het nut zoowel als om het genoegen er aan verbonden, op den voorgrond staan, rekenen wij in de voornaamste plaats het zwemmen en het schermen.

Behalve dat het zwemmen eene kunst is, die ons in ieder tijdperk van ons leven een oogenblikkelijk nut kan aanbrengen, niet alleen voor ons zelven maar ook voor anderen, en zij ons dus in de gelegenheid stelt om ons zelven te behouden en krachtdadig onze naasten van dienst te zijn, sterkt zij ook op de meest afdoende wijze ons ligchaam, daar zij het rein houdt, de huidwerkzaamheid uitermate bevordert, en bovendien nagenoeg alle zijne spieren in beweging brengt. Zwemmende toch moeten wij wel het hoofd boven water houden: hoe kan dit anders geschieden, dan door de strekspieren van het hoofd te spannen? Zwemmende toch bewegen wij armen en beenen in allerlei rigtingen: hoe kan dit anders geschieden, dan door de spieren onzer ledematen en van den tronk zelven, door welke alleen zulke zaamgestelde bewegingen kunnen worden te weeg gebragt? Maar, wat wij het allermeest in dezen leeftijd als een uitstekend voordeel van deze schoone en nuttige kunst beschouwen, is de noodzakelijk daarmede verbondene ontwikkeling en versterking der ademhalings-werktuigen. Hebben wij, een paar bladzijden vroeger, deze genoemd als het bedreigde orgaan in deze gevaarvolle jaren, zoo zal uw zwemmeester in dit geval tevens uw beste arts zijn; want niet alleen zal hij het opkomend kwaad genezen, neen, hij zal meer doen dan dat, hij zal u voor het dreigend kwaad behoeden. Niets is meer in staat de spieren van den ademhalingstoestel te oefenen en te sterken, de longen behoorlijk uit te zetten, dan die kunstmatige bewegingen in het levenbrengend water. Daarom, ouders, leert uwen kinderen die edele kunst; laat geene dwaze vrees, geene onverschoonbare weekelijkheid u terughouden, maar, zoo gij werkelijk uw vaderland bemint, leert hun dan de kunst onzer voorvaderen, de kunst der Bataven, en gij zult zonen kweeken, die met opgerigten

hoofde, eene ruime borst en rozen op de wangen, sterk zullen zijn als zij.

Het schermen is eene niet minder nuttige ligchaamsoefening en levert nagenoeg gelijke voordeelen op. Ook hier worden de spieren onzer ledematen, hetzij zij, volgens de regelen der kunst, in eene bepaalde rigting, schijnbaar in rust verkeeren of zich onophoudelijk bewegen, onafgebroken geoefend, en niet het minst die der armen en van de borstkas, hetgeen insgelijks op de ontwikkeling der longen een gunstigen invloed moet uitoefenen. Maar nog een ander nut kunnen wij uit het schermen trekken: het is de oefening van het oog. Juistheid van blik is even noodzakelijk als snelheid van beweging, en niemand zal wel ontkennen, dat een geoefend oog, zoo al voor ieder mensch, voor den geneesheer toch in het bijzonder, een gewenscht bezit kan geheeten worden.

Paardrijden, roeijen, worstelen, wedloopen, kolven, kegelen, biljarten, en eindelijk de meer kunstmatige gymnastiek — al deze ligchaamsoefeningen, zij zijn, zoo niet onmisbaar, dan toch als hoogst wenschelijk te beschouwen. Bovendien hebben zij het voordeel van alle, zonder onderscheid, tevens de geliefkoosde uitspanningen te zijn van dezen woelzieken leeftijd; men hebbe alleen maar zorg te dragen, dat deze oefeningen des ligchaams niet te zeer die van den geest verdringen en de nuttige uitspanning niet in zucht tot vermaak ontaarde. Overigens zij men niet te karig met dit belangrijk gedeelte der opvoeding. Het is een verkeerd denkbeeld, als zoude de knaap te veel verzuimen door het nemen van eene schermles of het spelen van een kolfspel. Laat hem liever met zwemmen eene verkoudheid vatten, (mits gij haar niet verzuimt), laat hem liever een buil vallen, laat hem liever een half dozijn floretten breken, ja, laat hem liever (in Gods naam, mama!) eene billardqueue in de hand nemen, dan dat gij hem voor ieder windje bewaart, eenen roman in handen geeft (geschiedkundig of niet), hem dwingt om zich in gezelschappen te vervelen, of wel door opgedrongene studie zijnen wrevel opwekt. Het groote euvel, waaraan de hedendaagsche opvoeding mank gaat, is dat men jongelieden te vroeg tot zoogenaamde menschen wil vormen. Knapen van zestien, zeventien jaren

wil men mannen maken: men maakt er de karikaturen van mannen van, die al hunne verkeerdheden en geene hunner deugden weten na te bootsen; — men verlage toch niet de toga virilis tot een apenrok!

Ook de zintuigen moeten geoefend worden; ook dit is een belangrijk deel der opvoeding. Vroeger reeds maakten wij er opmerkzaam op; thans herhalen wij onze aanmaning, omdat wij evenzeer van haar nut als van de noodzakelijkheid overtuigd zijn, om de aandacht te vestigen op dezen al te zeer verwaarloosden tak eener goede opleiding. Ook hier staat de gelegenheid ruimschoots open; ook hier zijn vele paden leidende tot hetzelfde doel.

Noemden wij straks het schermen als een voortreffelijk middel om het oog te oefenen, het schijfschieten vereischt niet minder een juist oog dan eene vaste hand, beide zoo noodig voor den arts, meer nog voor den toekomstigen chirurg. Wilt gij eene nog nuttiger bezigheid, de teekenkunst ligt het eerst voor de hand, om uwen wensch te bevredigen. Zullen wij u eene kunst noemen, die, meer dan iedere andere, in staat is uw gehoor-orgaan op te voeden, de toonkunst voldoet aan alle denkbare eischen. Niets is er, geen orgaan, geen deel uws ligchaams, geene eigenschap uws verstands, of het is voor oefening vatbaar en wordt door oefening meer volkomen. Gij spreekt gebrekkig of van nature zacht? Wel nu, spreekt in het open veld; tracht u van verre te doen verstaan, en door deze en dergelijke middelen zult gij uwe spraak verbeteren. Gij mist een fijn tastvermogen. Tracht geblinddoekt de voorwerpen te onderscheiden, die een ander u voorhoudt, en door het tastbaar onderscheid al kleiner en kleiner te maken, zult gij eindelijk de geringste gevoelsverschillen duidelijk leeren waarnemen.

Ouders! *voedt* niet alleen de ligchamen uwer kinderen, maar ook *voedt* ze *op*!

Zoo hebben wij dan gewezen op de twee voornaamste bronnen der ligchamelijke opvoeding, en, voorzeker, langs dezen weg zullen wij het ver, zeer ver brengen om van onze zonen krachtige, gezonde mannen te maken; maar wij hebben niet alles gedaan, wij hebben slechts ten halve onze taak volbragt. Tegenover al dat goed, dat wij onzen kinderen, door behoorlijke voeding, harding en oefening van

het ligchaam, als zoo vele kostelijke schatten schonken, die de mot niet kan verteren, noch de dief hun kan ontrooven, staat één enkel, één reusachtig kwaad, hetwelk in het verborgen, langzaam maar zeker — o! onherroepelijk zeker — afbreekt, wat gij hebt opgebouwd, verteert, wat het heeft afgebroken, en tot wegstuivend asch vernietigt, wat het heeft verteerd. Och, of het alleen de woning sloopte, zonder haren meester! Och, of het alleen het ligchaam doodde, zonder de ziel!

In de eerste regels van dit hoofdstuk hebben wij vermeld, hoe, bij den aanvang van het derde septennium, het geheimzinnige geslachtsleven zich ontwikkelt, en, niet alleen op het gebied van het somatische, maar ook van het psychische, die grootsche en bewonderingswaardige omwenteling te weeg brengt, waardoor het nog zwakke en hulpbehoevende kind voorbereid wordt, om eenmaal als man het meesterwerk te zijn van Gods heerlijke schepping.

Het kostelijke vocht, dat thans eerst, als een waarachtige levensbalsem, uit het bloed wordt afgescheiden, en uit de werkplaatsen, waarin het op geheimvolle wijze bereid wordt, in het ligchaam wordt opgenomen, werkt nu als een nieuwe prikkel ten leven; het is voor den zich ontwikkelenden mensch, alsof hem de voorhang eener ongekende toekomst wordt ontsluijerd, alsof er een nieuw licht voor zijn verbaasd oog opgaat; het is hem, alsof het verledene als een lijkkleed zijnen lendenen ontvalt, als of de toorts, die zijn vroeger levenspad verlichtte, heeft uitgeschenen, en het lief en leed der kinderjaren, als zoovele luchtbeelden, zich in onbestemde nevels oplossen en in den nacht van »hetgeen was” verdwijnen!

Edoch, hetgeen een nieuwe prikkel is ten leven, is ook een nieuwe prikkel ten doode.

Als een zoet en liefelijk, doch krachtig vergift sluipt het de aderen door; gelijk een bedwelmende tooverdrank stort het in eene zee van ongekende phantasiën, in een meir van wellustige droomen ...... Wee hem, wien de kabbelende golfjes kozen en doen vergeten, om met krachtigen armslag den rotsoever der deugd te bereiken!

Ik zal helaas, ouders noch knapen, met naakte woorden behoeven te zeggen, welk het vernietigend en verborgen

kwaad is, dat, van Onans dagen af tot op den huidigen dag toe, meer ligchamen heeft verwoest, meer menschenverstand heeft gesloopt, dan al de oorlogen en al de kwalen te zaam genomen, die ooit op aarde gewoed hebben. Voor hen, die ooit het nuttige werk gelezen hebben van den beroemden TISSOT, een boek, dat wij gaarne in handen zagen, zoowel van de opvoeders als van hen die opgevoed worden, is deze uitspraak geenszins overdreven.

Het ligt niet in ons plan het heirleger van schromelijke gevolgen op te sommen, waartoe het aangeduide kwaad aanleiding geeft, maar daarentegen kunnen wij niet genoeg onder het oog brengen, dat het oneindig meer verbreid is, dan men wel geneigd is te gelooven, en, zoo wij gaarne mogelijke uitzonderingen toelaten, zoo zullen wij ze des te minder aantreffen, naarmate men de ladder der menschelijke zamenleving opklimt. De erkende vruchtbaarheid van de laagste klassen der maatschappij, niettegenstaande de ongunstigste verhouding van voeding, kleeding, woning en arbeid, berust ontegenzeggelijk op de minder, ja nagenoeg niet, opgewekte verbeeldingskracht in dit levenstijdperk, en op de hierdoor oneindig minder talrijke misbruiken op het gebied van het geslachtsleven.

Hoe hiertegen te waken?

Wij noemden de verbeeldingskracht (eene zielskracht, die, gelijk wij in de aanhaling uit CABANIS zagen, juist op dezen leeftijd het sterkst ontwikkeld is) de bron dier schadelijke afdwalingen van het enge pad der deugd.

Welnu, ontneem aan de phantasie den tijd tot hare gevaarlijke scheppingen; ontneem haar het materieel, dat zij er toe gebruikt, de prikkels, die in haar die verderfelijke scheppingskracht ontwikkelen.

De vervulling van het eerste postulaat is opgesloten in dit ééne woord: ARBEID!

„*Ledigheid is des duivels oorkussen*" — gulden gezegde uit gulden tijden! Spoort uwe knapen aan tot den arbeid; kweekt niet alleen onophoudelijk den geest, maar ook bovenal het ligchaam. Daarom, ouders en voogden, hebben wij uitgeweid over die verschillende oefeningen, die het laatste harden en ontwikkelen. Daarom zien wij liever builen in het hoofd, gebrokene floretten en kolfballen, dan romans, minnebrief-

jes en bals, omdat gene uwe ergernissen slechts ligte schrammen zijn bij de gapende, stinkende wonden, die de laatste achterlaten.

Nevens den ernstigen en degelijken arbeid van het verstand, die voor den welgezinden knaap van zelf reeds uitspanning is, kunt, moogt, moet gij den stoffelijken mensch niet veronachtzamen; en zijn geest en ligchaam door het werken vermoeid en afgemat, dat dan eene vroege en korte rust nieuwe kracht schenke voor den nieuwen morgen.

Ook de tweede eisch is, ofschoon moeijelijker, desniettemin te vervullen.

Om het nadeelige materieel en de schadelijke invloeden te weren, die de verbeeldingskracht in verkeerde rigtingen opwekken, vrage men zich eerst af, welke de prikkels zijn van de geslachtelijke spheer.

Er is er slechts één voor elk individu: het andere geslacht dan dat, waartoe het behoort. Geslachtsliefde zonder afgescheidene sexen is een onding.

Dat andere geslacht nu leert de jongeling ieder oogenblik kennen, hetzij in zijne onmiddelijke omgeving, hetzij door voorstellingen: plastisch, door beitel, penseel of teekenstift, verstandelijk, door de onafzienbare schare van boeken in rijm en onrijm, die de vrouw in al hare eigenaardigheden en bijzonderheden hebben voorgesteld en afgemaald. Welnu, die onmiddelijke aanraking met vrouwen, die voorstellingen van hare persoonlijkheid en handelingen, ziedaar het schadelijke materieel, ziedaar de verderfelijke prikkel der verbeeldingskracht!

Maar, zal men ons tegenwerpen: behalve dat het eene onmogelijkheid is, den knaap of jongeling geheel voor den omgang met vrouwen te vrijwaren en hem de over haar in boeken nedergelegde denkbeelden te onthouden, wat zou er van onze jongelingschap worden, zoo dat eens het geval ware? Zou er niet een heerschzuchtig, eigenbatig, wreed, onbeschaafd en ongevoelig geslacht uit worden, zoo het vrouwelijk element in hunne opvoeding verviel? Voorzeker, geëerde vrager! Wij haasten ons ook u te verzekeren, dat niets meer in strijd zou zijn met onze gevoelens, dan de vrouw uit den jongelingskring te verbannen; maar *welke* vrouwen wij toelaten, *welke* voorstellingen wij verspreiden

willen, zie, dat is eene andere en eene hoogst gewigtige vraag.

Wij willen evenwel niet te wijdloopig worden, en vatten onze meening hieromtrent in het volgende zamen.

De vrouw of het meisje, met welke de knaap in aanraking kome, zij natuurlijk en onopgesmukt; hare handelingen blijven vrij van gemanierdheid of behaagzucht; haar verstand zij beschaafd, haar gemoed kuisch en liefderijk. Ook hier is het van zooveel waarde, dat de knaap in het voorbeeld zijner moeder en zijner zusteren de vrouw evenzeer leert hoogachten als liefhebben.

Waar toevalligerwijze de knaap in aanraking mogt komen met vrouwen, welke die vereischten niet bezitten, maar vooral met behaagzieke meisjes of vrouwen van ligte zeden, daar verzuime men niet hare gedragingen sterk af te keuren, en haar voor te stellen, als de achting van den man onwaardig.

Streng were men het lezen van die »romans du jour," die, onder den dekmantel van de zedeloosheid ten toon te stellen of de verschillende gebreken der maatschappij aan het licht te brengen, vaak, in min of meer verbloemde termen, de lusten op de krachtigste wijze in beweging brengen. Ook sommige klassieke en zuiver historische werken behooren in dat tijdperk te worden verboden, en wij zouden vele lettervruchten uit alle eeuwen kunnen opnoemen, wier lectuur, hoe leerrijk en dankbaar op rijperen leeftijd, in die jaren behoort te worden ontzegd.

Hetzelfde verbod treffe alle plastische voorstellingen, die te zeer onmiddelijk den prikkel des vleesches opwekken. Naakte vrouwenbeelden of teekeningen daarvan, bioplastische standen, gelijk de nieuwere kunst ze ten beste geeft, tooneelstukken, waarvan of de strekking of de voorstelling niet strikt zedelijk is, zij blijven geheimen voor den aankomenden knaap.

Evenzoo ontzegge men hem de bijwoning van die zamenkomsten in het maatschappelijk leven, waar zij de menschelijke hartstogten te vroeg leeren kennen.

Bals, even schadelijk voor de gezondheid als voor de kalmte des gemoeds, — diners, even nadeelig voor de spijsvertering als voor de helderheid van hoofd, — speelpartijen, even verderfelijk voor de beurs, als bevorderlijk aan de

rampzalige zucht naar gewin — geen jongeling worde er toegelaten!

Nog één enkel woord, en wij stappen van dit teeder en gewigtig onderwerp af.

Zoo er ooit twijfel mogt bestaan, ouders en opvoeders, dat het pand, aan uwe zorgen toevertrouwd, zich in 't geheim aan zich zelven vergreep, of wel langs natuurlijker, doch niet minder schadelijke wegen, aan ongeoorloofden lust botvierde, neemt hem dan met zachtheid, doch ernstig, met waardigheid, doch liefderijk, ter zijde. Houdt hem al de gevolgen van zijn misdrijf voor oogen; ja, *toont* ze hem in al hunne afschuwelijkheid. Een enkele maar ingrijpende indruk kan voldoende zijn hem voor altijd van den rand des verderfs terug te houden. Spaart zijn gevoel van schaamte, schenkt vertrouwen aan zijne beloften, maar ziet toe, ziet scherp toe; belet iedere gelegenheid tot nieuwe zonde, en eerst dan, als gij op zijn gemoed, zijn verstand, zijn gevoel van eigenwaarde niets meer vermoogt, dan, zijns ondanks, met geweld gebroken, wat met zachtheid niet buigen wil!

HOOFDSTUK V.

HET PSYCHISCH GEDEELTE DER OPVOEDING IN DEN KNAPENLEEFTIJD. — HET ZINTUIGELIJK GEVOEL. HET GEVOEL VAN HET AANGENAME EN ONAANGENAME.

Zoo men uit een zielkundig oogpunt een onderscheidingskenmerk zou verlangen tusschen de kinderjaren en den jongelingsleeftijd, dan zouden wij het aldus omschrijven: in de kinderjaren is de receptiviteit der ziel zeer groot, hare spontaneïteit betrekkelijk zeer gering; in de jongelingsjaren is de receptiviteit eveneens zeer groot, doch de spontaneïteit betrekkelijk nog veel grooter. Om der vergelijking wille zou men het psychisch kenmerk van den mannelijken leeftijd aldus kunnen formuleren: de receptiviteit is tot haren hoogsten trap gestegen, doch de spontaneïteit is aan haar adaequaat.

Helderen wij eenigzins op.

Het kind is zeer ontvankelijk voor indrukken. Zijn *Zintuigelijk Gevoel* wordt door alles gaande gemaakt. Geen nieuw geluid treft zijn oor, of het luistert; geen nieuw voorwerp valt in het bereik van zijn blik, of het wil het zich toeëigenen. De ontvankelijkheid voor zinnelijke indrukken (receptiviteit) bepaalt zich bij het kind eerst tot die, welke terstond en levendig op hetzelve inwerken: schelle geluiden, heldere, contrasterende kleuren, pijn enz.; naarmate het in jaren toeneemt, neemt het ook minder scherpe, minder levendige, minder uitgebreide indrukken op. De eigene werkzaamheid der ziel evenwel, die deze indrukken verwerkt, en ze door ontleding en zamenstelling tot voorstellingen vormt, onderstelt eene hoogere ontwikkeling; het voorstellingsvermogen is dus minder ontwikkeld dan het gewaarwordingsvermogen; de activiteit der ziel is kleiner dan hare passiviteit; de spontaneïteit kleiner dan de receptiviteit.

Aan te toonen, hoe innig dit feit zamenhangt met het nog geringe herinneringsvermogen in de kinderjaren, en dit wederom in verband staat met den lagen ontwikkelingstrap der kinderlijke *rede*, waardoor de voorstellingen nog niet in *heldere begrippen* worden opgevat en wedergegeven, zou ons te zeer op zuiver psychologisch terrein brengen.

Zooveel is zeker, dat wij er deze practische les uit trekken, die wij boven reeds aan de hand gaven: men moet in de kinderjaren de indrukken niet zoo zeer vermenigvuldigen, als wel, door hunne herhaling, het voorstellingsvermogen te hulp komen, en zoodoende de vaardigheid om ze spoedig weder in hetzelve terug te roepen, dat is het herinneringsvermogen in de hand werken.

Naarmate het kind knaap, de knaap jongeling wordt, ontwikkelen de zielsvermogens zich meer en meer.

Het vermogen om indrukken te ontvangen neemt steeds toe. Deze zijn nu niet meer alleen die, welke door het zintuigelijk gevoel onmiddellijk worden opgewekt; zij worden bovendien vermeerderd door die, welke wij ons kunnen verschaffen door het herinneringsvermogen. Dit is evenwel nog niet alles.

Behalve de gewaarwordingen, die wij kunnen verkrijgen door het zintuigelijk gevoel en ons door middel van het her-

inneringsvermogen kunnen terugroepen, bestaan er nog andere bronnen, waardoor wij tot kennis geraken. In de jeugdige ziel ontwikkelt zich het *Gevoel van het Aangename en Onaangename*, van neiging en afkeer, hetwelk daardoor ontstaat, dat wij bij iedere gewaarwording tevens eene aandoening hebben, of zij met onze gemoedsstemming overeenkomt, ja dan neen. Bij het kind is dit gevoel zeker ook wel ontwikkeld, maar eerst bij den jongeling ontwikkelt het zich tot drift en hartstogt, tot liefde en haat, en wel des te eer en te sterker, omdat wij reeds hebben opgemerkt, hoe juist daarin het eigenaardige van den knapenleeftijd gelegen is, dat de knaap iedere gewaarwording beantwoordt met eene voorstelling of eene daad, die, aan haar onevenredig, quantitatief en qualitatief grooter is dan zij zelve.

Desgelijks wordt de verhouding, die er bestaat tusschen ons zelven en onze medemenschen, langzamerhand door ons opgemerkt, en wordt van lieverlede de overtuiging in ons levendig, dat er wetten zijn, die deze verhouding bepalen en in stand houden. Deze wetten zijn de zedelijke pligten, en het gevoel, dat ons van haar bestaan overtuigt, is het *Zedelijk Gevoel*, als derde bron van onze kennis.

Maar ook hiermede zijn de factoren van ons kenvermogen niet uitgeput.

Naarmate de drie eerstgenoemde zich meer ontvouwen, ontwikkelen zich nevens hen nog twee andere: het *Gevoel voor het Schoone* en het *Godsdienstig Gevoel.* Het aesthetisch gevoel toch openbaart zich dan, als wij van eenig voorwerp de overtuiging erlangen, dat er overeenstemming bestaat tusschen zijnen inhoud en zijnen vorm, tusschen zijn geheel en zijne deelen, tusschen zijn bestaan en zijne bestemming. Het godsdienstig gevoel eindelijk is dat, waardoor wij ons bestaan als afhankelijk erkennen van eene hoogere magt, en de behoefte gevoelen om die magt, als ons de wet gevende, te eerbiedigen en te huldigen.

Deze gevoelen nu, die als zoovele hefboomen van het weten, der ziel ten dienste staan om tot kennis te geraken, zouden den zich ontwikkelenden mensch tot zoovele gevaarlijke werktuigen verstrekken, indien niet een laatste vermogen der ziel ze doelmatig leerde gebruiken. Dit vermogen nu is de *Rede* (*der Vernunft.*)

Eerst door middel van haar zijn wij in staat de voorstellingen, welke wij uit onze gewaarwordingen vormen in begrippen uit te drukken en door gearticuleerde klanken (woorden) deze begrippen aan anderen verstaanbaar mede te deelen.

Het ligt evenwel in den aard der zaak, dat wij niet alleen oefening en ondervinding noodig hebben, om uit de bronnen onzer kennis meer en meer te leeren putten, maar bovenal geldt dit van onze rede, die ons in staat stelt, datgeen, waarvan wij kennis nemen, te begrijpen. Passen wij deze empirische waarheid toe op den leeftijd, dien wij thans op het oog hebben, dan is het gevolg van een dergelijk complex van psychische processen ligt te beseffen.

De ontzaggelijke hoeveelheid van zinnelijke en zedelijke gewaarwordingen veroorzaken eene bovenmatig sterke terugwerking der eigene zielswerkzaamheid. Deze verwerkt al die indrukken, overeenkomstig den oogenblikkelijken toestand van hare ontwikkeling, tot voorstellingen, en geeft deze in begrippen terug, die wederom met de mate van verstandsontwikkeling overeenkomen. De nog geringe oefening en het overstelpend aantal maken, dat wij niet alleen telkenmale onze voorstellingen en begrippen op dien leeftijd moeten aanvullen en verbeteren, maar ook dat wij de afdrukken, de *beelden* onzer gewaarwordingen ons verkeerd herinneren, er te veel, te weinig of iets anders aan toekennen, kortom, dat wij ze *verbeelden*, dat is tot iets anders maken dan zij werkelijk zijn.

De *verwarde*, *verkeerde* en *verbeelde* begrippen en voorstellingen zijn dan ook de bijzondere eigendom en het kenmerk der zoogenaamde lummeljaren, en als zoovele uitwerkselen te beschouwen eener overprikkelde spontaneïteit.

Wij zouden niet zoo uitvoerig geweest zijn in het uiteenzetten dezer psychologische gegevens, indien niet tevens dezulke er in bevat waren, welke den grondslag moeten uitmaken van onze opvoeding en ons onderwijs in dit levenstijdvak.

Wij willen, gelijk het ligchaam, zoo ook de ziel opvoeden; zoo eerst toch zullen wij eenen mensch waarlijk tot mensch vormen. Immers hij kan en mag op dien verheven titel geen aanspraak maken, die evenmin het doel kent van zijn

bestaan, als de middelen, die God hem schonk, om tot de kennis en de bereiking van dat doel te geraken, en hij, die niet eens met regt »mensch" zou mogen geheeten worden, hoe zou die arts kunnen zijn? Wel nu, gelijk gezegd is, ons programma is ons reeds door de voorafgaande beschouwingen als van zelf voorgeschreven.

Aankweeking, ontwikkeling, veredeling van de bronnen onzer kennis en van het verstand of de rede, dat is zielsopvoedkunde; zóó zullen wij in staat worden gesteld om de tuur te kennen, onze driften te beheerschen, de deugd te betrachten, het schoone te genieten, den Schepper lief te hebben, kortom, in waarheid mensch te zijn en vrij te wezen als eene waardige beeldtènisse Gods.

Wij willen in breede trekken nagaan, hoe wij dit programma het best zullen nakomen.

Wat aanbelangt het *Zintuigelijk Gevoel*, moge het bij den eersten oogopslag overbodig schijnen omtrent deszelfs ontwikkeling eenige opmerkingen te maken, nogtans zal men het ons ten goede houden, zoo wij ons eene enkele tot pligt stellen.

De eerste is deze: Hoe groot het aantal zintuigelijke indrukken ook moge zijn, welke de mensch op eenig gegeven oogenblik bezit of zich door de herinnering kan terugroepen, zoo is dit aantal altijd voor vermeerdering vatbaar. Aangezien nu het begrip van ontwikkeling des zintuigelijken gevoels in de eerste plaats uitbreiding is, dat is vermeerdering der zinnelijke gewaarwordingen, zoo is het van het grootste belang, dat wij hen, die aan onze opleiding zijn toevertrouwd, zooveel als mogelijk is doen *zien*, *hooren*, *ruiken*, *proeven*, *voelen*.

Immers, hoewel niemand zal ontkennen, dat het, bij zekere reeds bestaande ontwikkeling en verkregene kennis, mogelijk is, zich door eene beschrijving eene voorstelling te vormen van een leeuw, zoo zal men toch moeten toegeven, dat het *zien* van een werkelijken leeuw eene geheel andere voorstelling en wel de eenige ware moet te weeg brengen. Terwijl iedereen meent zich zeer goed eenen berg te kunnen verbeelden, zal men toch wel willen toestaan, dat een werkelijke berg er toch nog anders uitziet, dan wij zouden meenen.

Wat van het gezigt geldt, is natuurlijk ook toepasselijk

op de andere zintuigen. Gij moogt u het huilen van een tijger, het loeijen van een storm, het gezang des nachtegaals, den reuk van kruiddamp en de betasting van een lijk nog zoo levendig voorstellen, zoo dit alles niet eenmaal in de werkelijkheid door uwe zinnen is waargenomen, is het even goed alsof het voor u niet bestond.

Is het van belang *zooveel* mogelijk te zien, te hooren, te ruiken, te proeven en te voelen, van evenveel gewigt is het, zoo *juist* en *volkomen* mogelijk dit te doen. Wat toch helpt het mij een leeuw te hebben gezien, zoo ik er niet op heb gelet, dat hij manen draagt? wat baat het mij het geluid eener klarinet te hebben gehoord, zoo ik het in het volgende oogenblik verwar met dat eener fluit?

Behalve dus de gelegenheid tot de veelheid der gewaarwordingen, behoort ook oplettendheid voor haren inhoud.

Het is in de derde plaats volstrekt niet onverschillig, in welke volgorde en verbinding de waarnemingen elkander opvolgen; immers trachte men steeds deze zoodanig in te rigten, dat:

1°. gelijksoortige aan gelijksoortige opvolgen;

2°. ongelijksoortige in zoodanige verbindingen optreden, welke in eenige gegevene gewaarwording gelijktijdig worden aangetroffen.

B. v., men stelle zich voor, een kind bekend te maken met eenige zintuigelijke indrukken. Hiertoe vertoont gij het eerst een vogel, daarna blaast gij fluit, hierop laat gij het azijn ruiken, steekt het met eene speld in de hand, schiet een geweer af, enz. Zoo gij nu de fluit, den azijn, de speld en het geweer voor zijne oogen hebt verborgen gehouden, wat heeft het kind dan geleerd? Het heeft *iets* gezien, *iets* geroken, *iets* gehoord, *iets* gevoeld, en niets meer; zoo het nu, een oogenblik daarna, den vogel niet ziet, maar hoort fluiten, zal het de toonen van de fluit met die des vogels verwarren, en, zoo gij het vervolgens het geweer in handen geeft, zal het volstrekt niet inzien, dat de knal, zoo even gehoord, er in 't minst mede in verband staat.

Zoo gij daarentegen het kind een ooijevaar, eene kip, eene gans, eene duif en eene musch laat zien, zal het van zelf deze gelijksoortige voorwerpen vergelijken en ongemerkt tot het abstracte geslachtsbegrip komen dat het alle vogels zijn.

Maar, zoo bovendien de ooijevaar kleppert, de kip kakelt, de gans kwaakt, de duif kirt en de musch tjilpt, dan heeft het niet alleen eene vergelijking tusschen verschillende geluiden, dus van gelijksoortige zinsindrukken, maar het zien van den ooijevaar en het hooren van zijn geklepper zijn twee waarnemingen, die hij voortaan aan het begrip »ooijevaar" zal verbinden, enz. De opeenvolging en de verbinding der zinnelijke gewaarwordingen staan alzoo in onmiddelijk verband met de vaardigheid om ze in de voorstelling terug te roepen, dat is, zij bevorderen het geheugen. Eindelijk, om niet te ver uit te weiden, is het niet genoeg, dat de waarnemingen vele, volkomen en geordend zijn, zij moeten ook voorstellingen opwekken, die beantwoorden aan het begrip van het waargenomene voorwerp, dat is de waargenomene voorwerpen moeten in zich zelve volkomen zijn. Indien iemand een leeuw zag, die zijne manen had verloren, of een rozenstruik zonder rozen, of wel, hij proefde bier, dat verzuurd was, zoo zou hij uit die waarnemingen nimmer een juist begrip kunnen vormen van eenen leeuw, eene rozenstruik of den smaak van bier.

Wij gelooven met dit viertal opmerkingen te kunnen volstaan, om, met een enkel woord, de mogelijkheid te hebben aangetoond, dat de opvoeder wel degelijk bij magte is, het zintuigelijk gevoel zijns leerlings werkelijk te ontwikkelen, te verrijken en te veredelen.

Is dit het geval, zoo is deze waarheid nog van veel meer belang, waar het geldt het

GEVOEL VAN NEIGING OF AFKEER,

berustende op de waarneming van hetgeen ons aangenaam of onaangenaam aandoet. Op dit gebied toch vertoont zich de magt der gewoonte en de individualiteit van het natuurlijk en zedelijk gemoedsbestaan (temperament en karakter) in hare volkomenste uitingen; op dit gebied doen zich de vreemdsoortigste verschijnselen voor; op dit gebied eindelijk is de opvoeder, mits hij dit zij van den beginne af aan, bijna geheel meester van hem, dien hij opvoedt.

Het gevoel van het wel en wee, van het genoegen en misnoegen, van neiging en afkeer, heeft dit eigenaardig kenmerk, dat, ofschoon het als gevoel, absoluut genomen, uni-

verseel en der geheele menschheid eigen is, zijn inhoud evenwel in zuiver persoonlijke betrekkelijkheden is begrepen. Immers, wat aangenaam is aan A, kan onaangenaam zijn aan B, en, zoo de Groenlander zich vergast aan walvischtraan of de Irokees aan runderbloed, zoo gelooven wij niet, dat zulks voor ons Hollanders lekkerbeetjes zouden zijn. Wij kunnen derhalve hieruit deze twee gevolgen afleiden: 1°. het aangename en onaangename *kan* zijn en *is* voor ieder individu verschillend, 2°. de oorzaken, die ons tot het eene neigen, van het andere afkeeren, liggen derhalve in ons zelven en wel bepaaldelijk in onze eigene persoonlijkheid. Die oorzaken nu zijn gelegen in en afhankelijk van vooreerst ons natuurlijk gemoedsbestaan, dat is van ons *temperament;* ten tweede van dat andere gemoedsbestaan, dat wij, krachtens onze persoonlijke zelfstandigheid, als vrije wezens, ons zelven gevormd hebben, dat is van ons *karakter.*

Datgene nu, wat in staat is ons temperament te wijzigen en ons karakter te vormen, moet alzoo bepalen, wat wij als aangenaam, wat als onaangenaam zullen bestempelen.

Voor ons temperament is deze wijzigende kracht de *gewoonte*, voor ons karakter die vormende leidsman het *besef van pligt.*

Alzoo ook hiermede is onze taak als opvoeder voorgeschreven en vastgesteld.

Vooreerst dan hebben wij dit voorschrift in acht te nemen: sla naauwlettend het temperament gade van uwen discipel, en tracht hem *dat* tot eene vaste gewoonte te maken, dat hij zich nimmer door de neiging of afkeer, aan zijn natuurlijk gemoedsbestaan eigen, late beheerschen.

Zoo zullen wij den cholericus voortdurend voor oploopendheid, toorn, overijldheid in het handelen moeten waarschuwen, en hem gewennen aan geduld, overleg en bedaardheid; zoo zal de sanguinicus zich onophoudelijk aan wispelturigheid, ongestadigheid, overgroote gevoeligheid schuldig maken, zoo wij hem niet de gewoonte leeren, zich te bepalen bij hetgeen hij gekozen heeft, standvastig zijne voorgenomene taak te volvoeren, en zich niet door den eersten den besten indruk te laten medeslepen. Den phlegmaticus zullen wij onophoudelijk moeten prikkelen en aansporen, opdat niet zijne natuurlijke traagheid in luiheid en onverschilligheid

ontaarde. Den melancholicus zullen wij zijnen lust tot afgetrokkenheid en eenzaamheid moeten verleeren, door hem in goed gezelschap te brengen en nuttige afleiding te verschaffen; zijne ontevredenheid en neiging tot spot moeten bekampen, door hem dankbaar het goede te doen erkennen, dat de wereld zoo ruimschoots oplevert, en hem de valschheid van zijn vernuft onder het oog te brengen, hetwelk den spot drijft met hetgeen eerbied en bewondering verdient.

In de tweede plaats, leert de panden, aan uwe zorgen toevertrouwd, reeds zoo vroegtijdig mogelijk, dat, hetgeen met den pligt overeenkomt, aangenaam, hetgeen daarmede strijdt, onaangenaam moet zijn voor ieder regtgeaard mensch.

Wij kunnen niet genoeg aandringen op de hooge practische waarde van dit beginsel; immers, hebben wij het zoover gebragt, dat de pligt een vermaak en de deugd een genoegen wordt, dan, voorzeker, hebben wij den grootsten stap gedaan tot de volkomene beantwoording aan onze bestemming.

De ruime toepassing van deze twee grondstellingen laten wij geheel aan den lezer over, doch willen nog met één woord gewagen van een paar zaken, die hier onzes inziens t'huis behooren.

Wij hebben het terrein, waarop wij ons thans bewegen, leeren kennen als het veld van de drift en den hartstogt, dat is van neigingen en afkeerigheden, welke zoo sterk zijn geworden, dat zij ons met onweerstaanbaar geweld drijven naar — en ons *hart togen* en trekken tot datgeen, wat ons lief of van hetgeen ons leed is.

Met het oog hierop, mogen wij volgens onze overtuiging eene waarschuwing niet achterwege laten. Zij is deze: Hoewel ongetwijfeld het wezen onzer vrijheid en onzer persoonlijke zelfstandigheid noodzakelijk gebiedt, dat wij ons nooit door neiging of afkeer laten beheerschen, zoo houden wij het voor bestaanbaar en geoorloofd, dat beide in de jongelingsjaren, in sommige gevallen, een aan den hartstogt grenzenden graad mogen bereiken, dien wij beter doen niet kunstmatig te beteugelen.

Met andere woorden: het enthusiasme, dat aan den jongelingsleeftijd eigen is, geeft vaak aan zijne neiging en afkeer het karakter van het hartstogtelijke, als wanneer wij — zoo slechts de beweeggronden goed zijn — in sommige ge-

vallen beter doen de tempering dier gevoelens aan een later levenstijdperk over te laten.

Zoo b.v. is het gelegen met het gevoel van regt.

Wie toch heeft het niet bij eigene ondervinding gehad, hoe vroegtijdig reeds dit gevoel bij den mensch zich openbaart! Hoe vaak hebben wij niet onze ouders en meesters een oogenblik van harte gehaat, omdat wij meenden onregtvaardig gestraft te zijn! Wel nu, die onweêrstaanbare behoefte aan regtvaardigheid vervult den jongeling met edelen toorn, waar hij onregt ziet plegen, vervult hem met dankbare liefde en hartstogtelijke vereering voor hem, die den onderdrukten beschermt, en — zouden wij, door een verkeerd geplaatst en pedant zedemeesterschap, dien toorn temperen, die vereering bekoelen?

Neen, gij jongelinschap van Nederland! wij willen den gloed van uwe achttien jaren, waar hij opflikkert voor hetgeen waar is en schoon en goed, niet dooven onder den domper van verwaande gestrengheid, niet verstikken onder de asch eener ijskoude eigenbelangs-moraal. Neen, bij God, overlegt niet eerst of gij het regt verdedigen kunt, maar trekt het zwaard en beproeft het; neen, wikt niet eerst, als gij de nooddruft ziet, of gij geven zult, maar geeft, geeft veel, geeft alles — in de volheid van dat goede hart, hetwelk door eigenbelang nog niet is toegeschroeid, en, zoo er ooit, bij het zien, hooren of lezen van eene edele daad, een traan in uw oog opwelt — o, onderdrukt hem dan niet, want Gods engelen zullen hem bewaren als een kostelijken schat, als de onvergankelijke getuigenis van eene voortreffelijke ziele!

Een ander punt, dat wij in den aanvang van dit hoofdstuk ter loops hebben aangestipt, is, dat er in dien jongelingsleeftijd eene onbestemde, maar dringende behoefte aan liefde ontluikt. Die onweerstaanbare neiging om een hart te vinden, waaraan wij ons vol vertrouwen kunnen overgeven, dat deel neemt in onze jeugdige vreugde en smart, behoort zoo zeer tot de menschelijke natuur, dat wij gerust de stelling zouden durven volhouden, dat er niet een enkel, ten minste beschaafd, man gevonden wordt, die niet tusschen de zestien en twintig jaren eene eerste liefde heeft gekend.

Men moge ons deze stelling toegeven of niet, zooveel is zeker, dat het bovenstaande feit waar is, en als zoodanig

ons regt geeft om ons af te vragen: Moeten wij die neiging onderdrukken of bevorderlijk zijn?

Wij zijn ongetwijfeld voor het laatste, mits onder eene enkele voorwaarde.

Daar God den mensch man en vrouw geschapen heeft, zoo is liefde van de eene sekse tot de andere een even noodzakelijk als natuurlijk gevolg van onzen oorspronkelijken aanleg. Het is alzoo noch onnatuurlijk, noch berispelijk, en allerminst te verhinderen of te verbieden, dat reeds de jongeling in de jonge maagd liefde zoekt, en, op eenen leeftijd, waarin het geslachtelijk gevoel in al de kracht en den rijkdom van zijne volkomene ontwikkeling het sterkst zijne regten laat gelden, die aandoeningen van het gemoed met onweerstaanbaar geweld op den voorgrond treden, welke evenzeer physiologisch noodwendig, als uit een zédelijk oogpunt de schoonste zijn, waarvoor de mensch vatbaar is. Dit is de reden voor onze bevestigende uitspraak.

De voorwaarde evenwel is daarin gelegen, dat, aangezien de jongeling, in de verwezenlijking van zijn ideaal, ligt een dwaalweg zoude inslaan, en, in den drang van zijn gemoed, gemakkelijk op een onwaardig voorwerp die liefde zou kunnen vestigen, zoo is het de eerste pligt van ieder vader en iederen opvoeder, hem aan de eene zijde voor grove zinnelijkheid, aan de andere voor ijdele en dweepende sentimentaliteit te bewaren. Liefde leeft evenmin van wellust, als van rozengeur en maneschijn!

Daar wij nu de overgroote kracht der gewoonte, juist in deze levensperiode, leerden kennen in de bepaling onzer neigingen, en het in onze magt staat door de gewoonte ook de neiging te leiden, zoo komt, bij dit gewigtig punt, alles daarop aan, dat wij onze kinderen en kweekelingen steeds in aanraking brengen en houden met voortreffelijke meisjes en vrouwen; en voorwaar, zoo wij in onze jongelingen eene reine genegenheid zien ontstaan en zich ontwikkelen voor eene zedelijk, verstandelijk en ligchamelijk goed ontwikkelde jonge dochter, dat wij er dankbaar voor zijn, en onder onze hoede en leiding zal, zoo ooit eene — deze genegenheid ten zegenrijken echt worden.

Men spot wel eens met de alledaagsche ontknoopingen en bekende verwikkelingen van verreweg de meeste romans;

maar daarin kunnen zij ons toch tot eene les wezen, dat het zeer gevaarlijk is jongelieden te zamen op te voeden of hun dagelijksch verkeer te bevorderen, van welke wij niet zouden wenschen, dat zij ooit door het huwelijk verbonden werden; want te regt hebben die schrijvers opgemerkt, dat juist in die gevallen het eerst die onverbreekbare verbindtenissen ontstaan, welke nimmer, zelfs niet door het langste leven, het zij zorgvol of glansrijk, uit het geheugen worden gewischt. En daarin hebben zij gelijk; dat is geen roman, maar eene waarheid uit het praktische leven.

HOOFDSTUK VI.

VERVOLG. HET ZEDELIJK GEVOEL.

Wij zijn thans genaderd tot de ontwikkeling van het *Zedelijk Gevoel.* Dat gevoel bestaat daarin, dat wij ons bewust worden van hetgeen met onze wezenlijke natuur als zelfstandige persoonlijkheid, met onzen waren aanleg en bestemming overeenkomt, en bovendien dat in ons het bewustzijn ontwaakt, dat er bepaalde betrekkingen bestaan tusschen ons zelven en anderen; — kortom, het zedelijk gevoel leert ons de pligten kennen van den mensch.

Het zedelijk gevoel zelf evenwel zou niet dan tot eene reeks van onbepaalde en duistere, instinctmatige gewaarwordingen leiden, zoo het niet door het denkend verstand werd onderzocht en gelouterd. Aldus, door de rede voorgelicht, wordt het tot *zedelijke rede*, welke men in de psychologische terminologie gewoonlijk de *praktische rede* noemt. De uitspraken nu dier *praktische rede* zijn de zedelijke grondbeginselen, de *moreele principes*, en hetgeen zij ons bevelen te *willen* en dus te doen — dat is *pligt.*

De leer der pligten dan wordt in de *Ethica* afgehandeld, en vervalt in een *algemeen* deel, hetwelk den pligt als algemeen begrip bepaalt en de voorwaarden van zijn ontstaan en mogelijkheid opspoort, en in een *bijzonder*, hetwelk wederom de verschillende soorten van pligt tot onderwerp heeft.

Zoo hebben wij in de eerste plaats de pligten tot ons zelven, b. v. die, welke ons het onderhoud, de instandhou-

ding, de ontwikkeling van ons ligchaam gebieden, zoo als matigheid, reinheid, kuischheid; daarna die, welke wij behooren in acht te nemen tegenover onze naasten, en wel in de eerste plaats onze familie. Deze vormen de familiepligten, welke de verhoudingen bepalen tusschen echtgenooten, ouders, kinderen en bloedverwanten.

Na de familie komen zij, die ons niet van nabij bestaan; doch ook hier hebben wij pligten te vervullen jegens onze medemenschen: als bereidvaardigheid, mededeelzaamheid, verdraagzaamheid, enz. Ten slotte maken wij zelve met anderen een deel uit van een geheel, van een staat, en als deelen van dat geheel hebben wij bovendien nog zoowel pligten onderling als jegens het geheel zelf. Dat zijn onze burger- en staatspligten. Maar juist omdat wij onze pligten vervullen, verlangen wij ook dat anderen dat doen: pligten verpligten, en pligten en regten staan tegenover elkander. Zoo omhelst de *Ethica* dus niet alleen de leer van den *Pligt*, maar ook van het *Regt*.

Hoe uitgebreid derhalve de wetenschap is, welker kennis wij eenig en alleen putten uit het ons ingeschapen zedelijk gevoel, blijkt uit deze korte uiteenzetting van zelf. Dat evenzoo de volkomene kennis dier wetenschap niet alleen onmisbaar is voor den mensch als mensch, maar ook als burger van den staat, is niet minder duidelijk.

Het kan echter geenszins onze bedoeling zijn pligten en regten hier, zelfs niet bij name, te noemen; maar, getrouw aan onze opvatting, om niet zoozeer onderwerp voor onderwerp aan te toonen, waarover het onderrigt moet loopen, als wel de grondslagen te leggen, die aan het opvoedingsgebouw tot fundamenten moeten strekken, en de gebreken hier en daar aan te stippen, welke zoo vaak in de hedendaagsche paedagogie insluipen, zullen wij ook hier ons slechts tot een paar opmerkingen bepalen.

Liefde tot den naasten — ziedaar de korte formule, waarin de geheele zedelijkheid vervat is; alle deugden, alle regten kunnen uit dit gebod worden afgeleid.

Maar dat is een christelijk gebod; immers CHRISTUS heeft ons gezegd: De weg der zaligheid bestaat daarin, dat gij God liefhebt en uwen naaste als u zelven; door dit te doen, vervult gij de wet en de profeten. Dat is een schoon, een-

voudig en verheven woord geweest van CHRISTUS, en het ware voor de eenvoud en verhevenheid Zijner leer te wenschen, dat men, in al zijne streng logische consequentiën, zich gehouden hadde aan dit drievoudig gebod: liefde tot God, tot den naaste, tot zich zelven!

Dat dit niet het geval *geweest* is en nog *is* — wie zal het betwijfelen; maar hier moeten wij er uitdrukkelijk op staan, dat wij alleronbillijkst, alleronregtvaardigst, alleronkundigst handelen jegens ons zelven en de vóór-christelijke geschiedenis, zoo wij deze drievoudige leer als eene aanwinst beschouwen, eerst door het christendom verkregen.

Neen, het is niet dáárom, dat wij onze naasten moeten liefhebben en onzen vijanden vergeven, omdat het een *christelijk* gebod is, maar het is daarom een christelijk gebod, omdat de persoon van den CHRISTUS, en dus ook Zijne leer, voor ons de volkomene openbaring is, zoowel van het wezen en de bestemming onzer menschelijke natuur, als van de middelen om tot de bestemming van dat wezen te geraken, voor zoo verre dit voor het menschelijk bewustzijn mogelijk is. CHRISTUS sprak dat uit, krachtens *Zijne eigene* menschelijke natuur, juist omdat *Hij* de openbaring was van het meest volkomen menschelijk zelfbewustzijn, dat zich zelf dus ook zijn wezen, dus ook zijne bestemming, dus ook zijne verhouding tot de Godheid volkomen bewust is.

Liefde tot den naaste! Zij is een uitvloeisel onzer eigene voortreffelijke menschelijke natuur; zij is een onmisbaar bestanddeel van ons zijn, en, hoe groot eene waarheid dit is, leert ons de geheele vóór-christelijke wijsbegeerte. De Socratische school, de Akademie, de Stoa en hare hoofdaanvoerders — SOCRATES, PLATO, ZENO en PANAETIUS — waren het vooral, die, in tegenoverstelling van de meer natuurphilosophische stelsels der Ionici en het meer reëele Aristotelisme, de wetten der deugd en de leer der pligten onderwezen. Te weten wat tot *τὸ κατόρθωμα*, wat tot *τὸ καθῆκον*, wat tot *τὸ πρέπον* behoorde, dat was hun vurigst streven; en, toen Griekenland dat streven wist te behartigen, die lessen te eerbiedigen, toen was Griekenland groot! Ook Rome was hierin eenmaal de waardige mededingster van Athene; en zullen niet de namen van eenen L. ANNAEUS SENECA, M. TULLIUS CICERO, M. AURELIUS ANTONINUS (PHILOSOPHUS) iedereen herinneren

aan de uitmuntendste voorschriften, hoe men God en zijne naasten moet liefhebben? Wilt ge eenige voorbeelden? Niet één, honderd, duizend zouden wij u kunnen noemen.

Zoo zegt b. v. PLATO: »De bestemming van den mensch is gelijkworden met God." (DIOG. LAËRT. III § 78). »De geregtigste onder ons is Gode het meest gelijk." (PLATO. *Theat*)

Bij CICERO heet het: »Want de menschen zijn niet op aarde als bewoners, die er op t'huis behooren, maar als aanschouwers als het ware der bovenaardsche en hemelsche dingen, welke aanschouwing aan geene andere soort van levende wezens gegeven is." (CICERO, *de Nat. Deor.* II, 56)

De onsterfelijkheid wordt bij PLATO aldus aangeduid in zijnen overtroffenen *Phaedo:* »Zoo lang als wij nog een ligchaam hebben en de ziel met zoo groot een kwaad ten naauwste is verbonden, zullen wij nooit datgene in voldoende mate bezitten, wat wij verlangen, — dat is te zeggen, de waarheid; immers het ligchaam geeft ons daarom reeds, dat wij het voeden moeten, duizenderlei te doen. Zoo zien wij het dan allerduidelijkst in, dat, als wij tot de reine erkenning van iets willen geraken, wij ons daarvan moeten losmaken en met de ziel zelve de dingen moeten aanschouwen, en, als het nu niet mogelijk is, zoolang wij met het ligchaam verbonden zijn, iets, wat betreft het wezen der zaak, te erkennen, zoo is een van beide waar: óf wij komen nooit tot kennis, óf eerst na den dood. Want dan eerst, als de ziel van het ligchaam is afgescheiden, zal zij aan zich zelve toebehooren, maar eer niet. Maar zoo lang wij leven zullen wij klaarblijkelijk de waarheid dan het meest nabij komen, als wij zoo weinig mogelijk in verkeer zijn met het ligchaam, noch met hetzelve iets gemeens hebben, voor zoo verre zulks niet hoog noodig is, en ons niet van hetgeen aan deszelfs natuur eigen is laten vervullen, maar veeleer ons daarvan reinigen, tot dat *God zelf* ons daarvan verlossen zal. (*ἕως ἂν ὁ Θεὸς αὐτὸς ἀπολύσῃ ἡμᾶς.*) En zoo zullen wij, rein geworden van de dwaasheid des ligchaams, gevolgelijk met dezulken omgang hebben en door ons zelve het reine, het wezen der dingen (*τὸ εἰλικρινὲς*) aanschouwen, hetgeen gelijk staat met de waarheid; den onreine echter is het niet gegeven het reine aan te raken. (*)

(*) PLATONIS *Phaedo: edit.* MARS. FICINI, pag. 379. C.

De ziel nu, het onstoffelijke, die zich uit deze wereld naar een ander dergelijk verheven, rein en onzigtbaar oord, *in waarheid echter naar een goeden, wijzen God begeeft*, (ὡς ἀληθῶς, παρὰ τ'ἀγαθὸν καὶ φρόνιμον θεόν) waarheen, zoo het God behaagt, ook weldra mijne ziel zal afreizen — deze onze ziel, die zoo bestaat en van zulk eene natuur is, zou, zoodra zij het ligchaam verlaat, terstond wegstuiven en verloren gaan, zooals zeer vele zeggen? Daar scheelt veel aan. (*) Koesterde ik niet de hoop, vooreerst naar andere wijze en goede Goden en daarna bij de afgestorvenen te komen, die beter zijn dan de menschen hier beneden, dan zou ik onregt doen met niet voor den dood een afschrik te hebben. Maar ik ben goedsmoeds, dat er voor de afgestorvenen iets bestaat en dat het, gelijk men van oudsher zegt, den goeden veel beter zal vergaan dan den boozen." (†)

(Men houde ons dit lange citaat ten goede. Eensdeels zijn wij medegesleept door de verhevene waarheid, in deze regels vervat; anderendeels waren wij overtuigd, dat vele lezers niet wel zouden vermoeden dergelijke taal te hooren voeren door een heidenschen Griek, SOCRATES, die een viertal eeuwen voor J. C. leefde.)

Dat de deugd een strijd is, ook dat wist PLATO.

»Groot is de strijd," zegt hij, »grooter dan men zich verbeeldt, van welken het afhangt een goed of een slecht mensch te worden. Daarom moeten eer noch rijkdom, noch welke heerschappij ook, zooveel op den mensch vermogen, dat hij zich geregtigd geloove, de regtvaardigheid en de andere deugden uit het oog te verliezen." (*De Repub.* X) »Zich zelven te overwinnen, is van alle overwinningen de eerste en beste, voor zich zelven te bezwijken, het schandelijkste en slimste. Zij, die zich zelve kunnen beheerschen, noemen wij goed; slecht, daarentegen, zij, die het niet kunnen." (*De Legib.* I.)

»Streeft gij naar wijsheid (in de »paraphrasis" naar een deugdzaam leven (ἐναρέτου πολιτείας)), zoo reken er op, dat gij door velen zult uitgelagchen en bespot worden, die u zullen

---

(*) Ibid., p. 385. G.

(†) Ibid., p. 377. H.

toeroepen: »Daar is hij me op eens wijsgeer geworden!" of: »van waar die gefronsde wenkbraauw?" (*)

Maar gij, zet niet zoo'n ernstig gezigt, maar doet hetgeen u het beste voorkomt, zóó, als waart gij *door God* (ὑπὸ τοῦ θεοῦ) tot die bestemming geroepen. Verder, onthoudt het, dat, zoo gij u in uw standpunt weet te handhaven, zij, die u vroeger uitlagchten, u zullen bewonderen, terwijl, zoo gij er in bezwijkt, gij dubbel uitgelagchen zult worden" (†) — zoo wist reeds EPICTETUS zijne leerlingen toe te rusten tot den strijd met de wereld.

Maar ook liefde tot den naaste wordt op de onbekrompenste wijze door die voortreffelijke mannen geleerd. Zoo zegt onder anderen CICERO: »Van alle menschelijke dingen is liefde oogsten het zoetste, maar niet minder liefde in te boezemen." (§) »De volheid der liefde maakt, dat datgene, wat men zonder zich zwaar te verpligten niet zou durven nalaten, tot een aangename pligt wordt; want er is niets, dat niet door goeden wil en welwillendheid en veeleer door liefde kan tot stand gebragt worden." (**) Kan men dit niet de paraphrase noemen van PAULUS' woord: »De liefde overwint alle dingen?"

»Het is de liefde, die vrede geeft aan de menschen. Zij weert in ons de onverschilligheid en vervult ons met deelneming; zij kweekt de zachtmoedigheid en verbant de ruwheid. Kwistig met lieftalligheid, gierig met kwaadwilligheid, barmhartig, goed, door de wijzen bewonderd, door de goden geëerd, is zij een voorwerp van begeerlijkheid voor wie haar missen, en een schat voor wie haar bezitten; zorgvuldig voor de goeden, kwalijk gezind voor de boozen, is zij in onze smart, in onze vrees, in onze hoop, in ons denken

---

(*) πόθεν ἡμῖν αὕτη ἡ ὀφρύς; — van waar ons die wenkbraauw? Volgens een gezegde van Menander waren zij bij uitstek tot overpeinzing geschikt, die de wenkbraauwen fronsden, en schijnt dit een gewoonte der Grieksche wijsgeeren te zijn geweest.

(†) EPICTETI *Enchiridion.* Cap. XXIX. *Paraphr. Ench.* Cap. XXIX. ed. BERKELII. p. 37 et 121.

(§) CICERO *de Amicitia*, cap. 27.

(**) CICERO *ad. divers.* I. cap. 9 et III. 9.

de beste raadgeefster, leidsvrouw, steun en redster. Haar moet ieder sterveling volgen en bezingen met schoone lofzangen!" (*)

Verdient deze hymne aan Ἔρως, die AGATHO in PLATO's overheerlijk *Symposion* ten beste geeft en zoo geheel het karakter draagt der christelijke liefde, niet vergeleken te worden met die heerlijke Paulinische, die in het 13de hoofdstuk van den eersten Corinther-brief gevonden wordt?

Maar zelfs nog verder gaat de oudheid, noch christelijker wordt de heidensche wijsbegeerte (en is dit niet een onwederlegbaar bewijs voor de voortreffelijkheid onzer natuur, die zonder christelijke openbaring uit zich zelve zulke waarheden put?), als zij ook leert vijanden te vergeven. Zoo zegt SENECA (*de Otio*, *cap.* 28): »Tot aan het laatste oogenblik onzes levens moeten wij werkzaam zijn: zoo houden wij dan niet op ons geheel aan het algemeene heil der menschheid toe te wijden, iederen mensch bij te staan *en ook onze vijanden te helpen*," en DEMOSTHENES roept ons de schoone woorden toe: »Niemand is waard medelijden te ontvangen, die anderen zijn medelijden ontzegt, en niemand vergeving, die anderen geene vergeving schenkt." (DEMOSTH. *adv. Midiam.*) Wordt de waarde en de beteekenis dezer woorden anders, als zij aldus worden omgezet: »Zegent ze die u vervolgen." (*Rom.* XII, 14.) »Maar indien gij de menschen hunne misdaden niet vergeeft, zoo zal ook uw Vader uwe misdaden niet vergeven." (Matth. VI, 15.)?

Mogen dan deze weinige proeven volstaan om de waarheid te staven van onze bewering. Niet om aan de voortreffelijkheid van het christendom te kort doen, hebben wij ons gedrongen gevoeld om de waarheden eener vóór-christelijke philosophie daarmede met een enkelen trek te vergelijken; niet om den glans der christelijke moraal te verdooven, hebben wij onuitbluschbare spranken opgerakeld uit de asch van dat Athene, dat eenmaal de tempels bevatte van het Ware en het Schoone; van dat Rome, dat eenmaal door zijne schitterende deugden der wereld ontzag inboezemde,

---

(*) PLATO. *Sympos.*, *ed. Fic.* p. 325.

meer nog dan door zijne magt — neen! maar om den mensch te geven wat des menschen is.

Er is met de christelijke godsdienst, door hen zelven die haar onderwijzen, eene leer in de maatschappij ingeslopen, die ons met verontwaardiging vervult. Uitgaande van het kerkelijk dogma der genade en der erfzonde en de *mysterie* der verlossing door de menschwording Gods, heeft men ons sedert geleerd en leert men ons nog, dat wij van nature verdorven zijn en als ellendige aardwurmen rondkruipen in het stof der zonde, — dat wij uit ons zelve niets goeds kunnen weten, tenzij CHRISTUS in ons is geopenbaard en de Heilige Geest zich over ons heeft uitgestort. Gij allen, die dit leert, u vragen wij: Is het niet godlasterlijk, zoo gij den mensch — volgens dat zelfde bijbelboek, waaraan gij deze gevolgtrekkingen valschelijk ontleent, de beeldtenisse Gods geheeten — verlaagt tot beneden het redeloos dier, hetwelk ten minste nog uit instinct zijn kroost verzorgt en zijnen meester getrouw is? Is het niet eene vertrapping met den voet van ons kostelijk geboorteregt, eene schandelijke miskenning van onzen goddelijken aanleg, dat gij ons diets wilt maken, dat God, als hadde Hij aan zijn werk iets vergeten, eerst achttien eeuwen geleden ons eene buitengewone gave schonk, waardoor wij eerst in staat zouden zijn te weten, welke onze pligten zijn jegens Hem zelven en de menschheid? Wel nu, u allen verklaren wij uit naam van dien zelfden CHRISTUS, die uitdrukkelijk verklaarde dat liefde tot God en den naasten, waarvan Hij zelf ons het verhevenst voorbeeld heeft gegeven, eeniglijk zijne leer was — uit naam van God zelf, die de Eeuwige Waarheid is, dat gij zijne kinderen hoont, zijn werk verguist en onwaarheid uwe lippen bezoedelt!

Ja, die ooren hebben om te hooren, dat zij het hooren! »*Est Deus in nobis*" — God is in ons — en God is in ons geweest en zal in ons blijven, van eeuwigheid tot eeuwigheid. Dat staat pal, als de onsterfelijkheid onzes geestes. Omdat wij mensch zijn, krachtens onze menschelijke natuur, en niet met behulp van de ladder der uitverkorenheid, zullen wij allen, de een spoediger welligt dan de andere, den troon des Oneindigen naderen. Of denkt gij, dat de Almagtige, die millioenen zielen, welke vóór CHRISTUS geboorte, als zoo vele vonken des Goddelijken vuurs, tot hare bron zijn op-

gestegen, zal afstooten, omdat zij de latere gave zijner genade niet zijn deelachtig geworden, of haar zal tot zich nemen, krachtens eene bemiddeling met zich zelven?

Omdat wij mensch zijn, omdat wij eene onsterfelijke ziel bezitten, omdat er een *zedelijk gevoel* in onzen boezem leeft en de *rede* in onze hersenen troont, *omdat wij deze onmiddelijke openbaringen Gods in ons zelven bewust zijn*, daarom kunnen wij onze pligten kennen, de deugd uitoefenen, onzen *aanleg* uitvorschen en ten nutte maken, om onze *bestemming*, onwrikbaar zeker, maar met onafgebroken strijd, te naderen. Dit is onze innige overtuiging, ons vast geloof. Mogten er zijn, die meenen dat wij ze met meer angstvalligheid hadden moeten uitdrukken, zoo roepen wij hun de treffende woorden toe, die STRAUSS eenmaal tot STEUDEL rigtte: »Ja, ik haat en veracht bij wetenschappelijke onderzoekingen dat aandachtige, verbrijzelende en beangstigde spreken, dat bij iedere schrede zich zelven en den lezer bedreigd ziet met het verlies der zaligheid, en ik weet niet, waarom ik het haat en veracht. In wetenschappelijke zaken houdt de geest zich *vrij*, en moet men dus ook het hoofd vrijmoedig opheffen, niet slaafs laten hangen; voor de wetenschap bestaat onmiddelijk niet wat *heilig*, maar alleen wat *waar* is, en dit eischt geen wierookwolken van aandacht, maar helderheid van denken en spreken."

Waartoe nu heeft deze leer, die, gelijk ik zeide, gelijktijdig met het Christendom ontstaan is, geleid?

Daartoe, dat de *Ethica* in de godsdienst is opgegaan, en de zedekunde ondergeschikt is geworden aan het geloof.

Wat is hiervan het gevolg geweest?

Dat de mensch van lieverlede zijne zelfstandigheid heeft verloren; dat hij heeft leeren vergeten, waartoe zijn oorspronkelijke aanleg hem riep en in staat stelde. Daarom, omdat men hem heeft leeren vergeten, dat hij mensch, dat is dat hij vrij is, — omdat men hem heeft diets gemaakt dat hij van nature verdorven is en niets goeds kan te voorschijn brengen of uit zich zelven weten, dan door het geloof in CHRISTUS — is hij van lieverlede de slaaf geworden van hen, die hem dat geleerd hebben, en is het zoover met hem gekomen, dat hij liever roept: »Heere! Heere! ontferm u mijner!" dan een enkelen blik in zijn eigen *ik* te werpen, en, verstom-

4

mende over den rijkdom der goddelijke gaven, die hij daarin vindt, met vollen greep toetast, om, uit eigene kracht, in christelijken zin werkdadig te zijn.

Men wil alles met het geloof goedmaken, en zegt: zedelijkheid zonder geloof is niets!... Wij roepen u toe: »het geloof is niets zonder de zedelijkheid; ja, de innigste aanschouwing van het goddelijke, de volkomenste zelfverloochening van het bespiegelende »ik" weegt niet op tegen één hersteld onregt, tegen ééne bewezene weldaad.

God is handeling, geen aanschouwing!

Paulus zegt immers (1 Cor. XIII, 13): »En nu blijft geloof, hoop en liefde, deze drie. Doch de *meeste* van deze is de liefde."

Dus niet het geloof!

Zegt niet, Jacobus (II, 14): »Wat nuttigheid is het, mijne broeders, indien iemand zegt, dat hij het geloove heeft en hij heeft de werken niet? Kan dat geloof hem zalig maken? (26) Want gelijk het ligchaam zonder geest dood is, alzoo is ook het geloof zonder de werken dood."

Gij zoudt ons misschien willen tegenwerpen: Maar de brief van Jacobus is niet echt! (*) Wij zeggen u, hij staat in den bijbel, en is alzoo Gods openbaring!

(*) Dit hoofdstuk uit den brief van Jacobus (den broeder van J. C.), die, als een der apostelen, in het jaar 63 na C. den marteldood onderging, is duidelijk in volkomen strijd met het 11de van den Brief aan de Hebreeuwen en eene wederlegging daarvan. (Men vergelijke Jac. II, 21. en Hebr. XI, 17.; Jac. II, 25. en Hebr. XI, 31.) Aangezien nu de Brief aan de Hebreeuwen *na* den apostel tijd is geschreven (Hebr. II, 3; XIII, 7.), en dit reeds door Origenes beweerd is, zoo is de gevolgtrekking niet twijfelachtig, te minder, daar die zelfde Origenes (ruim 200 na C.) eerst van Jacobus' brief melding maakt en aan zijne echtheid twijfelt.

Ofschoon wij het geheel met deze tekstwoorden eens zijn, en ze ook geheel in strekking overeenkomen met de voorgaande, zoo hebben wij daarom deze tegenwerping zelve opgeworpen, om eens aan te toonen, hoezeer zij, en met hen zoovele andere, de bewijzen leveren, dat de bijbel alles behalve goddelijke inspiratie en dus een onfeilbaar wetboek zou zijn. In tegendeel is hij een uitmuntende codex voor de theologische advocaten; want, terwijl de een, als echte geloofsheld, met Paulus' brief in de hand, u als *goddelijke waarheid* verkondigt, dat de werken zonder het geloof niets beteekenen, vertelt de ander, als werkdadig christen, op hetzelfde bijbelgezag en met de woorden van Jacobus, u het lijnregt tegenovergestelde evenzeer als goddelijke

Wie zou het ons kunnen tegenspreken, dat in de christelijke opvoeding, tegenwoordig nog zoowel als voorheen, de leer van 's menschen pligten geworden is de leer van den christelijken pligt, en als zoodanig de christelijke moraal, geheel geteeld op den bodem der christelijken dogmatiek, uitsluitend het opvoedingswerk is geworden der christelijke geestelijkheid? Wie zal het ons tegenspreken, dat, tegenwoordig zoo wel als voorheen, de christen-knaap of jongeling, bijna uitsluitend, het ethische onderwijs ontvangt op de banken der catechisatie-kamer?

Wie eindelijk zal het ons tegenspreken, dat hem daardoor niet alleen, gelijk wij reeds zeiden, ten gevolge van het leerstuk der verdorvenheid van 's menschen natuur, het bezit van een oorspronkelijk hem door God geschonken zedelijk gevoel wordt ontzegd, maar dat daardoor ook de leer zijner pligten jammerlijk eenzijdig en onvolkomen wordt, en bovendien tot een te korten leertijd wordt beperkt? Immers, bijbelsche geschiedenis en de dogmata der kerk nemen van die een of twee uren wekelijksch onderrigt den meesten tijd in aanspraak.

Of is het niet onvolkomen en eenzijdig, dat eene reeks van familie-deugden en pligten, maar vooral het staats- en burgerlijk regt, volstrekt niet onderwezen worden, ten zij de Academie u in hare professores juris daarin meesters geeft? Of zoudt gij ons ook nu werken kunnen aantoonen, die op bevattelijke wijze voor de jongelingschap deze takken van wetenschap uiteenzetten, gelijk PLATO's boeken *de Republica* en *de Legibus*, of CICERO's werken over wetten en pligt?

Hoe men zich ook verdedigen moge, wanneer wij het tegenwoordig standpunt der Ethica beschouwen en vergelijken met dat, waarop zij in de klassieke oudheid stond, dan willen wij de theoretische aanwinst van het heden gaarne aan meer bevoegden ter beoordeeling overlaten, doch moeten ons daarentegen gedrongen voelen om, op praktisch terrein, eene onvergeeflijke slapheid, onverschilligheid en onwetendheid voor de tegenwoordige maatschappij te vindiceren — eigenschappen, die wij een paarduizend jaren geleden te vergeefs zouden zoeken.

---

waarheid! *Risum teneatis, amici*! Men zal dus wel niet in het onzekere zijn, in welken zin wij de onmiddelijk volgende woorden hebben gezegd.

Van waar dat verschil tusschen het voorheen en thans?

Toen was de mensch mensch!

Te regt besefte men, dat gezondheid des ligchaams het eerste vereischte was voor een gezonden geest. Daarom waren de gymnasia, de plaatsen voor de openbare spelen en de oefeningen in den wapenhandel de geliefkoosde uitspanningsoorden niet alleen, maar ook de verpligte oefenscholen der Grieksche en Romeinsche jeugd. Gelijktijdig echter zorgde men er ook voor, dat zoowel hart als verstand werden ontwikkeld. Toen was het de gulden tijd, dat ieder beschaafd man er zijn roem in kon stellen dezen of genen wijsgeer gehoord te hebben; toen was het Athenaeum de verzamelplaats van philosophen en redenaars, openlijk leerende en sprekende; toen bloeide buiten Athene de heerlijke tuin van eenen *Academus*, wiens onvergankelijke vruchten wij nog vermogen te plukken, als de onovertroffen gesprekken van den eenigen PLATO; toen was een Lyceum de vergaderplaats van hen, die de alheid der toen bekende wetenschap gretiglijk opzogen van de lippen der onsterfelijken Stagyriets (*); toen leeraarde een ZENO, in de Poecile, het door het veelverwigen penseel van eenen POLYGNOTUS versierde Pisianacteum, in de nabijheid van het gejoel en gewoel der marktgangers, lessen van strenge deugd en verachting van alles wat den mensch tot slaaf maakt van zichzelven en van anderen, en heiligde zoodoende weder die eerwaardige Portica van den vloek, die de gruwelen der 30 tyrannen, meer dan honderd jaren lang, op haar deden rusten; toen eindelijk reisde en trok men naar verre landen, niet om zijne nieuwsgierigheid te bevredigen of den kostelijken tijd te dooden, maar om te leeren wat waar was, wat schoon was en goed.

Dat ook de kunst niet werd vergeten, getuigen dat niet de nooit te evenaren en nog steeds nagebootste meesterstukken der oudheid?

Maar toen was ook de burger burger!

Op den *heuvel van Mars* en den *Pnyx* klonken nu eens de uitspraken der eerwaardige Areopagiten, dan weder de schitterende redevoeringen van DEMOSTHENES en AESCHINES den Atheners in de ooren, en — niet eens, maar duizenden malen, heeft CICERO's magtige stem, op het Forum, den

(*) ARISTOTELES.

Romein tot in het diepste van zijn gemoed geroerd, en hem een kreet van bewondering afgeperst voor zijne alles overwinnende welsprekendheid, of heilige jubeltoonen bij de vrijspraak der onderdrukte onschuld en de donderende wraakstem van het verkrachte regt.

Toen behoorde ieder man aan den staat, toen behoorde de staat aan iederen man!

Maar ook toen alleen was het voldoende braaf te zijn en voor regtvaardig gehouden te worden, om tot de eerste posten des lands te geraken; toen was deugd een adelbrief, matigheid rijkdom!

Wat is het heden?

Het heden is eene parodie, eene gigantische parodie der deugd!

Aanschouwt haar toch, uwe deugd, Europa!

Zie, bovenaan staat de Christenstaat bij uitnemendheid, de kerk van den Christus der liefde, van den Christus des behouds, die met de haar geschonkene kanonnen — voorwaar een haar waardig geschenk! — hare eigene kinderen heeft gedood, omdat zij niet kunnen begrijpen, dat de stedehouder van Hem, die bekende: »Mijn koningrijk is niet van deze wereld," een aardsch koningrijk moet bezitten en aardschen luister moet ten toon stellen, terwijl zijn goddelijke Voorganger niets had, waarop Hij zijn hoofd kon nederleggen.

In het Zuiden en het Oosten steunden zoo even nog kannibaalsche wreedheid en godtergende liefdeloosheid, als met bloed bevlekte ijzeren pijlers, den troon van het door misdaden en ondeugden uitgemergelde Despotismus. In het Westen kust het eene volk zijne slaafsche ketenen, omdat de roem ze verguldt, terwijl het andere van zijne vrijheid gebruik maakt om, aan den eenen kant, de doeltreffendste middelen uit te vinden, die met onfeilbare zekerheid het leven zijns naasten uitblusschen, aan den anderen, om met aan razernij grenzende godsdienst-dweepzucht zichzelven in Bedlam te brengen!

Voorwaar, dat is een schoon werk!

Maar laten wij de staten voor hetgeen ze zijn, laten wij het aan anderen over om over hen de loftrompet te steken of de bazuin des oordeels te doen schetteren — wij wenden ons tot de familie en tot de burgerij.

Ook daarin schuilt de doodelijke kanker der onzedelijkheid!

Liefde en regtvaardigheid — niet waar, burgers van Nederland! — dat zijn de onwrikbare, eeuwige fundamenten van den pligt?

Wel nu, toont ze ons!

Toont ze ons — gedreven in de diepste diepten uws harten!

Toont ze ons, als gij, gunsten bedelende of schenkende, liefdeloos uwe naaste beschimpt en met het regt het niet al te naauw neemt!

Toont ze ons, »effrontés," als gij, op uw kantoor gezeten, uwe grove winsten berekent, en de penningen, verdiend door de knevelarijen, die gij handel en speculatie noemt, aan uwen naasten ontnomen — wegsluit in den ijzeren bewaker van uwen Mammon!

Toont ze ons, staatsburgers, als de organen der partijzucht u bij den neus rondleiden, waarheen zij u voeren willen, en gij u in uwe binnenkamers met alles bemoeit, uitgezonderd met het heil van den staat!

Toont ze ons, geloovigen, als gij den eenen verdoemt, omdat hij niet tot de alleenzaligmakende kerk behoort, of den anderen benadeelt en voor een schelm houdt, omdat LUTHER of CALVIJN hem niet heeft bekeerd!

Toont ze ons, vaders, die het uwen zonen inprent, hoe rijkdom en aanzien alleen gelukkig maken, of gij, moeders, die uwe dochteren onderwijst, hoe het ligchamelijk schoon en de bruidschat, haar beschoren, meer dan voldoende zijn om aan hare bestemming te beantwoorden!

Toont ze ons, gij beuzelaars en leeghoofden, als gij in koffijhuizen of societeiten, in de balzaal of op het concert, slechts uwen zinnen voedsel geeft, en geen ander boek kent, dan een roman van PAUL DE KOCK of een drama van DUMAS!

Nogmaals, toont ze ons toch!

Gij kunt het niet; en gij kunt het daarom niet, omdat de opvoedings-catechismus der XIX^de^ eeuw een palimpsest is geworden, waarin het met zwaarmoedige Gothische letters geschreven Hoofdstuk »Over de pligten van den mensch" tot stervens toe is verbleekt, en daarover heen een nieuw is gegriffeld, dat in vergulde krulletters, in sierlijke arabes-

ken ten titel voert: »Hoe men in de wereld vooruit kan komen, en tevens hoog kan zijn aangeschreven in het oordeel der menigte."

Twee praktische, korte volzinnen van dat wegslepende hoofdstuk wijzen u het doel: Tracht rijk te worden in den kortst mogelijken tijd; tracht magtig en aanzienlijk te worden langs den gemakkelijksten weg.

Een derde wijst u de baan: Het doel heiligt de middelen.

Een laatste eindelijk wijst u het loon, dat den gelukkigen strijder wacht: Zalig zijn de rijken, want zij kunnen buiten de liefde; zalig zijn de magtigen, want zij kunnen buiten het regt!

Dat is de moraal, die heerscht.

Dat is de moraal, die overwint.

Ook in het christelijke Nederland!

Die het ontkent, dat hij zich noeme; wij zullen hem den handschoen in het aangezigt werpen, en zeggen: Gij liegt!

Is het dan wonder, dat de Deugd het bleeke gelaat met den zwarten rouwsluijer omhult, en heete tranen stort, omdat de Menschheid hare echtscheiding vordert?

Is het dan wonder, dat de Waarheid, verontwaardigd dat de mensch te zeer is gevallen, om, met heiligen blik, het goddelijk schoon harer naaktheid te bewonderen, bij de Logen een bont harlekeinspak leent, dat beter strookt met zijne gezindheid?

Is het dan wonder, dat de Geregtigheid den blinddoek als nutteloos wegwerpt, en, voor de oogen des volks, het lood des Onregts in hare weegschaal legt?

Is het dan wonder, dat de Liefde, door de doodende pijlen der Zelfzucht vergiftigd, op aarde wegsterft, en, op de rouwomfloersde vleugelen der Smart, wederom opstijgt tot Hem, die haar het aanzijn gaf?

Neen, vaders en moeders van het eens zoo groote en magtige Nederland! dat alles is geen wonder; dat alles is vreeselijk natuurlijk en verpletterend waar: maar nog is het tijd, nog kunt gij het onheil afweren.

Nog kunt gij de tranen der Deugd droogen, der Waarheid haar logenpak van de lendenen scheuren, het valsche gewigt der Geregtigheid werpen in de grondelooze diepten der helle, en de liefde tot u trekken uit den hoogsten der hemelen.

Nog kunt gij het — mits gij van uwe zonen menschen maakt, en hun als mensch hunne pligten leert!

Die pligten zijn niet enkel in het Boek der boeken, zijn niet enkel op de lippen der schriftgeleerden en godsdienstleeraars.

De plaats, waar zij onderwezen moeten worden, is niet enkel Gods huis of de binnenkameren zijner priesters en dienaren.

Hun onderrigt bestaat niet enkel in woorden, die schoon klinken, maar ook, als klinkende schellen, niets achterlaten, wanneer de klank is weggestorven.

Hun inhoud is niet enkel God te dienen, door Hem in zijn huis te prijzen, in zijnen Zoon te gelooven, door onvoorwaardelijk aan te nemen, wat men u als het waarachtig geloof voorhoudt, door niet te stelen, te echtbreken, te dooden.

Hun doel is niet alleen geen godloochenaar of booswicht te zijn.

Zoo dat waar ware, dan zouden welligt velen het tamelijk ver in de uitoefening hunner pligten hebben gebragt; maar dieper is de bron, talrijker zijn de beken, rijker is de inhoud, grootscher het doel.

O beseft het wel, gij allen, die jongelingen tot mannen hebt te vormen, hoe alles rondom u, boven u, in u, een open leerboek is van den pligt! De sterren boven uw hoofd spreken u van onverstoorbare orde, de mieren aan uwe voeten van noeste vlijt. Het oude Rome toont u het lot en de straf van een magtig volk door verdierlijkende ontucht gesloopt, terwijl het bittere naberouw en de wroeging der conscientie de kwellingen zijn van verkeerde daden, door het eigen »ik" bedreven. De natuur, de geschiedenis ons eigen gemoed, spreekt dat niet alles van pligt?

Maar — dan kunnen en moeten wij hem ook overal onderwijzen, als hij overal tot ons spreekt; dan moet Gods vrije natuur zoowel als de huiskamer, zoowel als het studeervertrek, zijne oefenschool zijn; maar dan moet ook gij, vaders en moeders, boven en voor elk ander, zelve de leeraars zijn van het voortreffelijkste onderrigt, dat gij uwen kinderen kunt geven, en zelve hun de schatten ter hand stellen, die hun in eeuwigheid niet kunnen worden ontnomen.

En niet met woorden alleen zult gij dit doen, maar ook met daden. Nimmer had CHAM zijnen vader bespot, zoo deze niet dien spot had verdiend. Ouders! zoo gij wilt, dat door uwe kinderen het vijfde gebod zal opgevolgd worden, dat uw handel en wandel dan in de eerste plaats vrij zij van blaam; want gij hebt geen regt eerbied te eischen, waar de eer is verloren, en wat is het gevoel van eer anders, dan het besef van pligtmatig te handelen?

Wonderlijk is het gesteld met de begrippen over den inhoud van den pligt. Velen hebben het verkeerde denkbeeld, dat naauwgezette *Godsvereering* geheel dien inhoud in zich opneemt. Zij gaan vlijtig ter kerke. De minste twijfel aan eene enkele der vele mysteriën van het kerkelijk geloof is doodzonde, en, terwijl hunne bespiegeling niet verder gaat dan het geloof aan de eigene uitverkorenheid en een hooghartig medelijden over andersdenkenden, meenen zij voor de praktijk te kunnen volstaan met niet te stelen, niet te hoereeren, niet te dooden en geen valsche getuigenis af te leggen.

Dit is het tamelijk volkomen en zeer gangbaar begrip van pligt. Maar ook daarbij blijft het, en in de kunst van streng logische consequentiën te maken hebben dezulken het in den regel niet ver gebragt.

Zoo is, b. v., het openlijk wegnemen van een brood, als men van honger bezwijkt, in de oogen van ieder fatsoenlijk regtgeaard burger een diefstal, die de wet weet te straffen, daarentegen eenige honderden guldens ter leen te vragen en ze nooit terug te geven, eene zeer verschoonbare en gebruikelijke daad.

Zoo is het hoererij, in een openlijk bordeel zijne lusten bot te vieren, doch er eene »amie" op na te houden of met gehuwde vrouwen te *coquetteeren*, wordt noch met den naam dier ondeugd, noch met dien van overspel bestempeld. Moord is iemand doodschieten, doodsteken, doodslaan, vergeven, hangen of verdrinken; zijne ouders of zijne gade door wangedrag in het graf te brengen, is onder dien naam niet bekend, noch bij het publiek, noch bij de wet.

Valsche getuigenis afleggen komt alleen niet te pas voor den regter; overal elders heeft men het regt den naam zijns naasten te bezwalken en zijne eer te na te komen. Deze mysterie van calumnia, behoorlijk gesanctionneerd door de

tooverformule »men zegt," is eene der meest voorkomende en meest gevierde, zoodat zij dan ook vooral om hare praktische bruikbaarheid, eere zij der hedendaagsche beschaving, zoowel in de hoogste als laagste klasse der maatschappij doorgedrongen en ook bij sommige geneesheeren zeer gezien is.

Om eindelijk zoo getrouw mogelijk een duidelijk beeld te geven van deze eenigzins onlogische, verwarde en onvolkomene begripsvorming van den pligt, moeten wij nog opmerken, dat het niet vreemd is, dat dergelijke personen, die wekelijks door eene preek van een »in trek" zijnden geestelijke worden gesticht, en die behoorlijk, als het de verandering van een tittel hunner geloofsbelijdenis zou gelden, zich dood zouden ergeren, zich volstrekt niet dood schamen om tegenover hunnen minder aanzienlijken of armeren natuurgenoot, ja vaak tegenover hunne gelijken, de grootst mogelijke verwaandheid, liefdeloosheid en verregaande onbeschoftheid aan den dag te leggen, terwijl zij jegens hunne meerderen eene inschikkelijkheid en bijval betoonen, die soms aan het verbazende grenst, zoodat men zelfs, bij zekere gelegenheden, podagristen al buigende op één voet heeft zien staan en doofstommen hooren prijzen en bedanken. Men wil zelfs dat hooge staatsdienaren niet altijd even zuivere voorstellingen van pligt hebben, en dat het misschien niet verkeerd zou zijn, in sommige plaatsen, aan de behartiging van 'slands belangen gewijd, deze woorden van Cicero in gulden letters boven de deur te schrijven: »Geene ondeugd is lager dan de hebzucht, vooral bij voorname lieden en bestuurders van den staat. Want de staat voor eene melkkoe te houden, is niet alleen onzedelijk, maar ook misdadig en goddeloos." (De Off., II. Cap., 22.)

Wij voor ons willen ons niet afmatten met al de spreuken en gezegden van Cicero en anderen bijeen te zoeken, die men boven de deuren van geregtzalen, ministeriën, kerken en paleizen, maar veel meer nog in de harten van hen die ze betreden, zou kunnen griffelen, maar achten ons daarentegen gehouden een ieder, die zich met het opvoedingswerk afgeeft, oplettend te maken, dat eene pligtsbetrachting, die wij zoo even als de meest gangbare afschilderden, niet volkomen de ware is.

Het aan anderen overlatende eene beknopte, volledige en

ware uiteenzetting van het volkomen inhoudsbegrip der *Ethica*, in populairen, dat is wetenschappelijken en tevens duidelijken en verstaanbaren stijl, te behandelen, zoo kunnen wij ons niet onthouden, een paar wenken te geven, die in ons dierbaar vaderland niet geheel van belang ontbloot zijn en hier en daar zeker toepassing zullen vinden.

Nederland is bij uitstek een handelsland. Door de innige aanraking met geld en geldzaken, door die aanhoudende bepeinzing van winst en verlies, is in dat Nederland eene maatschappelijke indeeling der burgers ontstaan in aristocraten, dat zijn rijken, en in plebejers, dat zijn armen. Van daar dat in Nederland ieder koopman, die plus minus jaarlijks *f* 10,000 te verteren heeft, een aristocraat is, en de *épicier*, die zijn cichorie-trommel voor eene effecten-trommel verruild heeft, zijne vroegere kalanten, voor welke hij toen heel diep boog, nu met den nek aanziet, omdat zij zoo'n trommel niet hebben, waarmede men het regt doof en de liefde dood rommelt.

Ten einde nu uwe kinderen, uwe zonen — en hier rigten wij het woord vooral tot u, vaders, die uwe telgen tot geneesheer wilt opleiden! — te toonen, hoe een verstandig en deugdzaam man over deze algemeen aangenomene en geëerbiedigde stelling te oordeelen heeft, zoo zult gij hun de volgende twee plaatsen uit CICERO van tijd tot tijd voor oogen houden:

» Ook moet men hen voor » gemeen" (*sordidi*) houden, die van kooplieden koopen, wat zij terstond weêr verkoopen; want zij kunnen volstrekt geen winst hebben, zoo zij niet grovelijk bedriegen. De handel, zoo hij in 't klein gedreven wordt, moet voor *gemeen* gehouden worden; zoo men hem daarentegen in 't groot uitoefent, terwijl hij vele waren omvat, en men ze, van vele oorden aanvoerende, zonder marktgeschreeuw voor velen verkrijgbaar stelt, dan is hij *niet bijzonder te laken.*" (CICERO, *de Officiis*, I, 42.)

» Toen iemand hem (den ouden CATO) vroeg, wat wel tot het levensonderhoud het meeste voordeel zou opleveren, antwoordde hij: Goede veeteelt. Wat vervolgens? Middelmatig goede veeteelt. Wat daarna? Slechte veeteelt. Wat ten vierde? Akkerbouw. En, toen degene, die hem ondervraagd had, zeide: Wat denkt gij van het geldschieten?

(leenen op rente = effectenhandel en speculatie) roept CATO uit: „Wat denkt gij van den doodslag?" (CICERO, *de Officiis*, II, 25.) (*)

Een tweede gebrek, waaraan de Hollandsche natie, hoe schoon ook door HELMERS bezongen, veelvuldig lijdt — behalve dat eerste van slechts oogen te hebben voor klinkende specie — is daarin gelegen, dat zij, om tot dien Mammon te geraken of in de oogen van het groote publiek eer en aanzien te behalen of te behouden, zeer dikwijls zichzelve vergeet, en zeer dikwijls zich in 't aangezigt laat slaan, mits zij haar doel bereikt.

Deze nationale eigenschap wordt in den regel bestempeld met den naam van Nederlandsche langmoedigheid en Hollandsch geduld. Wij aarzelen niet haar te bestempelen met den naam van gebrek aan zedelijke grootheid, gemis van gevoel van persoonlijke waarde, gemis van karakter, gemis van waarachtig eergevoel, om het niet te noemen laagheid en kruipende vleijerij.

Er zijn in Nederland nog meer dan te veel *Uncle Tom*'s, die in dien veelhoofdigen afgod, in dat veeltongige monster — de openbare meening, hunnen heer en meester erkennen. Er zijn in Nederland nog meer dan te veel aanbidders, niet alleen van den Rijkdom, al zetelt hij op den troon der Dwaasheid, maar ook van de Magt, van het Aanzien, van de Voorname Geboorte, al zijn ook de piedestals der idolen bemorst door het slijk des onregts, of bespat door het bloed der misdaad.

Zoolang nog het in Nederland tot schande gerekend wordt,

(*) Het kan natuurlijk geenszins in onze bedoeling liggen, zelfs van verre, den handelsstand, voor welken wij alle achting koesteren, te kwetsen. Wij gelooven dat zoo iets ook niet de bedoeling van CICERO zelven kan geweest zijn. Zoo wij deze zijne woorden aanvoerden, dan was het om op het gevaar en de gevolgen te wijzen, welke een *uitsluitende* rigting der gedachten op materiëele aangelegenheden kan na zich slepen. Wie toch zal het ontkennen, dat juist het meest onder die mannen, wier onveranderlijke leuze is: *winst en verlies*, die onverschilligheid, die koele berekening, dat gebrek aan gevoel, dat ijskoude egoïsmus, die onvolkomene mate van ware geestbeschaving, zoo veelvuldig wordt aangetroffen. Ons woord treffe dus de „Droogstoppels" der handelswereld, en zij eene waarschuwing voor wie het niet zijn.

dat de aanzienlijke of de rijke, hij zij man of vrouw, wanneer de fortuin hem den rug toekeert, met de hand of met het hoofd zijn eigen brood verdient, en, zij het in nederigen stand, vrij, onafhankelijk, waarachtig mensch is, — zoolang nog in Nederland, in stede van dus te handelen, men liever de gegalloneerde knecht of de vermomde slaaf is van een titel of een geldzak, liever bedelaar is en van de aalmoezen leeft zijner aanverwanten, om schijnbaar zijn stand, zijne eer! op te houden, en door te gaan voor hetgeen men niet meer is en de wereld alzoo openlijk te bedriegen, — zoolang nog in Nederland het verkrachte regt zwijgt, uit vrees van nog meer verkracht te worden, — zoolang eindelijk nog in Nederland de burger zich de vernederingen en onbeschoftheden getroost van hen, die in hoogheid zijn gezeten of met tijdelijke schatten zijn begiftigd, ja, wat meer is, met eene diepe buiging, na op de eene wang geslagen te zijn, nog de andere aanbiedt — zoolang is Nederland niet vrij en zijn zijne burgers slaven!

Die slavernij moet opgeheven worden; die slaven moeten geëmancipeerd worden; en Nederland gaat vóór Afrika, gaat vóór Oost en West! Daarom, gij vaders in uw huisgezin, gij hoofden der gemeenten, gij hoofden van den staat, gestreden en gestreefd voor Neêrlands vrijheid!

Die ware vrijheid is de zedelijkheid van het individu, is de onafhankelijkheid van het »ik.” Zoo wij iets zouden wenschen, zoo wij iets zouden hoopen, het zou dit wezen: dat in het hart van Hollands zonen deze treffende verzen van Horatius onuitwischbaar mogten gegriffeld zijn:

„Quisnam igitur liber? Sapiens, sibi qui imperiosus;
Quem neque pauperies, neque mors, neque vincula tenent;
Responsare cupidinibus, contemnere honores
Fortis, et in seipso totus, teres atque rotundus,
Externi ne quid valeat per laeve morari;
In quem manca ruit semper fortuna.” (*)

Horat., *Satyr.* II, VII, 83—88.

(*) „Wie is dan vrij? De wijze, die zichzelven beheerscht;
Wien armoede, dood noch boeijen weêrhouden;
Die in het breidelen zijner lusten en het verachten van eerbetoon
Sterk, zich zelven genoeg, en, als ware hij een ronde bal,
Op wiens oppervlakte, door de gladheid, niets blijft hechten,
Nimmer vat geeft aan het noodlot.”

En nu — wij willen hiermede onze beschouwingen over het zedelijk gevoel en de zedelijke opvoeding besluiten. Zoo wij voor een derde — wij zullen niet zeggen een laatst nationaal gebrek mogen waarschuwen, en al onze pogingen aanwenden, dat de aan onze zorgen toevertrouwde jeugd steeds verre blijve van die smet, dan wijzen wij ten slotte op die polymorphische fout in het Hollandsche karakter, die zich nu eens als grofheid, dan eens als stijfheid, dan eens als voorname terughoudendheid, maar altijd en overal zich openbaart als zeer positive, zeer laakbare, hem, die ze begaat, zeer vernederende onbeleefdheid.

De Nederlander is onbeleefd — al is hij honderdmaal »met achting uw gehoorzame dienaar."

De sjouwerman, de kruijer, de uitventer, wien gij naar hun oordeel te weinig betaalt of biedt, zullen, in stede van beleefdelijk u te weigeren of meer te vragen, u het geld voor de voeten werpen en met scheldwoorden overladen.

De burger, die u op de teenen trapt zal, wel verre van zich te verontschuldigen, u nog een »lomperd" toeroepen. Hebt gij iets op straat verloren, niemand zal u bijstand bieden, tenzij diegene, welke zich laten betalen; gij vraagt den voorbijganger hoe laat het is, welken weg gij inslaan moet — hij antwoordt u niet, of antwoordt u verkeerd.

Gij wendt u beleefdelijk tot dit of dat college, tot dit of dat bestuur, te naauwernood staat men u ten antwoord; en, zoekt gij raad, hulp of licht bij den voornamen man, bij den dienaar van den staat, bij den rijken kapitalist, dan ademt ieder afgemeten woord koelheid en trots, ieder blik stroeve onbereidwilligheid en iedere beweging het: »*l'etat c'est moi!*"

Zal men ons toegeven dat deze regels waarheid bevatten, men zal ons ook gereedelijk toestaan, dat het gebrek bij niemand bevreemding verwekt. Zoolang toch de zedelijke bij den maatschappelijken mensch achterstaat, en zijne innerlijke waarde geschat wordt naar den inhoud zijner beurs en den glans zijner geboorte, is het even natuurlijk, dat men aan de eene zijde laaghartig als aan de andere verwaand en trotsch kan zijn. Alleen daar, waar het verstand zijne regten laat gelden en de deugd haren zetel heeft gevestigd, is trotschheid onmogelijk en vleijerij ongerijmd.

En is er wel eene liefelijker deugd, eene beminnenswaardiger eigenschap, een rijker beloonende pligt, dan beleefdheid en hulpvaardigheid jegens groot en klein, rijk en arm? Geene deugd, die meer den mensch siert, — geene deugd, die meer de harten verovert.

Treffend zijn derhalve CICERO's woorden, als hij zegt: »De welvoegelijkheid is datgene, wat met de voortreffelijkheid van den mensch overeenstemt, voor zoo verre zijne natuur van die der andere wezens verschilt," (*de Off.* I, 27) en zoo wij reeds vroegtijdig onze kweekelingen het zouden willen inprenten, hoe natuurlijk en betamelijk het is bereidwillig te zijn jegens onze naasten, wij zouden ze geen kernachtiger spreuk kunnen voorhouden, dan die, welke Rome's grootste redenaar zijn eigen zoon voorhield:

„Hij, die een verdoolde vriendelijk den weg wijst,
Doet als hij, die een licht met zijn eigen licht ontsteekt;
Niettegenstaande hij geen heeft ontstoken, blijft het voor hem zelven lichten."

(Zoo zegt ENNIUS): Uit dit voorbeeld blijkt voldoende dat, waar men zonder schade hulp kan verleenen, men dit ook doen moet zelfs jegens vreemden.

(*De Off.* I, XV, 7.)

Veel zouden wij nog hierbij kunnen voegen, dat wel der behartiging waardig ware; doch gelijk gezegd is, wij wenschen hiermede van de ontwikkeling des zedelijken gevoels afscheid te nemen, te meer, daar wij op de volgende bladzijden nog wel eens gelegenheid zullen hebben deze of gene opmerking omtrent den pligt in het midden te brengen.

HOOFDSTUK VII.

VERVOLG. HET SCHOONHEIDSGEVOEL.

Van al de beken, welke uit de nimmer opdroogende bronnen der menschelijke ziel opwellen en uitstroomen in het onafzienbare meir der kennis, is voorzeker die der Zinnelijke Waarneming de breedste, die van het Aesthetisch Gevoel de smalste en onaanzienlijkste; ja, vaak gelijkt zij eene

te naauwernood zigtbare ader, wier bed zoo zeer is verstopt met puin en slijk, dat zij zich weldra verliest, zonder dat men hare uitmonding kan vinden.

Maar ook als ze dan helder en klaar opwelt uit eene schoone ziele, — als zij dan zachtkens daarheen glijdt over de gladde bedding der beschaving, en hare kabbelende wateren schitteren in de tooverachtige zonnestralen der verbeeldingskracht, om ze hier of daar, in een stil en wonderschoon oord, te breken tegen de rotsen van het menschelijke scheppingsvermogen, neer te storten in de bruisende watervallen van het genie en uiteen te spatten in een regen van heldere paarlen en fonkelende diamanten, als zoo vele werken der goddelijke kunst — dan versnelt zij hare vaart, dan verdiept zij haar bed, dan verbreedt zij hare oevers, en, majestueus als de magtige woudstroom, die van de bergen rolt, lost zij ruischend en klaterend zich op in de grondelooze zee der eeuwige schoonheid!

Wat is het Schoone?

In een der Platonische dialogen, die ten titel voert *De eerste Hippias, of over het Schoone*, treedt SOCRATES in gesprek met een sophist, HIPPIAS geheeten, en zegt dezen het volgende: »Het is nog niet lang geleden, beste vriend, dat ik, met iemand in gesprek zijnde en sommige dingen als leelijk lakende, andere als schoon prijzende, door hem ter dege in 't naauw werd gebragt door zijne kwetsende vragen. »SOCRATES," zeide hij mij, »van waar kent gij de schoone dingen, en van waar de leelijke? Laat eens zien: zoudt gij mij kunnen zeggen wat het schoone is?" En ik ben door mijne onkunde in drift ontstoken en heb hem geen behoorlijk antwoord kunnen geven." (*)

Na deze inleiding, noodigt SOCRATES HIPPIAS uit om in zijne plaats te antwoorden, terwijl hij zelf de rol des ondervragers op zich neemt en de antwoorden tracht te wederleggen.

In dit gesprek nu, dat een model is van naïve ironie, waarmede SOCRATES de verwaandheid en betweterij van den over 't paard getilden sophist ten toon stelt, worden ver-

---

(*) PLATO, *Hipp. maj. ed. Fic.* pag. 97. H.

schillende denkbeelden over het Schoone uiteen gezet en alles ten slotte, als onvolledig, verworpen.

Wij gelooven dat, indien wij even zoo onvoorbereid tot onze lezers de vraag rigtten: »Wat is het Schoone?" zij, als even zoo vele Hippiassen, wel wat verlegen zouden zijn met het antwoord, al bezaten zij niet zijne onbeschaamdheid van op zoo'n stelligen toon te spreken.

Als het Schoone kenmerkt deze toch eerst een schoon meisje, daarna het goud, en geeft vervolgens eene zeer zaamgestelde bepaling: dat het schoon is rijk en gezond te zijn, aanzien te hebben, oud te worden, en met de zelfde eer en praal te worden begraven door zijne nakomelingen, als die, welke men aan zijne vaderen heeft bewezen. SOCRATES, inziende dat zijne tegenpartij er niet in slaagt om eene juiste bepaling te geven, onderzoekt nu met hem, in hoeverre het voegzame, het nuttige en het aangename, beantwoorden aan het begrip van het Schoone, en beide komen tot het resultaat, dat zij niet in staat zijn met deze gegevens het vraagstuk op te lossen.

Wij hebben gemeend deze korte uiteenzetting van PLATOOS gesprek over het Schoone te moeten inlasschen, eensdeels, omdat wij door een klassiek voorbeeld konden aantoonen, hoe moeijelijk het valt om eene juiste bepaling dier eigenschap te geven; anderendeels, om opmerkzaam te maken, hoe eene definitie, als zoude het Schoone in het aangename gelegen zijn, (welke leer nog in de vorige eeuw door de sensualistische Encyclopaedie, met name door CONDILLAC en HELVETIUS, voorgestaan werd) reeds in het oudste sensualisme hare verdedigers vond.

Behalve deze zinnelijke schoonheids-theorie, die verreweg het gemakkelijkste te wederleggen is, zijn er nog andere van meer gewigt opgeworpen, zoo als b. v. die, welke haar zoekt in de formule: *Unitas in Varietate*, Eenheid in Verscheidenheid. Wij moeten evenwel onze lezers verzoeken de bestrijding dier theoriën te willen naslaan in een uitstekend goed geschreven werkje van VICTOR COUSSIN: »*Du vrai, du beau et du bien*," pag. 156 en volg., en ons bepalen tot het geven van onze eigene definitie.

Wij mogen het evenwel niet verhelen, dat, behalve de denkbeelden in bovengenoemd boek uiteengezet, vooral de

heerlijke passus in PLATOOS *Gastmaal*, waar DIOTIME aan SOCRATES het wezen en doel der liefde uiteenzet, krachtig op die begripsvorming hebben ingewerkt.

Ter eere van Hellas, ter eere van haren onsterfelijken zoon, ter eere van de Schoonheid zelve, trachten wij voor een gedeelte het voornaamste van dit fragment weder te geven, en, moge men het dan ook als eene uitweiding beschouwen, zoo twijfelen wij niet, of zij zal zich hare eigene vrijspraak verwerven.

Nadat DIOTIME aan SOCRATES heeft bewezen, dat de liefde bestaat in het voortbrengen van het Schoone, schildert zij de wijze, waarop men in de heiligste mysteriën der Liefde ingewijd wordt, aldus:

» Degeen, die dit doel langs den waren weg wil bereiken, moet reeds als jongeling beginnen met schoone ligchamen te zoeken. Hij moet bovendien, zoo hij wel geleid wordt, slechts een enkel ligchaam beminnen en in hetzelve schoone redeneringen weten op te wekken. Vervolgens moet hij begrijpen, dat de schoonheid, die zich in eenig ligchaam bevindt, de zuster is van die, welke in alle andere aanwezig is. En, zoo hij ijverig vervolgen moet hetgeen schoon is in 't algemeen, zou het eene groote dwaasheid zijn niet te meenen, dat de schoonheid, die in alle ligchamen huisvest, ééne en dezelfde is. Hij, die dat begrijpt, moet zich de minnaar betoonen van alle schoone ligchamen; maar een enkel hevig te beminnen, moet hij nalaten, als dwaasheid beschouwen en gering achten.

» Daarna moet hij de schoonheid der ziel voor kostelijker houden dan die des ligchaams, en wel zóó, dat, indien iemand eene schoone ziel bezit, terwijl hij van ligchamelijke bevalligheden is verstoken, dit voldoende moet zijn om hem lief te hebben en zijne zorgen toe wijden, en zoodanige gesprekken voort te brengen en uit te lokken, als het meest geschikt zijn om de jeugd beter te maken, opdat hij zoo doende wederom genoodzaakt worde de schoonheid te bevorderen, die in de instellingen en wetten gelegen is, en in te zien dat deze schoonheid overal aan zich zelve gelijk is, en derhalve weinig werk te maken van de ligchamelijke schoonheid.

»Van de instellingen (bezigheden der menschen, ἐπιτηδεύματα) zal hij moeten overgaan tot de wetenschappen, om er de

schoonheid van te bewonderen; en alsdan een dieper inzigt gekregen hebbende van het schoone, zal hij niet meer slechts zijne zinnen zetten op de schoonheid van een enkelen knaap, van dezen of genen mensch of eener enkele bezigheid, en zich een lage en verachtelijke slaaf betoonen, maar, geworpen in den oceaan der schoonheid en in diens aanblik verzonken, zal hij een schat van schoone en verhevene redeneringen en gedachten uit de onuitputtelijke rijkdommen der wijsbegeerte te voorschijn brengen, tot dat hij, hierdoor versterkt en verruimd van geest, slechts ééne wetenschap erkenne: die van het Schoone!

»Tracht mij nu, zeide zij (DIOTIME), de grootst mogelijke oplettendheid te verleenen. Hij, die zich in de geheimen der liefde tot die hoogte zal hebben verheven, zal, na volgens de rij af en zoo als het behoort, het schoone te hebben aanschouwd en eindelijk aan de grens van het beminnenswaardige gekomen te zijn, plotseling eene bewonderenswaardige schoonheid gewaar worden, die, SOCRATES, welke het doel was van al zijn vroeger streven. Die schoonheid is eeuwig, ongeboren, onvergankelijk; evenmin vatbaar voor toename als voor vermindering; niet nu eens schoon in dit gedeelte en leelijk in dat andere; noch dan eens wel, en dan weer niet schoon in dit opzigt en niet in eenig ander; schoon op deze en niet op gene plaats; schoon voor den eenen en leelijk voor den anderen; eene schoonheid, die niets zinnelijk waarneembaars heeft, als b. v. een gelaat of handen, of eenig ander ligchamelijk voorwerp; die niet zetelt in een wezen, dat van haar zelve verschilt — in een dier bij voorbeeld, of in de aarde of de hemel of iets anders; maar die eeuwig en noodwendig bestaat in en door haar zelve, aan welke al de andere schoonheden deelachtig zijn, zonder dat het ontstaan of de vernietiging van deze laatste haar in 't minste doet af- of toenemen of eenigzins wijzige.... O mijn waarde SOCRATES, vervolgde de vreemdelinge van Mantinea, zoo in iets het ware leven van den mensch bestaat, dan is het in de aanschouwing der absolute Schoonheid! Wat moet men er dan wel niet van denken, indien het hem gegeven wordt de reine, enkelvoudige, onvermengde schoonheid te bewonderen, die niet bekleed is met menschelijke vormen en kleuren of meer andere vergankelijke nietigheden, maar, als de on-

veranderlijke schoonheid, *de Godheid zelve is.*" (ἀλλ' αὐτὸ τὸ θεῖον, καλὸν μονοειδές.) (*)

Wij willen thans onze eigene bepaling geven.

Zij luidt aldus:

Het aesthetisch gevoel is dat vermogen der menschelijke ziel, waardoor zij in staat gesteld wordt, krachtens hare identiteit met de Alziel (*God*), eene of eenige harer qualiteiten te erkennen in de zinnelijke, zedelijke of verstandelijke voorstellingen, die zij zich vormt.

Hieruit volgt:

1°. Het aesthetisch gevoel is werkzaam op drieërlei wijzen: *a.* als beoordeelende het zinnelijk schoon (werken der natuur en der kunst); *b.* het zedelijk schoon (schoonheid der menschenliefde, regtvaardigheid, zelfopoffering enz.); *c.* het redelijk schoon (beantwoording van doel aan zamenstelling, eenheid in verscheidenheid, schoonheid der syllogisme enz.)

2° Het reëele schoon (*le beau réel*) is de concrete opvatting van eene of meer zijden der Godheid, in eenige zinnelijke, zedelijke of verstandelijke voorstelling.

3° Het absolute schoon (*le beau idéal*, *le beau absolu*) is de alheid der volmaakte eigenschappen Gods als harmonisch geheel beschouwd.

4° Het begrip »schoonheid" is alzoo geen enkelvoudig, maar een zamengesteld (collectief) begrip.

Corollarium I.

Indien die zijde der Godheid, welke beantwoordt aan het oneindige, in eenige zinnelijke, zedelijke of redelijke voorstelling wordt erkend, dan verkrijgt het schoone den bijzonderen naam van »het verhevene" (*le sublime*).

Corolarium II.

De voornaamste zijden of eigenschappen der Godheid, waaraan het reëele schoon erkend kan worden, zijn:

1. Zijne Oneindigheid. (Eeuwigheid en Alomtegenwoordigheid.)
2. Zijne Eenheid (Alheid, Volmaaktheid.)
3. Zijne Goedheid. (Liefde, Wijsheid, Regtvaardigheid.)
4. Zijne Reinheid. (Heiligheid.)
5. Zijne Waarheid.

(*) *Platonis Sympos., edit., M. Ficin.*, p. 330—31.

Wij gelooven door bovenstaande uiteenzetting onzer opvatting, zoo niet de volkomene, dan toch eene daaraan naderende begripsbepaling van de schoonheid en het aesthetisch gevoel te hebben gegeven, waardoor wij in staat zijn alle moeijelijkheden op te lossen.

De groote fout, die, ons bedunkens, oorzaak is geweest, dat men het schoonheidsbegrip eigenlijk nooit duidelijk heeft gevat, nu eens deze, dan eens gene, maar steeds eene onvolkomene en onbestemde bepaling er van gevende, is daarin gelegen, dat men het steeds tot een enkelvoudig begrip heeft getracht terug te brengen, hetwelk door analyse en abstractie geboren wordt, in plaats van in te zien, dat het een zamengesteld begrip is, hetwelk wij eerst door synthese verkrijgen.

Indien het schoonheidsbegrip werkelijk een eenvoudig begrip ware, zoo zoude het oneindig gemakkelijker te bevatten zijn, en het aesthetisch gevoel niet bij hen alleen op den voorgrond treden, wier psyche voldoende is ontwikkeld om zich eene heldere voorstelling te vormen van die collectieve begrips-eenheden, welke eerst per synthesin der per analysin verkregene enkelvoudige begrippen geboren worden.

Maar het is niet alleen voldoende om aesthetisch te voelen, dat men zich collectieve begrippen helder kan voorstellen; het zelfbewustzijn moet ook, zoo volkomen mogelijk, het begrip van het goddelijke in zich hebben opgenomen.

Vandaar, dat het gevoel van het werkelijk schoone alleen de wettige eigendom is van den zedelijk en verstandelijk ontwikkelden, maar vooral van den godsdienstigen mensch.

Vandaar dan ook dat, naarmate het Godsbegrip bij de verschillende volkeren volkomener is, ook het Schoonheidsbegrip meer is ontwikkeld. Nemen wij b. v. hen, bij wie het Godsbegrip op den laagsten trap staat: de Afrikaansche Fetichisten: hun aesthetisch gevoel is evenzoo nagenoeg volkomen afwezig. Wendt gij u tot de oneindig helderder godsdienstige voorstellingen der Aziatische Buddhisten, zoo vindt gij wederom een volkomen daaraan evenredig schoonheidsgevoel. Het toppunt der Grieksche kunst valt volmaakt zamen met het heerlijke tijdvak, waarin het Polytheïsme des volks wordt gezuiverd door het Monotheïsme der wijsgeerige scholen; terwijl eindelijk in het Christianisme, als de volko-

menste opvatting van het Godsbegrip, de Christelijke kunst de hoogste ontwikkelingsphase is der Aesthetiek.

Vandaar dan ook ten slotte, dat de wijze, waarop het Godsbegrip zich bij den mensch vormt, tevens die is, waarop zijn schoonheidsgevoel zich ontwikkelt en openbaart. De natuurmensch heeft van zijnen God slechts een onmiddelijk, maar tevens duister en onvolkomen bewustzijn; hij voelt dat er een God is, maar het is een instinctmatig, intuïtief gevoel, niet een gevoel dat tot zelfbewuste voorstelling wordt. God is bij hem eene gewaarwording, geene voorstelling, en nog veel minder een begrip.

Wel nu, brengt den zoodanige in tegenwoordigheid van het Schoone. Wat gebeurt er? Het schoone wordt hij gewaar; hij zal er voor blijven stilstaan; een onmiddelijk gevoel zegt hem, dat hij iets buitengewoons ziet: maar waarin dat buitengewone bestaat, dat wordt hij niet bewust; het schoone wordt hem geene voorstelling, het blijft slechts de gewaarding van iets buitengewoons; de wijze alzoo, waarop hij het schoone gewaar wordt, is niet veel meer dan een zintuigelijke indruk (*une sensation*); de wijze, waarop hij die gewaarwording te kennen geeft, is niets anders dan verwondering (*étonnement*), verbazing; hij blijft er »stom" van!

Niet alzoo hij, wiens zieleleven zich voornamelijk als gevoelsleven uit, zoo als dit bij uitstek het geval is met de vrouw en den kunstenaar. Zoo een van beide ooit een wijsgeerig stelsel zoude aankleven en verdedigen, het zou nooit iets anders kunnen wezen dan het Idealisme, zoo het zelfs niet oversloeg tot Mysticisme; een materialistisch kunstenaar is een onding, maar eene materialistische vrouw is een monster!

Bij beide is het Godsbegrip eene innige zelfbewuste voorstelling, maar ook geheel en al eene gevoelsvoorstelling, en niet eene des verstands.

Hun God is een fantastisch gevoelsproduct, tot welks ontstaan echter het gevoel niet alleen heeft bijgedragen, maar ook uitwendig indrukken, zoo als die der opvoeding en des geloofs; vooral van het laatste, want dat is voor beide eigenlijk niets anders, dan de van buiten geleerde en van buiten verkregene formulering van hun eigen ideaal en onvolledig godsdienstig gevoel. Juist omdat zij God alleen maar

gevoelen en bewust erkennen, zonder Hem te construeren en te trachten begrijpen, zijn zij met dat uitwendig geloof der kerk, welke deze ook zijn moge, zeer gediend, omdat hun gedroomde, gevoelde en nooit geziene God hierin eerst een ligchaam krijgt, en daardoor laat het zich dan ook verklaren, waarom vrouwen en kunstenaars zoo hardnekkig aan dat geloof vasthouden, omdat het hun plegtanker is, zonder hetwelk zij onvermijdelijk zouden te gronde gaan in den twijfel des ongeloofs!

Evenzoo nu is het gesteld met hun schoonheidsbegrip. Zij *voelen* het Schoone, met al de innigheid en weekheid hunner receptive subjectiviteit. Het is bij hen werkelijk eene voorstelling geworden. Maar vraag hun geene bepaling dier voorstelling. Zij hebben het schoone *opgevat*; ze weten dat zij het hebben; ze weten dat, wat zij hebben, het schoone is — maar zij hebben het niet *bevat;* zij hebben het niet begrepen; zij hebben eene *willekeurige*, vage, wolkachtige *opvatting*, maar geene *beredeneerde bevatting*, geen schoonheids-*begrip*. Het schoone worden zij gewaar door het zelfbewuste gevoel (*le sentiment*), en de wijze, waarop zij dat gevoel uitdrukken, is aanbidding en vergoding (*adoration et apotheose*).

Zij zien het, maar doorgronden het niet en aanbidden!

Anders is het eindelijk gesteld met den wijsgeerigen mensch. Ook hij gevoelt eerst zijn God: maar dat gevoel is hem niet genoeg; hij wil Hem ook leeren kennen en begrijpen. Nadat hij Hem gevoeld heeft, wil hij Hem construeren. Zijn kerkelijk geloof is hem een leiddraad om tot eene oplossing te geraken, het is niet de oplossing zelve. Hij bekijkt het eerst eens aan alle kanten, breekt er daarna een klein stukje af, voegt er vervolgens een stukje aan toe, en zoo gebeurt het dikwijls, dat, hetgeen de physiologen beweren, gelijk het menschelijk ligchaam na verloop van eenige jaren uit geheel nieuwe bestanddeelen is zamengesteld, zulks ook hier geschiedt, en er, na verloop van eenige jaren brekens en bouwens, een geheel nieuw geloof is ontstaan, dat, wat nog erger is en ten minste niet met het ligchaam plaats grijpt, behalve zijn inhoud, ook zijn vorm er bij heeft ingeschoten.

Maar ook ten opzigte van het Schoone is het hem niet genoeg het te *voelen*, ook hier wil hij *kennen*. Ieder schoon

voorwerp is hem eene Sphinx, die hem een raadsel opgeeft, en hij rust niet, voor dat hij, als een andere OEDIPUS, het op zijne wijze heeft opgelost. Wij zeggen op zijne wijze; geen mensch ter wereld toch zou durven beweren, dat zijn begrip de absolute waarheid zoude zijn, dat zijn God werkelijk God ware, en zijn schoon het ware schoon. Maar beide voorstellingen zijn zijn eigendom; hij heeft ten minste een God en een Schoon, die hij begrijpt; beide zijn voor hem geen gevoelens meer, maar begrippen, en dat is wel het hoogste, waartoe hij komen kan. De X is voor hem geene X meer, en heeft hij al zijne juiste waarde niet gevonden, hij heeft zoolang benaderd, geïntegreerd en gedifferentieerd, totdat hij eene grootheid heeft gevonden, *qua ultra non datur*.

Bij den wijsgeer alzoo is het schoonheidsbegrip eerst werkelijk een begrip (*une idée*). Hij wordt niet alleen gewaar, hij gevoelt; hij gevoelt niet alleen, hij kent; en de uitdrukking dier kennis is bewondering (*admiration*).

Voor den natuurmensch is het goddelijke en het schoone *buiten* hem; voor den gevoelsmensch *boven* hem; voor den denkenden mensch *in* hem!

De eerste reageert niet actief en niet passief; de tweede alleen passief; de laatste actief en passief te gelijk.

Wij zullen wel niet behoeven te zeggen, dat niet alle menschen in deze classificatie opgaan, en er zeer zeker vrouwen en kunstenaars gevonden worden, die ook wel degelijk denken en willen begrijpen, en evenzoo wijsgeeren, die het gevoel wegcijferen, en bij wie niets geldt dan de rede en hare uitspraken, en zoodoende hun regt op den titel van mensch en wijsgeer verliezen; maar wat wij gaarne nog als laatste gevolgtrekking onzer stelling wilden doen opmerken, is dit: dat het schoone, hoe en waar ook waargenomen, volkomen uit de gegevene definitie kan worden afgeleid.

B. v. gij staat voor een bijenkorf, waarde lezer, en gij aanschouwt de bewonderenswaardige huishouding der nijvere bewoners, die, hoewel u uit de natuurlijke geschiedenis reeds bekend, eerst nu regt duidelijk en opmerkelijk voor u wordt. Gij verbaast u over de regelmatigheid der woningen, over de orde der arbeiders, over de doelmatigheid hunner werkzaamheden, en, terwijl zij zelve tot hunne eigene instandhouding bezig zijn, berekent gij onwillekeurig

de ponden was, die zij bereiden, en proeft bij voorraad den honig, dien zij afzonderen, en alzoo hunnen arbeid, als grooter doel — het nut voor de menschheid — erkennende, roept gij getroffen uit: Hoe schoon! en laat er onmiddelijk op volgen: Hoe wijs is dat ingerigt! En gij hebt gelijk. Het is schoon, omdat het wijs is ingerigt; het is schoon, omdat het Gods *wijsheid* is, die gij daar bewondert!

Een andermaal is het nacht. Gij bevindt u op een schip, in volle zee. Rondom u, onder u niets dan water, boven u niets dan lucht. Onder u de peillooze diepte, boven u de peillooze hoogte: overal de oneindigheid. Maar daar slaat gij den blik op die millioenen sterren, die als zoovele lampen zijn opgehangen aan het reusachtig gewelf des hemels. Gij weet, dat die onafzienbare zee, met haren grondeloozen bodem, slechts eene kleine uitholing is in de oppervlakte van de aardkorst; gij weet, dat de hoogste bergen slechts zandkorrels zijn, in vergelijking van den bol, dien gij bewoont; gij weet dat diezelfde bol, met alles wat er op en in is, ook aan dien zelfden hemel is opgehangen als eene dier blinkende stippen.... en gij duizelt. Ja, dat is schoon, dat verrukkend schouwspel, dat u met heiligen eerbied vervult; dat is schoon, want gij hebt een slip van den sluijer opgeligt, die de oneindige *grootheid* en *majesteit* Gods voor uw aangezigt verbergt.

Verplaats u thans met mij naar eene der zalen van het Louvre. Onder de onafzienbare reeks van onovertroffene meesterstukken, zal hier of daar een enkel uw oog tot zich trekken en onweerstaanbaar boeijen, niet door een prachtig koloriet of eene meesterlijke teekening, maar door eene eenvoud van conceptie, eene majesteit van uitvoering, eene heiligheid van uitdrukking, die u onwillekeurig de handen doen vouwen. Daar staat gij voor het genie van den Franschen RAPHAËL, van den monnik-schilder LESUEUR. Ziet gij ginds die graflegging van den Christus? Het lijk, van het kruishout afgenomen, wordt door NICODEMUS en JOSEPH VAN ARIMATHEA in het graf gelegd. Links kust eene weenende MARIA MAGDALENA de voeten des Gekruisigden; regts staan de heilige vrouwen en de moeder des Verlossers. Eene ontzagchelijke smart, eene troostelooze droefheid is op het gelaat van MARIA uitgedrukt; maar toch, zij heeft de onbere-

kenbare weldaad van den dood haars Zoons begrepen; zij heeft de diepte van het verlossingswerk gepeild — en een weldadige weemoed, eene goddelijke kalmte straalt u tegen uit dat heilige wezen van de moeder des Heeren!

Ook dat is schoon, ook dat is onwederstaanbaar schoon; want terwijl gij aanschouwt, gevoelt en aanbidt — zweeft uwe ziele reeds boven de aarde, en dat zelfde hart, dat, een oogenblik te voren, nog van lust sneller klopte, bij den aanblik van de wellustige vormen, die RUBBENS u voortooverde, dat hart heeft één enkel oogenblik hier beneden geene zonde gekend, in aanbidding verzonken voor de *heiligheid* des Almagtigen.

En waar zouden wij eindigen! Hetzij gij den reus der Grieksche poëzie bewondert, als hij u doet tegenwoordig zijn bij dat eenvoudig roerende, goddelijke en toch zoo menschelijke afscheid van den Heros des Trojaanschen krijgs, van HECTOR en ANDROMACHE; hetzij gij de talenten bewierookt van eene RISTORI, wanneer zij, als de waardige tolk van EURIPIDES en RACINE, u, als PHAEDRA, al de smart en al den wellust doet gevoelen, waarvoor ooit het menschelijk hart vatbaar is, daar hebt gij slechts oogen voor het onvergankelijk schoon der *eeuwige waarheid.*

Wat roept gij, mensch, dat God zich niet openbaart en zijnen wil u niet te kennen geeft, dan in die handvol bladeren, dien gij den Bijbel noemt? Zie de werken der natuur en der kunst, zie de gewrochten van het menschelijk genie, de daden van het menschelijk hart, zie al dat schoone om u, boven u, in u — en gij *gevoelt* niet alleen, dat er een God is, maar gij *ziet* Hem, al is het slechts ten deele, totdat eenmaal uw geest Hem zal aanschouwen gelijk hij is, en het oog uwer ziel zal verblind worden door den glans der eeuwige, volmaakte schoonheid!

Wij hebben alzoo de begrippen der schoonheid en van het aesthetisch gevoel eenmaal vastgesteld. In hoeverre zij waar zijn, laten wij aan den bevoegden beoordeelaar over; voor ons zijn zij, zoo niet volledig, ten minste voldoende, en meer bevredigend, dan de halve en, door hare halfheid, onbruikbare bepalingen, die wij hebben verzameld, of die ingewikkelde, duistere en nevelachtige definitiën, waarvan de Duitsche philosophie overvuld is. Dat het aesthetisch gevoel als

eene bron der menschelijke kennis in onze ziel bestaat, hebben wij als feit aangenomen; dat het als zoodanig voor ontwikkeling vatbaar is, en derhalve die ontwikkeling een deel uitmaakt der opvoeding, zal niemand ontkennen.

Als zoodanig eischt het dan ook hier eene plaats.

Uit hetgeen wij reeds van den aanvang van dit hoofdstuk tot nu toe hebben in 't midden gebragt, blijkt genoegzaam, dat het aesthetisch gevoel eigenlijk dan alleen aanspraak kan maken op dien naam, wanneer het zich uit bij dengenen, wiens hart en hoofd gelijktijdig en in voldoende mate ontwikkeld zijn. Slechts bij hem bestaat het werkelijk, die evenzeer diep gevoelt, als helder denkt. Indien wij nu den natuurlijken aanleg der menschen gadeslaan, dan moeten wij het helaas bejammeren, dat deze bij zoo vele nog zoo zeer onontwikkeld is, nog zoo zeer een sluimerleven leidt, dat wij ons vaak bij deze of gene individualiteit moeten afvragen: Zou die wel ooit iets gedacht, ooit iets gevoeld hebben? en zelfs dan, wanneer wij konden vorderen, dat die aanleg, door de opvoeding ontwikkeld, iets meer moest zijn dan een embryonaal denken en gevoelen, dan nog moeten wij dikwijls, in de ondervinding van het dagelijksch leven, verstomd staan over het aantal hersenlooze hoofden, soms door een fluweelen baret gedekt, en de menigte gevoellooze harten, die kloppen onder zwarte rokken en zijden gewaden.

Wanneer ge dan — gij, die met een uitmuntenden aanleg begaafd, met eene voortreffelijke opvoeding uitgerust zijt, u een glimlach niet kunt onthouden als gij, »den Grootvorst van Europa's stroomen" uwen »Lentegroet" brengende, terwijl de Lorreley u van haren rots toewenkt, en het breken van de zilveren wateren tegen den steenen oever u als het gezang der verleidelijke jonkvrouw in de ooren klinkt, uwen reisgenoot, met eene zaakkennis, die BRILLAT-SAVARIN (*) eer zou aandoen, den Rüdesheimer hoort prijzen of den Champagne beoordeelen, die hij met langzame teugen opslurpt uit den schaalvormigen beker; —

Wanneer ge, op tentoonstellingen van kunst, den rijk getooiden bezoeker met bevreemding aanziet, terwijl hij vlijtig ieder nummer opslaat, iederen titel leest, ieder sterf- en ge-

---

(*) De auteur van de zoo geestige *Physiologie du Gout.*

boortejaar des schilders opteekent, hier de kleur eener japon bewondert, of ginds zijdelingsche blikken slaat op eene zeer gedecolleteerde nimf, die op de tint van zijn gelaat een zeer congestief vermogen schijnt uit te oefenen, terwijl nergens een teeken van verbazing, nergens een blik van zalige verrukking, nergens een half onderdrukte kreet van bewondering, die oogen, dien mond ontsnappen; —

Wanneer eindelijk, om u heen, iedereen het zich tot een duren pligt rekent om het talent der gevierde kunstenares te gaan bewonderen, die op het oogenblik, waarop wij deze regelen schrijven, (*) Amsterdam in laaijen gloed heeft gezet, wanneer iedereen heensnelt naar dat wezen, dat geheel ziel, naar die vrouw, die geheel mensch is, en antwoordt op den naam van Ristori, en het eerste wat gij hoort, als aan dien wensch is voldaan, gezegden zijn als deze: »De loges waren niet erg bezet." — »Het is mooi, maar jammer dat ik er niets van versta."— »Zij speelt heel goed, maar het overige is minder" — wanneer gij dit hoort en het eene heiligschennis noemt voor haar, die aan dat Amsterdam, eenmaal groot en magtig en Hercules-arbeid verrigtend, nu, als een sufferige gierigaard op zijne geldzakken gezeten, nog eens de jubelkreten der vaderlandsliefde wist te ontlokken bij dat hartverheffende:

„Car ce sol vénéré, cette terre promise
Elle est deux fois à toi, tu l'a deux fois conquise
Et contre l'étranger et contre l'océan!" —

nogmaals, wanneer gij dat alles hoort en ziet, wijt het dan der menigte niet; want welke ook hare opvoeding zij, men heeft haar alles geleerd — behalve gevoelen en denken!

Men moge dit oordeel hard vinden, onwaar is het niet; immers, hoe kunnen wij het onloochenbare feit: gemis aan goede smaak, als onafscheidbaar gevolg van een weinig ontwikkeld aesthetisch gevoel, bij de grootste helft onzer maatschappij, anders verklaren?

Ja, wij kunnen het voor een gedeelte nog anders verklaren, en hiermede onze natie, gedeeltelijk ten minste, ontheffen van het verwijt, dat haar treft.

Zoo men de verschillende natiën met elkander vergelijkt,

(*) Julij 1860.

zal men, zelfs bij een oppervlakkig overzigt, terstond inzien, dat de een eigenschappen heeft, die de ander niet bezit. Onder deze eigenschappen nu is er eene, welke tot criterium kan dienen om de volkeren met grooten aanleg voor het schoonheidsgevoel af te zonderen van hen, wien dezen aanleg ontbreekt.

Die eigenschap, dat criterium, is de verbeeldingskracht. Zij splitst de volkeren in imaginative en positive natiën, en Nederland behoort tot de laatste.

De Franschman is een geboren soldaat; de Duitscher een geboren philosooph; de Spanjaard een geboren troubadour; de Italiaan een geboren muziekant; de Nederlander is een geboren .... Nederlander! Van hem kan men volkomen zeggen: c'est un homme positif, welken COUSIN aldus karakteriseert: »Ce qu'on apelle les hommes positifs, ce sont les hommes sans imagination, qui n'aperçoivent que ce qu'ils voient et traitent avec la réalité telle qu'elle est, au lieu de la transformer. Ils ont en général plus de raison que de sentiment; ils peuvent être sérieusement et profondément honnêtes; ils ne seront jamais ni poêtes, ni artistes." (*)

Wij zullen hier niet onderzoeken wat de oorzaak is van dit gebrek aan verbeeldingskracht bij het volk van Nederland. Of het den aschgraauwen hemel dan wel den moerassigen bodem moet worden geweten, dan wel of ESQUIROS, in zijn *Vie Neerlandaise*, met regt ons ernstig phlegma in overeenstemming brengt met dat voortdurend kampen tegen het vloeibare element, doet hier niets ter zake.

Voor onzen medischen blik is het een organisch gebrek der natie; en ieder hebbe slechts zijnen geneesheer te ondervragen, hoeveel kans van genezing hier bestaat, om voor altijd te weten, dat alle hoop verloren is. Hoe ontmoedigend dit zijn moge, wij hebben toch dezen troost dat, zij het gezegde ook al volkomen toepasselijk op de »groote menigte" en zeer dikwijls op de »menigte grooten," er ook in Nederland hier en daar wel degelijk imaginatie gevonden wordt, die niet altijd zoo waterachtig en graauw bewolkt is, als men wel zou vermoeden.

(*) VICTOR COUSIN, *Du vrai, du beau et du bien.* Sept. édit., sixième leçon, pag. 152.

Maar wat verreweg ontmoedigender is dan zelf geen verbeeldingskracht te hebben, is ze niet te erkennen, waar ze wordt aangetroffen; is ze niet dankbaar te waarderen en tegen goud op te wegen, waar ze, op vaderlandschen bodem, gloeijende spranken van zich geeft. Hoe de vaderlandsche kunst gewaardeerd wordt door het vaderland zelf, vraagt het Nederlands kunstenaren!

Wij kunnen het den Nederlander vergeven, dat hij te weinig kunst- en schoonheidsgevoel, te weinig verbeeldingskracht en scheppingsvermogen bezit, om zelf kunstenaar te zijn, maar wij vergeven het hem nooit en nimmer, dat hij dit alles als luxe en onnutte ballast beschouwt, dat hij de kunst in den kunstenaar minacht, en zoo doende eerst waarlijk in beschaving onderdoet voor de hem omringende natiën.

Men stelt u voor te Parijs: »Monsieur X., Artiste" en ieder man reikt u de hand, iedere vrouw heeft eene bevallige neiging voor u over.

Men stelt u voor te Amsterdam: »De Heer X., Artiste;" men ziet u aan, buigt stijfjes, biedt u hoogstens twee vingers en — draait u den rug toe. De dames trekken de neus voor u op, ten zij zij sentimenteel genoeg zijn om eens te willen weten hoe een artiste er wel uitziet.

Waarlijk, zeer bemoedigend, zeer vereerend, zeer geschikt om het weinigje kunstenaarsvuur, dat nog in Holland smeult en nu en dan eens opflikkert, eerst eens regt aan te wakkeren!

Dat kan en dat moet anders worden.

Wij kunnen geene verbeeldingskracht schenken aan hen, die haar volstrekt niet bezitten, maar wij kunnen haar aankweeken en veredelen, waar zij bestaat.

Ja, zelfs waar ze niet bestaat, daar nog kunnen wij het gevoel verfijnen en polijsten, het verstand zoover opheffen, dat het ook van de hoogere ideënwereld een stukje te zien krijgt, en niet altijd zich afslooft in die reeks van stoffelijke bemoeijingen, die niet anders ten doel hebben dan de instandhouding des aardschen tabernakels.

Dan eerst wordt het leven leven, als men het eerst waarlijk begrijpt en gevoelt, en in stede van zich steeds te buigen onder het slechte en leelijke, wat men er dagelijks in ziet, zich op te heffen en te steunen aan het goede en schoone, dat zich slechts door onzen kwaden wil aan onze oogen onttrekt.

Dan eerst wordt het leven een waarlijk verkeer met God, als wij Hem overal zoeken, vinden, behouden in de Schoonheid!

In hoeverre het onderwijs bij den geneesheer hierin kan te gemoet komen, zullen wij in het tweede boek bespreken.

HOOFDSTUK VIII.

HET GODSDIENSTIG GEVOEL.

Wij zijn thans genaderd tot de laatste bron onzer kennis, tot den vijfden hefboom onzes geestes, die van het *Godsdientig Gevoel.*

Alvorens onze meeningen hierover te ontwikkelen, houden wij ons bij voorraad verpligt, als geneesheer over godsdienst schrijvende, vooraf den lezer de verzekering te geven, dat wij met al den eerbied, al de waardigheid, welke het onderwerp toekomen, en geheel en al van dat gevoel, hetgeen de Fransche taal zoo treffend in het woord »receuillement" uitdrukt, doordrongen, haar ten beste geven. Maar vóór alle dingen, bezielt en doortintelt ons de liefde tot de waarheid. Haar te ontdekken, te zien, te tasten, is het doel onzes levens, haar, voor zooverre wijmeenen ze te hebben aanschouwd, te grijpen en u vo̊or te stellen, het doel van dit ons schrijven.

De waarheid in het oog en in het hart gaat over in de pen en het bezielend woord; en, moge dat woord dreigen of bidden, vervloeken of zegenen, spotten of bewonderen — bedenk dan dat het zich zelf geen meester is, maar, als een straal des eeuwigen lichts uit het gemoed des eenen neergeslingerd in de gemoederen van anderen, wondt om te genezen, doodt om te doen herleven!

Meer dan eens reeds hebben wij den pijl der ironie afgeschoten op de gebreken onzes lands; meer dan eens reeds verried onze stem verontwaardiging, ja zelfs tot den toon der verachting zou zij kunnen dalen: maar men bedenke steeds, dat wij slechts het misbruik en de dwaling in de borst grijpen — ons vaderland hebben wij lief, en de persoon is ons heilig!

Als wij spreken van een godsdienstig gevoel, als eigenschap van den menschelijken geest, dan nemen wij het natuurlijk aan, dan verdedigen wij het als zoodanig, en, al ware het niet reeds vroeger uit onze beschouwingswijze gebleken, dan zou althans hierdoor het bewijs zijn geleverd, dat wij, hoewel enthusiast voor de natuurwetenschap, enthusiast voor de empirische methode, edoch geen materialist zijn.

Dit neemt niet weg, dat wij ons volkomen het regt voorbehouden er een woord over te spreken, te meer daar wij schrijven in het belang van den geneesheer, en ons maar al te vaak het beruchte anatheem: » *Tres medici*, *duo athei*," naar het hoofd wordt geworpen.

Wij bekennen het, wij loopen dan ook het grootste gevaar; in die athmospheer van natuurkennis zweeft eene waarachtige malaria heretifica!

Wij willen dan het godsdienstig gevoel in drieërlei wijzigingen beschouwen: in eenen volkomen anaesthetischen, in eene hyperaesthetischen en in eenen wettigen, normalen toestand. In hare hoogste vormen zouden men ze respectivelijk kunnen aanduiden met de woorden: *sensualismus*, *mysticismus* (*supranaturalismus*), *rationalismus;* als typen, wenschen wij hier achtereenvolgens een paar woorden in 't midden te brengen over het *moderne materialismus*, het *traditioneele christianismus* en het *historisch-critische christianismus.*

Zoo wij een modern materialismus noemen, dan is het niet daarom, dat zijne theoriën eene andere leer verkondigen dan de vroegere phasen van zijn bestaan. Zonder het vóór-Socratische naturalismus, zelfs niet de Ionische school als materialismus te willen brandmerken, kunnen wij toch, zoowel uit de sophistiek, welke b. v. bij monde van PROTAGORAS de stelling uitsprak: „*de mensch is de maatstaf van alle dingen*," als uit het rationalismus der Engelsche school, hetwelk zich, als reactie op het Cromwellsche puritanisme, onder HOBBES en LOCKE ontwikkelde, en het radicalisme, dat kort voor de groote revolutie als de leer der Encyclopaedie, door CONDILLAC, LA METTRIE en HOLBACH werd vertegenwoordigd, volkomen de zelfde stellingen afleiden. Maar wij spreken daarom van een *modern* materialismus, waaronder wij voor zooverre het als philosophisch

systeem op nieuw is voorgesteld, het Humanisme van Ludwig Feuerbach verstaan, omdat het eerst door de grootsche ontdekkingen der 19de eeuw, op physisch, chemisch en physiologisch gebied, een schijn van waarheid verkregen heeft, die te regt der antagonistische rigting vrees heeft ingeboezemd en aangespoord om met kracht er hare stem tegen te verheffen.

Wien, die slechts eenigermate bekend is met de litteratuur der laatste jaren, is de strijd ontgaan, die nog niet lang geleden als »*Der Kampf um die Seele*," door Rudolph Wagner, den »*geloovigen physioloog*," gevoerd is tegen de materialistische leer zijner ambtgenooten, waaronder een K. Vogt, Moleschott, L. Buchner en Czolbe de eerste plaats innemen. Dat de »hooggeleerde" Wagner niet tegen zulk een corps was opgewassen, en ook geenszins de persoon was om het spiritualisme te verdedigen, zal daaruit reeds gebleken zijn, en, zoo uit dien strijd eenig positief voordeel behaald is, dan is het zeker geen ander, dan dat wij er eene reeks van strijdschriften aan te danken hebben, die, veel goeds aan veel slechts parende, voor een oogenblik ten minste weder den mensch indachtig deden zijn, dat het wettig bezit zijner ziel nog altijd in proces lag. (*)

En wat was dan wel die leer, die met zooveel hevigheid bestreden, met zooveel hatelijkheid verdedigd werd?

Het is nu dertig jaren geleden, dat de onverbiddelijke Cholera den stichter van het groote wijsgeerige stelsel der 19de eeuw wegrukte: Berlijn beweende den dood van Georg Wilhelm Friedrich Hegel. Was de philosoof van Stuttgard reeds merkwaardig geweest om het doel, dat hij beoogde: opheffing van het dualisme tusschen Godsdienst en Wijsbegeerte, niet minder merkwaardig was de snelle en reusachtige ontwikkeling en verspreiding van zijn systeem, binnen en buiten de grenzen van den Duitschen grond.

Nu is het eene empirische wet, dat een wijsgeerig systeem óf de uitwerking is van een uiterste, óf de bemiddeling van

(*) Wat de eigenlijke strijd in de „*Versammlung Deutscher Naturforscher*" tot uitkomst gaf, laat zich zamenvatten in dit versje:

Zij dronken een glas,

. . . .

En lieten de zaak zoo als zij was!

twee uitersten, die diametraal aan elkander zijn tegenovergesteld. Eene tweede empirische wet is deze, dat in het eerste geval de reactie, op het systeem volgende, bestaat in de ontwikkeling van het tegenovergestelde extreem; in het tweede geval, dat zij eene dubbele beweging maakt, welke van het nulpunt, het evenwigtspunt — het systeem — uitgaande, zich, links en regts voortschrijdende, weder oplost in de twee uitersten, waaruit het ontstaan was.

Het Hegelianisme behoorde tot deze laatste categorie. Het evenwigtspunt, door HEGEL gevonden, werd aldus door hem gekarakteriseerd: Het absolute (God) wordt objectief in het eindige (den mensch); God *is* niet de eeuwige, maar is de eeuwig *wordende*, God *is*, voor zoo verre Hij zich onophoudelijk in den mensch objectief maakt, d. i. zich verpersoonlijkt. De eene consequentie was die, dat de mensch, als een deel des zich objectiverenden Gods, zijne persoonlijkheid verloor in de al-persoonlijkheid van God, en dus de mensch vergoddelijkt werd; de andere consequentie deze: dat God, als niet zijnde, maar wordende, en eerst wordende en eene gestalte krijgende in den mensch, vermenschelijkt werd. De eerste vrucht groeide aan den breedgetakten boom van het pantheïsme, de andere aan den steil opschietenden en kroonloozen stam van het materialisme, en beide alzoo door HEGEL gekweekt, werd de eerste geplukt door SCHLEIERMACHER, de laatste door LUDWIG FEUERBACH.

»In FEUERBACH heeft door de ondragelijke alleenheersching der logica eene geweldige uitbarsting van de zinnelijkheid, van het vermogen der aanschouwelijke voorstelling, van den hartstogt, van den geheelen mensch, zoo vol leven en behoefte aan genot als hij is, plaats gegrepen," zegt CARL SCHWARTZ, in zijn werk »*Zur Geschichte der neuesten Theologie*." (*) Is het dan te verwonderen, dat hij, in zijnen »*horror*" voor het »*vacuum*" der begrippenwereld, als bij bestorming zich van de indivualiteit des menschen meester maakt, en, zich slechts vasthoudende aan hetgeen hij voelt en ziet, alles wat hij niet voelt en niet ziet als valsche en phantastische steunsels over boord werpt?

(*) *Geschiedenis der jongste Theologie* enz., door K. SCHWARTZ, vert. door CHR. KRABBE, pred. te Leiden. Leiden 1857, p. 163.

De God van FEUERBACH is de mensch; maar de mensch, door den mensch beschouwd als een wezen anders dan hij zelf. (*) De waarheid is de werkelijkheid, en de werkelijkheid is niets anders dan het zinnelijk waarneembare. In deze twee stellingen nu is het moderne materialisme bevat, dat de jongste natuurwetenschap met gretige handen, als een bruidsgeschenk bij haar huwelijk met de menschheid, aannam, en er zich kwistig mede sierde.

Wie zich een denkbeeld wil vormen, met welke formule het moderne natuurhistorische materialismus zijne waarheid tracht te handhaven, leze, om slechts één uit zoovele geschriften te noemen, LOUIS BÜCHNER'S *Kraft und Stoff.* De hoeksteen van het geheele gebouw is de leuze: »geene stof zonder kracht, geene kracht zonder stof." Laat ons eens zien, welke gevolgen uit deze stelling kunnen worden afgeleid.

1°. Aangezien er geene kracht kan bestaan zonder stof, en omgekeerd, zoo is het onmogelijk zich God te denken als een geest, dat is als eene onsterfelijke persoonlijkheid. Men moet alzoo óf het bestaan van God ontkennen, óf zich God als stof voorstellen.

2°. Om dezelfde reden is het onmogelijk de ziel, als krachtsuiting van het aggregaat stoffelijke moleculen, dat wij »mensch" noemen, zich anders voor te stellen, dan te bestaan zoolang het ligchaam bestaat; immers, is eenmaal de bepaalde harmonie in dat aggregaat verbroken, met andere woorden: is het ligchaam afgestorven en ontbonden, dan houdt ook de krachtsuiting op, en de ziel is alzoo desgelijks dood.

3°. Is alzoo het bestaan der ziel, afgescheiden van het aardsche ligchaam, eene onmogelijkheid, dan is het aannemen ~~eener~~ onsterfelijkheid van zelf hiermede gevallen.

4°. Aangezien de mensch als een aggregaat van stof-atomen, die door hunne immanerende krachten elkander wederkeerig bepalen, geen oogenblik gevrijwaard is voor de inwerking van andere stof-atomen met hunne immanerende krachten, en alzoo onophoudelijk wordt geïnfluenceerd en gemodificeerd, zoo is de idee van eene vrije wil eene onge-

(*) Cf. FORTLAGE, *Genetische Geschichte der Philosophie seit Kant.* Leipzig 1852, Seite 328.

rijmdheid. MOLESCHOTT zegt dan ook: »*Ein freier Wille*, eine Willensthat, die unabhängig wäre von der Summe der Einflüsse, die, in jedem einzelnen Augenblicke, den Menschen bestimmen und auch den mächtigsten seine Schranken setzen, *besteht nicht.*"

5°. Het lijdt dan ook geen twijfel uit het voorafgaande, dat de moraal, hetzij zij bepaald wordt door vrees voor straf en hoop op belooning in het toekomende leven, hetzij zij beveelt het goede te doen om zijn zelfs wille, belagchelijk wordt. »Glaubten wir das Recht zu haben (zegt BÜCHNER), die erste Ansicht als eine *unmoralische* zu bezeichnen, so glauben wir andererseits nicht zu viel zu sagen, wenn wir die zweite eine *phantastische* nennen."

6°. Waar dus de grondslag van het zedelijk leven in het Niet wegzinkt, valt de mensch van zelf tot het dier terug. Er bestaat niet meer tusschen beide een qualitatief onderscheid, maar slechts een quantitatief verschil. »Der menschliche Körper is eine modificirte Thiergestalt; seine Seele eine potenzirte Thierseele." (BURMEISTER.)

Vatten wij alzoo de consequentiën van het moderne materialisme kortelijk zamen (en wij hebben slechts de voornaamste genoemd), dan komen wij tot het resultaat: het materialismus ontkent God, de onsterfelijkheid, den vrijen wil en de persoonlijkheid van den mensch, vernietigt de zedelijkheid, en erkent als positief resultaat, dat de mensch is: het volmaakste »dier."

Nu, dan kunnen wij het vader WAGNER niet euvel duiden, als hij op de vergadering der Duitsche natuurvorschers en artsen, te Göttingen, uitriep: »Die Lehre, die aus der materialistischen Weltanschauung folgt, ist: lasst uns essen und trinken, morgen sind wir todt!" Mijnheer BÜCHNER moge dit eene »gänzlich willkührliche und übereilte Behauptung" vinden, die niet eens »auf eine ernstliche Widerlegung Anspruch machen darf," wij voor ons zijn niet van dit gevoelen, en vinden de redenering, die in gemeld geschrift op bl. 265 te vinden is *), volstrekt geene »Widerlegung."

Menig lezer, die deze bladzijden heeft doorgeloopen, zal

(*) L. BÜCHNER o. c. 1855. Op dit oogenblik bestaat er reeds een vijfde druk.

op zijne beurt bovenstaande stellingen zoo ongerijmd, belagchelijk, onmogelijk en natuurlijkerwijze godslasterlijk vinden, dat zij van zijne zijde nog veel minder »auf eine ernstliche Widerlegung" aanspraak kunnen maken. Hij zal alsdan toonen, door gebrek aan wijsgeerige en natuurhistorische kennis, het materialisme evenzeer te gering te schatten, als dit zijn idealisme onregtmatig bespot door gebrekkige en eenzijdige toepassing zijner empirische wetenschap. Men bedenke wel, dat hetgeen men zoo *meent* en *gelooft*, omdat men het »zoo" en niet anders *geleerd* heeft, voor de regtbank der wetenschap niets beteekent, en dat hij, die u op dezen of genen grond beweert, dat uwe ziel sterfelijk is, niet door uw *geloof*, maar door uw *weten* van het tegendeel moet overtuigd worden.

Men moet billijk zijn; hoe naakt en ijskoud die harde consequentiën der empirie ook mogen wezen, er is wel wat waars in, en hoe innig overtuigd gij, ik en een ander ook wezen mogen van het bestaan van God en onze onsterfelijkheid, die overtuiging rust altijd op eene hoogst waarschijnlijke, hoogst redelijke veronderstelling; bewezene, empirisch en mathemathisch zeker bewezene waarheden zijn het niet.

Maar gij hebt regt, dat uw gevoel er tegen opkomt; gij hebt regt, dat gij, in eene natuurlijke opwelling, die niet beheerscht wordt door de wetenschappelijke bepeinzing, eene leer verafschuwt, die hetgeen gij het heiligste noemt, ja bovendien uw eigen zedelijk IK als een onding verwerpt, als eene fictie bespot.

Doch met welke wapenen zult gij dan die leer bestrijden, met welke middelen hare onwaarheid in het helderst daglicht stellen?

De hoogleeraar SCHOLTEN heeft u nog onlangs den weg gewezen, dien gij hebt in te slaan.

In eene uitmuntende verhandeling, in de Academie van Wetenschappen te Amsterdam gehouden en later door den druk algemeen bekend gemaakt, leidt ZEd. het materialisme af uit drie oorzaken: 1°. onwijsgeerige natuurstudie; 2°. gebrekkige psychologie en metaphysica; 3°. het kerkelijk autoriteitsgeloof. Wij kunnen en mogen in een geschrift, als het onze, de ontwikkeling dier stellingen niet op den voet volgen,

en verwijzen naar de 52 zaakrijke en, naar ons bescheiden oordeel, afdoende bladzijden van bovengemelde brochure. (*) Eene kleine aanwijzing willen wij onzen lezers evenwel niet onthouden.

Alle, die het materialismus niet met hun »Köhlerglaube", maar met de wetenschap bekampen, komen daarin overeen, dat hetzelve, door de ziel te negeren als een afzonderlijk en op zichzelf bestaand iets, als een zoogenaamd »Seelending" of »Seelensubstanz," evenveel regt heeft en volkomen op gelijke lijn staat als zij, die nog werkelijk hechten aan het dualistische begrip, hetwelk eene scheiding tusschen en een afzonderlijk bestaan van ziel en ligchaam toelaat, daar de waarheid volkomen in het midden ligt.

Het materialismus is dus volmaakt in zijn regt, zoo het de dualisten, die aan eene afzonderlijk levende ziel gelooven, beschuldigt van zeer onwetenschappelijk te zijn, en iets te beweren, waarvoor geen enkel afdoend bewijs bestaat (ofschoon het zelf evenmin een bewijs levert van de onomstootbare waarheid zijner eigene bewering), zoodat te regt J. H. Fichte, in zijne *Anthropologie*, deze getuigenis kan geven: Principiell beurtheilt, hat der Materialismus diesen freilich nur polemischen oder negativen Werth, jeder dualistischen Lehre gegenüber, auf die innere *Einheit* der menschlichen Natur hin zu weisen."

Zoo zegt Julius Schaller in het »Vorwort" van zijn geschrift *Leib und Seele*: Mit einer blos negativen Kritik des Materialismus wäre aber wenig gethan. Ich muszte meine Aufgabe weiter ausdehnen. Einmal muszte ich die Ansicht mit in Betracht ziehen, welche dem Materialismus entgegensteht, welche von ihm auch vorzugsweise bekämpft wird, welche aber ebenso einseitig, ebenso unhaltbar ist, als er selbst — nämlich die Annahme einer besondern, mit dem Körper äuszerlich verbundenen Seelensubstanz."

Dit resultaat: er bestaat geene afzonderlijke ziel, geen afzonderlijke geest, geen *onstoffelijk* ding, dat het ligchaam binnentreedt en verlaat — ziedaar de positieve aanwinst, de eenige waarheid, door het materialismus verkregen.

*) Er bestaan op deze brochure een antwoord van prof. Opzoomer en eene repliek van prof. Scholten, beide zeer lezenswaardige geschriften.

Maar hiertegenover staat een legioen schijnwaarheden, die het ons wil opdringen, en die wij zoo vrij zijn volkomen te verwerpen; de voornaamste hebben wij op bl. 83 en 84 reeds met een woord aangestipt.

Gij aanbidders van de stof, gij leert ons b. v., dat het menschelijk organisme een aggregraat is van moleculen, door physische en chemische krachten onder bepaalde toestanden tot stand gebragt en onderhouden, en verlaagt het tot eene denkende en voelende machine; wij daarentegen leeren u, dat er eene hoogere, regelende en beheerschende kracht is, die het organisme eerst tot een *levend* organisme maakt, zijne eenheid en identiteit bewaart, en de chemische en physische krachten beheerscht en dwingt in eene bepaalde rigting werkzaam te zijn. Wilt gij nu die kracht geene »levenskracht" noemen in den zin van het oudere vitalisme, wilt gij daarvoor andere namen uitdenken, of in 't geheel geene, wij hebben er vrede mede, mits gij haar erkent.

Wij wijzen u ook op het bestaan van het menschelijk zelfbewustzijn, waardoor de mensch zich als eene zelfstandige persoonlijkheid bewust wordt; wij wijzen u op het menschelijk ei, waarin de geheele mensch, en dus ook zijne zelfstandige persoonlijkheid, de bron van zijn zedelijk bestaan, potentieel bevat is, en toonen u alzoo gelijkmatige, gelijdelijke ontwikkeling van een idee, dat, zinnelijk waarneembaar, eerst onder de gedaante van een eitje, later onder de vormen der lagere dierorganismen, eindelijk als volkomen menschelijk organisme, langzamerheid meer en meer het vermogen verkrijgt, onder de ontvouwing van het bewustzijn zijner persoonlijkheid, zich als eene op zichzelf staande magt te stellen tegenover de natuur, tegenover zijne natuurlijke, zinnelijke neigingen, en niet alleen er tegenover te staan, maar ook er boven te staan en te overwinnen. Dit idee is het *wezen* van den mensch. Zonder ligchaam, zonder zigtbare verschijning, kan dat *wezen* voor onze aardsche zintuigen niet bestaan; eerst uit de verschijning kennen wij het; het ligchamelijk bestaan van den mensch, van zijne wording in den eikiem af tot aan zijn dood toe, *is de* ZIGTBARE, *de zinnelijk waarneembare* VERSCHIJNING *van zijn* WEZEN, *gelijk de* STOF *slechts zigtbaar gewordene* KRACHT *is.*

Met den dood nu heeft wel de zinnelijke verschijning van

dat wezen opgehouden; maar is nu ook dat wezen zelf vernietigd? De materialist zegt ja; wij zeggen neen.

Als wij zien hoe in het zaadje de boom, in het eitje het dier of de mensch, potentieel bevat is, dan zien wij, behalve ontwikkeling, doel. Waar een doel bestaat, moet het kunnen bereikt worden; waar het kan bereikt worden, moet het niet alleen kunnen bereikt worden door eenigen maar door allen, voor wie hetzelfde doel geldt; wie dit niet beaamt, stelt aan de willekeur de deur open, en verbant elk begrip van orde, regelmaat en harmonie, die overal in de natuur heerschen. Wat is nu het doel van den mensch? De empirie, de feitelijke waarneming geeft het antwoord: Hoe meer ontwikkeld, hoe meer beschaafd de mensch is, des te grooter en sterker is zijne zedelijke kracht, des te krachtiger het besef van zijne persoonlijke vrijheid. Nu zien wij in de eerste plaats dat, tijdens het aardsche leven, eene reeks van menschen, zelfs niet in de verte, een zekeren zedelijken en verstandelijken ontwikkelingstrap bereiken, hetzij dat de zinnelijke verschijning van hun wezen in eene zeer vroege ontwikkelingsperiode wordt afgebroken, of dat de uitwendige invloeden verhinderen dat hunne persoonlijke zelfstandigheid en hunne rede tot behoorlijke ontwikkeling komen; waaruit wij moeten afleiden, dat, aangezien hun wezen zijn doel niet bereikt tijdens zijne aardsche uiting, dit moet geschieden in eene andere phase van zijn bestaan, waarin het, even zoo weder aan een bepaalden verschijningsvorm gebonden, zijne ontwikkeling voortzet en zijn doel tracht te bereiken.

Bovendien, als de materialist ons met regt er oplettend op maakt, dat wij van den vorm, waaronder het menschelijk wezen, na van de aarde verdwenen te zijn, voortleeft en zich verder ontwikkelt, niets gewaar worden, dan bewijst dit niets anders, dan dat die vorm voor onze aardsche zintuigen niet waarneembaar is, maar geenszins dat hij niet bestaat. Immers, toen het microscoop nog niet ontdekt was, vermoedde geen sterveling iets van de voor het bloote oog onzigtbare dierenwereld, in een waterdruppel besloten; toch bestond zij toen even goed als thans. Zegt VOGT zelfs niet in zijn *Altes und Neues*, als hij de wonderen der zee beschrijft, dat hunne organisatie geheel andere zintuigelijke gewaarwordingen moet ten gevolge hebben, dan dat der hoo-

gere dieren, en ziet de adelaar niet zijnen prooi, waar de mensch geen enkel stipje gewaar wordt? Wij behoeven met PLATO geene hypothesen voor waarheid uit te geven, en te zeggen, dat de menschelijke ziel vóór hare geboorte reeds in eene ideënwereld leefde; maar wie zal durven beweren, als op een der kleinste van die millioenen hemelbollen — onze aarde — iedere waterdruppel, ieder luchtbelletje millioenen kiemen en organismen bevat, dat de overige scheppelloos zouden zijn? Voorzeker geen natuurkundige. En omdat wij ze niet zien, zouden wij zeggen: zij zijn er niet? Dat zouden wij menschen zeggen, die niet eens een enkel celletje kunnen maken, met al de wonderlijke krachten onzer wetenschap! Een medelijdend schouderophalen kan alleen het antwoord zijn op zulk eene allesvergetende vermetelheid!

In de tweede plaats kan die moreele kracht in enkele uitnemende individuën reeds in het aardsche leven zoo sterk worden, dat zij zich zelve verloochenen tot zelfopoffering toe; met andere woorden, hun leven prijs geven, krachtens den aandrang eener zedelijke drangreden. Als dus zelfverloochening ontwikkeling is en zelfverloochening ons kan gebieden te sterven (zoo als SCHOLTEN te regt aanmerkt, dat dit met JEZUS CHRISTUS het geval was), dan wordt het eene ongerijmdheid te meenen, dat ontwikkeling vernietiging zou bevelen. »Zoo bevat dus (zeggen wij met dien hoogleeraar) het leven zelf van den zedelijken mensch de indicatie, dat de dood of de ontbinding des ligchaams in zijne chemische bestanddeelen geene vernietiging van zijn wezen is."

Eene laatste consequentie van het materialisme, die verreweg zijne grootste grieve uitmaakt bij het niet-materialistische deel der menschheid, is zijn gebrek aan godsdienst, als natuurlijk gevolg van de negatie van God en zedelijkheid.

Is, gelijk wij zagen, de verlaging van den mensch tot een door physische en chemische krachten beheerschten stofklomp onhoudbaar, en zien wij in de geheele natuurlijke schepping niet alleen, maar ook in de geschiedenis van het menschelijke denken, willen en handelen, ontwikkeling, vooruitgang, streven naar een doel, dan, zeggen wij wederom met den Leidschen hoogleeraar, is het even ongerijmd een logisch geordend boek te willen verklaren uit eene willekeurige, toevallige bijeenraping van millioenen letters, als

dat men die wereldharmonie door het toeval en niet door eene regelende kracht zou willen laten tot stand komen.

Wij kunnen het den materialist toegeven, dat het dualisme eener verouderde metaphysica ten onregte zich een God schept, als eene buiten de schepping bestaande geestelijke persoonlijkheid, ongeveer zoo als de Epicuristen zich de gôden als zalige wezens dachten, die, buiten de wereld en de menschheid om, in een »*dolce far niente*" zich verlustigden, »maar de openbaring te ontkennen van het ééne oneindige Opperwezen, dat werkzaam naar vaste wetten, die het menschelijk verstand kan leeren kennen en tot wetenschap verwerken, aan onze rede zich voordoet als het hoogste verstand, en meer bijzonder in de zedelijke wereld als de heilige liefde, die zonder abstract van de natuur en den mensch gescheiden te zijn, in natuur en menschheid met duizendvoudige verscheidenheid leeft en werkzaam is, en echter boven de gestadige wisseling der eindige vormen verheven, als het absoluut geestelijke wezen met persoonlijke zelfbewustheid alles in allen is," (*) dat te ontkennen, kunnen wij *niet*.

Wij willen ten slotte met een paar sprekende voorbeelden aantoonen, dat de materialisten zelve het zeer moeijelijk kunnen stellen zonder godsbegrip en godsdienst.

Onder de uitstekendste physiologen van Duitschland bebekleedt voorzeker SPIESZ eene eerste plaats. Zijne reeds in 1844 verschenen *Physiologie des Nervensystems* is een meesterstuk van naauwkeurige waarneming en heldere redenering. De leer, door hem zoowel in dit als andere geschriften luide verkondigd, is: alle psychische werkzaamheid is afhankelijk van en wordt veroorzaakt door het ligchaam. Geene zielswerkzaamheid zonder hersenfunctie, geene hersenfunctie zonder stoffelijke oorzaak en stoffelijke verandering. Die leer is dus bepaald materialistisch. En toch diezelfde SPIESZ heeft in eene latere populaire verhandeling, *Ueber das körperliche Bedingtsein der Seelenthätigkeiten* eenen God en eene goddelijke openbaring aangenomen, omdat hij in de natuur, die hem tot uitsluitend sensualismus leidt, geene oorzaak

(*) SCHOLTEN, Over de oorzaken van het hedendaagsch materialismus. Amsterdam 1860, pag. 46.

vindt der zedelijke en religieuze voorstelling; ja zelfs neemt hij het wonder als bovennatuurlijk proces en eene menschwording Gods aan, als hij zich aldus uitlaat: »Man glaubt nicht selten, gerade vom naturwissenschaftlichen Standpuncte aus, eine geschichtliche Offenbarung Gottes nicht zugeben zu dürfen, weil eine solche allerdings nicht ohne ein zeitiges Eingreifen Gottes in die sonst fest bestimmte Ordnung der Natur, ohne sogenannte *Wunder* zu denken ist. Allein ist nicht die Erschaffung der Welt selbst das gröszte Wunder, und konnte es nicht in dem ursprünglichen Rathschlüsse Gottes gelegen haben, zu Zeiten besondersbegabte Menschen entstehen zu lassen, und — wenn nur in solcher Weise die höchsten zwecke der Schöpfung, die allseitige und vollständige Offenbarung des göttlichen Wesens zu erreichen war, *zu letzt gar selbst in Menschengestalt under uns zu treten*, ohne das dadurch die festbestimmte Ordnung der Natur aus den Fugen gehen müszte?"

Maar zelfs al komen zij niet, zoo als SPIESZ, tot den God van het traditioneele Christendom, zoo vinden zij toch een surrogaat; ten bewijze voeren wij hier de volgende beoordeeling van FEUERBACH aan, in het reeds geciteerde werk van SCHWARTZ:

»En gaat men eens de consequenties van dit atheïsme van FEUERBACH na, dan zijn zij volstrekt niet zuiver gemaakt. Hij ontkent de objectiviteit van het absolute wezen, dus de hoogste algemeenheid. Hij houdt haar slechts voor eene subjective verbeelding. De consequentie er van is, dat hij de objectiviteit der algemeenheid in 't algemeen moet ontkennen, dat de algemeene ideën, de geslachtsbegrippen, niets dan abstracties, dan subjective zamenvattingen zijn van de vele enkelheden. Tot dit nominalisme, zoo als de scholastici spraken, of tot dit materialisme en atomisme, zoo als wij zouden zeggen, zou FEUERBACH moeten voortgaan en komen. Desniettemin spreekt hij van het geslachtsbegrip der menschheid als van een reaal wezen, waartoe het individu zich moet verheffen, waardoor het zich moet reinigen, enz. Kortom — hij maakt van dit geslachtsbegrip, dat den troon der Godheid heeft ingenomen, een mystiek wezen, waarvan hij met enthusiasme en overgave spreekt."

»Men ziet — FEUERBACH is nog volstrekt niet wat hij zijn

wil, een volslagen Athëist. Hij is beter dan zijne woeste paradoxen! Want waar nog eene levende, al het individueele te bovengaande algemeenheid aangenomen wordt — in welke gedaante en onder welken naam dan ook — daar leidt de weg tot de godsdienst, daar is een zoeken naar God!" (*)

Onafhankelijk eindelijk van het humanisme van FEUERBACH, hetwelk het zeer waarschijnlijk zoowel als het Hegelianisme ignoreerde, onafhankelijk van het sensualismus der Encyclopaedie, dat het hartgrondig verfoeide, ontstond, nu twintig jaar geleden, in Frankrijk het positivisme van AUGUST COMTE; en in dit wijsgeerig stelsel, dat later eerst het karakter van eene godsdienstige secte verkreeg, komt de behoefte aan religie van het meest positieve materialismus eerst regt aan den dag, en wel onder de meest grotesque vormen.

Met de persoonlijkheid en het systeem van den Franschen mathematicus worden wij op eene boeijende wijze bekend gemaakt in een allerbelangrijkst werkje van den geestigen ALEXANDRE ERDAN, *la France mystique* geheeten, en, tenzij men de omvangrijke geschriften van den auteur zelven, gelijk wij in de gelegenheid waren ze ter hand nemen, raadplege, is de beoordeeling van het positivisme in ERDANS werk volkomen voldoende om den man en zijnen arbeid naar waarde te schatten.

Het plan door COMTE opgevat, nadat hij zich van zijnen leermeester SAINT SIMON gescheiden had, is „tabula rasa" te maken met de wetenschap, en daaruit alles te verwijderen, wat niet voor zinnelijke waarneming en mathematisch bewijs vatbaar is, zoodat het, van dit standpunt uitgaande, niet te verwonderen valt, dat theologie en metaphysica volkomen worden uitgesloten.

Niet alleen worden in zijn *Cours de philosophie positive* het godsbegrip en de leer der causae finales volkomen doorgeschrapt, maar zelfs de neiging tot het onderzoek van deze vraagstukken als een nutteloos en den menschelijken geest verduisterend pogen gebrandmerkt; „il ramène à la lettre la philosophie sur la terre," zoo als ERDAN zegt.

Ongelukkiglijk voor zijn full-blood materialistisch systeem maakt COMTE kennis met eene jeugdige vrouw, die van ha-

(*) K. SCHWARTZ l. c. p. 167.

ren echtgenoot gescheiden leeft, en Madame CLOTILDE DE VEAUX geniet de eer de BEATRICE en LAURA te worden van M. COMTE, gelijk hij dit in de aan beide gewijde verzen zelf uitdrukt:

„Quella che' m paradisa la mia mente
„Ogni basso pensier dal cor m'avulse."

»Le lecteur (zegt ERDAN) comprend parfaitement, je pense, comment, à partir de ses rélations avec Madame CLOTILDE DE VEAUX, M. AUGUST COMTE introduisit l' élément sentimental dans sa philosophie, et comment cette union du raisonnement et de la sentimentalité aboutit à la conception de tout un systeme réligieux, ou, pour mieux dire, d' une réligion, suivant toute l' étendue de ce mot."

En er ontstaat dan ook eene godsdienst uit, die, als een zonderling gewrocht van het menschelijk denkvermogen, de meest afgodische vereering van de menschheid vereenigt met de absolute hierarchie en het meest ontwikkelde formalisme van het catholicismus.

M. COMTE aanbidt le Grand-Être, dat is de menschheid, en bovendien zijne moeder en zijne twee huisgeniën: CLOTILDE DE VEAUX, zijne reeds overledene minnares, en SOPHIE BLIOT, zijne nog levende huishoudster!!!

Hiermede eindigen wij onze beschouwing over het materialisme. Telkens toch, als wij dit het godsdienstig gevoel hooren wegredeneren, verbeelden wij ons een man te zien, die, over eene sloot willende springen, er midden in valt, en uitgelagchen wordt door hem, die reeds te voren zag, dat zijn polsstok te kort was!

Wij wenden thans onzen blik naar het traditioneele Christendom of naar de regtzinnige christelijke kerk, en vragen ons af: Wat is haar standpunt?

Zonder ons in te laten met de verschilpunten tusschen protestantisme en catholicisme, komen beide in hunne orthodoxe rigting daarin overeen, dat zij zijn supranaturalistisch.

Dat supranaturalistisch christianisme berust in de hoofdzaak op de volgende stellingen:

De bijbel is Gods woord, d. i. de goddelijke openbaring. De mensch, onbekwaam zijnde uit zichzelven God en het

goddelijke te kennen, zoo heeft God zich regtstreeks en onmiddelijk met den mensch in betrekking gesteld. Daartoe heeft Hij bijzondere personen uitverkoren, zoo als b. v. de Patriarchen, Mozes, David, de Propheten, de Apostelen enz., en hetgeen Hij aan deze *gezegd* heeft, is in den bijbel door gemelde mannen te boek gesteld.

De bijbel alzoo Gods woord zijnde, behelst van het begin tot het einde de goddelijke waarheid; twijfel wordt hier godloochening, en waar dat woord ons onverstaanbaar is, blijft alleen het onbepaalde „gelooven" over. Uit dat woord Gods nu, is het volgende godsdienstig stelsel ontwikkeld.

De mensch, door God op den zesden scheppingsdag geschapen, wordt, onder toelating van God, door den duivel onder de gedaante eener slang verleid om een appel te eten — iets, dat hem door God verboden was. Ten gevolge dier gebodsovertreding wordt die eerste mensch Adam, zonder zonde geschapen, zondig. Zijn oorspronkelijke staat van regtheid gaat over in een staat van verderf, die de volgende nadeelen na zich sleept:

1°. Dat hij en het geheele menschelijk geslacht Gods genade heeft verbeurd.

2°. Dat hij tijdens zijn leven in het zweet zijns aanschijns zijn brood moet eten.

3°. Dat hij daarna den ligchamelijken dood ondergaat en eeuwig verdoemd is.

4°. Dat de vrouw voortaan in pijn en smarten kinderen zal baren.

De goedheid Gods evenwel vindt een middel om den verdoemden mensch weder te ontzondigen, van die erfelijke zonde Adams vrij te maken, en hem zoodoende weder met zich te verzoenen. Dit bestaat daarin, dat Hij, in zijne *onbegrijpelijke barmhartigheid*, eene Joodsche maagd op eene bovennatuurlijke wijze door zijnen geest bezwangert, en zich zoodoende bij eene vrouw eenen zoon verwekt, JEZUS CHRISTUS geheeten.

Deze zoon van God, in een stal geboren, en door zijn Vader reeds sedert eeuwen van tijd tot tijd aan vrome Joden als hunnen verlosser beloofd, wordt, na oneindig veel goeds gedaan en wonderen — dat zijn onbegrijpelijke, uit natuurlijke oorzaken onverklaarbare daden — verrigt te

hebben, waaruit zijne goddelijke afkomst moet blijken — en dat wel alles ten nutte van het volk, waaronder hij verkeerde — door dat volk, dat is door een deel der verdoemde menschheid, als een misdadiger op eene afgrijselijke wijze ter dood gebragt, om drie dagen daarna op eene bovennatuurlijke wijze weder levend te worden, en veertig dagen later op eene even bovennatuurlijke wijze in de lucht op te stijgen en te verdwijnen.

Deze smadelijke dood en onbegrijpelijke wedergeboorte, ziedaar het middel, door Gods barmhartigheid uitgedacht om de menschheid met zich te verzoenen; immers, iedereen die gelooft, dat is als waarheid aanneemt, dat Jezus Christus is Gods zoon en gestorven en opgestaan is uit den dood, om ons met God te verzoenen, wordt daardoor losgekocht van de eeuwige verdoemenis en begiftigd met den Heiligen Geest.

Deze Heilige Geest eindelijk, God en zijn zoon Jezus Christus — *deze drie zijn één.*

Wij gelooven geregtigd te zijn om aan te nemen, dat geen enkel regtzinnig en geloovig Christen, hij zij Catholiek, Calvinist of Lutheraan, hierin één woord zou kunnen aanwijzen, dat hij niet onmiddelijk zou willen onderschrijven.

Na deze korte en onopgesmukte uiteenzetting van het traditioneel Christelijk geloof, maken wij aanspraak op een plaatsje tot de ontwikkeling onzer kritiek.

Wisten wij niet dat het anders ware, wij zouden bij de lezing dier naakte voorstelling, zoo even geschetst, niet anders wanen, dan de godsdienst-mythe voor ons te hebben van het een of ander onbekend volk, geenszins ons kunnen overtuigen, dat wij dit zelf geleerd en — zelf geloofd hebben; wat, zeggen wij — dat duizenden en millioenen menschen het geleerd en geloofd hebben, het nog leeren en gelooven en het zullen leeren en gelooven!

Wij willen ons nu eens geheel op het bovengemelde standpunt plaatsen; wij willen eens voor een oogenblik de regtzinnigste Christen zijn, die ter wereld kan gevonden worden, en vragen naar eenige consequentiën, die wij krachtens dat Christelijk geloof voetstoots, zonder tegenspraak of twijfel, als waarheid aannemen.

In de eerste plaats: Ik geloof dat God in zes dagen de

wereld heeft geschapen, en wel in die opeenvolging, als het bijbelverhaal leert.

De Wetenschap, met andere woorden de kennis, die ik van de natuur heb verkregen, door hare verschijnselen met mijne zintuigen waar te nemen en met mijn verstand te verklaren, de wetenschap, zeg ik, leert mij op onwederlegbare gronden, voel- en tastbaar, dat de aarde vóór millioenen jaren moet geschapen zijn, en niet, volgens den bijbel, voor 5621 jaren. Zij leert evenzoo, dat zij millioenen jaren moet bestaan hebben, vóór dat zij door menschen bewoond kon worden; evenzoo dat er plantaardige voortbrengels op hare oppervlakte bestonden, millioenen jaren vóór dat er eenig dierlijk organisme op aanwezig was, enz. Vervolgens, dat tusschen het eerste optreden der visschen, vogelen en walvisschen (NB. zoogdieren) volgens den bijbel alle op den vijfden dag geschapen, insgelijks millioenen jaren verliepen, en evenmin de zon en de sterren later dan de aarde geschapen zijn, zoo als de bijbel ons verkondigt; kortom, de geheele geologie leert ons dat het bijbelsche scheppingsverhaal eene fabel is.

Ik moet dus aannemen óf dat God aan Mozes eene leugen heeft voorgezegd of ingegeven — en dan ken ik aan God eene met zijne volmaaktheid onbestaanbare eigenschap toe; óf dat God dit verhaal niet aan Mozes heeft geopenbaard — en dan neem ik aan, dat er iets in den bijbel staat, dat niet door God is gezegd of ingegeven; óf ik moet mijne kennis voor onwaarheid verklaren, en de bevoegdheid mijner zintuigen en mijner rede tot opsporing der waarheid verwerpen — als wanneer God mij bedeeld heeft met vermogens, krachtens welke ik slechts logens kan ontdekken.

Ten tweede: Ik geloof aan eenen oorspronkelijken staat van regtheid, zondeloosheid van den eersten mensch, aan zijnen val en de gevolgen van dien.

Daardoor neem ik aan:

a. Had Adam niet van den appel gegeten, hij ware niet gestorven. De leer der stofwisseling en onze natuurkennis toont ons ten duidelijkste, dat het organisme van den mensch, hij zij zondeloos of zondig, bestemd is om te vergaan, om te sterven, en de wetenschap leert mij, dat Adam alzoo moest gestorven zijn, of hij van den appel had gegeten of niet.

b. Had Eva niet den appel aan haren man gegeven, dan had zij, en alle verdere vrouwen, hare kinderen niet met smarten behoeven te baren. Nu leert ons echter de natuur- en ontleedkunde van den mensch, dat het vrouwelijk bekken zóó is ingerigt, dat de vrouw niet anders dan onder pijnlijke gewaarwordingen kan baren; en zoo wij dus ons gezond verstand en niet ons geloof laten werken, erkennen wij, dat Eva, ook zonder de appelgeschiedenis, barensweeën zou hebben gevoeld.

c. Had Adam niet gezondigd, dan ware door die enkele overtreding het geheele menschdom niet verdoemd geweest, en zoo doende de erfzonde niet in de wereld gekomen. Ik vraag natuurlijk hierbij niet, of het bestaanbaar is met Gods regtvaardigheid, omdat één gezondigd heeft, allen te doen sterven en dus voor de overtreding van éénen allen te straffen, die niets gedaan hebben; integendeel, ik noem deze dolzinnige onregtvaardigheid ondoorgrondelijke wijsheid. Nog minder vraag ik naar het eigenlijk *bijbelbewijs* dier erfzonde, want nergens in de geschiedenis der eerste zonde staat uitdrukkelijk, dat de nakomelingschap van Adam om zijnentwille vervloekt is; integendeel; alle daar door God uitgesprokene straffen zijn personeel en treffen alleen de schuldigen. Immers, dat wij allen sterven, bewijst niet dat dit eene straf is voor onbegane misdaden of voor de schuld eens anderen. Indien toch de landverrader gefusilleerd wordt, en een ander de eerekogel treft in den strijd voor zijn vaderland, is dit dan een bewijs, dat hij ook een landverrader is, omdat hij op dezelfde wijze sterft, of dat hij daarom op dezelfde wijze sterft, omdat zijn landgenoot, zijn oom of zijn zoon het land heeft verraden?

Maar waar zou ik ophouden, indien ik al de ongerijmdheden van dat voornaamste hoofdstuk voor onze kerkleer zou uiteen zetten. De slang spreekt, en zij is het listigste gedierte des velds. Het eerste is eene onmogelijkheid, het laatste eene onwaarheid. Zij wordt om der verleiding wille gedoemd om te kruipen, alsof zij ooit met haar ligchaam had kunnen loopen. Gen. I, 27, wordt Eva te gelijk met Adam geschapen; Gen. II, 22, wordt zij uit eene rib van Adam geformeerd. Aan de eene zijde verliest Adam zijne zondeloosheid en wordt verdoemd omdat hij van den appel heeft ge-

geten, aan de andere zijde is hij juist daardoor (Gen. III, 22[a]) Gode gelijk geworden, zoodat de slang volstrekt niet loog en een zeer goeden raad gaf (Gen. III, 5); en omdat God nu *bang* wordt, dat de mensch ook eeuwig zal leven, (NB. nadat hij hem met den dood heeft gestraft) door van den boom des levens te eten (Gen. III, 22*b*), zoo jaagt hij hem uit Eden weg door een Cherub (Gen. III, 23). Wie of wat die Cherub is, op welken dag hij is geschapen, daarvan in den bijbel geen woord.

Dit alles neemt niet weg, dat ik als regtgeaard Christen dit alles geloof, mij wel wachtende met mijn zwak verstand in al die ondoorgrondelijke wijsheid (!!!) door te dringen. Hierbij blijft het evenwel niet. Als men eenmaal de grootste ongerijmdheden voor onbegrijpelijke wijsheid en de aanbiddelijke wegen Gods houdt, als het »*credo quia absurdum*" de leus is, dan eerst wordt de hardste steenrots verbrijzeld tegen de rots van zulk een geloof.

Met behulp van zulk een vuurvast en waterdigt geloof, acht men dan ook de volgende daden bestaanbaar met het begrip van een liefderijken en heiligen God en een vergevenden Hemelschen Vader:

God beveelt mannen, vrouwen en kinderen zonder erbarmen te vermoorden: Deuteron. XX, 16—18; VII, 2; XXV, 17—19; I Samuel XV, 2 en volg.

God beveelt in de Mozaische wet broeder- en kindermoord, zoo men niet in hem gelooft, en afgoden dient. (Deuteron. XIII, 6—11), waaruit de H. HIERONIMUS te regt den kettermoord afleidde, zeggende: »*non est crudelitas pro Deo pietas!*" (*) zoodat God zelf als het ware de auta-da-fé heeft ingesteld.

God beveelt menschenoffers, gelijk blijkt uit: Exod. XXII, 29; XXXIV, 19; XIII, 11—13; Levit. XXVIII, 29; Rigteren XI, 29 volg.

God beveelt den slavenhandel: Levit. XXV, 1 en 44.

God beveelt diefstal: Exod. III, 15 en 22, en werkt dien in de hand: Exod. XII, 36.

God beveelt te hoereren: Hozea I, 1 en volg.

(*) Evenzoo dacht THEOCRITUS er over, die in zijne 26ste Idylle het ten hoogste goedkeurt, dat de bacchante ANTONOË haren eigen zoon PENTHEUS verscheurt, omdat hij de Bacchus-mysteriën had afgeluisterd.

God wekt eerst DAVID op om zijn volk te tellen, en daarna bestraft Hij hem er voor: II Samuel XXIV, 1 en 15.

Behalve dergelijke daden en bevelen meer, die met Gods heiligheid, regtvaardigheid en liefde onbestaanbaar zijn, krioelt de bijbel van onzedelijkheden: Gen. VI, 1—4; IX, 21 en volg; XII, 11—20; XVI, 1—6; XX, 1—18; XXVI, 7 volg; XXXV, 22; XXXIV; XXXVIII; Num. XXV, 8; Rigt. XIX, 22 volg; Ruth III, 1—9; II Sam. XI, 1 volg XIII; II Koning. IX, 8; I Sam. XVIII, 25; I Sam. XIX, 24; Esech. III, 22; IV, 12.; enz. enz.

Als men nu kort en goed dergelijke zaken als openbaringen Gods, als »Gods woord," zonder twijfel of tegenspraak, aanneemt, is dan RUMPF niet volkomen geregtigd om in zijn *Bibel und Christus* (waaraan wij gemelde teksten ontleend hebben), als hij de woorden van Hosea (XIV, 1) aanhaalt, te zeggen: »Man hat zwar diese und andere rohe Ausbrüche jüdischen Nationalhasses und pfäffischer Intoleranz so gut als möglich zu verkleistern und zu beschönigen versucht. Wer weisz ob man, auf diesem Wege fortschreitend, nicht endlich glauben wird, eine christliche Jungfrau müsse in ihrem Herzen die wunderbaren Regungen des heiligen Geistes fühlen, wenn sie zuhört, wie ihr frommer Vater bei der Abendandacht aus den Worte Gottes das Capitel von den Töchtern Lots vorliest (I Moses XIX, 30—38) und ihre Unschuld und Herzensreinheit (Math. V, 8) werde eine sichere Schutzwehr gegen jede Befleckung in den Worten finden, die »der Herr durch dem Mund seines Propheten Hesekiel geredet hat," wo im Cap. XVI und XXIII dieser Mann Gottes mit faunischem Behagen bei der Ausmahlung der unsaubersten Scenen verweilt."

Behalve dat het »woord Gods" in den Prediker, volkomen materialistisch, de onsterfelijkheid loochent (Prediker III, 19) en het grofste Hedonisme predikt (IX, 7—11), willen wij nog een oogenblik stilstaan bij de traditioneele Christusleer.

In de eerste plaats is het onbegrijpelijk, dat God den onder zijne toelating en met zijnen wil eerst verleiden en daarna tot den dood verdoemden mensch op geene andere wijze met zich kan of wil verzoenen, dan na zijn eigen Zoon door dienzelfden mensch te hebben laten dooden en hem daarna weder levend te maken — voorwaar eene kolossale

»*divina comoedia!*" Maar deze onbegrijpelijkheid daargelaten, God verwekt bij eene vrouw eenen zoon en staat alzoo volkomen gelijk met den ZEUS der Grieken, die ook bij aardsche vrouwen (LEDA, EUROPA enz.) godenzonen, godmenschen, halfgoden verwekt. Van den vader van HERKULES noemen wij dit eene onzedelijke fabel, van den Vader van CHRISTUS eene heilige mysterie, die wij aanbidden en gelooven — waarom? omdat wij Christenen zijn der negentiende eeuw!!

Is Christus een God, en welk regtgeloovig Christen betwijfelt zulks, dan is het goddelijke uit het menschelijke, het heilige uit het zondige geboren; *) dan is het oneindige door het eindige voortgebragt. Wat hierop onze rede zegt, daarvan kan geene sprake zijn.

Maar *Christus* is niet alleen *een* God, Hij *is* God, volgens het dogma der Drieeenheid. Alzoo komt men tot de volgende redenering: opdat God wederom den mensch in genade aanneme, laat hij zich zelf geboren worden, na eerst zich zelven te hebben geteeld, om door zijn eigen dood zich met zich zelf te verzoenen. Met andere woorden: Titus beleedigt Petrus; daarvoor wil Petrus een zoenoffer, en dit bestaat daarin, dat Petrus zich door Titus laat dooden, weder levend wordt, en zoodoende zich met Titus verzoent!..... †)

Wij gaan niet verder; uit al het gezegde is ons zonneklaar dit gebleken: het traditioneel christelijk geloof, uit den bijbel ontwikkeld, als een boek dat Gods openbaring bevat en *niets* dan deze, leidt den mensch, die het belijdt, tot de aanneming van eene reeks onverklaarbare, ongerijmde en tegen alle menschelijke ervaring en rede indruischende daadzaken, die hij, op elk ander gebied dan *zijn* godsdienstig geloof, onvoorwaardelijk als handtastelijke logen zou verwerpen.

---

*) Indien men zelfs volgens de leer der Roomsche Kerk het dogma der Onbevlekte Ontvangenis aanneemt, en de zondeloosheid van MARIA als een feit beschouwt, dan nog geldt volkomen onze gevolgtrekking en komt de geheele zaak slechts neer op een „anteponeren" van het tijdsmoment. Immers, neemt men de zondeloosheid van MARIA aan, dan is toch de *zondelooze* MARIA uit *zondige* ouders geboren, en het wonder — alias de ongerijmdheid — blijft hetzelfde.

†) Het is hier de plaats niet den eigenlijken oorsprong der verzoeningsleer, der opstandings-geschiedenis en van het dogma der Drieeenheid uiteen te zetten; wij verwijzen daartoe op de desbetreffende hierachter geplaatste litteratuur.

Van waar dan deze verblinding, van waar dit slaafsche onvoorwaardelijke aannemen van alles wat het gezond verstand van den knaap en de wetenschap des mans als dwaling moet erkennen?

Wij vinden hiervoor de volgende oorzaken:

I. Verkeerd begrip van het woord »geloof," gepaard aan het denkbeeld, dat op godsdienstig gebied de menschelijke rede geen regt heeft van spreken.

II. Gelijkstelling der begrippen goddelijk en bovennatuurlijk.

III. Onbekendheid met de geschiedenis van den Bijbel in het bijzonder en met de geschiedenis der godsdienst, wijsbegeerte en beschaving der verschillende volken in het algemeen.

IV. De kracht der opvoeding en gewoonte.

V. De geestelijke hierarchie, het gezag der kerkleer en daardoor veroorzaakte vrees voor een naauwkeurig onderzoek van hetgeen ons geleerd is.

VI. De noodzakelijkheid om als staatsburger eene godsdienstige gezindheid te belijden.

Wij wijden aan ieder der genoemde punten eene korte beschouwing.

I. Indien ik mij van de werkelijkheid eener gebeurtenis niet daardoor kan overtuigen, dat ik ze met volkomen zelfbewustheid en het vrije gebruik mijner zintuigen en rede heb bijgewoond, en alzoo hare oorzaak, verloop en gevolgen aan de wetten van mijn verstand kan toetsen, haar alzoo onmiddelijk en in haar geheel in mijn zelfbewustzijn kan opnemen en van hare waarheid en bestaanbaarheid met de regelen der ervaring en der gedachte kan overtuigd worden, dat is met volkomene zekerheid *weten*, dan bestaat er nog eene andere mogelijkheid om van hare werkelijkheid overtuigd te worden en haar als *waar* te *weten*, door die gebeurtenis op het gezag van anderen te *gelooven*.

Maar als ik op gezag van anderen iets *geloof*, dat is als *waar aanneem*, dan eisch ik daarvoor zekere waarborgen, opdat ik door die anderen niet *bedrogen* worde en iets voor *waar houd*, wat niet *waar is*.

Zoo geloof ik, b.v., dat een brief van mijn vader is, omdat hij nog leeft op den tijd, waarop hij schrijft; omdat ik zijn

handschrift erken; omdat hij mij in eene taal schrijft, die hij magtig is; omdat zijn stijl beantwoordt aan zijn karakter en letterkundige kennis; omdat de inhoud van dien aard is, dat alleen mijn vader, op dien tijd, onder die omstandigheden, dat kan geschreven hebben. Beantwoordt die brief niet aan die gegevens, dan zal ik, naarmate er meerdere of mindere *waarborgen* voor de waarheid aanwezig zijn, hare echtheid betwijfelen of zelfs terstond ontkennen.

» Nu strekken alle gebeurtenissen zich uit óf tot de geschiedenis op het gebied der Natuur, óf tot die, op het gebied der zedelijke, vrije handelingen van den mensch. Maar op het gebied der Natuur, in den uitgestrekte zin des woords — dus ook op dat der vrije handelingen van den mensch, het eigenlijk historisch bestaan daaronder begrepen — kan niets *bestaanbaar* zijn, dan het *mogelijke* alleen.

» Wat men dus zal *kunnen* gelooven, moet *in zich-zelf* mogelijk zijn.

» Daar wij echter vroeger betoogd hebben [I^{ste} stuk, Hoofdst. II, stelling XLVIII], dat men van de mogelijkheid eener zaak *niet* regtstreeks tot haar *bestaan* kan besluiten, aangezien het gebied der mogelijkheid veel grooter dan dat van het bestaande is, — daar wijders bij, historische omstandigheden, de getuige den genoegzamen *grond* zal opleveren, waardoor wij van inwendige mogelijkheid tot een *objectief* of *feitelijk* bestaan sluiten — zoo volgt hieruit:

» Tot den historischen bewijsgrond behoort noodzakelijk, ten eerste: De inwendige *mogelijkheid;* ten tweede: De *onwraakbaarheid* van den getuige."

Als nu POLAK, uit wiens *Logica* (II, pag. 96) wij deze aanhaling ontleenen, daarna uiteen zet, waarin *geloof* van *ligtgeloovigheid* en *vooroordeel* onderscheiden is, zoo stemmen wij volkomen met hem in, als hij pag. 97 zegt: „Gelooven in den *waren* zin des woords, beteekent dus: Eene stelling, welke *geene* kenmerken van tegenspraak, dus *geene* onwaarschijnlijkheid in zich heeft, op het gezag van de door den verhaler aangevoerde waarschijnlijkheidsgronden, *voorloopig* toestemmen, om haar nader, naar de voormelde *gronden* des geloofs, *te onderzoeken.*"

Een ieder toetse nu zijn »gelooven" aan deze definitie; waar dit hare grenzen overschrijdt, noemen wij hem ligtge-

loovig en bevooroordeeld, en als zijn »*Köhlerglaube*" zoover gaat, dat hij iets gelooft omdat het *ongerijmd* en dus met de ervaring en de rede in tegenspraak is, dan laten wij hem volkomen met rust, want wij schrijven slechts voor lieden met gezond verstand, niet voor dwazen met zieke hersenen.

Wij noodigen dan ook iederen tot denken vatbaren en welgezinden mensch ten stelligste uit om, in het bovengenoemde handboek van POLAK, de hoofdstukken III en IV van het tweede stuk met aandacht te lezen, en daarna over den weg, dien zij tot heden op het stuk van »gelooven" insloegen, eens ernstig na te denken.

II. »Maar op godsdienstig gebied mag ik niet trachten te begrijpen; het goddelijke is boven 's menschen bevatting; hier moet ik welgelooven, wat ik niet begrijpen kan. Alles, wat gij mij daar zegt, gaat goed in ieder ander geval, maar, waar de bijbel spreekt, daar zwijgt de rede en moet alleen het geloof gehoord worden."

Niet alzoo, waarde lezer! gij dwaalt in tweederlei opzigt.

Gij gelooft daarom wat in den bijbel staat, omdat gij het *bovennatuurlijke*, het tegennatuurlijke, het onbegrijpelijke, dat gij in ieder ander boek, op ieder ander gebied ongerijmd zoudt noemen, voor *goddelijk* houdt!

Mogen wij u eens overtuigen?

Wij zeiden het reeds: daarom alleen gelooft gij het ongeloofelijke, dat in den bijbel staat, omdat gij meent niets anders dan Gods woord voor u te hebben, dat natuurlijk wel een waarachtig woord zijn zou; overal elders gelooft gij het niet. Gij gelooft b.v. aan de opstanding van CHRISTUS uit den doode, omdat het in den bijbel staat; maar gij gelooft niet aan den dood en opstanding van OSIRIS (HERODOT. I, 2, cap 170; PLUTARCH. *de Iside et Osiride*), aan dien van BACCHUS (PLUTARCH. *de El apud Delph.* p. 388), of van ADONIS (LUCIAN. *de dea Syr*; CORSINI *fast. Att.* I, p. 297, 300) ofschoon de Aegyptenaren, Cretensers en Phoeniciërs hunnen dood en opstanding vierden door feesten, *wier terugkeer alle jaren volkomen op den zelfden tijd inviel als ons paaschfeest.*

Gij gelooft aan het wonder van het kruikje der arme weduwe, dat altijd met olie gevuld bleef, en aan de verzadiging van duizenden menschen met een paar brooden en visschen; aan de wonderen der *Duizend en ééne Nacht* gelooft

gij niet en belacht ze als fabelen? Maar als het *bovennatuurlijke* als iets *goddelijks* mogelijk is, waarom zijt gij dan zoo inconsequent het overal te loochenen, waar het niet in uwen bijbel gevonden wordt? Is het niet omdat nog nooit iemand of iets u heeft kunnen overtuigen, dat ter wereld ooit of elders een wonder heeft plaats gegrepen, dan juist bij dat Joodsche volk, juist in dat Palaestina, juist in die tijden van MOZES, ELIAS en CHRISTUS; omdat het overal elders te zeer tegen het gezond verstand en de ervaring strijdt en gij het dáár alleen gelooft op gezag van anderen, die u zeggen: »Wat dáár staat geschreven, is Gods woord." Maar als nu het goddelijke tevens het tegen- of bovennatuurlijke is, wat maakt gij dan van het natuurlijke? Iets ongoddelijks, dat is zonneklaar, want het goddelijke kan niet te gelijk het natuurlijke en het onnatuurlijke zijn; een voorwerp kan niet te gelijk wit en zwart wezen. Maar dan komt het natuurlijke, waarin wij dagelijks, in onveranderde wetten, treffende tooneelen, sierlijke kunstwerken, Gods wijsheid, goedheid en almagt bewonderen, niet van God? »Dan is er iets goeds buiten God?" — »Neen (zeggen wij met Pierson) (*) op ieder gebied (dus ook op het godsdienstige) is de natuur heilig en goed. Het ongoddelijke is tevens het tegennatuurlijke!" Zoudt gij denken, zoo God eens zelfs geen enkel wonder hadde verrigt, dat Hij er minder heilig, minder almagtig, minder wijs om zoude zijn?

III. Maar nog in een ander opzigt dwaalt gij. Wat zoudt gij er wel van zeggen, als wij u eens eenige bezwaren voorhielden, waaruit ten duidelijkste bleek, dat de bijbel volstrekt niet overal Gods woord bevat, dat hij een zamenstel is van een zestigtal boeken, die, op verschillende tijden, door verschillende personen, in verschillende talen geschreven, eerst later op willekeurige wijze vereenigd, thans door uwen geestelijke als »Gods woord", als het ware »aus einem Gusse", aan u worden voorgesteld; kortom, een zamenstel van boeken, wier geschiedenis u volkomen onbekend is.

Daarin, dat het gros, zelfs der meest beschaafde bijbellezers, volkomen onbekend is met de oorspronkelijke taal der bijbelsche boeken, met de geschiedenis hunner zamenstelling,

(*) Cf. *de Gids*, jaarg. 1860.

met de geschiedenis der godsdienstige sekten en wijsgeerige stelsels, die op die zamenstelling invloed hebben uitgeoefend, met de geschiedenis des Joodschen volks zelve en met de geschiedenis in 't algemeen — daarin, dat hun de kennis ontbreekt, om, op historisch gebied, het ware van het valsche, het reëele van het fictive af te scheiden — daarin, dat zij onbekend zijn met de geschiedenis der beschaving bij de vóór-christelijke volkeren en zij volkomen het wijsgeerig begrip missen van een historisch ontwikkelingproces des menschelijken geestes — daarin ligt de bron hunner valsche voorstellingen, daarin de oorzaak, waarom zij alles op gezag van hen, die zulks *dienden* te weten en te *onderwijzen* — hunne godsdienstleeraren — *gelooven*!

Als de astronoom u verzekert dat de zon gemiddeld 34,500,000 mijlen van de aarde verwijderd is, dan moet gij het wel gelooven, totdat gij ver genoeg in de sterrekunde gevorderd zijt, om het zelf te berekenen en u van de waarheid dier opgave te overtuigen. Maar veronderstel, men hadde u dien afstand kleiner of grooter opgegeven, dan hadt gij het ook geloofd, en eerst uw weten had u overtuigd, dat uw geloof eene onwaarheid voor waarheid had aangenomen.

Behoeven wij u, b.v., nog te wijzen op de misdaden en onzedelijkheden, die wij op blz. 98 en 99 vermeldden, om u zonneklaar te doen begrijpen, dat het godslastering zou zijn, die zonden als *bevelen* van een wijzen en liefderijken Hemelschen Vader aan te nemen? Daarom, met het oog op hetgeen wij zoo even in het midden bragten, past het u dan ook niet, hen, die meer van den bijbel weten dan gij, en meer zijn ingedrongen, zoowel in het godsdienstig ontwikkelingsproces der volkeren, als in dat cosmische leven van het *Heelal*, waarbij onze *aarde* met alles wat er op *is* en *is geweest*, slechts voor een millioenmaal millioenste deel in aanmerking komt, van ketterij en ongodsdienstigheid te beschuldigen, omdat zij in dien ontzaggelijken aanblik, in die duizelende vaart, in die verpletterende grootheid, zich eene oneindig grootere majesteit, eene oneindig grootere heiligheid voor hunnen God denken, dan gij aan uwen menschelijken bijbel-God ooit kunt toekennen?

Onderzoekt dan eerst alvorens; oordeelt niet, en veroordeelt nog veel minder!

IV. Meent daarom niet dat wij uw »kinderlijk geloof," dat »jurare in verba magistri," zoo meêdoogenloos hard vallen. Wij zelve toch weten, wat zij zegt, die kracht der gewoonte en opvoeding! Zoo iemand, wij weten het, wat het zeggen wil, te strijden tegen de lessen onzer kindsheid. Zelve opgevoed door eene moeder, wier onwrikbaar geloof in CHRISTUS, den verrezen Zoon Gods, pal stond als eene rots in 't midden der baren, wier waarachtig christelijke deugden wij beschouwen als de goede geniussen onzes levens, hebben wij veel te strijden gehad om de godsdienst, die zij ons leerde, de stellingen, die zij ons als waarheden voorhield, met andere oogen aan te zien dan de hare. Maar heeft zij ons daarom te minder geleerd een Christen te zijn, omdat wij in ons rusteloos zoeken naar licht, ons vurig streven naar waarheid, in CHRISTUS, op andere grondslagen dan de hare, ons onbereikbaar voorbeeld, onze lichtstar, onzen Verlosser aanschouwen? O neen, nog kunnen wij met den jeugdigen Gumal, in het voortreffelijk kinderwerk van LOSSIUS, uitroepen: »Heil mij, ik ben een Christen!" — en dat, moeder! hebben wij u boven alles te danken. Maar, hebben wij dien strijd gekend, wij hebben hem dan ook aanvaard en volbragt, omdat wij ons overtuigd hielden, dat God ons niet de ervaring en kostelijke rede, waar zij het meest moesten gelden, te vergeefs had geschonken; omdat wij begrepen dat wij die lichten niet onder eene korenmaat mogten zetten; omdat wij voelden dat God te heilig was om Hem voor een goochelaar te houden, die door zijne toeren ons tracht te verstommen, ten einde Hem als een wonderdoener aan te gapen; omdat het den weg niet kon zijn des Alwijzen, zich door het *onbegrijpelijke* te doen verstaan en *begrijpelijk* te maken. Of zijn het al geen wonderen genoeg, dat hij de muschkens voedt en de leliën des velds doet bloeijen?

Daarom, regtzinnige, geloovige lezer! hetzij grijze haren uwen schedel bedekken, hetzij de eerste sporen van het mannelijk sieraad zich om uwe lippen vertoonen, wij hebben eerbied voor de raadgevingen uws vaders en de lessen uwer moeder; maar weet het tevens: één ding is er, waarvoor gij meer eerbied moet koesteren, en dat ééne is de Waarheid! Haar te zoeken, haar te vinden, dat is de bestemming van uw wezen, van uwe persoonlijke zelfstandigheid! Wij zijn

niet gelijk de planten, loten op éénen stam geteeld, om met dien stam te leven en te sterven — neen, eenmaal van het moederligchaam gescheiden, zijn wij *individu*, zijn wij *persoon*; en, moge de ouderlijke zorg ons in den beginne koesteren, onze zwakheid schragen, laat ons leven lang onze dank, onze liefde hun loon zijn, maar, mensch geworden, werpen wij die hulsels en steunsels weg, om — en dat is onze heilige pligt — op eigen voeten en met opgerigten hoofde te staan voor het aangezigt Gods, en te wandelen in zijne wet!

V. Niet minder krachtig, ja krachtiger, heerscht de magt der Kerk — hetzij gij die magt gevoelt gebukt onder het looden gewigt harer dogmata of onder den ijzeren scepter harer heerschzuchtige dienaren.

Het ligt geenszins in onze bedoeling, de misdaden op te sommen, die door de christelijke priesters, van welke belijdenis dan ook, zijn begaan. Wij wenschen kwalijkgezinden niet te verbitteren, de welgezinden niet te bedroeven. Trouwens, het ware een overtollig werk. De geschiedenis met hare onloochenbare feiten is de onwederlegbare getuige, die vreeselijk beschuldigt, waar godsdiensthaat en geloofsvervolging de gemoederen der menschen in poelen van het doodelijkst vergif heeft herschapen, of het priesterlijk gewaad de dekmantel is geweest der meest beestachtige onzedelijkheid.

Wie behoefte gevoelt met eene vlugtige schets uit de latere dagen bekend te worden, wat al kwaad er door de dienaren van God en CHRISTUS gesticht is, leze b.v. *L'Eglise et la Morale*, *par* DOM JACOBUS (CH. POTVIN), hij zal daarin in eene warme, gemoedelijke en toch krachtige taal met treurige waarheden bekend geraken.

Wij wenschten daarentegen slechts dit te doen opmerken. Zoo oud als de wereld is, heeft het godsdienstig gevoel bestaan, en waar dit bestond, was er behoefte om het in de uiterlijke vormen der godsvereering (*cultus*) aan den dag te leggen. Ofschoon voorzeker ieder mensch het volkomenste regt had om zich een begrip van de Godheid te vormen en die Godheid op zijne wijze te aanbidden, zoo kon het niet uitblijven, of enkele uitstekende menschen, die dat godsbegrip onder zekere heldere vormen wisten terug te geven en

daaraan een gelukkig uitgedacht stelsel van vereering te verbinden, moesten eenen overwegenden invloed uitoefenen op hen, wier verstandelijke vermogens of oppervlakkig gevoelend gemoed niet tot zulke resultaten konden komen.

Is deze voorstelling niet alleen geschiedkundig waar, maar zelfs a priori als noodzakelijk te construeren, zoo is het evenzeer een feit op het zedelijk gebied van 's menschen bestaan, dat het gevoel van onwillekeurig invloed uit te oefenen op zijne minderen consequent het individueele magtsgevoel moet ten gevolge hebben, althans bij lieden met een buitengewoon ontwikkelden geest. Een ander psychologisch feit is dit, dat het verstand van den minder beschaafden en redelijk ontwikkelden mensch zeer gemakkelijk overrompeld wordt door den *schijn*, die zich door eene stoute handeling het gezag der *waarheid* weet te verschaffen, kortom, zich zeer ligt laat bedriegen, mits men met aplomb bedriegt. Eene derde daadzaak eindelijk op het gebied van ons inwendig bestaan is deze, dat de eigenliefde van den mensch een onbeschrijfelijk genot schept in den triomf van zijnen naasten aan zijne gevoelens te onderwerpen, en, moge de beweegreden, die zijne handelingen onmiddelijk regelt, nu eens in eene innige, gemoedelijke overtuiging, dan eens in eene laakbare jaloezij over den invloed eens anderen, of eindelijk in eene alles omverwerpende zucht bestaan om zijn naasten te beheerschen, zooveel is zeker, dat dit egoïsme, het moge een edelen of onedelen beweeggrond hebben, niet altijd de zuiverste middelen kiest om zijn doel te bereiken, en dikwijls geneigd is, waar dit doel met het hoogste goed in verband staat, oneerlijke middelen voor gewettigd te houden.

Met deze weinige historische gegevens op het gebied van het in- en uitwendig bestaan der menschheid is de geschiedenis van het godsdienstig bewustzijn gemakkelijk te verklaren.

De godsdienstige denker bij dit of dat volk, in deze of gene eeuw, schept zich — natuurlijkerwijze onder den invloed van uitwendige, natuurlijke en zedelijke omstandigheden, als daar zijn: invloed van bodem en luchtstreek, volkszeden en ontwikkelingstrap des geestes — een *godsbegrip*, werkt het uit, en voegt er aan toe — als noodzakelijk gevolg dat de menschelijke geest zijne abstractiën steeds wil

verzinnelijkt zien — eene daaraan beantwoordende *godsvereering*. Opdat dit godsdienstig stelsel ingang vinde, moet het stoutweg voor de eenige absolute waarheid verklaard worden; en hoe is dit anders en tevens gemakkelijker denkbaar, dan door het uit te geven voor eene *onmiddelijke openbaring* der Godheid?

Zoo zijn dan ook historisch te allen tijde, bij alle volken, de propheten en godsmannen ontstaan. Zoo zijn GAUTAMA als BUDDHA (de verlichte) in Hindostan, ZOROASTER in Perzië, MOZES in Aegypte onder de Hebreeuwen, MOHAMMED onder de Arabieren, JAN VAN LEIDEN in Holland en Westphalen, opgestaan als de zendelingen der Godheid, aan wien God zelf zich onmiddelijk openbaarde.

Maar ook voor deze stoute bewering moesten zij eenen buitengewonen waarborg toonen, opdat men hen zonder verder onderzoek zoude gelooven. En ook hieraan konden zij voldoen. Als meestal buitengewoon begaafde mannen, en in kennis der natuur hunne tijdgenooten verre vooruit, wisten zij dingen te verrigten, welke aan die tijdgenooten bovennatuurlijk, onverklaarbaar voorkwamen, met andere woorden, zij deden wonderen. (*) In het voorbijgaan voegen dan ook hieraan toe, dat in de latere eeuwen, met de voortgaande beschaving en bekendheid der natuurwetten, de wonderen volkomen verdwenen zijn, en de latere pogingen der Catholieke kerk, om, in deze dagen van verlichting, nog eens van tijd tot tijd een wonder te verrigten, geheel zijn mislukt en als bedrog aan het licht gebragt.

Maar met dit ontstaan der goddelijke openbaring en der wonderen, ook *buiten* de christelijke godsdienst, is nog niet alles verklaard.

Die mannen hadden hunne onmiddelijke leerlingen, aan wien zij hun stelsel mededeelden, die zij geheel in den werkelijken geest er van inwijdden, maar vooral ook aantoonden de verre strekking en de magt, die zij daardoor op hunne medemenschen konden uitoefenen.

Magt! ja dat is wel de grootste hefboom van het men-

(*) Men vergelijke b.v. hetgeen EUSÈBE SALVERTE in zijn klassiek en hoogstbelangrijk werk, *des Sciences occultes etc.*, verhaalt van het vuur van ZOROASTER (l. c. p. 389, 390), alsmede over eene reeks van andere *wonderen*. (l. c. passatim.)

schelijke handelen, het grootste doel van het menschelijk streven. De geestelijke in het besef van den invloed op zijne kudde, de geneesheer in het bewustzijn van het vermogen op zijne lijders, de fabrikant als meester zijner talrijke werklieden, de werkman in het gevoel van zijn gezag als huisvader, de schoolmeester in zijne school en de vorst in zijn rijk — alle voelen zich gestreeld door dat bewustzijn van magt, en alle streven er naar die magt uit te breiden en te vergrooten!

Welnu, zullen wij het dien propheten-leerlingen ten kwade duiden, dat zij, de onberekenbare magt beseffende, die hun geschonken werd door het godsdienstig geloof van tijd- en landgenoot te overheerschen en te besturen, gretig die lessen ontvingen, ja gaarne, na geheel daarvan doordrongen te zijn, den meester het bedrog — de leugen om bestwil — vergaven, die hij hun soms eindelijk, na geheel zich van hunnen persoon te hebben verzekerd door eigenbelang of dure eeden, openbaarde? Zullen wij het onbegrijpelijk vinden dat zij, door *één* belang, door *één* band, door *één* eed gebonden, vaak verder gingen dan de meester, hem zelven tot een God verklaarden, zijnen dood als een bovennatuurlijk verdwijnen voorstelden, nog meer wonderen verrigtten — en de afvallige medepligtigen als goddelooze ketters verdoemden en vervolgden, ja, soms op geheime wijze ter dood bragten, om dit als eene straf der wrekende Godheid uit te krijten?

Moeten wij het, ten slotte, niet als eene zeer verklaarbare daadzaak beschouwen, dat, met de uitbreiding dier priesterscholen, naarmate zij meer leden in haar midden opnamen, de hoofden wijselijk begrepen om niet alle leden evenzeer in hunne geheimen in te wijden, die veeleer met het politiek belang van heerschappijvoering dan met godsdienstzaken in verband stonden? Is het dan onverklaarbaar en niet veeleer bovennatuurlijk, dat op ieder godsdienstig terrein zoowel eene soort van hooge mysterie bestond, alleen aan enkele leden der hoogere geestelijkheid bekend, als eene lagere afdeeling, voor de mindere priesterschap toegankelijk, zoodat men alzoo twee priestergeslachten als het ware kon onderscheiden: *één* magthebbend, de ziel der priesterheerschappij, dat de artikelen des geloofs zelf naar wille-

keur, indien dit met het streven naar meerdere magt strookte, kon veranderen (wel wetende hoezeer die artikelen hun eigen kunstig ingerigt en met ontelbare sophismen verdedigd werk was), en een ander, hetwelk als een vernuftig zamenstel van hefboomen, zich zelf onbewust en met noodzakelijkheid handelende, door den impuls van boven werd in beweging gebragt?

En nu de groote consequentie uit deze schijnbaar nietige doch onloochenbaar ware praemissen.

Waar de mensch, door onontwikkelde of gebrekkig aanwezende geestvermogens, door gemis van het besef zijner eigene individueele regten, door de talrijke bezigheden in het verdienen van 't dagelijksch brood, verhinderd of onverschillig is om zich zelven een godsdienstig zelfbewustzijn te verschaffen en die gewigtigste onzer zorgen aan den geestelijke overlaat, daar geeft hij eene volmagt, die hem volkomen zijne vrijheid van denken en oordeelen, volkomen zijne persoonlijke zelfstandigheid en dus zijn wezen ontneemt. *De mensch, die aan een ander mensch het regt toekent om, afstand doende van elk zelfstandig onderzoek, diens woord als waarheid aan te nemen, houdt op persoon en dus in zedelijken zin mensch te zijn!*

Stellen wij dat de magt, de onbegrensde magt, die wij een ander in handen geven, door ons stellingen als waarheid te doen aannemen, die op geheel ons zijn en handelen den grootsten invloed uitoefenen, niet wordt misbruikt, — stellen wij dat hij, die ze ons voorhoudt, die ons dit of dat geloof als het eenige goede opdringt, zelf daarvan onwrikbaar overtuigd is, zelf onvoorwaardelijk datzelfde gelooft — dan bestaat voor ons minstens genomen de groote mogelijkheid, iets voor waar aan te nemen, dat nooit is geschied of zelfs nooit heeft kunnen geschieden, veel minder eene waarachtige openbaring van God zijn kan, en bovendien altijd de onwederlegbare zekerheid, dat wij voor ons zelve nooit tot een waarachtig bewustzijn der waarheid zijn gekomen, waardoor wij middelen bezitten, tegenover andersdenkenden onze geloofsgronden ten minste met gezond verstand en onbevooroordeeld te verdedigen.

Maar de magt, die wij zoodoende aan anderen toekennen om geheel ons zedelijk bestaan voor geheel ons leven te bestemmen, kan in handen vallen van hen, die haar misbrui-

ken, van hen, die zelve geheel andere stellingen huldigen dan die zij u voor waar verkondigen, krachtens hunne eenmaal afgelegde priesterlijke belijdenis. Welnu, in het eerste, gunstigste geval, waarbij wij brave lieden kunnen blijven in een eerlijk, zoo niet wetenschappelijk geregtvaardigd, dan toch zedelijk, goed, kinderlijk geloof, verliezen wij toch altoos ons heerlijkst menschenregt, t. w. het regt om ons zelven de overtuiging eener subjectieve waarheid te verschaffen; hier in het laatst geval kunnen wij bovendien onze zedelijkheid verliezen; hier worden wij niet alleen onzelfstandige, maar ook slechte menschen. Om dit met een sterk sprekend en voor alle godsdiensten en priesterschappen geldend voorbeeld te bewijzen, voeren wij dit aan: als God liefde is — en wie zal dat ontkennen? — kan God nooit bevolen hebben zijnen naasten om geloofsverschil te haten, te vervolgen, te dooden. Het gebod der kettervervolging — krachtens hetwelk zoowel de Waldenzen door de Catholieke priesterschap werden vermoord, als de Christenen nog onlangs in Syrië door de Muzelmansche geestelijkheid, — kan dus niet anders dan het uitvloeisel zijn eener hare magt misbruikende hierarchie, welke den moord als eene goede daad aanbevelende, niet alleen zelve moordenares wordt, maar ook hare gehoorzame volgelingen tot moordenaren verlaagt, en zoo doende zich zelve met hare kudde jegens God op de onvergeeflijkste wijze vergrijpt.

Wat nu geldt van alle mogelijke priesterschappen, geldt natuurlijk van de dogmata van alle mogelijke kerken, welke niet anders zijn dan de door de geestelijkheid geformuleerde leerstukken des geloofs, gelijk van zelf spreekt even feilbaar als de geestelijkheid zelve.

Hiermede nu hebben wij onzes inziens over dit punt genoeg gezegd; de nadenkende lezer zal, hopen wij, er voldoende aanwijzingen in vinden om zich zelven af te vragen, in hoeverre het onvoorwaardelijk gehoorzamen aan het gezag van een zelfs gemoedelijken en eerlijken geestelijke onschadelijk, pligtmatig en voor zijne eigene persoonlijkheid verantwoordelijk is.

Er is nog eene laatste grief, welke wij moeten aanvoeren tegen de godsdienstleeraren in den uitgebreidsten zin des woords (veeleer eigenlijk tegen de hen beheerschende ker-

kelijke ligchamen), moge zij dan al meer bepaaldelijk deze dan gene sekte treffen, en zij is deze. Wel verre namelijk van wetenschappelijke bijbelkennis — of voor de niet-christenen de wetenschappelijke kennis der godsdienstige boeken — te bevorderen, wordt deze juist nu eens meer, dan eens minder streng, maar voortdurend, tegengewerkt. Den Catholiek is het verboden in den bijbel te lezen, althans er over te disputeren (*); den regtzinnigen Protestant wordt het steeds voorgehouden als onbetamelijk en waanwijs om in de onnaspeurlijke wegen Gods door te willen dringen; immers het geloof — maar ook het geloof alleen — kan hem reeds behouden en zalig maken Komt het werkelijk tot een disputeren, wel nu, de schriftgeleerde pastoor of predikant voegt u terstond een uit zijn verband gerukten bijbeltekst toe, waarmede hij u, die zoo spoedig geen daaraan tegenoverstaanden (die steeds te vinden zijn) weet te herinneren, voor het oogenblik den mond snoert. Op den kansel? — ja, wie zou zich dáár openlijk bloot geven, om óf door de gemeente, óf door den clerus, óf door het classikaal kerkbestuur te worden berispt als »onregtzinnig in de leer?" Neen, blijven wij bij het oude; de leek moet gelooven. Gelooft hij ons niet meer op het woord, en wil hij *weten* (of ten minste op goede gronden gelooven) — uit is het met het gezag der kerk en hare dienaren.

VI. Eene laatste oorzaak, die wij hebben aangevoerd als leidende tot het onvoorwaardelijk vasthouden aan dat geloof, dat ons met de moedermelk is ingegeven, is de magt der publieke meening, en de daaruit voortspruitende noodzakelijkheid om als staatsburger tot eene erkende godsdienstige gezindte te behooren.

Twee feiten staan hier weder vast: het eerste is dat hij, die tot geene godsdienstige belijdenis behoort, geoordeeld wordt geene godsdienst te bezitten. Het tweede is dit, dat

(*) Zoo werd zekere GELEYN DE MULDER, een oppassend schoolmeester, door de pauselijke en bischoppelijke inquisitie hier te lande, onder PHILIPS II, veroordeeld om levend verbrand te worden, daar hij in den bijbel had gelezen. Het door gemelden PHILIPS hernieuwde Edict van KAREL DEN V beval op *gelijke straffe*, dat „niemand mogt communiceren ende disputeren van de H. Schrifture in 't openbaar of in 't geheim, vooral niet over twijfelachtige of zware materiën."

hij, wien zijne ouders door doop en belijdenis — terwijl hij zelf nog geen zelfstandigen wil bezat — tot deze of gene gezind gedestineerd hebben, later, *persoon* geworden zijnde, geen regt heeft zich een geloof te kiezen, tenzij hij zich wil blootstellen aan de afkeuring der publieke opinie en den haat zijner geloofsgenooten.

Men moet toch erkennen, dat het der geestelijkheid meesterlijk gelukt is de vrije, ootmoedige, liefdevolle dienst van God tot eene dweepende, partij- en belangzuchtige geest- en levenlooze formule te verlagen.

Treden wij eens een oogenblik in de groote wereldmaatschappij, en houden wij ons wederom bezig met het koude, onverbiddelijke feit. Wat zien wij er? wat ontmoeten wij er? Belijders van allerlei godsdienstige sekten, hun geloof naar hunne zienswijze kneedende en vertolkende. Hier loochent een Calvinist de praedestinatie, ginds verwerpt een Catholiek de verdoeming der ketters, daar twijfelt een Christen aan het historisch bestaan van Jezus — en toch, zoolang hij niet openlijk de artikelen zijns geloof heeft afgezworen of die van een ander omhelsd, zoolang blijft hij Protestantsch-gereformeerd, Roomsch-catholiek, Christen — in de meening der wereld!

Van waar deze grove inconsequentie?

Hoe komt het, dat men aan de eene zijde een deel van zijn geloof kan weglaten en toch het zelfde blijven, ja, hoe komt het, dat men zelfs geheel zijn geloof over boord kan werpen, een gansch ander naleven, en toch nog het zelfde blijven in de oogen van het publiek, ja in het oog der geestelijkheid, mits men maar niet openlijk tot een ander geloof overga — en daarentegen van de andere zijde, dat men God innig kan liefhebben en zijne geboden onderhouden, terwijl iedereen zich vermeet om ons den steen toe te werpen, omdat het sacrament des doops of der confirmatie ons niet eene bepaalde geloofsbelijdenis opdwong? Hoe komt het, dat men alle christelijke deugden kan beoefenen en door de christelijke kerk wordt verstooten, omdat men het goddelijk gezag harer dogmata openlijk ontkent, en van de andere zijde door haar wordt beschermd en geprezen, zoo wij hare autoriteit verdedigen en in uiterlijke werken uitmunten, hoewel die ons slechts een handvol gelds, geen innerlijken strijd heb-

ben gekost? hoewel wij gelijken op die graven, waarvan Jezus sprak: van buiten zijn zij wit en gepleisterd, van binnen vol vuilnis en onreinheid.

Hoe dat komt?

Dat komt, omdat het geloof der menigte, het geloof der overgroote christelijke menschheid, niet is een levendmakend geloof, maar een doodend geloof; niet is een werken in liefde, maar een werken in haten; niet is een handelen, maar een stilzitten; niet is een kennen en waarderen van zijne goddelijke natuur, maar een vergeten en vertreden zijner schoonste hemelsche gaven; niet is eene vrijheid, maar eene slavernij!

Als wij bedenken hoevele Christenen rustig huns weegs gaan, dagelijks zich onverpoosd bezig houdende met de genietingen en zorgen van hun aardsch bestaan, terwijl zij nimmer tot het besef zijn gekomen van die moeijelijkste aller pligten: ken u zelven, — als wij bedenken, dat zoovele sterven, die nooit hebben geleefd, en dat alleen, omdat zij meenden alles te hebben gedaan met die bekentenis: »Ik geloof in den Vader, den Zoon en den Heiligen Geest," dan maken wij de merkwaardige laatste woorden van den grootsten Duitscher, (*) tot de onze en is ons vurig gebed voor de menschheid: Meer Licht!

Meer licht! Ja, onze bede wordt reeds verhoord! Van alle zijden dringen lichtbrengende stralen der Eeuwige Waarheid heen door de nevelen van bij- en ongeloof! Van alle zijden klinkt de roepstem der wetenschap, en zij begint door te dringen en te weergalmen in de borst van het menschdom.

Hier verheft zich de Natuurkunde als eene majestueuze vrouwe. »Ziet," zoo spreekt zij, »lang, o volkeren hebt gij mij wederstaan, om mij te bespotten; lang mij mijne raadselen een voor een afgeluisterd, om, na ze in uw brein te hebben ontcijferd, hare diep verholene waarheden als logens te schandvlekken, omdat zij in tegenspraak waren met de verzinselen uws geloofs: maar weldra is de mate vol, en zult gij verplet worden onder den drang mijner onweerstaanbare magt." Ginds verrijst eene oude best; eeuwen schijnt haar schedel te torschen, en duizend geheimzinnige sloten bedekken de forsche en gerimpelde borst. Hoort! het is de Ge-

(*) Goethe.

schiedenis, die hare stem verheft! »Te vergeefs, o menschenkind, hebt gij tot nog toe trachten door te dringen tot mijn wezen; steeds hebt gij mij aangestaard met uwen vorschenden blik, en ik heb u niets geantwoord; steeds hebt gij met valsche sleutelen de geheimenissen, die in mijne borst zijn opgesloten, trachten aan den dag te brengen; maar gij hebt de wondervolle sloten niet geopend, en geen enkelen schat heb ik u getoond. Thans is de tijd gekomen, dat ook zij geen raadselen meer zullen zijn voor uw denkend vernuft. Gij hebt de sleutels der Historische Kritiek gevonden, de Wijsbegeerte licht u bij — wel nu, past hen voorzigtig, aandachtig, aanhoudend, en gij zult ook het wezen leeren kennen van de Geschiedenis der menschheid, terwijl gij tot nog toe slechts haar opperkleed hadt aangeraakt!"

Maar welk eene liefelijke gestalte treedt daar nader?

Eene jeugdige bruid gelijk, schittert haar witblinkend gewaad in den eersten gloed der morgenzon. Daar verheft zij de rozenvingerige hand, en de fijnbesnedene lippen openen zich tot spreken. »Dat zij, die ooren hebben om te hooren, mij hooren, en die oogen hebben om te zien, mij aanschouwen!

»Er is een nieuw licht opgegaan over de zonen der aarde; eene nieuwe orde der dingen is aangevangen!

»Ik ben het ontwaakt Christelijk Zelfbewustzijn, de Koniginne van het verjongde Christendom!

»Ziet, ik breng vrede op aarde, opdat God een welbehagen hebbe aan de menschen!

»Te lang hebt gij hem, die mij geteeld heeft, door uwe zucht naar wonderen en onbegrijpelijke dingen miskend en vernederd.

»Door hem tot een God te verheffen, hebt gij hem aan de aarde ontzegd, zoodat hij geene woonplaats heeft onder de menschen!

»Komt dan tot mij, en vereert den zoon des menschen (*), die geweest is en geleefd heeft en gestorven is als een uwer; want God heeft in hem een welbehagen gehad, opdat het hem zou bewust worden en hij het u zou verkondigen: GOD IS LIEFDE!"

Ja, er is een nieuw licht opgegaan over het Christendom, en,

(*) I TIMOTH. II, 5.

getrouw aan onze belofte, willen wij dan ook in weinig woorden de hoofdresultaten en de strekking uiteenzetten der historisch-critische school, welke te Tübingen in den hoogleeraar BAUR haar apogeüm heeft bereikt, en wel met dit eigenaardig karakter, dat gemelde godgeleerde niet alleen als haar stichter, maar ook als haar uitstekendste en meest karakteristieke vertegenwoordiger moet beschouwd worden. (*)

Om niet te spreken van de herhaalde aanvallen, welke het traditioneele Christendom reeds van meer dan één scherpen denker had te verduren gehad, en nog minder van die hoogst merkwaardige, komeetaardige verschijning, die, onder het beeld der Groote Revolutie, in hare ontzagwekkende razernij, het Christendom in het godsdienstig bewustzijn zelven den gorgel toeneep, moeten wij toch, aleer wij ons verplaatsen op het standpunt, waarop KARL SCHWARTZ ons voert in zijn bekend Werk *Zur Geschichte der neuesten Theologie*, eerst kennis maken met een geleerde, wiens reuzenarbeid, althans in ons vaderland, naar wij gissen, veel te weinig bekend is. DUPUIS, de tijdgenoot van de schrijvers der *Ruines* (†) en den *Dictionnaire philosophique* (§), heeft in zijn werk *Sur l'origine des Cultes*, met eene diepzinnigheid en mathematische juistheid, die alleen door zijne verbazingwekkende geleerdheid overtroffen wordt, ons eene ontleding van het Christendom gegeven, die voorzeker op het eerste gezigt ieder welmeenend Christen moet verstommen. Met weinig woorden is zijn resultaat dit: CHRISTUS is niets anders dan eene nieuwe afbeelding van den Zonnegod, die door al de volkeren, wier godsvereering aan de natuur is ontleend, aangebeden wordt, en zijne levensgeschiedenis, zijne wonderdadige geboorte, zijn geweldadige dood en opvolgende verrijzenis, is die van al de zonnegoden, bij de verschillende volkeren der oudheid.

Gelijk wij zeggen, zulk een resultaat, even ongehoord als stout, doet verstommen; maar, wat het slimste van alles is, als men DUPUIS leest en zijne bewijsvoering punt voor punt

(*) Helaas! een onberekenbaar verlies heeft de theològische wetenschap getroffen: BAUR is niet meer!

(†) VOLNEY.

(§) VOLTAIRE.

volgt, dan kan men hem nergens tegenspreken niet alleen, maar een onweerstaanbaar gevoel maakt zich van ons meester, dat hij waarheid spreekt.

Wij willen kort zijn en uiten ons gevoelen. Staat het vast dat de bijbelsche cosmogenie eene volksmythe is, dat het leven van JEZUS, daar, waar het buiten de grenzen van het natuurlijke treedt, eene met wonderen versierde geschiedenis moet genoemd worden, en dat de gebruiken en plegtigheden der eerste Christenen eenen grondslag hebben, die aan de hen omringende volkeren en godsdienstige sekten is ontleend, dan vinden wij den oorsprong der niet-historische voorstellingen van den bijbel en der ceremoniën der Catholieke, Christelijke kerk nergens met eene vollediger kennis en onweerlegbare overtuigingskacht uiteengezet, dan in de tien octavodeelen van den Franschen geleerde. Maar met hem de historische waarheid van den persoon van CHRISTUS te verloochenen en daarmede den kostbaren grondslag van ons godsdienstig zelfbewustzijn te vernietigen, daarin geven wij hem niet toe, al zij dit ook de hoofdstrekking, waarom een ongenoemde, onder den pseudoniem »TITUS," ons een uittreksel in de Hollandsche taal van gemeld werk geleverd heeft. *) Is die ongenoemde schrijver alzoo naar ons oordeel te ver gegaan en in zijne ultra-liberaliteit te hevig en onhistorisch, zoo wenschen wij desniettemin zijnen arbeid in veler handen, indachtig aan de waarheid: »*du choc des opinions jaillit la vérité*." Maar nog van eene andere zijde zouden er magtige strijdkrachten opdagen tegen de overoude en alomgehuldigde traditie, en nu uit den boezem der theologie zelve. Hadden, benevens de critische werken van SEMLER en EICHHORN, LESSINGS *Wolfenbüttler Fragmenten* reeds aan het gebouw der overlevering geknaagd, aan STRAUSS was het voorbehouden een stormram er tegen aan te voeren, zoo grootsch en magtig van werking, dat het op zijne grondvesten tot waggelens toe stond te daveren. Is zijn *Leben Jesu* niet, wat den inhoud betreft, ieder bekend, zijne uitwerking is dat ongetwijfeld, en wij herinneren ons nog zeer goed, als kind, de woorden »STRAUSS" en »atheist" als synoniem te hebben hooren uitspreken. Wij wijzen andermaal op het aange-

*) *Aart en Oorsprong der Christelijke godsdienst, door* TITUS. *Amsterdam*, F. GUNST. 1859.

haalde werk van SCHWARTZ, om met meesterhand de actie en reactie van dien reusachtigen schok beschreven te zien, en willen alleen dit gezegd hebben, dat, wat de Zwabensche theoloog had aangevangen, door de Tübinger school voortgezet werd. En FRIEDRICH CHRISTIAN BAUR was de man, die daar voorzat, en, met een moed, even onbezweken als zijn talent, de pen voerde in het belang der waarheid.

En wat is nu het standpunt, waarop dat rusteloos streven naar »meer licht" ons plaatst?

In twee pennestreken vermogen wij het uit te drukken.

Vooreerst, de bijbel heeft opgehouden te zijn eene onmiddelijke openbaring Gods, en is dus niet langer »Gods woord." Ten tweede, JEZUS CHRISTUS heeft opgehouden te zijn Gods Zoon, en, eenvoudig menschenkind geworden, vervallen in zijne levensgeschiedenis de wonderen, en met deze zijne bovennatuurlijke opstanding en hemelvaart.

»Maar wat blijft er na deze twee negatiën dan nog over? Wat blijft er dan nog van den bijbel, wat nog van den Christus? Daarmede is immers het geheele Christendom omvergeworpen?"

Aan hen, die, ten deele verontwaardigd, ten deele met een minachtend schouderophalen, ons deze vraag doen, geven wij bezadigd, maar vastberaden ten antwoord: Alles blijft over, wat wij noodig hebben; want alles blijft over, wat waar is; en is al het oude kleed der godsdienstige legende vernietigd, als eene phenix uit zijne asch is het nieuwe Christendom opgestaan, om, door de rede en de ervaring als waar erkend, voor eeuwig te blijven.

Is de bijbel niet meer het gesproken woord of de ingeving Gods, hij blijft voor ons de achtingswaardige en hoogst belangrijke uitdrukking van het geschiedkundig en zedelijk bewustzijn eens volks, dat van de vroegste eeuwen af, het merkwaardige feit heeft vertoond van de drager te zijn van het meest volkomen begrip eens eenigen, oneindigen, almagtigen Gods; een volk, dat door Dr. PIERSON te regt wordt genoemd: het openbaringsvolk voor het godsdienstig bewustzijn; een volk, als zoodanig ook voor ons het »uitverkoren volk des Heeren!"

Bevat de bijbel, als een werk door menschenhanden gemaakt, de onmiskenbare blijken van menschelijke onvol-

komenheid, schildert hij ons hier eene volksoverlevering, daar het zedelijk en godsdienstig verval der Joden in vaak al te harde kleuren; ginds eindelijk den priesterhaat, dwingelandij, wreedheid en onverdraagzaamheid hunner geestelijkheid — hij wordt voor ons het Boek der boeken, omdat hij de heerlijkste gewrochten aanbiedt van dat krachtig en indrukwekkend bewustzijn van Gods almagt en liefde, maar vooral ook, omdat hij in zijne bladen onzen dierbaarsten schat bewaart; de geschiedenis van JEZUS CHRISTUS en de voorstelling van zijn Godsbegrip.

Is die JEZUS geen God meer, maar volkomen een onzer geworden, wij hebben er niet bij verloren, maar gewonnen. Zou het ons reeds bij voorraad eene vernedering toeschijnen van den Almagtige, om hem bij eene aardsche vrouw een zoon te laten verwekken, ter wille van eene overlevering des Joodschen volks, ter wille van de op prophetische wijze uitgesprokene verwachtingen en lievelingsbegrippen hunner priesteren — nu wij scheppingsverhaal en profecy aldus opvatten, is het — behalve onnatuurlijk als het was — bovendien volkomen overtollig geworden. Voor ons is CHRISTUS de geleerde en zachtmoedige Jood, in wien het godsdienstig bewustzijn zijns volks, onder den invloed van het wijsgeerig streven zijner eeuw en de voorstellingen, die zijne natie in hunne staatkundige lotwisselingen aan Pers en Griek en Romein had ontleend, *tot de helderste en volkomenste zelfbewustheid van het Godsbegrip is gekomen*, *waartoe de menschheid ooit kon en kan geraken.*

God is liefde! en die hem willen aanbidden, moeten hem dienen in geest en in waarheid! Ziedaar het grootste geschenk, dat ooit door een mensch aan de menschheid kon worden gegeven, en die mensch was JEZUS van Nazareth. Door hem, door zijne opvatting van God en door in hem te gelooven — dat is in zijne voorstelling van God in ons eigen bewustzijn als waar aan- en op te nemen — wordt God onze hemelsche Vader, worden wij allen zijne zonen en dochteren, wordt CHRISTUS onze broeder. En alsdan, zoo alles zich oplost in liefde — liefde tot God als hare bron, liefde tot den naasten als haar object — dan wordt de zelfverloochening eene gemakkelijke taak, dan hebben wij uit liefde voor hem, die ons daarin voorging, zelfs ons leven

veil; dan roepen wij blijmoedig uit: Dood waar is uwe prikkel; hel waar is uwe overwinning?

Ja, alles is liefde; ook in de oneindige schepping. Zelfs daar, waar zij schijnbaar het leven mist, gehoorzaamt zij aan hare wet. Het alvernietigende chloor verbindt zich innig en onafscheidelijk met het niet minder vernielende sodium, en schenkt ons in die naauwe vereeniging de kostelijkste gave in het zout, voor welks bezit wij dagelijks den Schepper danken. Te naauwernood tot een droomleven ontwaakt, rukt de mannelijke bloem der Vallisneria *) zich in ongekend verlangen van den korten stengel los, en wiegelt op het kabbelend spiegelvlak des strooms naar zijne uitverkorene, om weldra den liefdegloed met een vroegen dood te boeten. De doffer zingt een lied voor zijne beminde duive, en als eene trouwe moeder koestert deze haar kroost onder den verwarmenden vleugel. De mensch zoekt zich eene gezellinne, en teelt zich beeldtenissen Gods. De maan stort haar bleek zilverlicht uit op de aarde als eene smachtende bruid, en de zon doortintelt haar met zijne gloeijende stralen als een liefdedronken bruidegom; zelfs de millioenen hemelbollen trekken elkander aan en wentelen zich om elkaar aan het oneindige uitspansel, in eene eeuwige omarming der Liefde!

Ja, Liefde is de eeuwige Oorzaak en Liefde is het eeuwige Doel — die eenheid van doel en oorzaak, dat is de eeuwige God! — God is Liefde! Halleluja!

Wij hebben de in deze paragraaf op ons genomene taak volbragt. Men zou ons kunnen tegenwerpen, dat wij in een boek, als dit, te zeer op theologisch gebied zijn getre-

*) De *Vallisneria spiralis* (*Hydrocharideae*), eene waterplant, die in het zuiden van Frankrijk wordt aangetroffen, draagt mannelijke en vrouwelijke bloemen op afzonderlijke steelen. In den bloeitijd laten de mannelijke bloemen zich van hunne korte steelen op den bodem des waters los, en drijven boven. Intusschen ontwikkelen zich de spiraalsgewijze gewondene bloemsteelen der vrouwelijke bloemen, zoodat ook deze boven drijven en nu door de beweging des strooms met de mannelijke in aanraking komen. Na de hierop gevolgde bevruchting, verwelken de laatste, en de vrouwelijke bloemen trekken zich, door de ineenrolling der spiralen, weder onder het water terug, waar de zaden tot rijpheid komen.

den. Zie hier onze verontschuldiging, en tevens onze regtvaardiging.

Ieder weldenkend lezer zal ons gereedelijk toestaan, dat het bezitten eener bepaalde, godsdienstige overtuiging evenzeer noodzakelijk is voor den Christen als godsdienstig wezen, als pligtmatig voor den mensch als redelijk individu. Wat merken wij nu op bij het meerendeel der natuur- en geneeskundigen? Of zij zijn ongeloovig, en missen alsdan godsdienstig gevoel — óf zij zijn geloovig, en dan staat hun godsdienstig gevoel in eene zeer scheeve verhouding tot hunne wetenschap. Overtuigd als wij zijn, dat het eene der eerste behoeften is, van den *mensch* niet alleen, maar van den *geneesheer* in het bijzonder, dat hij godsdienst bezitte, hebben wij getracht hem voor ongeloof en bijgeloof te behoeden, door hem den eenigen weg aan te toonen, hoe hij het Hegelsche probleem tot waarachtige oplossing kan brengen, en zijne rede en ervaring, zijne wetenschap en wijsbegeerte in overeenstemming kan brengen met zijn geloof en zijn godsdienstig zelfbewustzijn.

Is deze voorstelling voor ons de ware, zij is niet de onze, maar die van de wetenschap der 19de eeuw. Niets toch hebben wij gezegd om andersgezinden te krenken, maar alles daarentegen ontleend aan de nasporingen van de meest geachte beoefenaren der wijsbegeerte en godgeleerdheid, en dat deze weg ook in ons land reeds voor ons betreden werd, en zeker op waardiger wijze, dat getuigen geschriften van een BUSKEN HUET, een PIERSON, een SCHOLTEN. Daarom, ouders en godsdienstleeraren, merkt het op: De tijden zijn uit en de teekenen van het heden zijn te talrijk, om langer op den vroeger ingeslagen weg voort te gaan, om door kerktucht en leerstellingen, die de rede en de geschiedenis als onhoudbaar hebben gebrandmerkt, uwe kinderen en kweekelingen op te sluiten en te knellen in het keurs van een doodend geloofsformulier. Bij God, ziet het toch in, gij, die zijne dienaren zijt, dat ieder mensch het zelfde regt heeft en *moet* hebben, als gij, om aan den fakkel der wetenschap, die *u* licht, ook *zijn* licht aan te steken. Te twijfelen, te onderzoeken, de waarheid op te sporen, is geene ketterij, is geene ondeugd, geene misdaad; het is zijn goddelijk regt; het is de goddelijke wil, die hem de rede

schonk, om haar te gebruiken, oogen om te zien, ooren om te hooren; het is zijne goddelijke bestemming om zijnen Schepper *zelf* te kennen, niet om hem te beschouwen door de facetten van het kijkglas der kerkleer, waardoor het zuivere en verblindende licht der Eeuwige Waarheid in eenen bonten, valschen kleurengloed wordt opgelost. Gij wilt door uwe orthodoxie en bovennatuurlijke wonderen een verderfelijk materialisme, dat tot ongeloof, of een deïsme, dat tot verzaking van het Christelijk element overhelt, den kop verpletten — het zijn slechts Hydraas, wien gij het eene hoofd afslaat om er twee anderen voor te doen in plaats treden. Juist door die middelen zult gij het kwaad niet weren maar verergeren; ja, gij zult het onherstelbaar, onuitroeibaar maken! En om dit te voorkomen geve u God zijnen zegen!

Aanm. Ik weet niet of er meerdere met mij zullen gevonden worden, die — overtuigd én als *mensch* én als *staatsburger* van het hooge gewigt der vraagstukken, die zoowel op onze eigene vorming als op de toekomstige ontwikkeling der menschelijke maatschappij van den grootsten invloed zijn — met mij lust gevoelen om van hunne »broodwinning" (zelfs al is die gelegen in de beoefening der meest omvangrijke wetenschap — de geneeskunde) zooveel tijd af te zonderen, dat er nog iets overblijft om zich »ietwat" op de hoogte van die vraagstukken te houden. Zoo ja, dan strekke ten hunnen gerieve deze aanmerking.

Wie zich met religieus-wijsgeerige questiën wil bezig houden en tot het hoogste goed geraken, dat voor den mensch is weggelegd: *eene subjective, onwrikbare, op wetenschappelijke gronden berustende overtuiging op anthropologisch, philosophisch en religieus gebied*, behoort daartoe eene bepaalde methode te volgen.

Bepalen wij ons nu hoofdzakelijk tot de kennis van het tegenwoordig standpunt der kritiek van het Christianisme, dan willen wij — voor zooverre onze geringe kennis strekt — door de volgorde op te geven van eenige daartoe betrekkelijke werken, eenigermate de methode aangeven, die men bij dat onderzoek zou kunnen in acht nemen.

A. ALGEMEENE GESCHIEDKUNDE. — OUDE VOLKEREN.

1. Creuzer, *Symbolik und Mythologie.*
2. F. Chr. Bauer, *Symbolik und Mythologie.*
3. Eckermann, *Religionsgeschichte und Mythologie.*
4. Görres, *Mythengeschichte der alten Welt.*
5. F. V. Vincent, *De l'idolâtrie chez les anciens et les modernes.*
6. L. Feuerbach, *Theogonie nach den quellen des classischen Hebraïschen und Christlichen Alterthums.*
7. Müller, *Handbuch der Archaeologie.*
8. Duncker, *Geschichte des Alterthums.*
9. L. A. Martin, *Les civilisations primitives en Orient.* Paris, 1861.
10. G. Weber, *Allgemeine Weltgeschichte.* Bd. I, II.
11. F. Laurent, *Etudes sur l'histoire de l'humanité.* 1—7.
12. Ewald, *Geschichte des Volkes Israël.*
13 Droysen, *Geschichte des Hellenismus.*
14. Bernhardy, *Grundriss der Griechischen Litteratur.*
15. Müller, *Litteraturgeschichte der Griechen.*
16. Zeller, *Die Philosophie der Griechen.*
17. Tschirner, *Der Fall des Heidenthums.*

B. BIJZONDERE GESCHIEDENIS DER OUDE GODSDIENSTEN.

18. Dupuis, *Origine des réligions ou réligion universelle. Avec Atlas.* Paris, 1835.
19. Stuhr, *Die Religionssysteme des Orients.*
20. Pauthier, *Les livres sacrés de l'Orient.* Paris, 1852.
21. Pauthier, *Confucius et Mencius. Les quatre livres de philosophie morale et politique de la Chine.* Paris, 1851.
22. Hyde, *De veterum Persarum religione.*
23. Kleuker, *Zend-Avesta. Zoroasters lebendiges Wort.* 3 *Bände mit Anh.* 5 *Th. Riga.* 1776—83.
24. Roth, *Ueber die Zendreligion* (*Tüb. theol. Jahrb.* 1849.)
25. Rhode, *Die Zendsage.*
26. Barthélemy de St. Hilaire, *Budha et sa réligion.*
27. Adalbert Kühn, *Die Herabkunft des Feuers und des Göt-*

tertrankes. Ein Beitrag zur vergleichenden Mythologie der Indo-germaner.

28. Kasimirsi, (*Le Koran, traduit par*) Paris, 1858.
29. Weil, *Biblische Legenden der Muselmänner.*
30. Rabe, *Mischna oder der Text des Talmuds.* (*Aus dem Hebraïschen, mit Anmerkungen von*) 6 *Th.* 4°. *Onolzbach* 18760—63.
31. *De* Bijbel.
32. Alfred Maury, *Histoire des réligions de la Grèce antique.*

C. GESCHIEDENIS VAN HET CHRISTENDOM.

33. Ludwig Noack, *Der Ursprung des Christenthums.* Leipzig, 1857. 2 Bände.
34. Titus, *Aart en oorsprong der Christelijke godsdienst.*
35. Paul Rénaud, *Christianisme et Paganisme, identité de leurs origines.* Bruxelles, 1861.
36. Benno Copernicianus, *Die Entstehung des Christenthums, oder die Geschichte desselben.*
37. D. F. Strauss, *Das Leben Jesu.* Tübingen, 1840.
38. Eduard Baltzer, *Das Leben Jesu.*
39. *Geschichte des Rabbi* Jeschua Ben Joszef Hanootzri, *genannt* Jesus Christus. Altona bei C. M. Heilbutt, 1856.
    (Na de uitgave in beslag genomen. In den handel niet verkrijgbaar. Er bestaan slechts een paar exemplaren. Het is van talmudischen oorsprong, en bevat, onder andere curiositeiten, het woordelijk verslag van Jesus verhoor bij Pilatus enz.)
40. Reuss, *Histoire du Christianisme dans les temps apostoliques.*
41. Schmidt, *Geschichte der Denk- und Glaubensfreiheit im ersten Jahrhundert.*
42. Schwegler, *Nach-apostolisches Zeitalter.*
43. de Potter, *Résumé de l'histoire du Christianisme.*
44. B. ter Haar, *Geschiedenis der Kerkhervorming.*
45. Schwartz, *Zur Geschichte der jüngsten Theologie.*

D. DOGMENGESCHIEDENIS.

---

46. F. CHR. BAUR, *Lehrbuch der Dogmengeschichte.*
47. MICHEL NICOLAS, *Des doctrines réligieuses des Juifs pendant les deux siécles antérieures à l'ère chrétienne.* Paris, 1860.
48. DÄHNE, *Die Jüdisch-Alexandrinische Religionsphilosophie.*
49. GEORGII, *Ueber die neuesten Gegensätze in Auffassung der Alexandrinischen Religionsphilosophie.* (Illgen's Zeitschr. f. d. hist. Theol. 1839.)
50. BATKE, *Die Religion des alten Testaments nach den kanonischen Büchern entwickelt.*
51. PLANCK, *Ueber den Ursprung des Mosaismus.* (Tüb. theol. Jahrb. 1845.)
52. BEAUSOBBRE, *Histoire du Mannichéisme.*
53. F. CHR. BAUR, *Uber den Mannichaeismus.*
54. F. CHR. BAUR, *Uber die Gnosis.*
55. F. CHR. BAUR, *Geschichte der Lehre von der Versöhnung.*
56. F. CHR. BAUR, *Geschichte der Lehre von der Dreieinigkeit und Menschwurding Gottes.*
57. SCHWEGLER, *Geschichte des Montanismus.*
58. F. CHR. BAUR, *Ueber die Ableitung des Ebionitismus aus dem Essenismus.*

E. BIJBELKRITIEK.

---

59. F. CHR. BAUR, *Kritische Untersuchungen über die kanonischen Evangeliën.*
60. F. CHR. BAUR, *Geschichte der Christlichen Kirche in den drei ersten Jahrhunderten.*
61. ZELLER, *Untersuchungen über die Apostelgeschichte.*
62. PATRICE LAROCQUE, *Examen critique de la réligion Chrétienne.* 2 tom. 1860.
63. RÉVILLE, *Essai de critique réligieuse.*
64. ERNEST RÉNAN, *Etudes d'Histoire réligieuse.* Paris, 1859.
65. EDMOND SCHERER, *Mélanges de critique réligieuse.*

66. J. W. RUMPF, *Bibel und Christus.*
67. J. W. RUMPF, *Kirchenglaube und Erfahrung.*

F. KERK EN STAAT.

---

68. DOM JACOBUS, (CHARLES POTVIN) *L'église et la morale.*
69. F. LAURENT, *La papauté et l'empire.*
70. E. ABOUT, *La question romaine.*
71. F. LAURENT, *L'église et l'état.*
72. De VALMY, *L'église et l'état au dix-neuvième siècle* Paris, 1861.
73. DE POTTER, *Examen critique au point de vue de la raison, de la doctrine chrétienne enseignée dans les catéchismes de l'église romaine.* Bruxelles, 1853.

G. PHILOSOPHIE.

---

74. SCHWEGLER, *Geschichte der Philosophie.*
75. FORTLAGE, *Genetische Geschichte der Philosophie seit Kant.*
76. CONRADI, *Selbstbewustseyn und Offenbarung oder Entwicklung des religiösen Bewustseyns.*
77. L. FEUERBACH, *Das Wesen der Religion.*
78. L. FEUERBACH, *Das Wesen des Christenthums.*
79. FECHNER, *Atomenlehre,*
80. L. BUCHNER, *Kraft und Stoff.*
81. SCHALLER, *Leib und Seele.*
82. AUSONIO FRANCHI, *Le Rationalisme, avec une introduction par* BANCEL.

H. PHYSICA EN PHYSICLOGIE.

---

83. HUDSON TUTTLE, *Geschichte und Gesetze des Schöpfungvorganges, übersetzt von* Dr. H. M. ACHNER. Erlangen, 1860.
84. E. TAUBE, *Ueber die Temperamenten und ihren Einfluss auf*

die religiös sittlichen Entwicklung des Menschen. Barmen, 1860.
85. MOLESCHOTT, *Der Kreislauf des Lebens.* Mainz, 1857.

Het zal wel bij niemand opkomen, dat alle deze werken mij door lezing en herhaalde lezing bekend zouden zijn (hetgeen hoogstens met een twintigtal het geval is), zoodat ik mij niet genoopt acht hier tegen den schijn van pedanterie en geleerdheidsvertoon mij te moeten verdedigen. De opgegevene litteratuur — de vrucht mijner aanteekeningen — strekke dan ook meer als *leiddraad* voor eene naauwgezette beoefening van dit onderwerp, dan wel tot *onmisbaar vereischte* voor eene eenigzins degelijke kennis er van. Een ieder kieze zich dus eenige hoofdwerken uit, waarbij de nummers 1, 5, 8—11, 18, 21, 26, 32, 33 (vooral), 35, 40, 43—46, 59, 61, 68, 75, 80, 81 en 83 zeker niet het minst in aanmerking komen.

Welke echter de godsdienstige overtuiging van wien ook, vóór of na de lezing dier werken zijn moge, onze wensch blijve het steeds, dat ieder, waar het op discussiën mogt aankomen, de wijze les ter harte neme, die de anders niet van wijze lessen overvloeijende BOCCACIO in de derde »novella" zijner *Decamerone*: »Melchisedech guideo con una novella di tre anella cessa un gran periculo dal Saladino apparecchiatogli," ten beste geeft, en waarvan de slotsom in de Fransche geïllustreerde vertaling door SABATIER DE CASTRES aldus luidt: »Il en est de même, seigneur, des lois, que Dieu a données aux trois peuples (Juifs, Mahomédans, Chrétiens) sur lesquels vous m'avez fait l'honneur de m'interroger: chacun croit être l'héritier de Dieu, chacun croit posséder sa véritable loi et observer ses vrais commandements. Savoir lequel des trois est le mieux fondé dans ses prétentions, c'est ce qui est encore indécis, et ce qui, selon toute apparence, le sera longtemps." (Op. cit. pag. 8.) Voorzeker een navolgingswaardig voorbeeld van wijze ingetogenheid en verdraagzaamheid jegens andersdenkenden, waar het de beoordeeling geldt onzer heiligste belangen.

HOOFDSTUK IX.

DE ONTWIKKELING DER REDE.

Ofschoon wij er voor uit zijn gekomen de monistische opvatting van het menschelijk wezen te huldigen, zoo meenen wij in geenen deele deze opvatting van de andere zijde te verzaken, door dat menschelijk wezen in abstracto in een geestelijken en een ligchamelijken verschijningsvorm te verdeelen, mogen dan ook in concreto beide vormen elkander doordringen en de eene niet zonder den anderen kunnen bestaan. In dien zin noemen wij dien geestelijken verschijningsvorm *ziel*, en de wetenschap, die zich met zijne verschijnselen bezig houdt, *Zielkunde* of *Psychologie*. Die zielkunde nu leert ons dan in de eerste plaats, dat de ziel het vermogen bezit om veranderingen te ondergaan, en bovendien een tweede vermogen: te kunnen weten dat zij die veranderingen ondergaat. De eerste eigenschap noemt men het *gewaarwordingsvermogen*, en de veranderingen zelve gewaarwordingen; de tweede het *bewustzijn*.

Dat gewaarwordingsvermogen, wanneer het gelijktijdig met bewustzijn gepaard gaat, heet *gevoelsvermogen*, en het bewust gewaarworden *gevoelen*.

De veranderingen nu, welke de ziel ondergaat, zijn de gevolgen van indrukken, die op de ziel inwerken, en deze indrukken — deze aanstooten of impulsen — hebben natuurlijkerwijze zelve eene oorzaak. Die oorzaak nu, welke de ziel aanstoot en haar, eenmaal in beweging gebragt, *verandert*, welke verandering wij als bewuste gewaarwording *gevoelen*, kan gelegen zijn in de ziel zelve, of buiten haar. Die, welke binnen onze ziel zijn gelegen, veroorzaken gewaarwordingen, die wij *subjectief* noemen; welke buiten haar zijn gelegen, heeten wij *objectief*. Zoo b. v. kunnen twee reizigers, onder volkomen gelijke omstandigheden, door een donker woud trekken. Nu is A onversaagd, B is het niet. A zal geen angst gevoelen, B wel. De angst van B nu is eene subjective gewaarwording voor B, die eerst dan, wanneer zij zinnelijk waarneembaar wordt door zijn ontsteld gelaat of andere verschijnselen, eene objective gewaarwording zal kunnen worden voor A.

Een ander vermogen nu heeft de ziel in dat, krachtens hetwelk zij op de ontvangene indrukken en daarop gevolgde veranderingen door eigene zelfwerkzaamheid terugwerkt.

Dit vermogen heet *denkvermogen* of *voorstellingsvermogen*, het terugwerken der ziel op ontvangene indrukken *denken* of *voorstellen*, en het product der werking *gedachte* of *voorstelling*.

Die gedachte of voorstelling, welke alzoo aan eene gewaarwording beantwoordt, hoe verkrijgen wij die? Met andere woorden: Waarin bestaat die terugwerking der ziel, dat active moment, dat het passive moment opvolgt? Wij verkrijgen haar door ontleding en zamenstelling, analyse en synthese. Uitgaande van de gewaarwording als concreet gegeven, ontleedt de ziel hare deelen, en, na die deelen afzonderlijk te hebben beschouwd, voegt zij weder zamen, en de voorstelling is gereed.

Maar de ziel kan nog meer. Zij kan die gedachte, die voorstelling, die in haar zelve is ontstaan, buiten haar zelve brengen, met andere woorden, haar zinnelijk waarneembaar maken: voor het gehoor in klanken, en voor het gezigt in teekens. Dat vermogen nu is de rede, het redevermogen of spraakvermogen. De gedachte, in klank of teeken zinnelijk voorgesteld, is het gesproken of geschreven woord, en verkrijgt alsdan den naam van begrip. Woorden zijn alzoo hoor- of zigtbare begrippen.

Is nu de rede het spraakvermogen, dan is de redekunst of logica de kunst om het wel te gebruiken, de *spreekkunst* de kunst om te spreken.

Hoe eenvoudig nu ook de logica als kunst om te spreken menigen lezer moge toeschijnen, zoo is deze eenvoudigheid toch niets meer dan schijnbaar, en, mogen velen wanen te kunnen spreken (wij verstaan hiermede *goed* te spreken), wij zullen hun weldra aantoonen, dat zij op zijn best stamelen kunnen.

Al de woorden, door welke eenig volk begrippen kan voorstellen, vormen te zamen zijne taal, en de veranderingen, welke deze woorden in klanken en teekens ondergaan, naarmate zij met elkander worden verbonden en tot elkander in betrekking komen, de *taalkunde* of *spraakkunst*.

Spraakkunst is alzoo een onderdeel der spreekkunst. Meester van de taal te zijn, dat is: al zijne begrippen in de woor-

den zijner taal volgens de regelen zijner taalkunde te kunnen uitdrukken, ziedaar een eerste vereischte om te kunnen spreken.

Maar het is slechts een enkel vereischte.

Een woord, hebben wij gezien, is een zinnelijk voorgesteld begrip, en het doel, waarmede wij dat begrip uitdrukken, kan niet anders zijn dan mededeeling onzer gedachten aan anderen. Wij willen, door het woord uit te spreken of neêr te schrijven, dezelfde gedachte bij een ander opwekken. Dit zal nooit anders kunnen gebeuren, dan wanneer het gekozen woord beantwoordt aan de gedachte, die het zal uitdrukken; doch, opdat dit kunne plaats hebben, moet de gedachte zelve ons duidelijk en helder voor den geest staan.

Nu kan eene gedachte niet duidelijk en helder zijn, ten zij de bewerking, waardoor zij tot stand is gekomen, het denken namelijk, naar behooren is geschied.

Dit denken, gelijk wij zeiden, bestaat in het ontleden en weder zamenstellen onzer gewaarwordingen.

De juiste en volkomene analyse en synthese onzer gewaarwordingen waarborgen ons alzoo de helderheid der gedachte, en onze meesterschap der taal de juiste uitdrukking der heldere gedachte in het gepaste woord. Onze analyse nu is juist, indien wij de verschillende eigenschappen, die eenige gewaarwording bevat, alle een voor een hebben afgezonderd; onze synthese is juist, indien wij al deze eigenschappen, maar ook geene enkele meer of minder, weder tot een zamenhangend en geordend geheel vereenigen.

Hoe schijnbaar moeijelijk deze arbeid voor het verstand is, zoo wordt hij hoe langer hoe gemakkelijker, doordien het weldra geheele reeksen van gewaarwordingen leert kennen, die eene of meerdere eigenschappen altijd gemeen hebben, terwijl andere slechts nu en dan er toevallig bij komen; met één woord: het verstand leert empirisch het onderscheid tusschen essentieele of werkelijke en accidenteele of bijkomende eigenschappen. Langs dezen empirischen weg komt het menschelijk denkvermogen er toe, om zijne gewaarwordingen in geslachten, soorten en eenheden te verdeelen en te rangschikken. Hoe meer het verstand zich oefent, hoe meer vaardigheid verkrijgt het, en weldra wordt deze zoo groot,

dat het, in eenige gewaarwording slechts eene enkele of een paar eigenschappen erkennende, zijne analyse niet verder voortzet, maar terstond uit die eene of twee gegevens zijne gedachte construeert. Hoe komt het nu, dat het verstand zoo iets vermag te doen en tot een goed eindgevolg geraakt?

Dat komt omdat het de magt bezit om, door eene gewaarwording aangedaan wordende, te weten of dit voor de eerste maal geschiedt, dan wel of het dienzelfden indruk reeds meermalen ondervond, en in dit laatste geval ook te weten, op welke wijze het op dien indruk heeft teruggewerkt; kortom, dit geschiedt krachtens het *herinneringsvermogen*. Het verstand *herinnert* zich, gemelde eigenschappen reeds meermalen te hebben waargenomen, en dat wel altijd in bepaalde vereeniging met andere, zoodat het nu, krachtens die herinnering, aan die eene of twee eigenschappen genoeg heeft, en de overige maar overslaat, wel wetende dat zij tòch aanwezig zijn.

Indien wij nu deze empirische handelwijze van het verstand aandachtig gadeslaan, dan zien wij daarin een bepaalden weg, dien het inslaat, telkenmale wanneer iets dergelijks voorkomt: wij zien dat het verstand alweder empirisch, zonder dat het dit als het ware op de school geleerd heeft, eenen syllogismus vervaardigt, dat is: uit bekende zaken een gevolg of besluit trekt.

Maar het verstand kan zich wel eens vergissen; het kan wel eens een gevolg trekken, dat niet *waar* is; het kan wel eens te haastig, te onvolledig te werk gaan, eigenschappen niet ontleden en over het hoofd zien, en zoodoende in zijne zamenstelling vergeten, die wel degelijk essentieel waren, alzoo tot het wezen der gewaarwording behoorden, waardoor het dus eene *valsche* voorstelling zou verkrijgen, dat is zulk eene, die niet overeenkwam en volkomen beantwoordde aan de gewaarwording, die er aanleiding toe gaf. Immers, de laatste opgave moet deze zijn: dat de gedachte volkomen overeenkomt met de gewaarwording, zoodat dezelfde gewaarwording te allen tijde en bij iedereen dezelfde gedachte te weeg brengt. En deze eigenschap nu is het kenmerk der *waarheid*. De gedachte moet voor alle dingen *waar* zijn. Derhalve behoeft het verstand de grootste omzigtigheid, orde

en volkomenheid in zijne handelingen, opdat het de waarheid waarborge van hetgeen het voortbrengt.

In deze eenigzins droogo, maar zoo wij hopen duidelijke regelen, geachte lezer, hebben wij getracht praktisch u den omvang en den inhoud te doen kennen der wetenschap, die men met den naam van *logica* bestempelt.

Wij hebben genetisch den arbeid ontleed, welke de ziel aanwendt om gedachten behoorlijk te vormen en in behoorlijk gekozene woorden uit te drukken, en alles wat, zonder tot de bijzonderheden der gewaarwordingen zelve af te dalen, in algemeene trekken daarop betrekking heeft, behoort tot het gebied der Redekunde of Logica. Het laatste woord is verkieslijker; want Logica (ἡ λογικὴ τεχνὴ) is de wetenschap van den λογὸς, welk Grieksch woord zoowel het verstand of denkvermogen (intellectus) als de rede, het spraakvermogen (ratio) en eindelijk ook het gesproken woord (verbum) beteekent.

Zoo wij derhalve uit het aangevoerde tot eene bepaling der logica komen, dan zouden wij deze aldus formuleren: De logica is de wetenschap, welke, na empirisch de wetten van het denken te hebben uitgevorscht en vastgesteld, het verstand door middel dier wetten in staat stelt om uit de gewaarwordingen der ziel ware gedachten te vormen en deze gedachten in juiste woorden weder te geven.

Een onmiddelijk gevolg dier bepaling is alzoo, dat de logica den eenigen weg aanbiedt om tot waarheid te geraken, en tevens de eenige is, die ons voor dwaling behoedt.

Een ander is dit, dat haar inhoud drieledig is:

a. Opsporing en vaststelling der wetten van het denkvermogen.

b. Toepassing der wetten tot het vinden der waarheid.

c. Uitdrukking der gevondene waarheid door middel der taal.

Aangezien nu al ons weten niets anders is dan de kennis van al de aandoeningen, die onze ziel in of buiten haar ondervindt, — wetenschap alzoo niets anders is dan kennis van de alheid der gewaarwordingen (welke zich daarom slechts in verschillende wetenschappen of kennis van bepaalde groepen van gewaarwordingen oplost, omdat één mensch niet alle kan kennen en omvatten) — zoo is niets juister dan de

uitdrukking van Prof. OPZOOMER: de logica is de weg der wetenschap.

Maar zij is niet alleen de weg der wetenschap voor den geleerde, die natuurkunde, geschiedenis, regtsgeleerdheid of philosophie beoefent, zij is de weg der wetenschap ook voor den mensch, wien het te doen is zich zelven te kennen; zij is de weg, dien wij alle op moeten, jong en oud, geleerd of ongeleerd, omdat wij mensch zijn en allen ééne zedelijke roeping hebben te vervullen, die even zwaar op ons allen drukt als een dure en moeijelijke pligt: streven naar waarheid en door de waarheid naar volmaking.

» *Knowledge is power*," BACO heeft het uitgesproken. Mogt het voor ons allen de leus zijn, waarvoor wij goed en bloed veil hebben! mogt het onze wapenspreuk zijn in den strijd tegen onkunde en bijgeloof!

Het doel van dit hoofdstuk kan voor ons niet anders zijn dan een begrip te geven, wat men onder logica te verstaan hebbe en welk haar nut zij.

Dat men dit laatste vooral toch begrijpe!

Waar zouden wij ophouden, indien wij de kleine en groote zonden wilden opnoemen, welke het verstand der menschen dagelijks in menigte begaat, uit gebrek aan eene behoorlijke ontwikkeling? Hier spreekt er een over eene zaak, waarvan hij niet het minste begrip heeft, en schermt met woorden, die hij niet verstaat, ja vaak niet eens uitspreken kan. Daar hoort men eene redenering, waarbij A. geheel iets anders bewijst dan wat hij te bewijzen had; B. eene conclusie trekt uit valsche praemissen; C. door een sophisme wordt tot zwijgen gebragt, ofschoon hij wel gevoelt, dat er iets aan hapert; D. eindelijk alles gelooft, omdat zijne grootmoeder dat zoo verteld heeft, enz. Hoe het eindelijk dikwijls gebeurt dat menig afgevaardigde tot deze of gene openbare vergadering, zoowel in *gebonden* stijl op die vergadering zelve, als in *lossen* stijl op de feestmaaltijden, welke deze gewoonlijk besluiten, door eene taal, die zelfs den minsten glimp van logica mist, den lachlust voet geeft, zal iedereen met ons getuigen, die ooit in zijn leven eene enkele bijwoonde.

Aan voorbeelden ontbreekt het dus niet, en ieders streven moet dus daarheen gerigt zijn om hun aantal zooveel mogelijk te verminderen. Gelijk bij de geheele opvoeding van

den knaap of jongeling, voor zooverre die door de ouders zelve wordt geleid, zulks het geval moet zijn, zoo moeten zij ook hier het voorbeeld geven, en zich wel wachten ten aanhoore hunner kinderen oordeelvellingen te doen, gesprekken te voeren of stellingen te beweren, waarop de logica het stempel der onhoudbaarheid zou drukken. Is dit een eerste vereischte om van zijne kinderen verstandige kinderen te maken en door hen als verstandige ouders te worden eerbiedigd, een tweede is het, hun zelven reeds zoo vroeg mogelijk het dwaze en belagchelijke aan te toonen om te spreken, waar gebrek aan zaakkennis geen regt tot spreken geeft. Zonder het nu van de ouders te kunnen vergen, dat zij alle zelve de logica wetenschappelijk hebben beoefend en hare regelen alzoo aan hunne kinderen kunnen mededeelen, zoo mogten wij gaarne hier eenige voorschriften geven, die in het dagelijksch leven, zoowel voor deze als voor gene, niet zonder practische waarde zijn.

1°. Spreekt weinig, en herinnert u te alle tijde, dat men praatzieke lieden wel eens te regt er op opmerkzaam heeft gemaakt, dat zij twee oogen, twee ooren en maar éénen mond bezitten.

2°. Spreekt met bescheidenheid. Al spreekt gij met het grootste gezag der waarheid en al zijt gij van haar nog zoo zeer overtuigd, bedenkt steeds, dat zelfs zij u niet het regt geeft om haar aan een ander met geweld op te dringen. Moge al de aard van het onderwerp u eenigzins wegslepen en tot gloed vervoeren, hoe gevaarlijk dit ook zij voor de deugdelijkheid van het betoog, nimmer moogt gij u laten leiden tot toorn of drift tegen uwe tegenpartij. Derhalve:

3°. Wordt nimmer personeel; met andere woorden, ontleent nimmer uwe wapenen en tegenbewijzen aan den persoon, maar immer aan de zaak zelve. Zijne partij bespottelijk te maken is dikwijls gemakkelijk, maar is altijd in strijd met onze waardigheid als mensch. Dat derhalve satyre of sarcasme nimmer zich menge in een eerlijken redetwist.

4°. Neemt nooit iets als waarheid aan, ten zij gij op goede gronden en door deugdelijke bewijzen volkomen overtuigd zijt dat het waarheid is.

5°. Gelooft niet ligtvaardiglijk. Opdat gij regt hebt om te mogen gelooven, zonder van ligtgeloovigheid en dus van onverstand te kunnen worden beschuldigd, moet datgene, wat men u als geloofwaardig voorstelt, in de eerste plaats *mogelijk* zijn en in de tweede plaats gewaarborgd worden door de *geloofwaardigheid van den getuige.* Waar gij aan een van beide of wel aan beide twijfelt, berust uw geloof op valsche gronden.

6°. Gebruik nimmer woorden, wier beteekenis gij niet kent, en streeft zoo veel doenlijk naar de kennis van uwe taal.

Met de inachtneming dezer regelen, zal men er reeds eenigermate in slagen om zich voor vele dwalingen te bewaren; het overige moet overgelaten worden aan de geregelde en stelselmatige beoefening der logica zelve.

Als onderdeel der psychologie, en dus bij uitstek tehuis behoorende op het gebied der wijsgeerige wetenschappen, is er dan ook bijna geen wijsgeerig stelsel, of de logica neemt er een deel van in; immers, om ons tot twee uitersten en twee groote namen te bepalen, van ARISTOTELES af, wien wij de bekende 14 figuren der sluitredenen (barbara, celarent, enz.) verschuldigd zijn, tot op de omvangrijke *Logik* van HEGEL toe, is het aantal bijna ontelbaar.

Dengenen, die er eenigzins belang in stellen met een gedeelte der litteratuur over deze wetenschap der wetenschappen bekend te worden, geven wij hier, bij wijze van uittreksel, een klein overzigt.

ARISTOTELIS *liber de Praedicamentis. (Categoriae.)*
" *Analytica priora.*
" " *posteriora.*
" *libri topicorum.*
" *liber de sophisticis elenchis.*
" " *de interpretatione.*
} organon.

(bevat in het eerste deel van ARISTOTELIS *opera omnia. Graece et latine.* Parijs, FIRMIN DIDOT, 1848.)

BACON, *Novum Organon.*

JOHN LOCKE, *Essay concerning human understanding, in 4 books.* 1846.

BERKELEY, *Principles of human knowledge.* 1710.

DAVID HUME, *Treatise of human nature.*

THOMAS REID, *Inquiry into the human mind, or the principles of common sense.* 1764.
ABERCROMBIE, *Inquiries concerning the intellectual powers and the investigation of truth.* Edinb. 1830.
JAMES MILL, *Analysis of the human mind.* 2 vol. Lond. 1829.
G. S. WEAVER, *Lectures of mental science.* New-York, 1852.
R. DESCARTES, *De la Methode.*
CONDILLAC, *Essai sur l'origine des connaissances humaines.*
〃 *Traité des sensations.*
LEIBNITZ, *Meditationes de cognitione, veritate et ideis.* 1648.
〃 *Nouveaux essais sur l'entendement humain.*
CHR. WOLF, *Vernünftige Gedanken von den Kräften des menschlichen Verstandes.*
CHR. WOLF, *Psychologia empirica.* 1732.
KANT, *Kritik der reinen Vernunft.* Riga, 1781.
LEONH. REINHOLD, *Versuch einer neuen Theorie des Vorstellungsvermögens.* Prag und Jena, 1789.
HERBART, *Lehrbuch der Psychologie.*
FRIES, *Handbuch der psychischen Anthropologie.* 2 Th. 1820—21.
K. FORTLAGE, *System der Psychologie.* 2 Th. Leipzig, 1855.

In de Hollandsche taal zijn ons, wat betreft de laatste jaren, bekend:

A. BAKE, *Lessen over de Redekunde.* 1828. Uitgegeven door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen.
M. S. POLAK, *Logika.* 2 St. Amsterdam, 1854.
C. W. OPZOOMER, *De weg der Wetenschap.* Leiden en Amsterdam, 1851.
C. W. OPZOOMER, *De Waarheid en hare kenbronnen.*

De drie laatstgenoemde werken, die, eere zij hunne schrijvers, boven de vorige, vooral de Duitsche, in hooge mate de beknoptheid en verstaanbaarheid voor zich hebben en alzoo niet tot de »halsbrekende — ik meen hoofdbrekende — werken" behooren, waarvan ROORDA in zijne *Zielkunde* *) onze Duitsche naburen te regt beschuldigt, blijven dan ook iedereen, die prijs stelt op beschaving, dringend aanbevolen ter lezing en — ter beoefening!

---

*) Voorberigt, bladz. 4.

TWEEDE AFDEELING.

DE GENEESHEER ALS SUBJECT ZICH ZELVEN BINNEN HET FAMILIE-MOMENT BEPALENDE.

HOOFDSTUK X.

DE STUDENT TEGENOVER HET OUDERLIJK GEZAG.

Wij hebben tot nog toe den aanstaanden geneesheer beschouwd in dat wordingsmoment, dat, geheel binnen den familiekring gelegen, zich slechts bepaalt tot zijne opvoeding als mensch. Zoolang toch de jongeling, langs de trappen van het lager en middelbaar onderwijs, zich nog maar enkel voorbereidt tot de meer uitsluitend wetenschappelijke rigting van zijn volgend leven, zoolang toch staat zijne opvoeding volkomen gelijk met die, welke wij voor iederen beschaafden man, welke ook zijne volgende levensbaan moge zijn, wenschelijk en noodzakelijk achten. Van daar dan ook dat, hetgeen wij tot heden over de opvoeding van den geneesheer in het midden bragten, ook van toepassing is op hem, dien wij, behoorlijk toegerust, aan het openbare leven als nuttig burger van den staat willen toewijden. Het lijdt geen twijfel, of in dit tijdperk der opvoeding zijn het vooral de vaderlijke leiding en wil, die, als vormende krachten, werkzaam zijn tegenover het zich ontwikkelend individu. Van hoe groot belang de zedelijke en wetenschappelijke waarde der ouders (en des vaders in 't bijzonder) in deze is te schatten, behoeft wel geene nadere opheldering, en overal hebben wij het ons dan ook tot pligt gesteld, waar de gelegenheid zich hiertoe ook maar eenigzins aanbood, hen al het zedelijk gewigt te doen gevoelen van hun eigen voorbeeld.

Waartoe die ouderlijke opvoeding, onder de medewerking van leermeesters en godsdienstleeraren, zich binnen het familie-moment bepaalt, wij hebben het uitvoerig aangetoond: den wordenden mensch voor te bereiden, opdat hij, mensch geworden, in staat zij, om, met behoorlijke kennis en ontwikkeling der krachten van zijn ligchaam en zijnen geest, die kennis en ontwikkeling zelf te kunnen aanwenden tot bereiking

zijner bestemming — ziedaar het grootsche doel in weinig woorden uitgedrukt.

Gelijk er evenwel in dat reusachtig proces, dat al het verledene, bestaande en wordende omvat en verwerkt — de ontwikkeling — geen schielijke sprongen, maar alleen geleidelijke overgangen plaats grijpen, zoo is het ook hier het geval en noemen wij dien hoogst eigenaardigen maatschappelijken toestand, dien wij in het studentenleven begroeten, den merkwaardigsten en meest in 't oog vallenden vorm van die ontwikkelings-periode, waarin de wordende mensch de windselen der passiviteit verbreekt, om, als vrij en zelfstandig individu, de vleugelen uit te slaan en in den ruimen aether van het active leven en der vrijewilsbepaling rond te fladderen.

Welke zijn nu de bepalende momenten, die aan het studentenleven juist dat eigenaardig karakter geven, dat wij met nadruk op den voorgrond hebben gebragt?

Het eerste en voornaamste moment hebben wij reeds genoemd: het is het den mensch ingeschapen streven naar persoonlijke vrijheid, en practisch gevoelt de jongeling op het oogenblik, waarop hij student wordt, dat hij een diploom heeft verkregen tot het zelfstandig optreden van zijnen persoon, kortom, dat hij binnen den familiekring meerderjarig is geworden.

Een tweede moment is daarin gelegen, dat hij, bestemd om door eene wetenschappelijke opleiding, die slechts aan weinige menschen te beurt valt, tot in de diepste geheimen van het menschelijk weten door te dringen, weldra de meesten van hen, die hem omringen, in kennis overtreft of schijnt te overtreffen. Dit besef nu, als jongeling reeds vele zaken meer of beter te weten dan menige oude van dagen, — die magt om mannen hier of daar van onkunde te kunnen overtuigen of hunne redeneringen te ontzenuwen, — die voldoening der zelfbehagelijkheid om zich over het bijgeloof of de »gekke begrippen" van anderen eens vrolijk te kunnen maken — dat alles te zamen is zeker de groote oorzaak van die neiging tot grootsprekerij, eigenliefde, verregaande verwaandheid en schijngeleerdheid, waarin de student, boven ieder ander jongeling van gelijken ouderdom doch ongelijke bestemming, uitmunt.

In de derde plaats mogen wij niet vergeten, dat het in den regel slechts aan hen, die over tijdelijk vermogen kunnen beschikken, gegund is om hunne zonen voor de wetenschap op te leiden; en, al maakt nu onze maatschappij wel niet, gelijk de aanhangers van Brahma, een onderscheid tusschen Brahmanen en Sjoedra's, zoo zijn het toch bij voorkeur hare meest beschaafde en aristocratische standen, die hun contingent leveren in Minervaas krijgscharen. Dat vermogen en rang wigtige gegevens zijn om die neiging naar vrijheid en heerschappij eer aan te wakkeren dan te doen verminderen, behoeft wel geen betoog. Maar vooral in de vierde plaats is het de maatschappij zelve, die deze vrijheidszucht en onafhankelijken zin, zelfs in de meest groteske vormen, als een »*fait accompli*" beschouwt en stilzwijgend den vrijen teugel laat. In hoeverre zij zich onbekwaam acht dit tegen te gaan, — in hoeverre zij, uit eerbied voor den geleerden stand, dien eerbied gedeeltelijk overbrengt op hen, die dezen eenmaal zullen vertegenwoordigen — willen wij in het midden laten. Zooveel is zeker: de maatschappij zelve kent, binnen zekere grenzen, den student grootere en meerdere vrijheden toe, dan aan elk ander, die het niet is.

Ten slotte mogen wij niet vergeten, dat, van de vroegste tijden af, de staat is opgetreden als opvoeder van den aanstaanden geleerde. Door dit ingrijpen van den staat in het opvoedingsproces heeft de student een staatkundig karakter verkregen, en heeft zich zoodoende kunnen organiseren tot eene soort van gild of broederschap, waaraan de staat, van zijne zijde belang hebbende dat er goede artsen, regters en godsdienstleeraren gevormd worden, regten en privilegiën toekende, en zoodoende ook van staatswege de student boven ieder ander, die zich op eenig vak of bedrijf toelegde, een zelfstandig karakter verkreeg, waaraan eene grootere mate van vrijheid was verbonden, dan die aan anderen te beurt viel.

Nemen wij deze vijf momenten te zamen, dan kan het ons geen verwondering meer baren, waarom, in het praktische leven, werkelijk de student zich eerder emancipeert en geëmancipeerd wordt, dan hij, die niet tot dien stand behoort.

In dezen stand van zaken vragen wij: Welke is de ver-

houding van den student tegenover het vaderlijk gezag? Wij moeten, bij de beantwoording dier vraag, twee dingen in het oog houden. De jongeling is als kind zijnen vader liefde en gehoorzaamheid verschuldigd; als mensch heeft hij regt verkregen tot zelfstandig handelen. De vader wederkeerig heeft regt op de liefde en den eerbied van zijn kind, maar heeft niet het regt, diens wil door zijnen wil te vernietigen en genen tot diens lijdelijk werktuig te verlagen; met één woord: de regten des vaders mogen de regten van den mensch niet te kort doen.

Het valt niet moeijelijk de rol van het vaderlijk gezag, welke het van nu af te vervullen heeft, in weinig woorden te kenschetsen en op onze vraag het antwoord te geven.

Het vaderlijk gezag mag namelijk niets anders zijn dan een »*Hemmungsmoment*," eene belemmerende kracht, die dáár alleen tusschenbeide komt, waar de vrije wil van den nog ongeoefenden en jeugdigen mensch zich tot onverstandige of onzedelijke handelingen bepaalt.

Het is, om zoo te zeggen, een lang en rekbaar koord, dat de student aan zijne ouders verbindt en hem overal vrije beweging toelaat, waar die geschiedt op het gebied der rede en der zedelijkheid, maar, waar hij dit tracht te overschrijden, hem terughoudt of — gewelddadig verbroken wordt. Zoodoende wordt de vader, van nu af de eigenlijke opvoeding aan den staat overlatende, de waarschuwende gids, de bestraffende vriend van hem, in wien zijne eigene individualiteit voortaan onder eenen vernieuwden vorm en een verjeugdigd leven zal voortgaan zich te ontwikkelen.

Hoedanig hij hieraan hebbe te beantwoorden, kan niet treden in onze tegenwoordige beschouwing, daar natuurlijkerwijze wij volkomen kunnen volstaan met den maatstaf te hebben aangegeven, waaraan iedere bijzondere handeling kan en moet getoetst worden.

Dat, eene goede opvoeding vooraf gegaan zijnde, de ouderlijke taak in dit moeijelijk tijdperk van het leven huns kinds oneindig kan verligt worden, wie zou dat niet bij den eersten blik inzien? Van de andere zijde vergete de student nooit, dat, behoudens bovenstaande bepaling, het vaderlijk gezag over hem zijne volle kracht behoudt; dat hij zelfs, wanneer de vader zijne magt overschrijdt en te buiten gaat,

ook dan nog, zoolang hij niet volkomen onafhankelijk van zijne ouders bestaan kan, gehoorzaamheid is verschuldigd en gedurende zijn gansche leven eerbied en liefde. Wij hopen dat Nederlands muzenzonen dit steeds zullen beseffen, en de ouderliefde te allen tijde ook door hen bewezen moge worden te zijn *eene hoofddeugd der dierbare Hollandsche Natie.*

HOOFDSTUK XI.

DE STUDENT TEGENOVER ZIJNE MAATSCHAPPIJ.

Het aan bevoegde handen overlatende om, in een even wenschelijk als lofwaardig overzigt van het onstaan en bestaan der verschillende hoogescholen, den oorsprong, ontwikkeling, bloei en welligt ook het verval der studentenmaatschappij te schetsen en critisch uit een te zetten, zoo willen wij — van het feit uitgaande, dat zij tot den huidigen dag nog altijd bestaat, zoowel in Nederland als daar buiten — ons slechts met twee instellingen van dat gild een oogenblik bezig houden, en wel met de wijze, waarop het nieuwe leden in zich opneemt, en die, krachtens welke het zich als zedelijk ligchaam in stand houdt.

Zonder er ons in te verdiepen, hoe en waar de eerste vereenigingen, broederschappen, of wat dies meer zij, ontstaan zijn, zooveel is zeker, dat zij én van de vroegste tijden af én door alle volkeren heen verspreid zijn geweest en het nog zijn.

Niet minder zeker toont de geschiedenis ons aan, dat zij, overal waar zij bestonden, welke ook hunne eigenaardige vorm en strekking zijn mogt, den grootsten invloed hebben uitgeoefend op het karakter der volkeren, zoowel als op dat der eeuwen.

Welke nu ook die vorm of strekking ware, het beginsel, dat altijd aan dergelijke vereenigingen ten grondslag leide, was: verzameling van de krachten der enkele individuën om, als ééne groote magt tegenover de menigte overstaande, op haar een beslissenden invloed uit te oefenen in het belang van het doel, dat die vereeniging zich voorstelde.

Tot de groote historische voorbeelden rekenen wij, onder anderen, de wijsgeerige scholen, b.v. het Pythagorisch verbond; de mysteriën-diensten der verschillende volkeren, b.v. die van BACCHUS in Arabië, Indië en Griekenland; die van ADONIS in Phoenicië; van ISIS in Egypte; van MITHRA in Persië, van CERES in Eleusis, enz.; verder de daarmede overeenkomende geestelijke orden en sekten der Christenen; het veemgerigt, de inquisitie; in latere tijden de handwerksgilden, de vrijmetselarij, het Carbonarisme, enz. enz.

Was de groote zedelijke magt en heerschappij van dergelijke instellingen over het volk eene aansporing voor velen, om onder hare leden te worden opgenomen, zoo wilden deze wederkeerig een bewijs, dat zij, die opgenomen wenschten te worden, volkomen geschikt waren om aan het groote gemeenschappelijke doel te beantwoorden.

Met dit beginsel kwam dan ook overeen het bestaan van een proeftijd (Pythagorisch verbond, kloosterorden); van leerjaren (gilden der handwerkers); het doorloopen van voorbereidende en lagere graden (mysteriën, vrijmetselarij) enz.

Had eindelijk de sollicitant zich der opname waardig getoond, hetzij dit uit den proeftijd bleek of door het *meesterstuk* (zoo als bij de gilden) moest bekrachtigd worden, dan werd hij op plegtige wijze in de vereeniging opgenomen; en niet zelden, ja bijna altijd, was deze plegtigheid van de meest geheimzinnige en symbolische handelingen vergezeld, opdat reeds terstond het nieuwe lid de meest afdoende overtuiging mogt verkrijgen van de magt en de geheimzinnige werking der broederschap. Aan dit idee nu beantwoordden het afleggen der gelofte, van den eed en de symbolische plegtigheden bij de mysteriën, de vrijmetselaarsorde en bij sommige gilden. (*Les maitres sonneurs* (*de Doedelzakblazers*) van GEORGE SAND geven onder anderen van het laatste eene even karakteristieke, als boeijende voorstelling.)

Wij kunnen alzoo, naar aanleiding van deze vlugtige historische schets, een geschiedkundigen grond begrijpen voor het bestaan van een novitiaat in de studentenmaatschappij; maar onder den vorm, waaronder het zich thans voordoet (en naar het schijnt steeds voorgedaan heeft), vinden wij er geen enkelen zedelijken of redelijken grond voor. Wat is

toch inderdaad het menschelijk hart en verstand onwaardiger, dan iemand, die geheel in onze magt is, met grofheden, schimpwoorden, vaak ligchamelijk geweld, te bejegenen, of hem tot een werktuig te verlagen der grootste dolzinnigheden, die soms zoozeer tegen alle begrippen van welvoegelijkheid, verstand en menschelijkheid indruischen, dat zij zelfs, toevallig bekend rakende, hen, die ze uitdachten, het schaamrood op de kaken jagen.

Wij herinneren ons nog zeer goed, hoe eene dergelijke aardigheid de oorzaak was van de afscheiding der Amsterdamsche studentencorpsen *Issa* en *Modus*, en hoe de openlijke bekenning, die door de enquête werd te voorschijn geroepen, de uitvinders er van, NB. nog al senatoren, tot over de ooren deed blozen over hunne eigene lafheid en onbetamelijkheid.

Wij zijn er van overtuigd, dat ieder weldenkend student het ons gewonnen zal geven, indien wij het novitiaat om de volgende redenen ten hoogste afkeuren.

Ten eerste is het voor den student zelven eene zeer gevaarlijke gelegenheid om zich op eene dubbele wijze bespottelijk te maken: immers 1°. is dit het geval, als hij, door allerlei lafheden en kinderachtige plagerijen, evenzeer een weinig goed hart als een klein verstand verraadt; 2°. wanneer hij, door den novitius een soort van examen af te nemen en hem allerlei vragen te doen, die hij zelf natuurlijkerwijze weet te beantwoorden, eene niet minder belagchelijke verwaandheid en domme ijdelheid ten toon spreid, om 3°. nog niet eens van die gevallen te spreken, die zich helaas bij menigte voordoen, waar eene gewelddadige behandeling of eene alle menschelijk gevoel uitschuddende ruwheid en uittarting, niet alleen voor den novitius de allernadeeligste gevolgen hebben, maar den student zelven evenzeer verachtelijk als strafwaardig maken. *)

In de tweede plaats is het novitiaat voor den novitius eene niet te vergeven of te verontschuldigen tijdroof, juist

(*) Ik zelf herinner mij tijdens mijn eigen novitiaat op het punt te hebben gestaan om een *veteranus* met een vuurpook den schedel te verbrijzelen. Bij tijds bemerkte hij mijne beweging, belette die en liet verschrikt af. Bij mijne tehuiskomst kreeg ik een zenuwtoeval, iets waaraan ik nooit vroeger of later geleden heb.

in dat tijdperk zijner studiën, hetwelk voor hem van het grootste gewigt is. Op het oogenblik, dat hem de nieuwe wetenschappen, waarop hij voortaan zich toe te leggen hebbe, in haren omvang en invloed worden ontvouwd, en hij het, ongeoefend nieuweling als hij is, meer dan noodig heeft om het gehoorde in de academische lessen door eigene oefening en lectuur uit te breiden, op te helderen en in het geheugen te prenten — op dat oogenblik moet hij bij A voor hansworst spelen, bij B zich laten beschimpen, voor C papillotten knippen, of aan D een »ui" vertellen, voorzeker even aangename als betamelijke en leerrijke bezigheden in die kostelijke dagen, waarin men den eersten stap doet op het gebied der wetenschap!

Uit dat oogpunt beschouwd, wordt het »groenloopen" een diefstal aan den aanstaanden makker gepleegd, die dikwijls met geen jaar studie te vergoeden is, en zoodoende eene strafwaardige misdaad.

En bleef de nadeelige uitwerking nog maar bij die vier, vijf of zes weken bepaald; maar neen, zij strekt soms, *dikwijls* zelfs, zich uit over den geheelen studietijd van den student. Wat is natuurlijker, dan dat de novitius, die zes weken lang zijn tijd met beuzelingen heeft doorgebragt en zijne studiën geheel links heeft laten liggen, daaraan gewoon is geraakt en den moed niet meer heeft om door ingespannen studie den verloren tijd in te halen? Wat is natuurlijker, dan dat hij, zoodoende meer en meer ten achteren rakende, uit schaamte de zoo leerzame responsiën verzuimt, en, is de tijd daar, volstrekt onbekwaam is tot het afleggen van het eerste examen? Eenmaal een jaar ten achteren, behoort er groote geestkracht toe om, bij het vooruitsnellen der tijdgenooten, niet den moed te laten zakken; en, wij spreken het in volle overtuiging en met diepen ernst uit: *het* GROENLOOPEN *is vaak de oorzaak, dat een talentvol jongeling voor de wetenschap voor altijd verloren gaat!*

Daarom, Neêrlands Muzenzonen! — voor zoo verre gij nog het novitiaat in stand houdt, wijzen wij u ernstig op hetgeen wij u in deze regelen hebben voorgehouden. Wij dragen het op aan uw goed Hollandsch hart, aan uw gezond verstand, aan uw besef van mannelijke waardigheid, maar vooral aan uw gevoel van eer en eerbied voor den geleer-

den stand, dien gij eenmaal zult vertegenwoordigen — wat goeds steekt er in dat novitiaat, dat niet duizendvoudig door het daarin gelegen kwaad wordt overschaduwd? — en is uwe uitspraak dan, wat God geve, de onze, handelt dan als mannen en niet als kinderen, schaft het af, en bewijst zoodoende eene weldaad aan de maatschappij, eene weldaad aan de hoogleeraren uwer academiën, eene weldaad aan de ouders uwer makkers, maar de grootste weldaad aan die makkers zelve!

Als wij nu, mijneheeren, u alzoo openlijk het verzoek doen om dien lastigen en geenszins aan het doel beantwoordenden proeftijd voor goed af te schaffen, ja er nog een tweede bijvoegen: het oordeel over het »meesterstuk" namelijk aan eene fiksche en harer taak waardige staatscommissie over te laten, en voor die beide formaliteiten eene hartelijke, regt broederlijke en feestelijke opname ter goeder trouw in de plaats te stellen, dan kunnen wij het niet anders dan met den meesten lof goedkeuren, dat gij door eene andere instelling uwer maatschappij, die van den *Senatus Veteranorum*, den eenmaal ingelijfden broeder onder een zekeren zedelijken band brengt en houdt, die slechts de gelukkigste vruchten kan opleveren voor de instandhouding uwer broederschap. Uitgaande van het beginsel, dat gij alle zult billijken, dat de titel van Nederlandsch student een wijdklinkende eeretitel moet zijn, moet ook uwe Senaat eenig en alleen het zich tot pligt stellen de waarheid van dat beginsel in stand te houden. Dit kan niet anders geschieden dan op twee wijzen, en deze zijn: hare deugdelijke zamenstelling en de naauwkeurige omschrijving harer taak. De Senaat, wij hopen dat gij ons dit zult toestaan, moet zijn het eeregerigt van het *corps*.

Wel nu, zeer gemakkelijk kunt gij dat doel bereiken, en daartoe geven wij u den volgenden dubbelen raad.

Kiest in de eerste plaats tot senatoren die onder uwe mede-studenten, die door vlijtige studiën, eenen uitmuntenden aanleg en een zedelijken levenswandel werkelijk uwe natuurlijke hoofden en voorgangers zijn. Te zeer toch laat men zich aan de academiën verleiden, ten einde de vriendschap, bescherming en voordeelen te genieten, die aan den omgang met vermogende en hooggeboren studenten verbonden

zijn, deze te beschouwen als het meest geschikt om bovengemelden post te bekleeden. Hun vermogen toch stelt hen in staat om bij feestelijke gelegenheden den toon aan te geven; hunne voorname geboorte geeft ontzag en aanzien bij de burgerij, en — het dient gezegd — de weinige tijd, dien de zoodanigen gewoonlijk aan de wetenschap besteden, laat hen des te meer tijd over tot het waarnemen hunner verschillende functiën. Een dergelijk standpunt is in de hoogste mate onbillijk voor den werkelijk verdienstelijken makker. Immers, niet alleen is het senatorschap een eerepost — en deze komt alleen aan de verdiensten toe — maar het eischt ook een helder verstand en een regtschapen karakter, en niet zelden gebeurt het dan ook, dat juist die maatschappij, welke uit haren aard volkomen *democratisch* moest zijn, in de hoogste mate *aristocratisch* wordt, door de dwaze keuze van hare vertegenwoordiging.

Meer nog dan door eene geschikte keuze uwer bestuurderen, zult gij tot de eer en den bloei van uw corps bijdragen door de omschrijving der taak, die gij op hunne schouders legt. Deze toch moet in niets anders bestaan dan in *wering* van elk element, dat, op welke wijze ook, schadelijk inwerkt op het zedelijk karakter uwer maatschappij. Dat elk student, die zich bij herhaling aan verregaande dronkenschap, losbandigheid of onzedelijkheid, van welken aard ook, schuldig maakt, door den student zelven worde gebannen uit zijne zamenleving; dat zij, die voor deze ondeugden neiging betoonen of hunne studiën op eene onvergeeflijke wijze veronachtzamen, op hartelijke, welgemeende wijze, maar met ernst, worden gewaarschuwd en teregt gebragt door den beter gezinden makker; kortom, dat de senaat slechts éénen pligt kenne: hen, die den eernaam van student onteeren, uit hunne gemeenschap te ontslaan, na hen alvorens te hebben gewaarschuwd en broederlijk vermaand; hen, die het corps tot eer verstrekken, met achting en broederlijke welmeenendheid te bejegenen. Dat elk student hem daarin behulpzaam zij en zijn voorbeeld volge — dat is onze hartelijke wensch, onze hartelijke raad aan Neêrlands academieburgers!

»Ben ik dan mijn broeders hoeder?" zoudt gij ons kunnen vragen, en wij zouden u daarop duizendwerf antwoorden:

Ja! En niet alleen zouden wij »ja" antwoorden op dit overschoone bijbelwoord. dat zoo treffend waar onzen menschelijken onwil en laauwheid wedergeeft, daar, waar wij geroepen zijn om het goede te doen, wij zouden er ook aan toevoegen: Gij zijt daartoe bij uitstek bevoegd!

Immers, is het niet eene algemeen geldende, menschkundige opmerking, dat wij, hoe weêrspannig ook in het opvolgen der bevelen onzer meerderen, hoe onverschillig in het aannemen der raadgevingen onzer minderen, juist zoo gaarne worden teregtgewezen door onze gelijken, omdat hier, bij de bestaande »*indifferentia ad velle aut nolle*," ons egoïsme ons aanspoort om de goede opmerkingen niet te loor te laten gaan, terwijl in het eerste geval onze persoonlijke zelfstandigheid wordt gekrenkt en onze wilsvrijheid onderdrukt, in het tweede onze eigenliefde wordt aangetast, omdat wij ongaarne ons verpligten aan hen, die wij slechts aan ons willen verpligt zien. Zoo kunnen wij dan daarom in het laatste zonder vernedering gehoorzamen, omdat wij weten ook in dergelijke zaken zonder vernedering gehoorzaamd te zullen worden.

Daarom, gij burgers van Neêrlands academiën! zijt gij bij uitstek geroepen om de hoeders te zijn uwer broeders! Wat geen Collegie van Curatoren of Academische Senaat vermag, wat geen moederlijke raad of vaderlijk bevel kan te weeg brengen, dat kunt gij en gij alleen! Houdt uw *corps* rein en onbevlekt, gelijk eene jonkvrouw hare eer; weert den dronkaard, den luiaard, den lichtmis, den geweldenaar; kweekt broederlijken zin en liefde tot de wetenschap: dan zal de regtschapen burger u zijne achting niet onthouden, en Neêrland fier zijn op den roem zijner hoogescholen!

Hebben wij in deze regelen een paar punten besproken van algemeen belang, nog rest ons er eenige aan toe te voegen, die wij als bijzondere raadgevingen ongaarne achterwege lieten.

De eerste is eene waarschuwing voor een gebrek, waarvan slechts bij uitzondering zeer weinige jongelieden zijn vrij te pleiten, en dat toch meer dan elk ander daar, waar het de overhand verkrijgt, allernadeeligst inwerkt op de vorming van verstand en hart. »Valsche schaamte" heet dat gebrek, mijne vrienden! Ons dunkt, zoo gij eens de hand

in den boezem steekt, zult gij moeten bekennen, dat het ook u een weinig beklijft, niet waar? Wie uwer toch heeft zich wel niet eens geschaamd, dat hij »zoo weinig" kon verdragen, of dat hij niet durfde deze of gene daad te verrigten, waartegen zijn beter weten zich verzette? Wie uwer heeft wel niet eens zeer verkeerd gehandeld, uit vrees van door zijne makkers voor een »kalf" of een »hengst" of een »g.tlikker" en dergelijke fraaijigheden meer, te worden uitgemaakt en bespot? Wel nu, er steekt niet het minste kwaad in, dat gij u zulks in stilte bekent, maar er steekt zeer veel kwaad in, zoo gij dit gebrek niet met hand en tand uitroeit, en al uwe vermogens inspant om een vast karakter te verkrijgen. Hiermede toegerust, zult gij moed erlangen om u door hen, die onbehoorlijk handelen en u daartoe aansporen, vrijelijk te laten uitlagchen; want wel beschouwd is iedere bespotting eene vernedering — niet voor u, maar voor hen zelve.

Wijdt derhalve uwe meeste zorg, na uwe studiën, aan de keuze van uwen omgang. *„Waar ge mede verkeert, wordt gij meê geëerd,"* en *„voorbeelden wekken, leeringen trekken,"* zoo wel ten goede als ten kwade.

Wien gij na deze opmerking tot uwen makker kiest, zij u overgelaten; het zou eene lakenswaardige geringachting zijn van uw gezond verstand, hier nog de eigenschappen op te noemen, die wij in hem zouden willen zien vereenigd.

Schuwt evenzeer achterhoudendheid in u zelven en in anderen, als dat gij u tevens wacht om het hart op de tong rond te dragen. Niets is den man onwaardiger dan niet open en rond, waar het past, voor zijne meening uit te komen, of zich niet te toonen zoo als hij is; waar onze handelingen het daglicht niet mogen zien, of onze woorden niet door een eerlijk man mogen worden gehoord, daar kweeken wij ondeugd; mijdt derhalve dezulken uw leven lang, maar vooral maakt er u zelve niet aan schuldig. Van den anderen kant toont het evenzeer een zwak karakter en eene onmannelijke handelwijze, iedereen zijn vertrouwen te schenken, of te spreken, waar gij ongeroepen het woord voert.

Wij weten het, in dien tijd, waarin het ontwaakte leven overstelpt wordt door een talloos heir van verschillende aandoeningen, heeft het hart behoefte om zich uit te storten,

en waar dat harte spreekt in een levendig en natuurlijk gemoed, daar barst het uit in lavastroomen van hartstogtelijk gevoel. Maar weest voorzigtig gij, die hieraan zonder schroom toegeeft; later zult gij het leeren, en later zal zij u menigen traan kosten, die gemoedelijke, onbewaakte vertrouwelijkheid. De wereld is beter wijsgeer dan gij; zij drijft heimelijk den spot met uw ongekunsteld enthusiasme; zij is blasé van uw jeugdig pathos; zij vraagt niet naar *gedachten*, die *creëren*, zij vraagt naar *handelingen*, die *produceren*; zij vraagt niet: hoe *moet* men leven, zij vraagt: hoe *kan* men leven. Wel nu, o jongeling, gaat in de wereld, ziet hare werken en wordt wijs!.... Wilt gij vertrouwen schenken? Zoekt, als wijlen DIOGENES, met eene dikke, lange kaars, (want zij zal wel lang moeten branden) één enkelen vriend; hebt ge dien gevonden, dan hebt ge niet te vergeefs geleefd!

Voor twee soorten van lieden moet gij slechts den hoed afnemen: voor een eerlijk man en voor iemand, die kennis aan zedigheid paart. Wij staan er u borg voor, dat de slijtaadje van uw hoofddeksel geringer zal zijn, dan indien gij het gewone gebruik volgt. Later, als gij eenmaal geneesheer zijt, zult gij het meer dan eenig ander bespeuren, dat eerlijke lieden en zedige geleerden nog grooter zeldzaamheden zijn, dan de Hippopotamussen van *Natura Artis Magistra.*

Beklaagt u nooit, dat de fortuin u te weinig tijdelijke middelen heeft geschonken. Gelooft ons, het is beter als student te weinig dan te veel geld te hebben, en menigeen, die in het laatste geval verkeert, het zij hij het heeft of het krijgen zal, is als geleerde, vaak ook als mensch, verloren. Geen beter spoorslag tot werken dan het besef, van zijn werk te moeten eten; maar ook geen koninklijker genot dan de zelfvoldoening, de schepper te zijn geweest van zijn eigen geluk. Niet dat wij het bezit van tijdelijke middelen gering schatten, integendeel; wij achten het voor den mensch, maar vooral voor den wetenschappelijken mensch, een groot geluk daarover rijkelijk te kunnen beschikken; wij willen slechts dat zij niet te vroegtijdig in handen komen van hen, die, uit onbedrevenheid, er een slecht gebruik van zouden maken; wij wenschen dat zij niet, als eene alle energie

verlammende kracht, hart en hoofd bedwelmen van hen, wien ze als eene zekere toekomst toelagchen. Voorwaar, even onverstandig als het van de ouders is om hunne kinderen, door overdreven vrees of kwalijk berekende zuinigheid, de middelen tot aangename, nuttige en voegzame verpoozing en uitspanning te onthouden, even onverstandig is het om hen vrij over hun vermogen te laten beschikken, of den stelregel reeds vroeg hun in te prenten, dat zij niet behoeven te werken, omdat zij rijk zijn. Dit laatste toch is eene roekelooze misdaad, en zulke ouders verdienen evenzeer ieders *verachting*, als hunne kinderen aanspraak kunnen maken op ons diep *medelijden*.

Buigt derhalve nimmer de knie voor den Mammon, mijne vrienden! want zoo dikwijls gij dat doen zult, zoovele malen hebt gij uwe vrijheid verkocht en uwe persoonlijke zelfstandigheid verloochend. Wel zult gij menigmaal in verzoeking geraken; menigmaal zal de vermogende man u zijn overwigt trachten te doen gevoelen: maar dan — houdt goeden moed, bewaart uwe vrijheid als het kostelijkste goed, dan zult gij hem eerst doen beseffen hoe arm hij is tegenover uwen rijkdom.

Zoodanig toegerust, vertrouwen wij dat gij niet alleen de wereld gelukkig intreedt, maar ook verder uwen weg eervol zult afleggen. Nogmaals, wij herhalen het u met nadruk: vliedt valsche schaamte en ijdelen praal, weest openhartig in uw spreken, loyaal in uw handelen, maar vermijdt ligtzinnige praat en overdrevene vertrouwelijkheid. Weest onwrikbaar, waar geld of rang u van het regte pad zouden doen afdwalen, en streeft er nimmer naar met ongeoorloofde middelen. Weest beleefd en voorkomend jegens uwen naasten; weest zedig in uwe kennis, bescheiden in uw oordeel, en bovenal hebt eerbied, den meesten eerbied, voor een eerlijken naam en een bescheiden talent. Kiest de personen, waarmede gij omgaat, met de grootste omzigtigheid, en laat uw streven daarheen gerigt zijn om onder hen één waarachtig vriend te veroveren. Zoekt steeds uw genoegen in beschaafd gezelschap, en tracht naar het verkeer met welopgevoede vrouwen; want is de man een diamant, de vrouw is het diamantpoeder, waarmede hij moet geslepen worden; zonder haar zijn wij ruwe steenen! Maar is dat poeder niet fijn

en welgeslibt, is het slechts het gruis van ligtzinnige schoonen of wulpsche deernen, — o! blijft dan liever een ruwe steen, dan dat gij een met krassen en bersten verontreinigde brillant werd, dien de kenner als nietswaardig zou verwerpen!

IJvert en streeft naar kennis. Hebt gij kennis, gij hebt magt; en onthoudt het uw leven lang: de ware magt is strengheid voor zich zelven, toegevendheid jegens anderen, in alles matigheid en met alles tevredenheid!

En daarmede, mijne vrienden, heil! Geniet de vreugde van het studentenleven; men is maar eenmaal student en het leven is kort. *Edite, bibite, collegiales!* en smaakt met lange teugen dat onschatbaar genot, in het bezit van jeugdige kracht, een jaartje te teren »uit den korf zonder zorg", maar laat nimmer het genoegen aan de eerste plaats, en beseft het steeds, dat het dan eerst een waar genoegen is, waar wij het zonder blozen kunnen herdenken

---

HOOFDSTUK XII.

DE STUDENT TEGENOVER DE WETENSCHAP.

Wanneer wij het ware doel van het studietijdperk eenigzins nader in oogenschouw nemen, dan wordt het van het uiterste belang de juiste verhouding te kennen en aan te wijzen, waarin de student behoort te staan tegenover de wetenschap zelve. Wij gaan ook hier weder van ons empirisch standpunt uit, en vragen: Welke is in den regel deze verhouding? En het antwoord zal voor verreweg de meeste gevallen zijn: Zij is eene volkomen onmethodische en willekeurige. Helderen wij dit wat nader op

Op het oogenblik, dat de student in de geneeskunde zijne studiën op natuur- en later op geneeskundig terrein aanvangt, is hij, behoudens eenige weinige uitzonderingen en eene mogelijke, zeer oppervlakkige kennis, een volslagen nieuweling in de verschillende vakken van wetenschap, die hij nu gelijktijdig gaat beoefenen. Hij treedt de collegiekamer binnen, en van nu af hoort hij, hetzij door vrije,

mondelinge voordragt of wel door middel van dictaten, een collegie geven over kruidkunde, scheikunde, enz. enz. De hoogleeraar wijst hem een paar boeken aan ter beoefening en nalezing van het gehoorde, en de van tijd tot tijd te houden responsiën zullen dan verder den meester in staat stellen om de verkregene kennis van den leerling te beoordeelen. Is de tijd van het examen daar, dan worden de goede antwoorden op de eventueel gedane vragen met de slechte vergeleken, en, naarmate men voor de uitkomst een + of — moet plaatsen, wordt de examinandus toegelaten of afgewezen.

Op de waarheid dezer voorstelling laat zich niets afdingen. Maar wat ligt er in haar opgesloten? Dit: dat de verhouding van den student tegenover de wetenschap eene absoluut willekeurige is. Hij is volkomen vrij zijne collegiën goed of slecht te volgen; op de responsiën te verschijnen of niet; privatim veel te werken of te luijeren; aan één vak al zijnen tijd te besteden ten koste der andere, of alle evenzeer te verwaarloozen — kortom, te doen, wat hem lust, mits hij maar te eeniger tijd zijne »testimonia" meester worde en, krachtens een geforceerden arbeid van eenige weken, slechts zooveel wetten, feiten, regels, bewijzen, planten, reactiën en formulen kent, dat het goede, hetwelk uit zijne met rijp en groen opgepropte voorraadkamer te voorschijn komt, ten minste het slechte evenaart of een weinig overtreft.

Dat, ten gevolge dier willekeurige verhouding de meeste studenten volstrekt niet wetenschappelijk gevormd worden en aan het einde hunner studieloopbaan slechts in het bezit zijn eener min of meer rijke collectie der meest gangbare en gebruikelijke brokstukken uit allerlei takken van kennis, waaraan het idee van een geheel volkomen ontbreekt, is even verklaarbaar, als, helaas, praktisch aan te toonen.

De schuld hiervan ligt voorzeker in het wezen der zaak: aan de magt, die het onderwijs regelt en bewaakt, en deze vrijheid van handelen ruimen teugel viert; maar niet minder aan de hoogleeraren, die hieraan bijna volkomen konden te gemoet komen, door 1°. zich niet slechts met het onderwijs zelf, maar zich ook wat meer met de leerlingen bezig te houden; door 2°. hun onderwijs niet tot een »dor debi-

teren" te verlagen van wetenschappelijke waarheden, die het eerste het beste handboek ons aan de hand geeft, en dus 3°. zich er meer op toe te leggen, om zoowel de *genegenheid* hunner leerlingen te winnen, als hun waarachtig van nut te zijn, door hen wetenschappelijk te leeren denken, te leeren handelen en zich eene wetenschappelijke methode eigen te maken. Natuurlijk bestaan er uitzonderingen, waar, bij de volslagen onwil en ongeschiktheid van den student, iedere poging tot opwekking van zijnen studie-ijver doen verloren gaan.

Is het dus statistisch te bewijzen, dat de willekeur van den student, ten opzigte de waarneming zijner studiepligten, in den regel naar de negative pool overhelt, zoo beschouwen wij de oorzaak dezer negative rigting als zamengesteld uit twee factoren: vooreerst onvoldoende voorbereiding, vaak gepaard met ongeschikten aanleg, ten tweede een gevoel van vreemdheid op het terrein, van afhankelijkheid en onbeholpenheid in het behandelen der wetenschap, juist ten gevolge dier bovengemelde vrijheid, die hem óf overal in den steek laat, óf hem verlaagt tot den trouwen — laten wij het maar met een trivialen en juisten term bestempelen — collegiehengst, die precies alles weet wat »professor" gezegd heeft, maar ook geene jota meer.

De eerste factor is op geene andere wijze te elimineren dan door de ouders der respective »individua" behoorlijk te verwittigen, dat zij het best zullen handelen met hunne zoons hoe eer hoe liever terug te halen, en, in geval zij rijk zijn, »*renten*IER", bij gebrek aan middelen, »*kruiden*IER" of een anderen ».....IER" te laten worden, daar de wetenschap met »IEREN" weinig gediend is.

Wat den tweeden factor aanbelangt, deze hangt, gelijk gezegd is, grootendeels af van den leeraar zelven en zijne praktische geschiktheid voor zijne taak.

In afwachting dat wij dat punt ter gelegener plaatse nog eens behandelen, willen wij in de volgende regelen eenigzins in dat gemis van methode den student in de Geneeskunde te gemoet komen.

Het zij dan ten eerste gezegd, wat wij verstaan onder een »student in de geneeskunde" op het oogenblik, dat hij zijne studiën aanvangt.

De zoodanige moet zijn, een jongeling van om en bij de twintig jaren, in het bezit van een behoorlijk ontwikkeld en door allerlei oefeningen gehard ligchaam, eener in alle deelen goede gezondheid en eenen zoo mogelijk voortreffelijken, verstandelijken aanleg. Beschaafd van manieren, goedhartig en eenvoudig van gemoed, standvastig en gematigd van karakter, moet de heerschende trek van geheel zijn wezen eene grenzenlooze, alles opofferende liefde zijn voor de wetenschap, waaraan hij zijn leven gewijd heeft. Moet een nimmer verdoovend streven naar kennis aan de eene zijde hem voortdurend aansporen, om, zelfs het onbeduidenste feit, het nietigste voorwerp, met belangstelling waar te nemen en te onderzoeken, van de andere zijde moet bedaard overleg, geduld en eene nooit uit het oog te verliezen regelmaat en orde hem in alles, wat hij doet, ter zijde staan, opdat hij zich wachte, waar hij later praktisch optreedt, voor die oppervlakkige veelweterij, die schijngeleerdheid en wispelturigheid, die wel is waar geschikt zijn om vertooning te maken, maar nimmer het verstand bevredigen, en vaak ons ontmoedigen, als wij later eerst bespeuren, dat nog alles te verrigten is, waar wij meenden alles reeds gedaan te hebben.

Is de stand van arts die hoogst moeijelijke betrekking in het leven, welke van alle anderen het meest in alle vakken van kennis, in alle maatschappelijke toestanden, in alle personen ingrijpt, dan verlangen wij, als het maar eenigzins zijn kan, in den aanstaanden geneesheer die hooge mate van ernst, van zelfbeheersching en van menschkundige takt, die zoo onafscheidelijk met zijn later bestaan verbonden behooren te zijn, en tevens dien encyclopaedischen geest, welke hem leert niet alleen een verband, een onverbreekbaar en onafscheidelijk verband te zien tusschen al het menschelijk weten, maar welke hem ook in staat stelt, te allen tijde de licht- en liefdewekkende gedachte klaar voor oogen te hebben van dat cosmische ontwikkelingsleven, hetwelk op stof en geest, op wetenschap en wereld-geschiedenis, op mier en zonnestelsel den stempel drukt der Godheid.

Wat den voorraad van kennis betreft, waarmede wij den »medicinae studiosus" zijne eigenlijke studiën willen laten aanvangen, deze moet (en ook hierop komen wij uit-

voeriger terug) naar onze meening in het volgende bestaan.

a. kennis der Hollandsche taal (stijlleer er onder begrepen), zoodat hij zich in haar, zonder taal- en stijlfouten, schriftelijk en mondeling kan uitdrukken.
b. kennis der Fransche, Hoogduitsche, Engelsche en Latijnsche talen, in die mate, dat hij gesprekken en geschriften in deze talen behoorlijk en gemakkelijk kan verstaan, en ten minste eerstgenoemde kan spreken.
c. kennis der Grieksche taal, welke zich tot zooverre uitstrekt, dat hij Grieksch proza met behulp van een woordenboek behoorlijk wete over te zetten.
d. Wiskunde, te weten Geometrie tot en met de Goniometrie, Algebra tot aan de hoogere magtsvergelijking en de gewone Rekenkunde.
e. Aardrijkskunde: α als staatkundige aardrijksbeschrijving, zoowel van vroegeren als lateren tijd; β vooral als natuurkundige aardrijksbeschrijving, met inachtneming van de beginselen der Astronomie, Geologie en Meteorologie.
f. Historische wetenschappen, als: α Wereldgeschiedenis, voor zooverre zij zich bepaalt tot de groote historische tijdvakken bij de voornaamste volkeren, met bijzondere uitbreiding voor de geschiedenis des vaderlands; β Wijsbegeerte der geschiedenis of Geschiedenis der beschaving.
g. Nederduitsche, Fransche, Hoogduitsche, Engelsche, Latijnsche en Grieksche Letterkunde.
h. Beginselen der Psychologie en Logica.
i. Geschiedenis der Wijsbegeerte.

Met dezen aanleg en deze kundigheden toegerust, mogen wij verwachten, dat hij, die zich wijden wil aan de ontegenzeggelijk moeijelijkste en gewigtigste betrekking des levens, geschikt en rijp is, om met gunstig gevolg, zoowel voor zich als voor zijne medemenschen, den tempel van Aesculaap binnen te treden.

Wel nu, wij staan op den drempel, en willen den binnentredenden thans het een en ander mededeelen, dat hem welligt daar binnen niet geheel onpas zal zijn.

In de eerste plaats komt het er op aan, een goed en helder begrip te hebben van de wetenschap in het algemeen en van de natuurkundige wetenschappen in het bijzonder.

Bepalen wij ons dan ten eerste tot het begrip van de wetenschap, en maken wij daartoe gebruik van eene zeer bevattelijke vergelijking. Verbeeldt u eens, waarde lezer, eene monsterlegkaart. Die legkaart nu bestaat uit millioenen en nogmaals millioenen stukjes, niet alleen van de meest verschillende en meest bizarre gedaanten, maar bovendien van de meest uiteenloopende zelfstandigheden. Wel nu, deze legkaart, die slechts één Eenige in staat is oogenblikkelijk in elkander te zetten, vormt, zoo zij gereed is, één ontzagwekkend, goddelijk, harmonisch geheel: zij is de absolute waarheid, het absolute Weten!

De millioenen stukjes vormen te zamen het oneindige geschapene, en het is de opgave van het menschelijk geslacht, ze zoolang op en naast elkander te passen, tot dat het eenmaal er toe zal gekomen zijn, die reusachtige legkaart te hebben in elkander gezet en de waarheid te hebben gevonden. Waar en wanneer het wezen der menschheid dit geheim zal ontsluijeren en God zal zien van aangezigt tot aangezigt, geen sterveling weet het en geen sterveling zal het weten. Maar dat het zal geschieden, dat is zeker en waar, en de waarborg dier zekerheid ligt in het empirische feit van ons bestaan, zoowel van dat aardsche, dat door vijftig eeuwen heen aan den reuzenarbeid werkt om dat goddelijk mozaïk te voltooijen, als van dat buiten-aardsche, hetwelk dat werk eens zal tot stand brengen.

Wel nu, dat passen en voegen en beproeven hoe het eene stukje aan het andere sluit, dat is de wetenschap; haar doel is de kennis der waarheid, haar weg de empirie. Wel is waar, sommige der menschenkinderen hadden in hunne wijsheid geheele reeksen van stukjes, die zij, op de kleur en de gedaante af, theoretisch bij elkander voegden, beproefd in elkander te zetten, ja, in hunne verbeelding op die wijze de geheele legkaart in gereedheid gebragt, maar helaas! toen andere het werkelijk *deden*, wat zij hadden *gedacht*, toen zag men maar al te zeer in, hoe die theoretische combinatiën in de praktijk volslagen schipbreuk leden. Intusschen kon het niet missen, of, wat er ook te doen mogt

overblijven, hier en daar had men in den loop der tijden tamelijk groote gedeelten bijeengevoegd, die in alle deelen bleken bij elkander te behooren, en ook kwam men er werkelijk toe om nu en dan regels te ontdekken, volgens welke men met zekerheid begon vooruit te bepalen, wat tot dit en wat tot dat vakje van het kolossaal geheel gebragt moest worden. Deze afgewerkte gedeelten nu zijn de positive resultaten van het menschelijk weten; deze regels, de onveranderlijke wetten der eeuwige natuur!

Is men in deze voorstelling geheel ingedrongen, dan blijkt daaruit ten duidelijkste, dat de wetenschap is een streven naar het ware, en dus niet is een *zijn*, maar een *worden*. Is zij een *worden*, dan is ook hare gedaante in ieder oogenblik des tijds eene andere, en, daar zij tevens is eene *gelijdelijk worden*, zoo staat ook iedere verandering in een naauw verband met een voorafgaanden toestand. En deze gevolgtrekking is het juist, welke wij als de meest praktische den student voor oogen wilden houden. Het is namelijk onmogelijk de wetenschap (en dus ook eenig deel van haar) met vrucht te beoefenen, zonder zoowel kennis te dragen van haren omvang en het verband harer deelen, als van de verschillende veranderingen, die zij heeft ondergaan, met één woord: *een juist begrip der wetenschap eischt, behalve hare* ENCYCLOPAEDISCHE, *ook eene* HISTORISCHE *beoefening.*

Passen wij dit toe op de studiën des geneesheers, dan zien wij, dat, juist bij deze, beide gezigtspunten van de uitgebreidste toepassing zijn; want de menigvuldige takken van taalkennis, natuurstudie en geneeskundig weten, gevoegd aan de niet minder noodzakelijke voorbereiding op ethisch en anthropologisch terrein, vereischen evenzeer een alles omvattenden geest, als, de bij uitstek op stelsels en theoriën gebouwde geneeskunde, eene historische opleiding.

Dat de getrouwe opvolging dezer aanwijzingen voorzeker slechts aan een meer dan gewoon ontwikkeld verstand is gegeven, is eene onomstootbare waarheid; maar juist daarin ligt dan ook die andere waarheid opgesloten, dat niemand geneesheer behoorde te worden, zonder er waarachtig voor geschikt te zijn. De geneeskundige stand is niet ten onregte in discrediet bij het groote publiek; niet zonder reden zijn de geneesheeren zelve niet bij magte om hunne waar-

digheid naar behooren bij de menigte op te houden. Zoolang toch onder de medici die ontelbare hoop medicasters gevonden wordt en door de wet wordt beschermd, welke, met het uitzigt op eenig geldelijk gewin, de wetenschap als routiniers exploiteren en zich allerlei laagheden en vernederingen van de zijde van het publiek getroosten, om toch maar »geen patient" te verliezen, zoolang heeft de maatschappij het regt in den geneesheer slechts den gepromoveerden makelaar te zien, die zijne waar daar het liefst ter markt brengt, waar hij er het meest aan verdient.

Hebben wij tot dusverre over *de* wetenschap gesproken, zoo moeten wij in het oog houden, dat zij voor den aanstaanden geneesheer, hoofdzakelijk (doch geenzins uitsluitend) tot de kennis der natuur, en meer in 't bijzonder van den gezonden en zieken mensch, zich bepaalt. En hier is het onze pligt eene derde algemeene aanwijzing tot hare juiste beoefening te geven. In de natuurwetenschappen, meer dan in eenige andere, is namelijk die *methode* noodig en alleen geoorloofd, welke, sedert de restauratie der wijsbegeerte door Baco van Verulam, de inductive, ook wel de empirische is genoemd geworden. Deze bestaat hierin, dat men uitgaat van *feiten*, hetzij deze in den loop der dingen zich opdoen en dan met den naam van *waarnemingen* (*observationes*) worden bestempeld, of kunstmatig, langs bepaalde wegen, door bepaalde middelen, worden verwekt, als wanneer zij *proefnemingen* (*experimenta*) worden geheeten. Deze feiten nu worden met elkander vergeleken, gelijksoortige met gelijksoortige vereenigd, en zoodoende, uit het enkele tot het algemeene opklimmende, de waarheid opgespoord. En hiermede is de derde stelregel gegeven, namelijk deze: dat men zich nimmer late verleiden om op natuurwetenschappelijk (en nog oneindig minder op geneeskundig) gebied, uit vooraf opgevatte meeningen of vooraf aangenomen stellingen de feiten te verklaren, maar overal en ten allen tijde de EMPIRISCHE, inductive methode te huldigen, als den eenigen weg tot de waarheid!

Onze beschouwing der wetenschap heeft ons alzoo geleid tot vaststelling dezer drie regels: Zij moet door den aanstaanden geneesheer beoefend worden: 1°. encyclopaedisch, 2°. historisch, 3°. empirisch. Houden wij ons aan deze

resultaten in de eerste plaats, en wenden wij ons thans tot eene bijzondere beschouwing der natuurwetenschappen, en wel vooral tot die, welke de zoogenaamde propaedeutische uitmaken en den met succes geëxamineerden regt geven op den titel van *Candidatus matheseos et philosophiae naturalis*, (*medicinae causa*).

Iedereen weet dat daaronder worden verstaan: 1°. Mathesis, 2°. Physica, 3°. Chemie, 4°. Botanie. *)

Er is geene gebrekkiger en meer onwetenschappelijke studieverdeeling dan deze, zoowel praktisch voor den student als theoretisch ten opzigte de logische indeeling der natuurwetenschap zelve.

Wij zullen het gezegde met bewijzen staven.

Wij zeggen, ze is praktisch onbruikbaar voor den student.

Ze is dat om de volgende redenen.

Vooreerst vormen de vier bovengemelde vakken volstrekt niet de wetenschap der natuur; want zij bevatten te veel en te weinig, en het is van het uiterste belang dat de student ten eerste wete, welke de omvang is der natuurwetenschap; weet hij dat niet, dan, wij herhalen het nogmaals, leert hij slechts de wetenschap fragmentarisch, en, waar inzigt in het geheel ontbreekt, ontbreekt naar onze zienswijze het idee van wetenschappelijke vorming.

Ten tweede: op de hoogescholen in Nederland kent men voor den student in de geneeskunde twee trappen van wetenschappelijk onderwijs: 1°. natuurkundige kennis; 2°. geneeskundige kennis. De tweede trap vervalt in twee onderdeelen: a. voorbereidende; b. eigenlijke geneeskundige vakken. Deze indeeling is even zoo, ofschoon wezenlijk praktisch, bij de wet zeer onlogisch vastgesteld, en dus onpraktisch.

Ten derde: er worden door gemelde verdeeling van het academisch onderwijs, zoo als dit bij de wet is geregeld, vakken geïgnoreerd voor den aanstaanden medicus, die hem niet mogen onbekend blijven.

Wij zeggen vervolgens, dat de opsomming van gemelde propaedeutische vakken theoretisch zeer onlogisch is, omdat

*) Vergelijk de wet van 2 Aug. 1815. Hoofdst. III, titel II, art. 93.

zoowel de bij de wet vastgestelde indeeling der natuur- en geneeskundige wetenschap, als die, welke *in de geleerde wereld zelve* gangbaar is, op volstrekt willekeurige en ongelijksoortige grondslagen berust, in stede van op *één* enkelen rationeelen grondslag gevestigd te zijn.

Wij zullen elk dezer punten afzonderlijk ontwikkelen.

Ad primum.

Wij zeiden: de vier gemelde, zoogenaamde propaedeutische wetenschappen geven den student een verkeerd begrip van natuurkennis, en bevatten als zoodanig te veel en te weinig.

Dit te veel bestaat hierin, dat de Mathesis niet behoort tot de Natuurwetenschap; getallen, cirkels, driehoeken, algebraïsche vergelijkingen — nergens worden zij in de natuur aangetroffen. Het zijn afgetrokken begrippen, die niet aan stoffelijke, maar aan ideale grootheden toekomen: ergo behooren ze niet tot de voorwerpen der natuur, en ook niet tot natuurkundige wetenschap.

Mathesis is niets anders dan eene toegepaste logica, eene bijzondere verstandswetenschap. Door de abstractie van al het zinnelijke onzer aanschouwing, komt het verstand tot de abstracte begrippen van *tijd* en *ruimte.* Deze twee begrippen zijn twee noodzakelijke aprioristische gegevens, zonder welke het verstand niet in staat is zich eenige gewaarwording te denken. Immers, iedere *gewaarwording* heeft noodwendig in den *tijd* plaats; en wordt deze gewaarwording bovendien *aanschouwing*, zoo heeft zij ook tevens plaats in de *ruimte.*

Nu hebben tijd en ruimte deze eigenschap gemeen, dat zij beide *uitgebreidheid* bezitten: de eerste in *protensiven* (opeenvolgenden), de andere in *extensiven* zin. Deze gemeenschappelijke eigenschap noemt men *hoeveelheid* (*quantiteit*), waarvan, als algemeen verstandsschema, het begrip *getal* wordt geabstraheerd als synthetische eenheid van het veelvoud eeniger gelijksoortige gewaarwording. Wanneer wij nu in de gewaarwording onzer aanschouwingen eene *tijdreeks* voortbrengen door, van de eerste tijds-eenheid dier gewaarwording, op eene volgende, eene derde, eene vierde over te gaan, zoo heet dit *tellen.* Evenzoo is *meten* het vergelijken onzer aanschouwing met eene conventioneele, abstracte eenheid van ruimte.

Wiskunde is dus niets anders dan het vergelijken van gegevene grootheden met gegevene eenheden van tijd en ruimte. Nu weten wij zeer goed, dat feitelijk reeds in de benaming »wis- en natuurkunde" beide vakken zijn afgescheiden, maar men moet hier in het oog houden, dat zij in de propaedeutische studiën worden geamalgameerd, en dat deze vereeniging van wetenschappen, die tot streng van elkander gescheidene kategoriën behooren, in een zelfde tijdsdeel van wetenschappelijke voorbereiding, vooreerst iets inconsequents heeft, en in de tweede plaats wel eens aanleiding kon geven, dat de student het groote onderscheid tusschen mathesis en natuurstudie niet zoo helder begreep.

Dit is te meer mogelijk, daar de eigenlijke natuurwetenschappen, zoo als men ze gewoonlijk aanneemt, zelve deze ineensmelting toelaten: b.v. de astronomie leert ons evenzeer, dat de planeet Jupiter twee dampkringen heeft, als dat haar afstand van de zon 180,865,000 mijlen bedraagt. Het eerste feit nu is van zuiver physischen aard, en wordt afgeleid uit de wetten der straalbreking; het tweede is de uitkomst eener zuiver mathematische berekening.

Is mathesis dus aan de eene zijde te veel en niet op hare plaats, van den anderen kant ontbreekt er nog veel meer; want wij houden astronomie, geologie, mineralogie, zoölogie, anatomie, physiologie, normale histologie, enz., alle voor natuurwetenschappen, en met geen van deze alle heeft hij, die zich bekwaamt tot het verkrijgen van den titel *philosophiae naturalis candidatus* (med. caus.) te maken.

Nu spreekt het als van zelf, dat de student aan alles, wat de examinator niet vraagt, (in den regel) zich nog veel minder laat gelegen leggen, en hij dus hier volkomen wordt vrijgelaten, bij de werkelijke voorbereiding tot de natuurwetenschap, om gemelde vakken niet alleen niet te beoefenen, maar zelfs wordt uitgenoodigd om deze hoogst wigtige deelen der natuurkennis niet als zoodanig, maar als onderdeelen der geneeskunde op te vatten.

Blijven wij alzoo stilstaan bij het propaedeutisch examen, dan komen wij tot deze conclusie: de *candidandus philosophiae naturalis* (med. causa) heeft slechts *een stuk* natuurkennis noodig te weten; of hij het overige *niet* weet, of dat hij zelfs *geen begrip heeft van een geheel van natuurwetenschap*, dat

komt er volstrekt niet op aan. Best. Nu gaat hij over tot de eigenlijke geneeskundige studie; immers, hij wordt nu *medicinae* candidandus?

Maar waarmede begint nu die medische studie, die *geneeskunde*? Met ontleedkunde van dieren en menschen, met natuurkunde van dieren en menschen, met weefselleer van dieren en menschen; waarbij wij deze opmerking voegen, dat voor het vak der vergelijkende anatomie (met inbegrip van anthropologie en ethnographie toch zeker) slechts een *testimonium* gevraagd wordt, dat de lessen daarover *gehouden* zijn (cf. bovengemelde wet: titel II, art. 88.), alsof dit eigenlijk maar zoo'n vakje ware, waar men wel buiten kon.

Wij concluderen derhalve dit:

1°. Volgens de vigerende wet, heeft de candidatus matheseos et philosophiae naturalis (med. causa) *het regt* om *niets* te weten van Geologie, Mineralogie, Anatome comparata et hominis, Physiologia comparata et hominis, waardoor hij noodwendig niet alleen een volledig overzigt mist der natuurwetenschap zelve, maar zelfs geen idee *kan* hebben, noch van haren inhoud, noch van hare methodische beoefening.

2°. De wet neemt zuivere natuurwetenschappen, wier kennis met het *genezen* niets heeft uitstaan (anatomie en physiologie), op onder de *geneeskundige* wetenschappen.

3°. De wet eischt geen voldoende waarborgen, dat de student eene elementaire, doch voldoende kennis bezit der zoogenaamde natuurlijke historie en der vergelijkende ontleedkunde, zoodat

4°. De studieverdeeling is volgens de wet, gelijk zij bij het propaedeutisch en candidaats-examen is vastgesteld, volkomen *onpraktisch* en dus *onbruikbaar*.

Wij gaan thans over tot het tweede gedeelte van ons betoog, en zullen nu aantoonen dat *de vaststelling der verschillende natuurwetenschappen, zoo als de wet haar sanctionneert en de geleerde wereld haar in den regel huldigt*, *is eene volkomen* ONLOGISCHE.

De mathesis nu daargelaten, wat noemt men in den regel natuurkundige wetenschappen? Men rekent daartoe vooreerst Physica. Wat is Physica? Vragen wij het eens aan MÜLLER (*Lehrbuch der Physik, Einleitung*). » Die Physik ist der

jenige Theil der Naturlehre, welcher es mit den Gesetzen solcher Erscheinungen zu thun hat, die nicht auf einer Veränderung der Bestandtheile der Körper beruhen." Alzoo Physica is kennis der wetten van die veranderingen der ligchamen, die niet op hunne inwendige (i.e. chemische zamenstelling) berusten.

Maar eilieve wat is dan Physiologie? Het zelfde. Men spreekt van Mineralogie Botanie en Zoölogie, maar wat is dan Natuurlijke Historie? Is zij het zelfde? Neen. Is zij geheel iets anders? Neen. Wat is zij dan? Natuurlijke Historie is eene gedeeltelijke Mineralogie, Botanie en Zoölogie, en wederom een deel dezer drie vakken te zamen is Natuurlijke Historie.

Maar wat beteekent dat woord Historie? Geschiedenis. Is het dan een verhaal van feiten, die in de natuur hebben plaats gegrepen, in verband van oorzaak en gevolg medegedeeld? Volstrekt niet; het beteekent eene beschrijving van natuurvoortbrengselen, benevens hunne rangschikking.

Wat is Anatomie? Ontleedkunde. Wat is dat? Dat is in den regel kennis van de vormbestanddeelen des menschelijken ligchaams, maar het is ook kennis van die der dieren en planten. En wij hebben reeds Botanie en Zoölogie?.....

[N.B. Art. 33 der meergenoemde wet eischt de kennis der KRUIDKUNDE, als voorbereiding voor het propaedeutisch examen, en Art. 77 3°, het bewijs, dat men de lessen over NATUURLIJKE GESCHIEDENIS en ANATOME COMPARATA *gehouden* hebbe, als voorbereidende *geneeskundige* wetenschappen voor het candidaats-examen.

Wij maken den geleerde, die deze artikelen heeft opgesteld, een compliment over zijne voortreffelijke logica.]

Wij gelooven, dat wij dergelijke vragen en antwoorden niet behoeven voort te zetten, om een denkbeeld te geven van het deels afzonderlijk bestaan, deels in elkander grijpen der *zoogenaamde* natuurwetenschappen. Dat zulk een verwarde toestand niet zeer geschikt is om een logisch geordend overzigt te erlangen over onze natuurkennis, is blijkbaar. De fout zit dan ook in den valschen grondslag, dien men gekozen heeft tot dergelijke indeeling; want, terwijl Delfstofkunde, Kruidkunde en Dierkunde namen zijn, die

op een onderscheid van den bijzonderen verschijningsvorm der stof en dus op aposterioristische (concreete) aanschouwing berusten, vinden de namen Scheikunde, Natuurkunde en Ontleedkunde hunnen oorsprong in verstandsbegrippen, die aan de aprioristische (abstracte) aanschouwing zijn ontleend, en hieruit blijkt dus ook theoretisch, dat eene verdeeling der natuurwetenschap in vakken, die deels een bijzonderen, deels een algemeenen grondslag hebben, natuurlijkerwijze onlogisch moet zijn.

Om in dit bestaand gebrek te voorzien, slaan wij een schema van indeeling voor der geheele natuurwetenschap, hetwelk wij onderstellen, dat beter aan het doel beantwoordt, en dat wij derhalve hier ter plaatse noodig achten te ontwikkelen.

Natuurwetenschap is in den uitgebreidsten zin de wetenschap onzer zinnelijke aanschouwingen. Voor den mensch is de *wereld*, is de *natuur* niets anders dan zijn gewaarwordingsvermogen, de *stof* niets anders dan eene door ons eigen verstand voortgebragte gedachteformule, die in zich het geheele systeem van wetten bevat, volgens welke alle mogelijke gewaarwordingen in ons gewaarwordingsvermogen kunnen worden voortgebragt. Dit neemt volstrekt niet weg, dat de stof voor ons *realiteit* bezit, maar die realiteit is slechts eene *relative* eigenschap, die alleen geldt voor zooverre ons verstand die aan iets toekent.

Wat dus de stof is buiten hare relatie tot ons verstand, met andere woorden: wat het eigenlijke *wezen* der dingen is, dit is iets, dat wij niet kunnen weten, omdat wij, buiten ons zelven om, volstrekt geene kennis van de dingen dragen. Of er dus een absoluut *wezen* der dingen is, *of stof in de absolute reäliteit bestaat*, is, krachtens ons onvermogen om dit ooit te weten, voor den mensch volkomen onverschillig, en de strijd tusschen nominalisme (idealisme) en realisme, als een strijd om iets, dat nooit uit te maken is, even dwaas als doelloos. Alleen deze gevolgtrekking kunnen wij maken per inductie, dat, zoo er wezens zijn, die een op andere wijze georganiseerd gewaarwordingsvermogen bezitten dan het onze, er ook voor hen andere gewaarwordingen en bij gevolg eene geheel andere wereld zal moeten bestaan, dan die wij kennen.

De natuur bestaat dus voor *ons* (en van iets anders kan geen sprake zijn) uit het geheel onzer zinnelijke aanschouwingen. Nu is geene aanschouwing denkbaar, die niet tevens bestaat in den tijd en in de ruimte. Ons verstand ontkent alzoo eenige stof, die niet in tijd en ruimte bestaat, met andere woorden, die niet beantwoordt aan het aprioristische begrip van QUANTITEIT (HOEVEELHEID).

Naast de kategorie der quantiteit staat eene niet minder belangrijke, die der RELATIE of BETREKKELIJKHEID, en het behoort niet tot eene der minste verdiensten van de Kantiaansche kritiek, de grondvormen der betrekkelijkheidsoordeelen te hebben teruggebragt tot de SUBSTANTIALITEIT en de CAUSALITEIT. Onder betrekkelijkheid nu verstaat men het verband, dat er is tusschen onze verschillende gewaarwordingen, waardoor zij van bloote *eigenschaps-begrippen* in *objects-begrippen* worden veranderd. Wanneer ik b. v. zeg »sneeuw" (objects-begrip), dan heeft mijn verstand de gewaarwordingen water, bevrozen, wit, kristallijn, vlokkig enz. (eigenschaps-begrippen) met elkander in verband gebragt bij de aanschouwing »sneeuw," waardoor dus gemelde eigenschapsbegrippen, krachtens eene kategorie van aprioristische oordeelsvormen, namelijk die der Betrekkelijkheid, in mijne voorstelling het objects-begrip »sneeuw" te weeg brengen.

Komen wij nu even terug op die beide vormen der Substantialiteit en Causaliteit, en laat ons zien, wat wij er onder verstaan.

Ons verstand neemt in de geheele verschijningswereld verandering en afwisseling van verschijning waar. Opdat het dit waarneme, is het noodwendig, dat er iets bestaat, *waaraan* het die verandering waarneemt, en dat dus op zichzelf blijvend en onveranderlijk is. Dit onveranderlijke substraat, dat onmisbaar bestaan moet, zullen wij verandering waarnemen, noemt het verstand SUBSTANTIE. Er bestaat dus niets voor ons verstand, of het heeft substantie; want is het *onveranderlijk*, dan is het de substantie zelve; is het *veranderlijk*, dan heeft het noodwendig substantie. Een onmiddelijk gevolg hiervan is, dat, de substantie zelve onveranderlijk zijnde, zij ook niet voor vermeerdering of vermindering vatbaar is, en wij vinden zoodoende a priori in ons verstand

de wet, dat, welke ook de veranderingen zijn mogen, die de substantie ondergaat, haar quantum altijd hetzelfde blijft: *de stof is eeuwig en onvernietigbaar.*

In het begrip *substantie* nu ligt het begrip *oorzaak* opgesloten, en is tevens als het ware het complementaire begrip er van.

Indien namelijk de substantie het onveranderlijk substraat is, waaraan de veranderingen plaats grijpen, zoo moet die verandering aan de substantie van buiten af tot haar komen, en derhalve moet iedere verandering der substantie afhankelijk zijn van eene *veranderende* oorzaak, zonder welke geene verandering denkbaar is. Deze formule, »er is geene verandering der substantie mogelijk, zonder eene van buiten komende veranderende oorzaak," is daarom *noodwendig*, omdat, indien men het tegenoverstelde denkt, er substantiën zouden moeten zijn, die zonder uitwendige oorzaak, dus uit zich zelve, veranderlijk waren, iets dat natuurlijk in logische tegenspraak is met het begrip *substantie.*

Voor en alleer wij dus iets vragen aan de ervaring, aan het empirisch (*aposteriorisch*) gegeven zijn van zinnelijke (*aposteriorische*) aanschouwing, besluit *alzoo het verstand vooraf en met noodwendigheid* (*aprioristische aanschouwing*):

1°. Alle stof (i. e. alle empirisch gegevene, zinnelijke aanschouwing) bestaat in de ruimte en den tijd, en bezit als zoodanig (extensive en numerische) *quantiteit* (*hoegrootheid*, *hoeveelheid*).

2°. Alle stof bezit een onveranderlijk substraat, waaraan de veranderingen, die zij ondergaat, plaats grijpen: hare *substantie.*

3°. Elke verandering, die de substantie der stof ondergaat, is afhankelijk van eene buiten die substantie zelve gelegene *oorzaak.*

Dit drievoudig aprioristisch en noodwendig gegeven der stof, zonder hetwelk ons verstand zich geen stof kan denken, zij nu de grondslag voor eene indeeling van onze *stofkennis.*

Wij verdeelen haar namelijk in: *a.* de kennis der extensive en numerische hoegrootheid van de stof; *b.* de kennis van de substantie der stof; *c.* de kennis, zoowel van de oorzaken harer verandering, als van die verandering zelve.

Passen wij deze indeeling eens praktisch toe op eenigen empirischen verschijningsvorm der stof, b. v. op de planten. Onder de eerste rubriek valt alsdan de kennis van hare gedaante (extensive quantiteit). Deze kennis der plantenvormen is van velerlei aard. Vooreerst geldt zij de kennis van den vorm eener gegevene plant, dat is hare physiognomie (planten-physiognomie); vervolgens de kennis van den vorm der afzonderlijke deelen van hare bewerktuiging (planten-organologie); eindelijk de kennis van hare laatste vormbestanddeelen (plantenhistologie). Beide laatste takken van plantenkennis noemt men ook wel planten-anatomie.

Maar ook de numerische hoegrootheid (protensive quantiteit) valt onder het bereik van deze onderafdeeling der stofkennis.

Wij hebben reeds vroeger (blz. 161) gezegd, wat men onder *getal* te verstaan hebbe; dit toch is de synthetische eenheid van eenig veelvoud van gelijksoortige aanschouwingen. Passen wij deze definitie toe op de aanschouwingen, waarvan hier sprake is, namelijk *planten*, dan hangt het volkomen af van den aard en de algemeenheid der kenmerken, welker gelijktijdig voorhandenzijn wij tot voorwaarde stellen der *gelijksoortigheid*, om tot de synthetische eenheden te geraken, die men planten-soort, planten-geslacht, planten-familie noemt. *Soort*, *geslacht*, *familie*, *orde*, *klasse* zijn numerische grootheden en de synthetische eenheden der absolute (oneindige) veelvouden, dat is der *alheden* van gelijksoortige aanschouwingen.

Een onmiddelijk gevolg hiervan is, dat die tak der plantenkennis, welken men de systematiek noemt, volkomen aangewezen en begrepen is in die afdeeling der natuurkennis, welke wij hier behandelen.

Maar die synthetische eenheden der gelijksoortige plantenvormen hebben, als eenheden beschouwd, ook eenen *vorm*, en deze vorm bestaat in de wijze, waarop de individuën, die de synthetische eenheden zamenstellen, over de oppervlakte der aarde zijn verbreid. Stelt men hieromtrent een onderzoek in voor *eenig gegeven tijdstip*, b.v. voor den tegenwoordigen tijd, dan houden wij ons bezig met hetgeen men in den regel verstaat onder *planten-geographie*; doch doet men dit om antwoord te erlangen op de vraag, hoe die vormen

waren in *opeenvolgende tijdstippen*, dan houden wij ons in den eigenlijken zin bezig met *planten-historie*, welke, voor zoover die opeenvolgende tijdstippen de groote perioden zijn der voormenschelijke aarde-toestanden, den afzonderlijken naam draagt van *planten-palaeontologie*.

Daar wij nu geen Grieksch woord bezitten, hetwelk gelijktijdig numerische en extensive hoegrootheid uitdrukt, zoo noemen wij die onderafdeeling der natuurwetenschap, welke tot onderwerp heeft de kennis van de quantiteit der stof: MORPHOLOGIE.

Planten-morphologie omvat dus:

a. planten-physiognomie.
b. planten-organologie. } (planten-anatomie).
c. planten-histologie. }
d. planten-systematiek.
e. planten-geographie.
f. planten-historie (planten-palaeontologie).

Onze tweede onderafdeeling der natuurwetenschap heeft tot onderwerp *de kennis van de substantie der stof.*

Wij moeten hier eene opmerking maken omtrent de beteekenis, die het spraakgebruik geeft aan het woord »substantie." Het spraakgebruik namelijk noemt substantie de stof, waaruit eenig voorwerp bestaat. B. v. de substantie van een mensch is alles, wat er stoffelijks aan hem is, te zaam genomen: bloed, spieren, zenuwen, beenderen, enz., kortom — zijn ligchaam. In dien zin spreekt ook ARISTOTELES in zijn *Organon* (Κατηγορίαι, κεφ. III (V). van eene οὐσία δεύτερα (substantia secundaria), welke hij aldus bepaalt: »Ex *secundariis* autem *substantiis* species quidem de individuo praedicatur, genus vero et de speciebus et de individuis." Hieraan diametraal tegenover staat het volkomen abstracte begrip van substantie, gelijk wij het boven bepaalden, de πρωτή οὐσία van ARISTOTELES: »nam a *prima substantia* nulla est praedicatio, de nullo enim subjecto *ea* dicitur. (*Oper. omn. Arist.*, ed. FIRMIN DIDOT. Parisiis 1848, vol. I, pag. 4). (*) In onze afdeeling der natuurwetenschappen, die

---

*) Een andermaal komt ARISTOTELES nog eens op deze definitiën der substantie terug: cf. Metaphysicorum, lib. IV, cap. VIII, vol. II, pag. 521. Parisiis 1850.

over de substantie der stof handelt, ontmoeten nu beide begrippen elkander; immers, zij is niets anders dan dat deel onzer natuurkennis, hetwelk de *substantia secundaria* aan de *substantia prima* — met andere woorden, de stoffelijke zamenstelling van de substantie onzer zinnelijke aanschouwing — toetst aan hetgeen wij in de natuur hebben leeren kennen, als in zich onveranderlijke, voor verdere stoffelijke ontleding ontvatbare substraten, welke wederom niet anders zijn dan de bekende 63 elementen. Passen wij dus ook deze indeeling toe op die groep van zinnelijke aanschouwingen, die wij *planten* noemen, dan leert zij ons de nadere en naaste stoffelijke zamenstelling der planten-substantiën toetsen aan de oorspronkelijke substantie (de 63 elementen), met één woord: zij leert ons Phytochemie, Planten-scheikunde.

Onze tweede afdeeling valt dus volkomen zamen met hetgeen men gewoonlijk verstaat onder Chemie of Scheikunde.

Nu leiden wij geenszins aan eene innovatie-manie, en zijn zeer ingenomen tegen het invoeren van nieuwe benamingen; maar met het woord *Chemia* hebben wij toch geen vrede, en vinden het even onlogisch als de benaming *natuurlijke geschiedenis.* Een woord dient toch, zooveel mogelijk, het begrip uit te drukken, dat het voorstellen moet, en met Chemie — Aegyptische kunst — is niets gezegd. (*) Wij slaan derhalve voor, dezen tak van natuurwetenschap *Substantieleer*, *Usiologia* te noemen, een naam, welke volkomen het begrip, dat wij willen uitdrukken, wedergeeft.

Er blijft alzoo in de laatste plaats die onderafdeeling over, welke *de oorzaken opspoort der veranderingen, die de stof ondergaat.*

Evenzoo als men nu door het morphologisch onderzoek der objecten tot algemeene grondtypen, vormen, is gekomen, waaronder de vorm der stof zich voordoet als molecule, kris-

---

(*) Het woord *Chemie* (ἡ Χημικὴ τεχνή) beteekent *Egyptische kunst* en is afgeleid van de oude benaming, die Egypte gevoerd heeft als Χημία, het land van Cham, een der zonen van Noach, wiens nakomelingschap volgens de traditie het tegenwoordige Afrika zoude bevolkt hebben.

tal, cel, enz., en door onze usiologische kennis tot eenige weinige in zich onveranderlijke substantiën, waaruit alle stof is zamengesteld, zoo leert ons het onderzoek naar de oorzaken der stoffelijke veranderingen groepen van veranderingen kennen, welke respectivelijk door eene enkele oorzaak worden te weeg gebragt. Omgekeerd erlangen wij zoodoende de kennis van enkele algemeene oorzaken, die in staat zijn respective in de stof eene reeks van bepaalde, doch zeer eenvoudige veranderingen te weeg te brengen. De kennis nu dier algemeene oorzaken, welke in staat zijn in de stof in 't algemeen bijzondere groepen van enkelvoudige veranderingen te weeg te brengen, is hetgeen het onderwerp uitmaakt van die wetenschap, welke men Physica heeft genoemd.

De meest oppervlakkige beschouwing der stof echter doet ons twee groote groepen van objecten erkennen, die zeer scherp van elkander zijn afgezonderd. De grondslag dier verdeeling bestaat in een symptomen-complex, *leven* geheeten; en de verdeeling der stof, die op dien grondslag berust, vervalt in een deel, waaraan dit symptomen-complex ontbreekt — levenlooze stof — en is in een ander, waaraan wij het waarnemen — levende stof.

Een naauwkeurig onderzoek nu brengt ons tot de overtuiging, dat gemeld symptomen-complex — het leven — bepaald wordt door eene reeks van zamengestelde bewegingen, die men met den naam van *functiën* bestempeld heeft, en te weeg worden gebragt door vorm-complexen, *organen* genoemd, welke aan het object, dat zij helpen zamenstellen, de benaming van *organismus* hebben verworven.

Op dit onderscheid in de stoffelijke verschijning berust die wetenschap, welke onder den naam van Physiologie bekend is, als strevende naar de kennis dier zamengestelde bewegingen. Physiologie is dus niets anders dan Physica der levende stof; immers, hare opgave is dezelfde; alleen de veranderingen, wier oorzaken zij opspoort, hebben opgehouden enkelvoudig te zijn.

Deze splitsing der *verschijnselenleer* vinden wij, hoe natuurlijk ook, ondoelmatig. Zij moge als *onder*afdeeling eener enkele wetenschap namen voeren, als twee afgezonderde wetenschappen mag zij niet optreden. Immers, of ik de oor-

zaak van den val der ligchamen, der straalbreking, enz. opspoor, of wel die der ademhaling, het blijft in beide gevallen het ontleden van verschijnselen, het zoeken naar de oorzaken van veranderingen, die wij in de stof waarnemen.

Ook hier ontmoeten wij dezelfde onlogische nomenclatuur, die de geheele natuurwetenschap aankleeft. Wie toch zal uit de benamingen *Physica* en *Physiologie* de beteekenis afleiden? Immers niemand. Natuur*kunde* en Natuur*leer* toch zijn tamelijk identische benamingen. Bovendien wat is φύσις, natuur? De alheid onzer zinnelijke aanschouwing. Maar dan is mineralogie, astronomie en anatomie enz. enz. alles in het woord *physiologie* begrepen? Als dit zoo is, dan passen noch de naam van Physica, noch die van Physiologie op die afdeeling der natuurwetenschap, die wij bespraken, en ook hier schroomen wij dus niet het woord PHAENOMENOLOGIE, én als zuiver Grieksche kunstterm én als aan haar object beantwoordende, voor te stellen en in te voeren.

Wil men voor de natuurwetenschap in haar geheel het woord *Physiologie* gebruiken, wij hebben er volstrekt niets tegen.

Vatten wij alzoo het resultaat onzer beschouwing zamen, dan zonderen wij 1° van de wetenschap een deel af, hetwelk zich bepaalt tot de kennis onzer zinnelijke aanschouwing, NATUURLEER, PHYSIOLOGIA geheeten; 2° verdeelen wij deze Natuurleer (Physiologia) in:

I. Quantitative stofkennis: — Morphologia.
II. Substantieele stofkennis: — Usiologia.
III. Phaenomenale stofkennis: — Phaenomenologia.

Hier rijst als van zelve de vraag op: Hebben wij nu nog onderafdeelingen noodig voor ieder dezer drie afdeelingen? Zoo ja, welke zijn hiervoor het meest geschikt?

Ons antwoord komt hierop neder: Voorzeker zijn de verdeelingen eener wetenschap, welke evenzeer op eene verstandelijke als empirische basis berusten, evenzeer nuttig voor het aanleeren dier wetenschap (alzoo van praktisch nut), als geschikt om het verband in te zien, dat er bestaat tusschen de objecten, die zij successive tot het onderwerp van haar onderzoek maakt, en dus ook van theoretische waarde. Zulke eene indeeling is echter van zelf gebrekkig,

PHYSIOLOGIA.

Stof (classification)		A. Usiologia.	B. Morphologia. M. extensiva. (vorm.)	B. Morphologia. M. protensiva. (getal.)	C. Phaenomenologia.
STOF. — Levenlooze stof. Niet-organismen. — Hemelligchamen. — Sterren in het algemeen.	I.		Beschrijving van het voorkomen der enkele sterren.	Indeeling der sterren. (Planeten, cometen, vaste sterren enz.)	Beweging. Veranderingen op hare oppervlakte waargenomen. Digtheid, enz.
Hemelligchamen. — De aarde in het bijzonder. — Aarde.	II.	Chemische zamenstelling der aardlagen. (Het chemisch gedeelte der geologie.)	Gedaante der aarde, vorm en betrekking der aardlagen tot elkander (eigenlijke geologie). Gedaante der aard-oppervlakte (physische geographie).		Beweging der aarde. Eclipsen, jaargetijden, enz. (zoogenaamde wiskunstige aardrijksbeschrijving.) Dampkringsleer (Meteorologie), Aardmagnetismus. (C. I en II vormen te zamen de kosmische Physica.)
Aardsche stoffen. — Mineralen. — Enkelvoudige metalen en metalloïden.	III.	Anorganische chemie.	Beschrijving van het voorkomen der metalen en metalloïden.	Scheikundige indeelingen.	Physica.
Aardsche stoffen. — Mineralen. — Zamengestelde ertsen.	IV.	Chemische zamenstelling der ertsen. (Het chemisch gedeelte der mineralogie.)	Beschrijving van het voorkomen der ertsen. Crystallographie.	Mineralogische systemen. Verspreiding der mineralogische groepen.	
Levende stof. Organismen. — Planten.	V.	Phytochemie.	Organologie, histologie (anatomie), physiognomie der planten.	Systematische plantenkunde. Plantengeographie. Palaeontalogie der planten.	Planten-physiologie.
Levende stof. Organismen. — Dieren. — Dieren.	VI.	Zoöchemie. (Zoogenaamde physiologische chemie.)	Vergelijkende anatomie, vergelijkende histologie.	Zoölogische systematiek. Verspreiding der diersoorten.	Vergelijkende dier-physiologie.
Levende stof. Organismen. — Dieren. — De mensch.	VII.		Ontleedkunde van den mensch. Weefselleer van den mensch. Anthropologie, voor zoo verre zij de *vormen* der verschillende rassen en volkeren beschrijft.	Rassen- en volkenkunde, met betrekking tot hunne indeeling en verspreiding over de aard-oppervlakte.	Physiologie van den mensch.

waar de wetenschap zelve nog niet als een geheel is tot stand gebragt. Deze aanmerking geldt vooral van de Morphologie, die overeenkomstig onze bepaling nog moet in 't leven geroepen worden. Eerst dan, wanneer men de wetten van den vorm en numerische uitbreiding zal kennen, wanneer de voorwaarden en enkelvoudige verhoudingen zullen bekend zijn, waaronder de grondtypen der stof: de molecule, het kristal, de cel, verbindingen met elkander aangaan en vormcomplexen, van welken aard ook, daarstellen — dan eerst zal er sprake van zijn om den schat dier empirische wetten, waarvan de hoegrootheid en hoeveelheid der objecten afhangt, tot bepaalde logische, doch op ervaring gesteunde, kategoriën te brengen.

In mindere mate, maar overigens zeer zeker, geldt dezelfde aanmerking voor de beide anderen takken der Physiologie, en is het onze innige overtuiging, dat dezelfde fout, die het zoo praktische systeem van LINNAEUS voor dat van JUSSIEU deed wijken — het kunstmatige namelijk — ook de zoo willekeurige indeeling der natuurkennis, die tot op heden in zwang is, voor eene dergelijke, als wij hebben voorgesteld, eenmaal zal doen vervangen.

In afwachting, dat er dus in 't vervolg eenen beteren grondslag tot *onderverdeeling* van de drie takken van natuurwetenschap gevonden worde, geven wij hier een voorloopig *) schema, waar deze grondslag de zoo gebruikelijke »natuurhistorische" is, welk woord wij voor ditmaal behouden, als wordende zijne conventioneele beteekenis door iedereen verstaan. Eene voorafgaande verklaring van het schema zelf achten wij overigens overtollig. (*Vergelijk nevensgaande tabel.*)

Met deze onze voorstellingswijze der natuurwetenschap hebben wij, van ons standpunt uit, het tweede gedeelte beantwoord van de taak, die wij ons op bl. 160 voorstelden.

Waarom nu hebben wij ons bevlijtigd om heldere begrippen voorop te stellen van wetenschap in 't algemeen en natuurwetenschap in 't bijzonder? Omdat daaruit als van zelf

*) Men vergelijke dit schema met het volgende dat in dit werk te vinden is en waarin wij onze beschouwing nog nader en meer volkomen hebben ontwikkeld.

eene reeks van gevolgen voortvloeijen, die wij voor den aanstaanden geleerde van het hoogste gewigt achten. Wij willen in aphoristische stellingen deze gevolgen hier kortelijk mededeelen.

Uit het begrip van »wetenschap" vloeit vooreerst deze stelling voort, dat zij is een gemeen goed voor het menschdom, en hare beoefening als zoodanig niet alleen een *regt* is, waarop alle menschen aanspraak hebben, maar ook een *pligt*, wij mogen zeggen de *eenige pligt*, waaruit alle andere zich laten afleiden, om te streven naar wetenschappelijke kennis.

Dat het derhalve even ongerijmd als belagchelijk en *verwaand* is, zich op wetenschappelijke ontwikkeling te laten voorstaan en op den minder ontwikkelden uit de hoogte neer te zien, of wel te meenen, dat slechts sommige bevoorregte individuën aanspraak kunnen maken op het beoefenen der wetenschap — als dat het van den anderen kant een verregaand pligtvergeten moet genoemd te worden, met te meenen, dat men wetenschappelijke kennis wel aan den geleerden ex professo kan overlaten, blijkt op de eenvoudigste wijze uit het voorafgaande.

Uit de noodzakelijkheid, dat *ware* wetenschap slechts het resultaat is van encyclopaedisch, historisch streven naar kennis, volgt in de tweede plaats, dat hij, die de wetenschap slechts in ééne rigting bij uitsluiting onderzoekt, terwijl hij al het overige óf uit moedwilligheid, óf uit onverschilligheid, óf uit ongeschiktheid, ignoreert, geen aanspraak kan maken op den naam van een waarachtig wetenschappelijk man. Hij toch, die alleen met gemak en talent het kleinste diertje weet te ontleden, de moeijelijkste quantitative analyse van eenige stof weet te verrigten, het spitsvondigste betoog weet te voeren over eenig religieus dogma, hij is voor ons geen anatoom, geen chemicus, geen theoloog — nog veel minder een wetenschappelijk man — slechts een bekwaam kunstenaar, een stukwerker, een technicus is hij, en niets meer.

Er zijn maar al te veel zulke technici in allerlei vakken — in de geneeskunde niet het minst — die in het oog der wereld, dat zoo weinig in de diepte ziet en op het dunne korstje der uitwendige vertooning blijft hangen, als groote

geleerden en mannen der wetenschap geroemd en hemelhoog verheven worden! Geen wonder! ware wetenschap is ook vaak zoo onoogelijk en modest!

Onze voorstelling der natuurwetenschap heeft een schema gegeven van haren inhoud, en dien inhoud *moet* de geneesheer zich meester maken. De *mensch*, het onderwerp zijner wetenschap is, usiologisch, morphologisch, phaenomenologisch, het laatste woord der bestaande schepping, de hoogste en meest zamengestelde ontwikkelingstrap van vorm, substantie en verschijning. Waar kennis der lagere ontwikkelingstrappen ontbreekt, is die der hoogste onmogelijk, of minst genomen zeer gebrekkig.

Als derde resultaat (en dit is zeker niet het minst belangrijke), stellen wij alzoo den eisch, dat de geneesheer behoorlijk te huis dient te zijn in alle takken der natuurstudie, en geen enkele dezer mag beschouwd worden als te zijn overtollig of onnoodig.

Wij achten het hier de geschikte plaats om den student het zoo ernstig en krachtig mogelijk op het hart te drukken (en na al het gezegde spreekt het wel als van zelf), dat studeren geen collegiehouden is. Hij toch, die in den waan verkeert, dat het naauwgezet bijwonen van de lessen zijner hoogleeraren voldoende is om hem tot de geneeskundige wetenschap op te leiden, huldigt eene grove en gevaarlijke dwaling. Neen, eigen studie, leeren door eigen nadenken, door eigen werkzaamheid, dat is de eigenlijke taak van den student — de collegieles is slechts eene handleiding, een compendium, de hoogleeraar slechts de gids, die *den kortsten en besten weg wijst*, u op dien weg de vele hinderpalen aantoont, u zijne hulp verleent om ze over te komen, en hier en daar u op de bijzonderheden oplettend maakt, welke uw ongeoefend oog anders onopgemerkt zouden voorbijgaan.

Gaarne zouden wij hier uitweiden over de wijze, waarop wij ieder vak door den student behandeld zagen, doch wij moeten een perk stellen aan onzen lust, ten einde niet te uitvoerig te worden; een paar wenken van algemeene toepassing kunnen wij ons niet onthouden te geven. Zij komen hierop neder.

1º. De tijd en de ijver, aan iederen tak van wetenschap besteed, moeten in verhouding staan tot hare belangrijk-

heid en haar praktisch nut voor het eenmaal gekozen doel. Hoe noodzakelijk en nuttig wij het achten om eene notie te bezitten van de wetten, bewegingen en verschijnselen der hemelligchamen, zoo achten wij desniettemin eigenlijke astronomische observatie en berekening voor den geneesheer volkomen overbodig; hoe aangenaam de beoefening der plantenkunde ook zij, zoo mag hij, die practisch geneesheer wil worden, niet zijn tijd zoek brengen met talrijke botanische excursiën en een voortdurend machinaal systematiseren, iets, hetgeen, bij gebrekkige leiding en veel liefhebberij, de groote fout der meeste studiosi botanici is. Andere vakken, als experimenteele physiologie, praktische anatomie en clinische observatie kunnen nooit te veel worden beoefend, enz.

2⁰. Men ga bij de beoefening eener wetenschap zooveel mogelijk op de volgende wijze te werk. Eerst verschaffe men zich van haar een historisch overzigt; zulks heeft dit voordeel, dat de student eerst de onvolledige, oppervlakkige en meest in 't oog loopende resultaten te zien krijgt, even alsof hij zelf zonder leiding gemeld vak ter hand name, daarna de verbeteringen in haren gelijdelijken zamenhang leert kennen, om, met een totaalblik van het tegenwoordig standpunt, deze voorbereidende studie te besluiten.

Na deze historische inleiding make men zich bekend met de voornaamste wetten, lichtpunten en strijdvragen over het onderwerp, dat men behandelt; kortom, men make zich eene schets van de wetenschap, waartoe vaak zoogenaamde populaire werken volkomen geschikt zijn, om eindelijk, met behulp van een uitmuntend handboek, de voornaamste en meest praktische gedeelten uit te werken en te voltooijen. Ten slotte houde men vooral in 't oog, dat praktische oefening en het constateren der proeven van anderen door eigen experiment, alsmede het maken van uittreksels volgens verschillende uitgangspunten, de studie op eene buitengemeene wijze gemakkelijk en duurzaam maken.

3⁰. Men wachte zich vooral van een enkel vak uitsluitend zijn werk te maken; wij kunnen er niet genoeg op aan-

dringen, dat eenzijdigheid in de *studie-jaren* altijd moet uitloopen op eenzijdige en alzoo gebrekkige opvatting van de wetenschap in 't algemeen. De Jatrochemici en Jatrophysici der 17de en 18de eeuw mogen hiervan tot voorbeeld strekken.

4°. Evenzeer wachte men zich voor bibliomanie, maar ook niet minder voor verkeerd geplaatste karigheid in het aanschaffen van boeken. Wij meenen hieromtrent den volgenden regel te kunnen stellen. De student schaffe zich aan, voor ieder vak zijner studie:

a. een uitvoerig hoofdwerk, dat hem als legger dient bij het uitwerken der bijzondere hoofdstukken.

b. Eene beknopte handleiding, hetwelk in staat is hem een volledig overzigt te geven van de geheele wetenschap.

c. Indien het bestaat, een historisch overzigt of eenig werk, waarin dit uitvoerig ter sprake komt, tenzij het in het hoofdwerk mogt opgenomen zijn.

d. Een of meer werken, waarin (voor de meest gewigtige vakken) bijzondere specialiteiten bij uitsluiting aan een naauwgezet onderzoek zijn onderworpen.

Wij zijn genaderd aan het einde van dit hoofdstuk, en besluiten het met nog een tweetal opmerkingen, met betrekking tot de examina en de dissertatie.

Zonder ons af te vragen, of de bestaande examina eene wijziging behooren te ondergaan, brengen wij hier alleen ter sprake de verschillende graden, die men, na afgelegd examen, aan den candidandus toekent.

Ons oordeel hierover is, dat wij, bij de tegenwoordige inrigting der examina, daaraan niet de minste waarde hechten. Wij hebben hiervoor de volgende gronden.

Men weet iets, of men weet iets niet, en in de eerste plaats vragen wij dus, wat is dat *iets*, dat men moet weten. Dat men na een paar jaren oefening geene wetenschap volkomen magtig is, begrijpt iedereen; de examinator stelle zich dus de vraag: welke graad van kennis stelt mij te vreden, welke niet? Is hij het hierover met zich zelven eens, dan moet zijn eisch voor alle individuën de zelfde zijn, en er kan alzoo in 't vervolg van niets anders sprake

wezen dan van twee kategoriën: eene, die aan de eischen voldoet, eene andere, die er bij te kort schiet.

Het te veel en te weinig is volstrekt van individuëel belang voor den candidandus zelven. Immers, of hij niets weet of te weinig — genoeg weet of meer dan genoeg — is in zijn eigen nadeel of voordeel; voor den examinator is het volkomen onverschillig. Gaat men nu hierbij uit van de waarheid, dat zelfs de examinatoren, al waren zij zelve de onderwijzers geweest, bij de bestaande inrigting van het hooger onderwijs eigenlijk altijd een in den regel vrij gebrekkig, benaderend, nooit een absoluut waar oordeel kunnen vellen, dan blijkt ook hieruit het geringe nut van verschil in graden.

Alleen dan, wanneer een examen de overtuiging geeft van de volslagene onbruikbaarheid van den candidaat, en deze ten gevolge heeft eene *absolute afwijzing* (waardoor de wetenschap en vooral de maatschappij vrij wat gebaat zou worden), — alleen dan, wanneer een examen de overtuiging geeft van buitengemeenen aanleg en meer dan gewone kennis, en dit aanleiding geeft tot *openbare bekendmaking* en gunstige aanbeveling en bescherming van de zijde der academiën, waardoor menig begraven talent, menig geleerde, die later armoede lijdt, de maatschappelijke erkenning zou genieten, die hem toekomt, — alleen dan vinden wij een verschil van graden, maar ook alleen dit, niet slechts goed, maar uitstekend goed.

Ofschoon wij zelve het geluk hebben gehad de meest gunstige en welwillende onderscheiding onzer geringe verdiensten te hebben genoten, zoo roepen wij het toch uit volle overtuiging iederen student toe: Werk nimmer voor de ijdele zelfvoldoening van een loffelijken graad, maar voor het gelukkige en nooit te ontrooven bewustzijn van gearbeid te hebben uit liefde voor de wetenschap, en in het diepste besef van in hare beoefening te voldoen aan den heiligsten pligt onzer bestemming.

Wat ten slotte de dissertatie aangaat, zoo is onze opmerking dienaangaande zeer kort, en behelst zij den raad om, zoolang deze eisch bestaat, dat proefstuk der verkregene kennis niet alleen zelf te schrijven, maar ook zonder hulp van welwillende leermeesters of vrienden. Zal de geleerde

wereld een oordeel moeten vellen, hoe zwaar de nieuwe doctor weegt, dan wordt dit zonderling bemoeijelijkt door de al te gedienstige en hier geheel verkeerd geplaatste inmenging van correctoren, van welken aard ook, en wij besluiten alzoo met de woorden, die wij zelve eenmaal uitspraken en nog voor waar houden: Quicunque opus in se suscipit, quantum ego, me judice, sibi proponere debet his duabus satisfacere conditionibus, quoniam tantum abest ut specimen academicum refertum esse oporteat doctrina, vel potius notitia acquisita, ut doceat medicum futurum magis vel minus aptum esse ad cogitandum, ad laborandum et ad judicandum, *nullo adhibito alieno auxilio.* *)

HOOFDSTUK XIII.

DE VESTIGING.

Wij veronderstellen bij den aanvang van dit hoofdstuk, dat het jusjurandum semi-Hippocraticum is uitgesproken, de receptie is afgeloopen, de gelukwenschen van »vriend en magen" in behoorlijke hoeveelheid zijn afgeleverd en ontvangen — kortom, dat de aanstaande geneesheer het toppunt zijner wenschen heeft bereikt, en, »pour tout de bon", zwartgefrakt en witgedast, daar staat tegenover de maatschappij, als nieuw ingewijd priester van Aesculaap.

Ook wij wenschen hem geluk met die promotie; wij, die zelve dat oogenblik hebben gekend, oogenblik vol onbeschrijfelijke aandoening, waarin het besef van de grootschheid onzer roeping, zoo schoon omgloord door den stralenkrans eener jeugdige levenspoëzy, de ziel met onweerstaanbare magt doortintelt, — maar ook oogenblik van onbeschrijfelijke aandoening, omdat wij weten, dat wij een contract voor ons leven hebben gesloten met die zelfde maatschappij, welke wij ons hoopvol in de armen werpen — een con-

*) J. G. Frantz, Specimen historico-medicum inaugurale, exhibens notiones anatomicas et physiologicas de vasorum systemate apud veteres ad Galenum usque, quasi introitum ad sanguinis circuitus historiam. Praefatio, pag. VIII. Amstelodami, 1858.

tract, dat niets minder bevat dan afstand van alle genot, van alle rust, van alle vrijheid. O, beseft en begrijpt het wel, gij allen, die dat tijdstip met innig verlangen te gemoet ziet! De zelfde hamerslag, die u buiten verrukking brengt en uwe dierbaarste wenschen de kroon opzet, die zelfde hamerslag heeft voor uw leven de keten geklonken, die u tot slaaf maakt van geheel de menschheid. Van dien stonde af aan zijt gij knecht geworden, en geen meester meer; van dien stonde af aan behoort gij niet meer u zelven, gij behoort der maatschappij, en haar alleen!

Maar wat zeggen wij? Hoe? gij zijt dienstknecht en slaaf? Neen, gij zijt heer en meester, gij zijt koning en vorst! Het is waar, reuzenketenen torschen uwe schouders, maar zij boeijen niet u aan de maatschappij, zij boeijen de maatschappij aan u!

Ziet dien priester! Velen heeft hij in de laatste ure bijgestaan, velen heeft hij het lijden verligt, velen ook misschien het sterven verzwaard. Daar ligt ook hij op zijne sponde, en zijne uren zijn geteld. Gij treedt binnen; uw gelaat teekent ernst. Het is die ernst, die de tegenwoordigheid van Hem, die niets verschoont, ook geen dienaar Gods, in den kalmen blik te voorschijn roept...... En het vonnis is geveld! Welligt nog éénmaal zal de wijzer van het eenzaam tikkend uurwerk dien kleinen cirkel doorloopen — en...... dan is alles gedaan!

Maar hebt gij het wel gezien, hoe angstig uwe komst is verbeid? Hebt gij het wel gezien, hoe ieder aan uwe lippen hing, als wilde hij met de schatten der wereld dat woord terug houden, dat alle hoop onherstelbaar vernietigt? En hebt gij het wel gezien, hoe die man, die dat woord zoo vaak heeft gehoord zonder sidderen, thans de stervende lippen krampachtig zamentrekt, als bad hij: »Heer, laat die drinkbeker voor mij voorbij gaan!" thans met eene laatste krachtsinspanning zich oprigt, als wilde hij de kille hand des Doods ontvlugten? Doctor! dat hartverscheurend tooneel — een enkel woord heeft het te voorschijn getooverd — en dat woord, GIJ hebt het gesproken!

Ginds is het een koning, die uwe hulpe beidt. Gisteren nog torschte hij kroon en scepter; heden heeft dat hoofd geen wil meer, en die hand geene kracht. In het vorstelijk

ziekenvertrek steekt die koninklijke pracht pijnlijk af bij dat toonbeeld van menschelijke vergankelijkheid. Het heeft iets diep ontroerends, zoo een mensch te zien nederliggen, wiens wenk voor millioenen andere menschen eene wet was, en die nu niet eens de kracht heeft om een dronk waters te vragen, ten einde den veegen mond te verkoelen! Daar nadert een man den vorstelijken kranke. Eenvoudig is zijn gewaad, vastberaden de blik, die van onder het diep gegroefd voorhoofd uit de doordringende oogen straalt. Wie of hij wezen mag, dat alle voor hem wijken, alle die in grootheid zijn gezeten, ja, zelfs de gemalin, zelfs de moeder van den lijder? Wie of hij wezen mag, die spreekt, als allen zwijgen; die beveelt, als alle gehoorzamen; die hier als mensch een koning gelijk is, terwijl koningen menschen worden?

Dat zijt GIJ, doctor, als een enkel woord van u troonen doet wankelen, dynastiën uitroeit, natiën in rouw dompelt, of aan millioenen de blijde mare verkondigt: »De koning leeft, de vorst is gered! verheugt u met vele vreugde!"

Nogmaals, wij wenschen u geluk, gij priester van de verhevenste aller wetenschappen, gij heer der maatschappij! Schud vrij, gelijk de leeuw zijne manen, uwe trotsche ketenen, dat ze rammelen tot aan de einden der aarde, opdat de menschenkinderen gevoelen, hoe magtig gij zijt! Wie beveelt u? Is niet de Natuur uwe dienares, en vreest u zelfs niet de Dood?

Maar slechts één weg leidt tot die opperheerschappij, en die weg heet Zelfverloochening. Wees meester over u zelven, en gij zijt meester over allen. Ban uit uw hart elken lagen hartstogt, plant daarin slechts ééne goddelijke plant: liefde tot uwen naasten, en ontsteek er slechts één goddelijk vuur: rusteloos streven naar kennis, om zoodoende Hem te kennen en in waarheid te dienen, die ons aller Opperheer is.

Ἰητρὸς φιλόσοφος ἰσόθεος·

Dat is mijn gelukwensch, gij toekomstige artsen!

»De vestiging" — zoo is het opschrift van dit hoofdstuk. Alvorens wij u wenschen te vestigen, rijst de vraag bij ons op: Behoort er ook vóór die vestiging iets anders gedaan te worden? en het antwoord luidt: Ja.

Wij achten het namelijk eene noodzakelijkheid, dat de jeugdige geneesheer, alvorens zich voor goed aan de uitoefening zijner kunst te wijden, eerst eens in de wereld rondziet, en ook eens kennis maakt met de wetenschap en hare vormen in andere landen.

Eenzijdigheid en bekrompenheid van geest en opvatting is het nooit achterblijvend gebrek van verreweg de meeste geneesheeren, die nimmer iets anders te zien kregen dan *hun* hospitaal, en nooit iemand anders hoorden dan *hunne* professoren. Is niet de wetenschap wereldburger, en huist zij niet in ieder hoekje van den beschaafden aardbol? Voorwaar, zoo voor iemand, dan is het voor den geneesheer eene dringende noodzakelijkheid, dat hij ondervinding opdoe in den vreemde.

Wat kan men wachten van hem, die haar moet zoeken in zulke gebrekkige inrigtingen, als die van ons hooger onderwijs? Of zou men onze academische hospitalen willen vergelijken met de reusachtige ziekenhuizen van Londen, Parijs, Berlijn of Weenen, waarvan een enkel al de onze kan omvatten? Waar vinden wij hier uitgebreide specieele klinieken, zoo als de kinderkliniek van een West, de syphilitische kliniek van een Ricord, de dermatologische kliniek van een Hebra? waar eene *salpétrière* of een Weener Kraamhuis? Waar vindt men aan eene Nederlandsche academie 32 leeraren in de Geneeskunde, zoo als te Berlijn, of 36, zoo als te Weenen? Wat moet de Nederlander wel denken, als wij tegenover die *dertigtallen* slechts *vijftallen* te noemen hebben?

Inderdaad, men moet er over verstomd staan, dat er nog zooveel van onze geneesheeren teregt komt, en er zelfs vele uitstekenden onder worden aangetroffen.

Het is een nadrukkelijk woord, dat wij hier spreken in het belang, zoowel der wetenschap zelve, als vooral van den burger, die vaak van die onvolledige kennis het slagtoffer wordt.

Daarom rigten wij het eerst het woord tot u, gij die uwe zonen opleidt tot den geneeskundigen stand! Wij gelooven het gaarne en houden het voor waar, dat alle hoogleeraren der Nederlandsche academiën en athenaea, zoo veel als doenlijk is, partij trekken van hunne klinieken; maar wij

zijn ook even vast overtuigd, dat zoowel de gebrekkige inrigting dier klinieken als het te gering aantal professoren, volstrekt ontoereikend is tot het geven eener geneeskundige opleiding, die beantwoordt aan het tegenwoordig standpunt der wetenschap. Zoolang hierin niet op eene behoorlijke wijze is voorzien, — zoolang als men in Nederland het verderfelijk systeem blijft toepassen om de krachten te verdeelen ter liefde van historische herinneringen, in stede van ze te vereenigen, — zoo lang als men hier eene academie, ginds eene universiteit, daar eene athenaeum, elders eindelijk eene klinische school vindt, met een paar leeraren en een paar ziekenzalen in een land van 3,000,000 zielen — zoo lang moet hij, die zijn vak met een waarachtig wetenschappelijk belang ter harte neemt, in het buitenland zijne studiën voltooijen. In het volle persoonlijke besef dier waarheid, dringen wij er op aan, dat gij uwe kinderen niet verstoken laat van deze laatste, ofschoon dan ook kostbaarste bijdrage tot bereiking hunner bestemming.

Wij zeggen daar kostbaarste; want, zal de academiereis aan het doel beantwoorden, dan moet zij niet in een pleiziertogtje ontaarden, waarin men gedurende een paar weken de merkwaardigheden van vreemde landen gaat bezigtigen of allerlei genoegens waarneemt: het moet een zoo mogelijk afwisselend en langdurig bezoek wezen van grootsche klinische etablissementen, een oordeelkundig hooren van de coryphaeën onzer kunst. En dat kost geld, veel geld, ook als men zuinig is.

Wel nu, als de staat er voordeel van trekt, dat zijne burgers welvaren, als de openbare gezondheid een voortdurend voorwerp moet zijn van zijne teerste zorgen, hoe kan hij daartoe meer geschikt bijdragen, dan door het vormen van echt wetenschappelijke artsen? Dat hij iedere harer instellingen van hooger onderwijs begiftige met een paar beurzen van duizend guldens, dat hij jaarlijks die der minder gegoede doctorandi of promoti, die blijken gaven van buitengewone gaven en uitstekend gedrag, openlijk daarmede beloone — opdat ook het publiek, evenzeer als eenige academische faculteit, wete, welke naam eene schoone toekomst belooft, en de staat zal er zich zelven, de maatschappij en den verdienstelijken geleerde mede bevoordeelen en ten zege zijn.

En thans ter zake.

Is de promotie de gewigtigste vraag voor den aanstaanden arts, de vestiging is de gewigtigste voor den pas gepromoveerden geneesheer.

Getrouw aan ons aangenomen stelsel, om, bij het bespreken der meest verschillende onderwerpen, eerst eene zekere groep van beginselen vast te stellen, waaruit wij alsdan geleidelijk een voor een de gevolgtrekkingen kunnen afleiden, zoo zullen wij ook hier trachten eerst die praemissen op te sporen, die den grondslag uitmaken van de wijze, waarop een onderwerp, als de vestiging des geneesheers, zich mag laten behandelen.

Die elementair-kwestiën, die punten van uitgang, zijn, naar het ons voorkomt, in dit geval van drieledigen aard, en wij kunnen ze aldus formuleren:

A. De vestiging wordt bepaald door het materieel belang.

B. De vestiging wordt bepaald door den intellectueelen aanleg.

C. De vestiging wordt bepaald door de moreele ontwikkeling.

Hoezeer het onedel schijne aan de eerste formule den voorrang toe te kennen en den geest voor de stof te doen terugtreden, zoo trekken wij deze opvolging niet in; want inderdaad, het materieel belang speelt, wat men er van zeggen moge, in de wereld de hoofdrol, en ook — helaas dikwijls al te veel in de geneeskundige wereld.

In den regel aanvaardt men eene betrekking in het leven om in zijn onderhoud te voorzien, en zijn de uitzonderingen daarop reeds zeer weinige, zoo is het bovendien eene alom bevestigde waarheid, dat, in verreweg de meeste gevallen, die betrekking zóózeer eene *levenskwestie* wordt, dat men ze vrijelijk eene *eetkwestie* kan noemen.

Voorzeker is de betrekking van geneesheer wel van alle het minst geschikt om het exploitatie-terrein te worden van menschelijke zelfzucht en van vernederend winstbejag, maar men moet ook niet uit het oog verliezen, wat ook overdrevene hoogschatting en dweeperij er van zeggen moge, dat juist de arts regt heeft om, meer dan eenig ander, billijk en loyaal voor zijne vaak onberekenbare diensten en zor-

gen te worden beloond. Zoo wij derhalve onvoorwaardelijk de zulken onzer kunstbroeders verachten, die in hunne praktijk slechts eene geldwinning zien, die nimmer zich om eenen zieke bekommeren, alvorens van zijne erkentelijkheid, *moyennant* klinkende specie, zeker te zijn, en hunne zorgen vermeerderen, naarmate het honorarium grooter wordt, zoo erkennen wij gaarne er niets vernederends, niets onedels in te zien, dat de geneesheer, overeenkomstig de wetten van eer en pligt, zijn materieel belang in het oog houdt.

Derhalve, met betrekking tot het *financieele standpunt*, is onze eerste vraag: Is de geneesheer, die zich vestigen wil, vermogend of onvermogend? met andere woorden: Kan hij de eerste jaren zijner praktijk onbekommerd voor geldelijk voordeel doorbrengen, of is hij genoodzaakt van stonde af aan in zijn onderhoud zelf te voorzien?

Voor de eerste kategorie is eene vestiging in eene stad, en wel in eene voorname stad, voorzeker het verkieslijkst.

Hoezeer, wel is waar, de geneesheer door zijn beroep bestemd is om met allerlei klassen der menschelijke zamenleving in aanraking te komen, zoo kan het juist voor hem, als een der meest beschaafde leden dier groote maatschappij, niet anders dan hoogst wenschelijk zijn om bij voorkeur in die kringen zich te bewegen, die aan den trap zijner eigene beschaving beantwoorden. Niet alleen zal hij zich tegenover de zoodanige meer op zijne plaats gevoelen, maar hij kan billijkerwijze verwachten, dat zijne verdiensten meer op prijs zullen worden gesteld en beter begrepen dan in de mindere of laagste standen der maatschappij. Bij den beschaafden stedeling verwacht de geneesheer niet zoozeer de grootere materieele belooning, maar — wat hem meer geldt dan dat — vertrouwen in zijne kunst, eerbied voor zijne betrekking, dankbaarheid voor zijne zorgen.

Één grooten hinderpaal heeft hij nogtans te overwinnen, alvorens het zoo ver te brengen, te weten: het groote vooroordeel, dat de menigte heeft voor *jeugdige* artsen. Er behoort, in Nederland zoowel als elders, zeer veel moed toe om zich als jong geneesheer in eenige stad van aanzien te vestigen, maar er behoort nog veel meer geluk toe om er spoedig eene praktijk te verwerven onder de beschaafde standen.

Wij noemen het een vooroordeel, en wij kunnen het zeg-

gen, zonder zijdelings beschuldigd te kunnen worden van dit woord hier te bezigen als eene *oratio pro domo*. Er wordt veel gezondigd op dat woordje »ondervinding," en wij houden het er voor, dat er menig »doctor van ondervinding" rondrijdt, die altijd met sennebladen purgeert, met vlier zweet verwekt, bij pneumonie eene lating doet, enz., enz., wat ook de »*ondervinding*" er van zeggen moge. Daarentegen hebben wij in Amsterdam een jong en verdienstelijk medicus gekend, die in den volsten zin des woords van VERDRIET is gestorven, omdat hij, in de ZES maanden zijner vestiging, niet *één enkelen* lijder had mogen behandelen.

Zoo iets gebeurt te Amsterdam, waar ruim een honderdtal apothekers, een zoogenaamde Fransche doctor en een schoenmaker, onder de oogen eener Provinciale en Stedelijke Commissie van Geneeskundig Toevoorzigt, immer volop patienten genezen!!!... God betere het (*)!

Genoeg, het zal wel geen wijdloopend betoog behoeven, dat het lang, zeer lang duurt, alvorens in eene groote stad eene fatsoenlijke, laat staan eene aristocratische praktijk te krijgen, en, tenzij men zich tevreden stelt om zeer bekrompen te leven en zijne beste levensjaren zoek te brengen met, voor een kruijersloontje, den geheelen dag op muffe vlieringen of in dompige kelders zoek te brengen, raden wij het geen jong geneesheer aan, om — zoo hij onbemiddeld is, of niet ten koste zijner ouders of bloedverwanten in de eerste jaren kan vegeteren — in eene onzer groote steden zich aan de uitoefening van zijn vak te wijden.

Voor den zoodanigen is het platte land het geschikte terrein om in den regel spoedig, zoo niet een rijkelijk, dan toch een voldoend bestaan te vinden, en zelfs zijn ons voorbeelden bekend van geneesheeren ten platte lande, of liever gezegd van plattelands-heelmeesters, die, door eene zeer winstgevende praktijk, in een betrekkelijk klein aantal jaren zich een aanzienlijk vermogen verworven, hetwelk hun op den ouden dag eene welverdiende rust kon verschaffen.

Hiervoor zijn vele redenen.

(*) Deze exclamatie geldt hier in de volle beteekenis, in den werkelijken zin van het woord.

Het gering aantal geneeskundigen in dorpsgemeenten en kleine landsteden beperkt zeer de keuze, en, wat dikwijls plaats heeft, waar zich een jong maar bekwaam geneesheer vestigt naast andere, die óf door hunne fortuin onverschillig zijn geworden, óf zich aan eenig gebrek verslaven, óf wel ongeschikt zijn voor hunne taak, kost het weinig moeite om in korten tijd een algemeen vertrouwen te winnen. Hier vooral kan ééne gelukkige kuur, ééne moeijelijke genezing op eens ten voordeele beslissen, maar ook evenzeer één ongelukkige afloop, een kleine misslag den aankomeling voor immer tot onherstelbaar nadeel zijn.

In de tweede plaats zijn de geneesheeren ten platte lande (wat eigenlijk niet plaats moest hebben) tevens de leveranciers der geneesmiddelen. Voorzeker is dit noodzakelijk, daar zij van het honorarium, hetwelk zij genieten, onmogelijk kunnen bestaan, maar in de gegevene omstandigheden wordt daardoor dan ook, zelfs wanneer zij, gelijk wij vertrouwen, hiervan geen misbruik maken, voldoende in de verdiensten te gemoet gekomen om, bij eenigzins ruime praktijk, fatsoenlijk te kunnen leven.

Vervolgens is het niet onverschillig, dat men ten platte lande veel spoediger de soliditeit zijner clientèle leert kennen dan in groote steden, waar een gestadig *va et vient* en het groot aantal der inwoners den geneesheer ongelijk meer blootstellen aan misbruik van vertrouwen en geldelijke verliezen.

Eindelijk — en dit is niet het kleinste argument — is de leefwijze eenvoudiger, zijn de levensmiddelen, woningen, enz., goedkooper in de kleinere dorpsgemeenten dan in de groote steden, en, waar bij grootere inkomsten, de uitgaven minder worden, valt het voordeel eener vestiging ten platte lande niet lang meer twijfelachtig.

Maar, hoezeer ook, althans voor de eerste jaren, het finantieele voordeel aan de zijde blijft van het platte land, daartegenover staat eene reeks van bezwaren, die een maar al te groot tegenwigt leggen in de andere schaal.

Bij het bespreken der beide andere punten, die op de vestiging van invloed zijn, vallen zij ons als van zelve in het oog.

Wij zeiden in de tweede plaats, dat de vestiging wordt bepaald door den *intellectueelen aanleg*.

Ofschoon het ons principe is, dat alle aanstaande geneeskundigen eene voor allen gelijke wetenschappelijke opvoeding moeten erlangen, eene opvoeding, wier aard en uitbreiding wij in het volgende boek zullen uiteenzetten, zoo is het niettemin een feit, dat volstrekt niet alle in de zelfde mate zich die opvoeding ten nutte maken. Die oorzaak is, vóór alle dingen, gelegen in den verschillenden *intellectueelen aanleg*. Er zijn menschen, voor wie het werken met den geest eene levensbehoefte is; voor wie het denken oneindig ver het handelen overtreft, voor zooverre men dit woord in den dagelijkschen zin bedoelt; want het is eene ongerijmdheid om het *denken*, niet alleen niet als eene *handeling*, maar zelfs niet als de *voortreffelijkste en noodzakelijkste handeling* op te vatten. Menschen toch, die werken zonder te denken, zijn machines, routiniers, en als *mensch* naauwelijks iets meer waard, dan dat andere uitgebreide geslacht, namelijk van hen, die niet alleen niet denken maar ook niet werken, en in wijsgeerigen zin — al steken zij van onderen tot boven in het goud — daardoor juist op den laagsten trap staan der zamenleving. Deze drie soorten van lieden nu vindt men natuurlijk ook in de geneeskundige wereld. Er zijn er, die werkelijk niet alleen *hunne* wetenschap, maar ook *de* wetenschap lief hebben, en, overtuigd dat, naarmate onze kennis zich uitbreidt, wij des te meer verstomd moeten staan over onze verregaande onwetendheid, het leven beschouwen als een voortdurenden studietijd, waarbij leeren de *hoofdzaak* — de toepassing van het beetje kennis, dat wij met inspanning verkregen, voor zooverre het in ons onderhoud moet voorzien, *bijzaak* is.

De verdediging dezer waarheid, die door het gros der menschen *geïgnoreerd* en zelfs door beschaafde lieden *genegeerd* wordt, is het, die wij met al de kracht der innigste overtuiging voorstaan tegenover die valsche leer, die, hoewel niet openlijk verkondigd, overal de ijverigste aanhangers vindt, en daarin bestaat, dat kennis en wetenschap de *middelen* zijn om te leven, niet het *doel* om te leven, — die daarin het toppunt van geluk ziet, om te leven *zonder* te denken, in stede van te leven *in* het denken.

Die geneesheeren nu, die na de promotie zich behagelijk in de handen wrijven in de volle overtuiging, *dat zij genoeg*

weten om hun brood te verdienen, — dat de geneesheer een man is, die in een zwarten rok visites maakt, altijd een ernstig gezigt moet zetten, omdat » de menschen" van deftige doctors houden, en bij iedere visite noodzakelijk een recept *moet* schrijven (niet om de *ziekte* te genezen, maar om den *zieke* en zijn apotheker te gerieven, ten platte lande ook wel eens dikwijls om zich zelven te gerieven), die geneesheeren, zeggen wij, zijn, wat hun intellectueel standpunt betreft, volkomen te huis op het platte land, en, zoo zij daarbij een beetje liefhebberij hebben om » wat aardappelen" voor eigen gebruik te pooten en bij den burgemeester of den dominé een lange pijp te rooken, dan staan wij hun volkomen borg, dat het platte land voor hen een Eden is, hetwelk zelfs dit boven het Paradijs vóór heeft, dat geen Cherub hunne aardsche zaligheid zal storen, om de eenvoudige reden dat de Cherubs tegenwoordig liever blijven, waar ze altijd geweest zijn! Voor wie de wetenschap liefheeft en haar koestert en kweekt, gelijk de Arabier der woestijn zijn geliefden strijdhengst, — voor wie de wetenschap overal uit de hoekjes en gaatjes vlijtig opzoekt, gelijk het bijtje van bloem tot bloem — ook wel eens op vergiftige kelken — rondfladdert, om in dat rusteloos leeren een genot te zoeken, zoeter dan de honig van den Hymettus — voor dien man is het platte land een langzaam doodend vergift, dat zijne energie ondermijnt, zijnen dorst naar kennis steeds doet stijgen, zonder ooit een enkele droppel lafenis te verschaffen, om hem eindelijk, na een vermorst en pijnlijk leven, van deze aarde weg te nemen, die voor hem geen terrein voor zijne ontwikkeling, maar voor zijn achteruitgang geweest is. O, hoevele mannen, die onberekenbaar nut hadden kunnen stichten, waar hun werkkring aan hunnen ijver en aanleg hadde beantwoord, sterven vergeten en onbekend weg, omdat hunne tijdelijke middelen hen dwongen om hun brood te verdienen met de boeren den pols te voelen!

Maar ook de *moreele aanleg* is een gewigtig punt bij de keuze.... waar kiezen *mogelijk* is en niet beheerscht wordt door de eerste voorwaarde, die onverbiddelijk gebiedt.

Voor den loyalen, eerlijken, vrijheidminnenden man, — voor hem, die een hart heeft, waarin hij het geheele menschdom kan bevatten, — voor hem, die wars is van alle nietige klei-

nigheden en domme veroordeelen, en wiens karakter te fier is om onophoudelijk zich te schikken en te vlijen naar de wenschen eener domme menigte of het oordeel van een gemeen rappaille — is het platte land, oneindig meer dan de groote stad, eene hel! Al het edel gevoel, waarvoor zijne ziel vatbaar is — alles, zonder uitzondering, wordt daar, het eene voor het andere na, geschokt en beleedigd. Hier wordt zijn goede wil miskent, zijne belangstelling aan baatzucht toegeschreven, door een slag van menschen, die slechts door twee drijfveeren — dom bijgeloof en zucht naar geld — worden beheerscht. Daar oogst hij de zwartste ondankbaarheid voor dank; daar vertrapt men zijn wetenschappelijk eergevoel, door zijne raadgevingen in te ruilen tegen de ellendige knoeijerijen van een kwakzalver. Elders vermeet zich eene kwaadsprekende buurvrouw, het orakel der smalle gemeente, uwe handelingen te beoordeelen en af te keuren; ginds eindelijk staat gij bloot aan de geheime kuiperijen van een nijdigen confrater, die uwe concurrentie vreest en door een schouderophalen, door woorden en *daden* zelfs (mits het wetboek van strafvordering er maar niets mede te maken hebbe), uwen goeden naam zoo zoetjes en zachtjes in de goot helpt. Voorzeker, ook de geneesheer der groote steden staat hiervoor bloot, maar tegenover *één*, die hem miskent, staan er tien, die hem, zoo niet dankbaar zijn, ten minste ongemoeid laten, terwijl wat dáár een schampschot is, dat hoogstens de huid ontvelt, hier een schrootschot wordt, dat de beenen verbrijzelt.

Wij laten het aan hen, die mij de eer aandoen om deze regels te lezen, over om het gezegde verder uit te werken en zelve de gevolgtrekkingen te maken; men zou er nog veel aan kunnen toevoegen, als ware het slechts dit eene kardinaalpunt, dat men ten platte lande in den regel verstoken is van dat gezellig verkeer met beschaafde mannen en vrouwen, hetwelk een der magtigste hefboomen is der zedelijke en verstandelijke ontwikkeling.

Terwijl alzoo door de grove onbillijkheden en slechte bejegeningen aan de eene zijde het gemoed wordt verstaald en verwreed, en een koel egoïsme meer en meer in de hand wordt gewerkt, verkwijnt aan den anderen kant de geest, door gebrek aan intellectueelen toevoer, en treden eene ze-

kere onbeschaafdheid, ruwheid en een verderfelijk *laisser-aller* in de plaats van fijne manieren en urbaniteit.

Wie van het juweeltje van den gemoedelijksten, hartelijksten en in eenvoud en waarheid meest uitmuntenden van alle Belgische schrijvers, HENDRIK CONSCIENCE, nog niet heeft kennis genomen, dat ten titel voert *De jonge Doctor*, en dat wij met tranen in de oogen gelezen en herlezen hebben, zal op roerende en treffend ware wijze met een klein deel van het leed eens geneesheers bekend worden, beter, veel beter dan door DE BALZAC's *Le Medecin de Campagne*, hetwelk, hoe voortreffelijk ook, eigenlijk een leerdicht in proza over staathuishoudkunde moet worden genoemd.

En gelooft ons vrij — er zijn nog vele VALKIERS en HEUVELS, de eerste de *μάρτυροι* (*getuigen*), de laatste de *ploerten* der wetenschap, en niet altijd, op verre na niet, loopt het met de eersten zóó af, als met CONSCIENCE's *Jonge Doctor*.

HOOFDSTUK XIV.

HET HUWELIJK.

Wij besluiten dit eerste boek met eene korte beschouwing van het laatste en gewigtigste feit, waarbij de geneesheer als zich zelf bepalend subject binnen het familie-moment optreedt. Wie toch, die zich slechts eene korte wijle in het wezen van het huwelijk verdiept, erkent niet daarin de heiligste, gewigtigste, meest beslissende en meest menschelijke handeling der zich vrij bepalende persoonlijkheid?

En als wij zeggen »menschelijke handeling", dan bedoelen wij zoowel hier als overal elders met dat woord »menschelijk" het goddelijke, het heilige, het verhevene, hetgeen volkomen en rein voortvloeit uit het *wezen* der menschelijke natuur. Noemt welke handeling, welke levensperiode gij wilt, niet eene, die gelijktijdig beantwoordt aan deze twee gegevens: uitvloeisel der vrije wilsbepaling — uitvloeisel der reine menschelijkheid.

De geboorte en de dood, zeker twee der gewigtigste oogenblikken in 's menschen leven, zij vallen niet binnen het bereik der vrije-wilsbepaling; want de vrijwillige dood, die bij de *Stoici* geoorloofd was en zeker in dat geval de plegtigste en ernstigste handeling van geheel ons leven zou uitmaken, kan niet met het idee der menschelijke bestemming en aanleg overeenkomen. (*)

De doop, de communie, de priesterwijding, vallen insgelijks deels niet onder het bereik der vrije-wilsbepaling; maar zeer zeker is geene dier drie handelingen eene zuiver menschelijke, dat is, eene die met *noodwendigheid* uit het algemeene begrip van het menschelijk wezen afgeleid kan worden, en zij hebben alzoo slechts eene betrekkelijk gewigtige beteekenis voor dat deel der aardbewoners, hetwelk daaraan eene religieuse sanctie toekent.

Er blijft dus (behoudens de uitzondering, in de aanteekening vermeld) alleen het huwelijk over, waaraan wij de praedicaten »vrije handeling" en »menschelijke handeling" kunnen toekennen. Wij zullen eerst een woord over het *noodwendige*, dat uit het *menschelijke* voortvloeit, in het midden brengen, en met een paar toepasselijke aanmerkingen besluiten.

Als Aristophanes, de bekende Grieksche comicus, op zijne niet minder bekende platte wijze, in *Platoos Gastmaal*, zijne meeningen over den aard der Liefde uiteen zet, vertelt hij zijnen dischgenooten eene oude fabel, volgens welke er oorspronkelijk eene menschensoort zou geweest zijn, *Androgijnen* genaamd, bij welke man en vrouw in één ligchaam vereenigd waren. Toen deze Androgijnen zich aan de goden hadden vergrepen, werden hunne ligchamen gescheiden, en, ziedaar! sedert dien tijd zoeken de gescheidene helften elkander op, en hierop berust de onweerstaanbare neiging, die men met den naam van *liefde* heeft bestempeld.

Het tegenovergestelde dier voorstelling, de weder-ineensmelting van man en vrouw in de *Hermaphroditen*, vindt

(*) Men moet den vrijwilligen dood (waarvan wij het schoonste voorbeeld zien in het uiteinde van den ouden Cato) niet verwarren met de vrijwillige opoffering van het leven, zoo als dit met Jezus en de martelaren het geval was. Deze laatste is evenzeer eene vrije wilsbepaling als eene rein menschelijke, en zeker de meest verheven menschelijke. (Vergel. bladz. 89.)

men in de weelderige verzen, die de zanger van Sulmo *) in het vierde Boek zijner Metamorphosen (v. 285—388) ten beste geeft, en waarin het gebeurde tusschen HERMAPHRODITUS en SALMACIS, de »nais, quae luctantia oscula carpit", in gloeijende kleuren wordt weergegeven.

In beide deze fabelen, die, oppervlakkig beschouwd, slechts in het grotesque van de eerste en het erotische van de tweede eenige aantrekkelijkheid zouden bezitten, ligt een diep wijsgeerige zin, die daarop uitsluitend heen wijst, dat de mensch eerst dan mensch is, één en geheel is, waar de vrouw en de man elkander opnemen, doordringen en zamensmelten. (Niet oneigenaardig wordt dan ook, in het verhaal van ARISTOPHANES, de scheiding als eene »straf" voorgesteld.)

Schooner en klaarder nog wordt het wezen dier vereeniging weergegeven in die andere fabel der oudheid, die door den satyrieken LUCIANUS, in den XVII[den] der *Dialogi deorum*, zoo scherp wordt bespot, en waarin MERCURIUS aan APOLLO, op diens vraag, waarom hij zoo lacht, (»τι γελᾷς ὦ Ἑρμῆ·) ten antwoord geeft, dat hij zulks doet omdat VULKANUS, zijne echtgenoote VENUS met MARS op overspel betrappende, door onverbreekbare en onzigtbare banden beide heeft aaneenverbonden en aan den spot der goden blootgesteld.

Wij voor ons zien in die fabel niets belagchelijks, maar wederom wel die diep wijsgeerige beteekenis, die de oude dichters steeds op den bodem van hunne mythen wisten te leggen; wij zien daarin die innige ineensmelting, die onverbreekbare banden, die toch zoo teer en dun zijn, dat zij zelfs het oog ontsnappen, waarmede de moed, de kracht van den man (Ἀρής = MARS = Moed) zich volkomen vereenigt met de aanminnigheid, de zachtheid, de liefde der vrouw (Ἀφροδίτη — VENUS, de uit het schuim geborene, de bevallige). Voorzeker niet minder helder en krachtig komt alweder die grondtoon, die dominant in de harmonie der schepping te voorschijn, waar *Genesis* het gespierde en verhevene religieus-wijsgeerig bewustzijn des Hebreeërs wedergeeft in dat korte, overschoone woord: »En God schiep den mensch naar Zijn beeld: man en vrouw." (Gen. I, v. 27) Neen, weg met die ribgeschiedenis, weg met die geestelooze

*) P. OVIDIUS NASO.

fabel, die in de handen van sommige MICHELETS het voorwendsel is geweest van de quasi-superioriteit des mans boven de vrouw; God schiep den mensch, man en vrouw, en *man* en *vrouw* zijn alzoo de twee *volkomen gelijkwaardige* factoren van het product *mensch*.

Mathematisch zouden wij dit idee aldus uitdrukken:

Stel A (man) = B (vrouw),

dan is, overeenkomstig onze voorstelling,

AB = mensch

en derhalve

$$A = \tfrac{1}{2}\,AB.$$

(Man = ½ mensch).

en $B = \tfrac{1}{2}\,AB$

(Vrouw = ½ mensch).

Tot hiertoe onze historisch-wijsgeerige opmerking; maar wat nu leert ons de natuur-wijsgeerige beschouwing?

Het wezen van den mensch, van dat product AB, bereikt als verschijning zijn toppunt in de *reproductie* zijner factoren A en B, en daarmede is de eenvoudigste uitdrukking gegeven van die synthetische eenheid, die zoowel den physischen grondslag uitmaakt der bestaande levende schepping als den ethisch-historischen, namelijk de FAMILIE; zij toch is de eerste en oorspronkelijke schakel van die oneindige en eeuwige keten, en kan aldus worden voorgesteld:

A (man, mannelijk dier, mannelijke plant.)	AB mensch, volkomen dier, volkomene plant.	B′ dochter, (dochterdier, dochterplant.)
B (vrouw, vrouwelijk dier, vrouwelijke plant.)		A′ zoon, (zoondier, zoonplant.)

De grondvorm der *Familie-keten* is dus deze:

$$\left.\begin{matrix}A\\B\end{matrix}\right\}\ AB\ \left\{\begin{matrix}B'\\A'\end{matrix}\right\}\ A'B'\ \left\{\begin{matrix}A''\\B''\end{matrix}\right\}\ A''\,B''\ \left\{\begin{matrix}B'''\\A'''\end{matrix}\right.\ \text{enz.}$$

Het wezen der familie nu, ofschoon in bovenstaande formule volkomen uitgedrukt, vertoont zich evenwel als concreete verschijningsvorm op tweederlei wijzen.

Niemand, tenzij hij volkomen vreemdeling ware op het natuurwetenschappelijk gebied, is het onbekend, dat verreweg de meeste plantensoorten beide geslachten in een enkel individu vereenigen, met één woord »hermaproditisch" zijn, terwijl eene verreweg grootere minderheid, de zoogenaamde tweehuizige (diöecische) planten (die wij dan ook in genetischen zin als de meest volkomene beschouwen), mannelijke en vrouwelijke bloemen op verschillende individuën dragen. Evenzoo is er eene reeks van lager bewerktuigde dieren (waartoe onder anderen de iedereen bekende bloedzuiger behoort), bij welke desgelijks beide geslachten in het zelfde dier vereenigd voorkomen, hoewel daarentegen alle gewervelde dieren (zoogdieren, vogels, visschen en amphibiën), benevens alle de insekten, wederom de afzonderlijke geslachten in afzonderlijke dieren aanbieden. En wat leert ons nu dit empirisch feit? Het leert ons dit, dat afgescheiden geslacht, ofschoon als gegeven ter voortteling niet noodzakelijk (daar deze ook bij hermaphroditisme mogelijk is), echter een hoogere en wel de hoogste ontwikkelingsvorm is, waaronder zich het *soortelijk individu* kan voordoen.

Het staat dus vast en is alzoo zoowel uit de oudste geschiedenis van het menschelijk zelfbewustzijn als uit de meest eenvoudige beschouwing der bestaande natuur bewezen, dat *het soortelijk individu* MENSCH *bestaat uit de vereeniging (het product) der beide geslachtelijke verschijningsvormen,* MAN *en* VROUW; *en omgekeerd, dat de geslachtelijke verschijningsvorm* MAN *of* VROUW *dan eerst soortelijk individu* MENSCH *wordt, wanneer hij zich met zijn complement tot een geheel heeft verbonden.*

Ja, het is zoo; voor den denkenden mensch gaat er een helder licht op, als hij eenmaal de beteekenis heeft gevat van dien onder duizenderlei gedaanten zich vertoonenden drieslag: THESIS — ANTITHESIS — SYNTHESIS! Ja, er is eene *Drieëenheid*, en zij heet: STELLING — TEGENSTELLING — ZAMENSTELLING.

Man — vrouw — mensch: deze drie zijn één; vader — moeder — kind: deze drie zijn één; oorzaak — substantie — gevolg: deze drie zijn één; eenheid — alheid — verscheidenheid: deze drie zijn één; positive electriciteit — negative electriciteit — gebonden electriciteit: deze drie zijn één . . . en waar zouden wij ophouden, want alles, wat

wordt, is een eeuwig zamensmelten en een eeuwig uiteenvloeijen van het *Driceëne!*

Alvorens tot het ontwikkelen onzer gevolgtrekkingen over te gaan, moeten wij nog een oogenblik stilstaan bij het wezen dier dualiteit: »man en vrouw."

Wat ook de materialistische philosophie er moge tegen aanvoeren, wij vindiceren voor de levende schepping, ten minste voor de hoogere dierlijke, zoowel eenen zuiver physischen, materieelen, als ook eenen min of meer ontwikkelden ethischen, zedelijken grond voor haar bestaan.

De voortplanting en de onderhouding der soort nu is de physische reden van die geslachtelijke dualiteit, die wij als mannelijk en vrouwelijk element in de levende schepping leerden kennen; maar voor die zelfde dualiteit bestaat ontegenzeggelijk nog een moreele beweeggrond, dien wij, voor zoo verre hij den mensch betreft, hier willen ter sprake brengen.

Reeds in onze aanhaling van LUCIANUS hebben wij er terloops op gewezen. De mensch namelijk heeft, waar hij in zijn tijdelijk zijn en zijnen volkomensten vorm als hoofd der familie optreedt, verschillende pligten te vervullen. Hij leeft een dubbelleven: het eene, hetwelk zich bepaalt tot den engen kring van zijn huisgezin en den nog engeren van zijne eigene persoonlijkheid; het andere, dat zich beweegt in geheel die »wijde, wijde wereld" en den onafzienbaren kreits van het algemeen maatschappelijke ontwikkelingsproces. Ginds is hij man (vrouw), vader (moeder) en echtgenoot; hier is hij burger van den staat en deel der groote wereldmaatschappij. Maar in den mensch zelven zijn nog andere elementen aanwezig, die hem als het ware een tweede dubbelleven doen leiden: zijn gemoed en zijn verstand, zijn hart en zijn hoofd. En nu is er een snijpunt, waarin die beide dubbellevens elkander ontmoeten en kruisen, en voortaan, twee aan twee vereenigd, hunnen weg voortzetten. Dat inwendig leven, dat zoo diep gevoelt, dat huisselijk leven, dat zich in zoo'n engen kring bepaalt en toch zoo rijk is aan hoogst gewigtige en ernstige bezigheden, waarin de geringe omvang rijkelijk door het meer substantieele gehalte wordt opgewogen, ziet, dat paart zich zoo gaarne aan die hoogere en meer verfijnde ontwikkeling van het gemoedsbestaan; en dat leven en dat levensdoel, waarin het uitwendige zijn en

het denken zoo geheel op den achtergrond treden voor het inwendig leven en het gevoelen — dat is het wezen der vrouw, dat is de ethische beweeggrond voor den vrouwelijken factor dier dualistische eenheid: mensch.

Maar die ruimere spheer van het maatschappelijk werken en woelen, dat meer heldere en klare bewust worden in het denken, dat leven en dat levensdoel, waarin het kolossale van den vorm wijkt voor het gehalte, wij zouden liever zeggen voor de digtheid van den inhoud, waarin het algemeene zich loswindt uit het bijzondere — dat is het wezen van den man, dat is de ethische beweeggrond voor den mannelijken factor van het idee: mensch.

De vrouw is een kabinetstukje van eenen GERARD DOU, de man is eene stoute schets van een MICHEL ANGELO — beide onovertroffen, beide van gelijke, onberekenbare waarde, beide, waar zij ineensmelten, de volledigste harmonie van *Waarheid* en *Schoonheid.*

Hoe grotesk ook de bovengemelde fabel van ARISTOPHANES (die wij, om het hoogst onkiesche van het geheel, slechts gedeeltelijk hebben medegedeeld) ook wezen moge, er is toch, hoe groen en leelijk de bolster ook schijne, eene heerlijke kern in besloten. Ligt er niet eene schoone, dichterlijke, gemoedelijke en tevens verhevene gedachte in dat onweerstaanbaar streven dier gescheidene helften om zich weer onherroepelijk te vereenigen? Maar er is nog eene andere waarheid in verborgen, die wij hier vooral op het oog hebben, namelijk die, dat juist de *bij elkander behoorende* helften elkander zoeken, en hierin bestaat eerst volkomen het wezen van het huwelijk. Niets is toch gemakkelijker aan te toonen dan het onnoemelijk aantal graden van geestbeschaving en zedelijke ontwikkeling, hetwelk de menschelijke maatschappij aanbiedt, maar ook even ligt laat het zich begrijpen, dat er alleen eene onoplosbare, eene *wezenlijke* band kan bestaan tusschen die factoren van het menschelijk zijn, die in gelijke mate zijn ontwikkeld.

Indien wij het gezegde nu nog eens kortelijk zamenvatten, dan komen wij tot deze stellingen:

a. De man en de vrouw zijn *gelijke*, doch niet *gelijkvormige* factoren van een product: het *soortelijk individu* — de *mensch.*

b. De man (de vrouw) wordt alzoo dan eerst mensch (homo integer) als hij (zij) zich onafscheidelijk verbonden heeft met den hem (haar) adaequaten factor.

c. Hierdoor eerst is de man (vrouw) als *mensch* in staat zijnen (haren) hoogsten ontwikkelingstrap te bereiken als *familie*, de synthetische grond-eenheid van de levende schepping.

d. Hieruit volgt, dat de verbinding dier beide factoren van het begrip »mensch" is eene *noodwendige*, eene, die met noodwendigheid uit het begrip van het wezen des menschen voortvloeit, en zonder welke het bereiken van het toppunt van zijnen verschijningsvorm *onmogelijk* is.

e. Deze verbinding is niet alleen in wezen noodwendig, maar ook in vorm bepaald, en die vorm bestaat daarin, dat hij alleen dan aanspraak kan maken van met het wezen overeen te komen, *wanneer de ontwikkelingstrap van den zedelijken en intellectueelen aanleg in beide factoren gelijk is.*

f. Deze in wezen en vorm alzoo bepaalde en noodwendige verbinding van den man met de vrouw berust eindelijk op een bij beide *wederkeerig streven* om haar door *vrije wilsbepaling* tot stand te brengen.

Uit dit alles vloeit alzoo deze slotstelling voort:

Het *huwelijk* is de volmaaktste en noodwendige menschelijke handeling, waardoor het geslachtelijk (sexueel) individu (man of vrouw) zich veredelt (potenzirt) tot het soortelijk individu »mensch", ten einde zoodoende als „familie" den hoogsten ontwikkelingsvorm in de grond-eenheid te bereiken der levende schepping, en dat wel krachtens vrije wilsbepaling, waarin het gelijksoortige streeft om zich met het gelijksoortige te vereenigen.

Men zal het welligt wat ver gezocht vinden om in een hoofdstuk, waarin het huwelijk van den geneesheer als eene voor hem, juist in betrekking tot zijn ambt, hoogst gewigtige private actie wordt besproken, wederom met zulke philosophische beschouwingen en uitpluizerijen te voorschijn te komen. Maar zie eens, waarde lezer, hadden wij dit niet gedaan, hadden wij niet eene, zoowel op historisch-ethischen als op historisch-physischen grondslag gebouwde *stelling*, dan hadt gij het volkomenste regt om datgene, wat wij nu in het midden willen brengen, als *beweringen* te ontken-

nen of te verwerpen, terwijl wij u thans dwingen om het als *gevolgen* eener stelling, dus als *noodwendige*, *onverbiddelijke waarheden*, aan te nemen.·

Wel nu, welke zijn die waarheden?

Houden wij ons slechts bezig met die, welke wij meer uitsluitend voor ons doel benoodigd hebben, anders zouden wij onder zoovele, die alreeds op den voorgrond stellen, dat het gedwongen coelibaat in lijnregte tegenspraak is met de bestemming en het wezen van den mensch en de misdadigste, onheiligste en schreeuwendste *verkrachting* der menschelijke natuur, zoowel ligchamelijk als zedelijk, in één woord: *bespotting* door het *schepsel* van de wijsheid zijns *Scheppers*. Maar is reeds het *gedwongen* coelibaat bespotting van Gods wijsheid, hoeveel te meer is zulks dan niet het *vrijwillige*, vooral, indien dit zijnen onreinen oorsprong neemt in den onzedelijken beweeggrond, dat men alsdan meer ongestraft (?) zijnen hartstogten kan botvieren?

En verder gaan wij nog in de ontleding van de dwaalbegrippen der maatschappelijke instellingen. Is het huwelijk een *pligt* voor den mensch, ja het noodwendig desideratum om als zoodanig aan zijne bestemming te voldoen, dan noemen wij het een *dwaalbegrip* der maatschappij, dat der vrouw het regt wordt ontzegd om uit eigene, vrije beweging naar de volvoering van dien pligt te streven, en zij gedwongen wordt om van hem, *met wien zij in wezen volkomen op gelijke lijn staat en dus gelijke algemeen menschelijke regten deelt*, als eene *onderhoorige* af te hangen. Meent daarom niet dat wij de vrouw zouden willen emanciperen en haar volkomen laten optreden daar, waar de man te huis behoort. *Gelijke waarde* sluit niet uit *ongelijke aanleg*, *aard*, *bestemming;* en die ongelijkheid bestaat — wij toonden het boven reeds aan — zoowel in ligchamelijken als zedelijken zin. Maar, kennen wij aan de vrouw *humane* regten toe en ontzeggen wij haar *mannelijke* handelingen, dan willen wij ook voor haar gelijke beschaving, gelijke geestontwikkeling als voor den man. De vrouw is niet geschapen om soep te koken en kousen te breijen, maar om *mensch* te zijn; en, moge zij dit doel op andere wijze bereiken dan de man, moge bij haar het gevoelsleven en de enge huisselijke kring in de plaats treden van het verstandsleven en de wereldmaatschappij, dan be-

wijst dit slechts, dat God, toen Hij den mensch schiep, man en vrouw, tevens twee verschillende wegen afbakende voor de bereiking van hetzelfde doel.

Ook dit vergeet men, zelfs in de zamenleving der 19de eeuw, en wij beroepen ons op ieders ondervinding om dit innig te beseffen, daar deze arbeid ons gebiedt niet te uitvoerig te worden.

Zeiden wij niet, dat die vereeniging van man en vrouw berustte op gelijke ontwikkeling? Zeiden wij niet, dat zij schoon en waar was, die gedachte van ARISTOPHANES (hoe plomp ook ingekleed), van dat zoeken der *bij elkander behoorende* helften? Ja, dat zeiden wij. Maar dat zullen wij dan wel zeker bewaarheid vinden in het dagelijksch leven? Geen twijfel, mijne vrienden! Komt toch hier — wij zullen u ook eens iets dergelijks opdisschen als *de Waarheid en Aesopus.*

Hier wordt eene jonge dochter aan den meestbiedende verkocht; werkelijk, zij ziet er goed uit. De eerste aan bod is een eerlijk man, bij wien hoofd en hart op de regte plaats zitten en die met zijn handenarbeid een ruim bestaan verdient.

Bah! hoe gemeen, hoe ordinair!

N°. 1 komt niet in aanmerking.

De tweede bieder is een jong mensch, knap van voorkomen, een »knappe man" zoo als men zegt, maar die slechts ééne gedachte heeft: geld verdienen. Overigens is hij zeer solide, en valt er niets op hem te zeggen. Dat begint reeds te kleuren. Maar het vermogen .... het jaarlijks budget? Vijfduizend gulden!

A d'autres!

De derde liefhebber is een diepe zestiger. Alles teekent den man, die »geleefd" heeft. Vraag ook niet naar zijn gedrag, vraag nog veel minder naar zijn hart, vraag het allerminst naar zijn verstand .... maar — hij heeft vijf-en-twintig duizend gulden rente! .... En de hamer valt, de koop is gesloten. .

De afslager was de vader van de jonge dochter, die voortaan jaarlijks te beschikken heeft over eene kwart tonne gouds!

Maar neen, weg van mij, Aesopus! — gij die »roode" wangen weegt met »grijze" titels, gij die onschuldige harten betaalt met een pakje »Russen!"

Er is slechts ééne mésaillance: ongelijkheid in ontwikkeling van zedelijke en verstandelijke eigenschappen.

Er is slechts één huwelijk, dat niet geoorloofd is: dat, waar de vrije wilsbepaling ontbreekt en de liefde ver is te zoeken!

En wat is die *Liefde?* Wij zouden onuitputtelijk kunnen worden even als zij, heldere en nimmer opdroogende levensbron als zij is, maar wij mogen dat hier niet zijn. Wij willen u slechts zeggen, dat die immer vlietende beek slechts vloeit in een betooverend oord, waar enkel haar geklater de geheimzinnige stilte afbreekt. Het is slechts aan enkele uitverkorenen gegeven tot dat verrukkelijk Eden door te dringen; maar wien het is gegeven daartoe te geraken en aan dat water des levens zijnen dorst te lesschen — die zal met verbazing eene wonderlijke kracht daarin ontdekken — eene kracht, welke die der Lethe nabij komt, maar heerlijker nog — hij zal gewaar worden, dat hij, zich zelven, zijnen eigen persoon, zijn eigen »ik" *vergetende*, voortaan slechts leeft en werkt en denkt in dat »andere ik", welks liefelijk beeld het kristalheldere spiegelvlak hem terugkaatste.

Maar weest voorzigtig; want ziet, om tot dat oord te geraken, moet gij eerst een ander doortrekken, dat bijna nog schooner is dan dat, waarvan wij u zoo even spraken. Daar heerscht geene stilte, maar een vrolijk gewoel en gejoel — daar vliedt geene kalme beek, maar ruischen grootsche springfonteinen, wier schitterende, veelkleurige stralen in gouden druppelen uiteenspatten. En vele zijn de gasten, die daarvan drinken.... en overschoon zijn de wonderbeelden, die in dien vloeibaren kleurengloed op en neer huppelen — men zou zelfs meenen dat sommige uit louter diamant waren gevormd....

Men zegt dat ook deze de fonteinen der Liefde zijn — alle, die daarvan drinken, gelooven het....

Gelooft het niet! — dat water is vergift!

Ambtgenooten! voor zooverre gij nog niet de bestemming uws levens aan die eener trouwe gezellinne hebt verbonden, zoekt en streeft toch ijverig om in die vereeniging het ware

heil te zoeken. Wij hebben met zooveel leed, zooveel lijden dagelijks om te gaan, maar bovenal, wij hebben voor ons zelve zooveel teleurstelling en miskenning te dragen, dat er voor ons persoonlijk geluk, voor ons eigen genot, weinig anders overschiet, dan de weinige rust in den stillen huisselijken kring. Daarom wordt voor ons het huwelijk, gewigtig als het reeds is, nog gewigtiger. Wij behoeven een hart, dat ons begrijpt, als niemand meer ons wil begrijpen; wij behoeven eene troosteres, als niemand meer zich aan ons laat gelegen liggen; wij behoeven eene *hulpe*, die onze vreugde deelt en de tranen onzer smart afwischt.

Zoekt dan eene *ware* vrouw, — niet die namaaksels, die schijngestalten van vrouwen, die met al het goud en al het voordeel en al het schoon en al de jeugd, die zij u zouden kunnen geven, u niet het kostelijkste mede ten huwelijk brengen, wat op de wereld bestaat: een waarachtig VROUWENHART.

Drinkt dan niet van de dronkenmakende wateren, van die Liefde der Wellust en Weelde, maar van dat verkwikkende en versterkende vocht van de Liefde, die op Hoogachting en Overeenstemming is gegrondvest.

Zoekt die Liefde, gij allen, wier roeping het is, het ligchamelijk lijden der menschheid te verzachten — zij zal u dikwijls te pas komen tot leniging der smart van uw eigen gemoed.

TWEEDE BOEK.

HET POLITISCH-PAEDAGOGISCH GEDEELTE DER IATROGOGIE.

HET STAATS-MOMENT DER OPVOEDING.

HOOFDSTUK I.

EEN HOOFDSTUK TOT INLEIDING.

Zelfbehoud is eene natuurdrift, eigen aan elk individu. Men begrijpe evenwel goed de beteekenis van dat woord *individu*, zoo als wij het hier gebruiken. Daaronder toch verstaan wij niet alleen individueele eenheden, maar ook wel degelijk individueele alheden en meervouden, uit individueele eenheden zamengesteld. Zoo noemen wij het menschdom, het christendom enz., als individueele alheden, individuën; eene bijzondere maatschappij, een genootschap of firma, als individueele meervouden, evenzoo individuën.

Ook deze individua composita hebben de neiging tot zelfbehoud met het individuum simplex gemeen, omdat ook zij, even als dit, den kiem der organische ontbinding bevatten, welke zij door intellectueelen en materieelen tegenstand trachten te bedwingen.

De staat nu is een dergelijk zamengesteld individu, en de neiging tot zelfbehoud het onvoorwaardelijk vereischte van zijn bestaan. Waar hij niet met alle hem ten dienste staande middelen aan die neiging botviert, daar vinden wij, in stede van bloei, verval — waar die neiging is uitgedoofd, ontbinding en oplossing.

Onmiddelijk vloeijen uit deze praemissen de twee volgende stellingen voort:

1°. De staat, die niet met alle magt ijvert om zich zelven te behouden, verloochent het beginsel van zijn bestaan als zedelijk individu, en werkt aan zijne eigene vernietiging.

2°. Er bestaat alzoo niet de minste verdienstelijkheid, niet de minste belangeloosheid, niet de minste zelfopoffering, maar alleen onveranderlijke pligt, harde noodzakelijkheid en het zuiverste eigenbelang, zoo de staat alles aanwendt, wat zijn bestaan kan verzekeren.

En welke zijn nu de middelen, waarmede hij dit doel kan bereiken?

In de allereerste plaats door de instandhouding zijner zamenstellende deelen: de burgers.

Het bewaren van de integriteit, dat is van de gezondheid en het leven der burgers, is het eerste en voornaamste middel, hetwelk de staat moet aanwenden tot instandhouding van zijne eigene integriteit, van zijn eigen leven en gezondheid. Dat is zijn eerste, voornaamste en onvoorwaardelijke pligt.

Behoorlijke, naauwgezette, wetenschappelijke uitoefening der *Geneeskunde in geheel haren omvang*, ziedaar de eenige weg, waartoe die pligt voert, langs welken zij alleen uitvoerbaar is en zeker en volkomen haar doel bereikt.

De geneeskunst-oefenaar is alzoo de eerste en voornaamste dienaar van den staat; want hij alleen stelt hem in de mogelijkheid om aan zijnen eersten en noodzakelijksten pligt zeker en volkomen te beantwoorden. In die hoedanigheid van eersten staatsdienaar, heeft de geneesheer een onmiskenbaar regt op de hoogachting, het vertrouwen en de bescherming van den staat als regering, op den eerbied en de dankbaarheid van den staat als burgerij.

Wanneer alzoo de geneesheer, in welken staat ook, ziet, dat zijne regten zijn verkort, dat de bescherming, die hem toekomt, een ijdele klank is geworden, dat de hoogachting, waarop hij regtmatig aanspraak maakt, eerder geringschatting kan heeten, en eerbied en dankbaarheid van de zijde der maatschappij voor hem onbekende zaken zijn — wanneer hij dan zijne stem daartegen verheft, dan vraagt hij geen gunst maar regt; dan bekommert hij zich niet om eigen

voordeel, maar eenig en alleen om dat van den staat; en kan hij dezen, met al de verpletterende kracht der waarheid, toeroepen: Herstel uw onregt, open de oogen, en loop niet verder voort op het pad, dat tot uw eigen verderf leidt; want gij verzaakt uwen dierbaarsten en heiligsten pligt!

En Nederland is zulk een staat, waarin gedurende tien lange jaren de stemmen van zijne geneesheeren zijn geweest als die eens roependen in de woestijn.

Ook wij zullen onze stemme verheffen met al de kracht, die God in onze borst heeft gelegd; moge Hij geven, dat zij eenigen weêrklank vinde bij het dierbaar Hoofd van Neêrlands volk!

Onze taak komt dan hierop neêr, ons af te vragen: hoe kan en moet de staat (en hier nemen wij dit woord voortaan in de beteekenis van regering) zorg dragen voor eene behoorlijke, naauwgezette en wetenschappelijke uitoefening der Geneeskunde in haren geheelen omvang?

Het antwoord is dit:

a. Door eenige zijner burgers in staat te stellen om eene zoo volkomen mogelijke opleiding te erlangen in dit gedeelte der wetenschap.

b. Door toe te zien, dat diegene zijner burgers, welke hij daartoe in staat stelt, alle zedelijke en verstandelijke waarborgen bezitten, welke een noodzakelijk vereischte zijn voor hunne allergewigtigste roeping.

c. Door ten scherpste toezigt te houden, dat niemand als geneesheer worde toegelaten, die den staat niet de overtuigende bewijzen heeft gegeven van volkomen voor zijne taak te zijn berekend.

d. Door toekenning van *gelijke regten* en *krachtige bescherming* aan alle geneeskunst-oefenaren, en bovendien van enkele *voorregten*, opdat hierdoor de maatschappij leere begrijpen, dat, wanneer de staat zelf zijne beste dienaren weet in eere te houden, zij dit voorbeeld behoort te volgen.

e. Door de meest onvoorwaardelijke en allergestrengste wering van alle onbevoegde uitoefening door andere personen, dan die er toe geregtigd zijn.

f. Eindelijk, door de benoeming van geneeskundige ligchamen en personen, met de noodige volmagt voorzien, om aan alle overtredingen en misbruiken terstond perk te

stellen, waar het noodig is, te straffen, en den staat te dienen van *opperste raadslieden*, waar het geldt het leven en de gezondheid zijner onderdanen.

HOOFDSTUK II.

DE EENHEID VAN DEN GENEESKUNDIGEN STAND.

Zoo even noemden wij, als eerste vereischte tot naauwgezette en wetenschappelijke uitoefening der geneeskunde in haren geheelen omvang: dat de staat eenige zijner burgers in staat stelle eene zoo volkomen mogelijke opleiding te erlangen in dit gedeelte der wetenschap.

Het ligt in den aard der zaak, dat indien de staat waarborgen verlangt voor de wijze, waarop het leven en de gezondheid zijner burgers beschermd worde, hij zelf dengenen, van wien hij deze verlangt, in staat moet stellen die waarborgen te kunnen geven. Indien de staat toch slechts hun het regt toekent tot uitoefening der geneeskunde, welke deze wetenschap volgens bepaalde voorschriften hebben toe te passen en haar in eene bepaalde rigting en tot eene bepaalde hoogte moeten magtig zijn — dan moet hij zelf natuurlijk de middelen daartoe verschaffen.

Het is alzoo pligt van den staat, dat hij zijne geneeskunstoefenaren zelf in die wetenschap opleide, en hij, die zich tot die betrekking bereid verklaart, heeft daarop het onmiskenbaarste regt.

Omgekeerd heeft de staat het onmiskenbaarste regt te vorderen, dat zij, die zich tot die staatsbetrekking aanbieden, waarborgen geven van voldoende ontwikkeling, zoowel moreel als intellectueel, opdat hij niet zich zelven benadeele door kwalijk bestede zorgen.

Alzoo, de bezorging van een zoo goed mogelijk onderwijs der Geneeskundige Wetenschap is een *hoofdpligt* van den staat.

Wat is nu de Geneeskundige Wetenschap? Quid est Medicina?

GENEESKUNDE *is die tak der menschelijke kennis, welke in staat stelt, het leven en de gezondheid te* BEWAREN *en alzoo ziekte te*

VOORKOMEN; *waar de gezondheid gestoord wordt, die stoornis* OP TE HEFFEN, *en waar dit laatste onmogelijk wordt, haar te* LENIGEN.

Overeenkomstig deze bepaling, welke wij veilig gelooven dat de algemeen erkende is, hebben wij alleen te doen met het bewaren der bestaande, het herstellen of lenigen der gestoorde gezondheid. Welke de oorzaken, welke de vormen zijn dier stoornis, en welke de middelen om haar op te heffen of te verminderen, hierom bekommert zij zich geenszins.

Er bestaat alzoo slechts ééne enkele en ondeelbare geneeskunde, en logisch is hij, die niet, voor zoo verre de wetenschap ze kent, alle oorzaken, vormen en geneesmethoden der bestaande gezondheidsstoornissen magtig is, geen volkomen geneesheer.

Bestaat er slechts ééne ondeelbare geneeskunde, dan is het irrationeel haar met geweld te splitsen en deze onderdeelen ter afzonderlijke uitoefening aan verschillende personen op te dragen, zoodat het logisch hieruit af te leiden gevolg dit is:

Er kan slechts ééne soort van geneeskunst-oefenaren bestaan, naardien er slechts ééne soort van geneeskunde is

Maar op hoevele wijzen kan dan wel die geneeskunde uitgeoefend worden? Op zijn Grieksch op zijn Duitsch? op zijn Fransch? Uitstekend? Middelmatig? Slecht?

Er is slechts ééne enkele wijze: die, welke met de natuur in het algemeen en met de natuur van den mensch in het bijzonder overeen komt. »*Medicus non est naturae magister, sed minister!*"

Die geneeskunde is de eenige ware, de eenige, waarna elk waarachtig geneesheer streeft; en daar er slechts van eene toepassing sprake kan zijn, die zooveel mogelijk *volmaakt* is, zoo kennen wij slechts ééne enkele wijze om de Geneeskunde uit te oefenen, namelijk die, *welke, overeenkomstig de natuur, zoo voortreffelijk mogelijk haar doel tracht te bereiken.*

Één is het wezen der geneeskunde, één is haar voorwerp, één is haar weg

Het is daarom dan ook ten hoogste dwaas en onredelijk, een verschil van *graad* in hare uitoefening aan te nemen;

en derhalve beide conclusiën tot één geheel vereenigende, komen wij tot het resultaat:

De uitspraak der rede is deze: *er is slechts ééne soort van geneeskunst-oefenaren mogelijk, namelijk zij, die de geneeskunde in al haren omvang, op eene met de natuur overeenkomstige en zoo voortreffelijk mogelijke wijze uitoefenen.*

Het is evenwel dikwijls zeer gemakkelijk theoretisch iets vast te stellen, dat praktisch onuitvoerbaar is. Van het theoretische standpunt uit, zullen, naar wij gelooven, wel allen ons bovenstaande stelling toegeven; maar eene hoogst gewigtige en voor de toekomst allerbelangrijkste vraag is het: »Zal men dit ook kunnen doen uit het praktisch standpunt?"

En wij beantwoorden dit met een stellig »Ja!"

Wij doen dit des te gereeder, omdat wij de ondervinding vóór ons hebben.

Tot op het oogenblik, waarop wij deze regelen schrijven, heeft men in de Nederlandsche geneeskundige wetgeving het volgend stelsel gehuldigd: De Geneeskunde is *niet één en ondeelbaar;* zij bestaat uit *drie scherp afgezonderde vakken*, die ieder afzonderlijk kunnen uitgeoefend worden, ja zelfs, vóór de wet van 27 Maart 1838, niet eens *mogten* gezamenlijk worden uitgeoefend. Zoover inderdaad was men bij de wet van 12 Maart 1818 gegaan, dat, wat uit den aard der zaak een geheel was, met geweld in drie stukken werd gescheurd, die niet meer met elkander te vereenigen waren.

Het tweede punt van dit merkwaardige stelsel is dit, dat het een oneindig aantal van graden toelaat, die natuurlijkerwijze aan even zoo vele graden van kennis moeten beantwoorden.

De voornaamste laten wij hier volgen:

1. Med. Chir. Art. Obst. et Pharm. doctor.
2. Med. Chir. et Art. Obst. doctor.
3. Med. et Chir. doctor.
4. Med. et Art. Obst. doctor.
5. Med. doctor.
6. Stedelijk Heel- en Vroedmeester.
7. Stedelijk Heelmeester.
8. Plattelands-Genees-, Heel- en Verloskundige.
9. Plattelands-Genees- en Heelkundige.

10. Scheepsheelmeester.
11. Tandmeester.
12. Vroedvrouw.

Indien men nu nagaat, dat men ook Med. doctor en vroedmeester, Med. doctor en heelmeester, enz., enz. kan zijn, dan kan men zeker een twintigtal graden aannemen, waarin de geneeskunde hier te lande, met de wet in de hand, wordt uitgeoefend.

Hebben wij reeds aangetoond, dat zulk eene »nuancering in 't oneindige" van medische kennis door de rede wordt misbillijkt, thans hebben wij te wijzen op hetgeen de ondervinding ons leert: misbruik en straffeloosheid zijn de noodzakelijke en rampzalige gevolgen.

Derhalve praktiseren dan ook middelijk onder de bescherming der wet:

1. officieren van gezondheid, waar zulks strijdt tegen de wetten van 12 Maart 1818, art. 8, bl. 4 (*), en 23 Nov. 1823, bl. 313 en 314. Vergel. art. 6 der punten in het Nederl. Tijdschr. voor Geneeskunde, 1860, bl. 407.
2. apothekers.
3. geestelijken.
4. kwakzalvers van allerlei aard en kwaliteit, als galanteriekramers, schoenmakers, hoefsmeden, enz., enz.

Daar de wet aan gegradueerden, naarmate hunner graden, verschillende regten toekent, en het uit den aard der zaak feitelijk onmogelijk is, dat de een niet, ten minste tijdelijk, in de regten eens anderen treedt, zoo is slechts dit dilemma bestaanbaar: óf eene zeer talrijke en zeer zamengestelde geneeskundige overheid moet een allerlastigst en hoogst onaangenaam toezigt houden op die overtredingen en deze telkenmale straffen; óf zij ziet ze door de vingers, hetzij uit gevoel van billijkheid om niet enkelen te treffen, hetzij om zich niet gehaat te maken bij kunstbroeders, hetzij uit gemakzucht, hetzij eindelijk uit de werkelijk aanwezige onmogelijkheid om op alles en allen te letten. Goed toezigt wordt hier werkelijk ten eenemale onuitvoerbaar.

Een dergelijke toestand werkt ten hoogste demoraliserend op het medisch publiek.

(*) Vergelijk *Verzameling van wetten, besluiten enz.*, 's Gravenhage, bij Beekman, 1836.

De Med. doctor, die, met veel inspanning en kosten, zich een ruimen voorraad van kennis en beschaving heeft verworven, ziet zich gelijkgesteld met — wat zeggen wij? vaak achterafgezet bij — een plattelands heelmeester, bij wien routine en geslepenheid wetenschap en goede opvoeding vervangen. De chirurg beklaagt zich te regt, dat de geneesheer, die gezwellen en andere heelkundige gebreken behandelt, hem het brood ontneemt; de geneesheer beklaagt zich evenzeer, dat de heelmeester zich met inwendige praktijk straffeloos afgeeft; terwijl overal de kwakzalverij, in hare veelvoudige gedaante, als eene vergiftige hydra moedig den onbeschaamden kop verheft.

Is het dan een wonder, dat de een zich schadeloos stelt ten koste van den ander? Is het dan een wonder, dat er nijd en afgunst gekweekt worden, waar broederlijke zin en eendragt moesten zijn? Is het dan een wonder, dat er overal bij Nederlands geneeskundigen een dof, maar langgerekt gemor van magteloozen toorn en verkropte verontwaardiging opgaat over de talloozen misbruiken en onregtvaardigheden, die er bij duizenden bestaan en nimmer worden gestraft? Is het dan een wonder eindelijk, dat ieder, van de bijna volslagene wetteloosheid gebruik makende, in troebel water vischt, zijnen kunstbroeder laaghartig onderkruipt, en, eenmaal overtuigd van de geringschatting, onverschilligheid en ondankbaarheid van het publiek, er van haalt wat er van te halen is, en met wetenschap en geweten den draak steekt?

Dat men niet zegge: Deze schilderij is te donker; dit tafereel is te sterk gekleurd. Wij gelooven aan vele uitzonderingen, maar wat wij gezegd hebben is, treurig genoeg, regel.

Zelf de zoon van een waardig geneesheer, die eerst den lande als chirurgijn-majoor ter zee trouw heeft gediend, en later in Amsterdam dertig lange jaren het vertrouwen en de achting zijner stadgenooten bezat, hebben wij de praktijk van jongs af aan van nabij leeren kennen, en hebben te veel hoogachting en warme liefde voor onzen stand, om niet waarachtig bedroefd te zijn over de vernedering, waaronder hij gebukt gaat.

Want ook op de maatschappij zelve werkt een zoodanige stand van zaken demoraliserend in.

Behalve dat het publiek door de talrijkheid van graden

op een dwaalweg wordt geleid en niet weet tot wien zich te wenden, behalve dat het zich van zelf zeer valsche begrippen moet vormen over de individueele kennis der geneeskunst-oefenaren en over de geneeskundige wetenschap, ziet het hier met welgevallen, ginds met verwondering, elders met billijke verontwaardiging op dien oneerlijken strijd! En kan het anders? Waar de eer verloren ging, moest daar ook niet de eerbied verloren gaan?

Hoe dieper men blikt, hoe langer men staart op eenen dergelijken stand van zaken, des te talrijker worden de feilen en gebreken, die er noodwendig aan vastkleven.

Reeds spraken wij met een enkel woord van de noodzakelijkheid, die zulk een stelsel medebrengt, om over een overtollig, zeer talrijk en zamengesteld personeel te beschikken, hetwelk op mogelijke overtredingen het toezigt moet hebben en de aspiranten moet examineren. Hoe hoogst gebrekkig ook hierin is voorzien, daarop komen wij later terug. Maar een ander en even noodzakelijk gevolg is dit, dat ons kleine landje door geneeskundigen wordt overstroomd, en er dus in de wet het gegeven ligt opgesloten, dat er honderden geneeskundigen zijn, *die*, *zelfs al wilden zij kwade praktijken en oneerlijke middelen te baat nemen*, GEEN BROOD HEBBEN!

Zoo het mogelijk ware eens al het klatergoud weg te vagen, dat zoo menig kunstbroeder bedekt, om voor het oog der wereld zijn hoogen stand op te houden, — zoo het mogelijk ware eens al de inkomsten in te trekken, die door erfenis, huwelijk of ouderengoedheid hunne baten afwerpen, — zoo het eens mogelijk ware de schuldboeken in te zien van zoo'n menigen priester van Aesculaap — waarde lezer! dan zoudt ge eens de uitwerkselen zien van dien alles wegvretenden kanker, die door onze geneeskundige wetgeving zoo rijkelijk en onophoudelijk wordt gevoed!

En zulk een stand van zaken, gelijktijdig door het gezond verstand en de wetenschap als ongerijmd en door de ondervinding als verderfelijk en demoraliserend geschandvlekt, zou langer kunnen bestaan in ons dierbaar vaderland?

Dat KAN, dat MAG niet!

Wat rede en ervaring gebieden, MOET wet zijn voor den staat!

Wij weten echter zeer goed, welke gewigtige bedenkingen dien stand van zaken eenigermate hebben geregtvaardigd of liever verontschuldigd.

Vooreerst zouden wij elke verontschuldiging reeds daardoor niet ontvankelijk verklaren, dat, gelijk gezegd is en hier nog eens uitdrukkelijk wordt herhaald, onze geneeskundige wetgeving in strijd is met rede, wetenschap en ondervinding. Maar wij willen die bedenkingen onderzoeken, en tevens hare ongegrondheid aantoonen.

Men heeft er vooreerst op gewezen, dat bezwaarlijk één man de geheele geneeskunde kon omvatten, en vooral haar gelijktijdig in al haren omvang naar de eischen der wetenschap uitoefenen.

Deze redenering is blijkbaar eene sophisme, die al weder door het empirisch feit volkomen wordt wederlegd.

Wie slechts eenigermate bekend is met de thans bestaande inrigting van het geneeskundig onderwijs, weet dat de aanstaande Medicinae doctor gelijktijdig en even lang onderrigt ontvangt in de eigenlijke *genees*kunde als in de heel- en verloskunde.

Wie dus bevorderd wordt tot Med. doctor, heeft zich alzoo even lang en gelijktijdig toegelegd op alle drie de deelen der Geneeskunde, en heeft dus in alle drie gelijke bekwaamheid — althans, kan ze hebben. Trouwens, dat dit noodig is (zelfs als lage het niet in de bedoeling van den wetgever, die het geneeskundig onderwijs aldus inrigtte), ligt zoozeer in den aard der zaak, dat het volkomen overbodig ware door voorbeelden aan te toonen, dat deze drie in de *wet* gescheidene vakken elkander volkomen doordringen, en het volstrekt onmogelijk is een goed chirurg of accoucheur te zijn, zonder tevens goed medicus te wezen, of, omgekeerd, goed medicus te zijn, zonder in de heel- of verloskunde zich op zijne plaats te gevoelen.

Het eerste deel der bewering is aldus volkomen wederlegd. Maar men heeft ook beweerd, dat het onmogelijk ware alle drie de vakken *gelijktijdig naar behooren uit te oefenen.*

Vooreerst merke men op, dat er een groot verschil bestaat tusschen het werkelijk gelijktijdig uitoefenen der drie vakken, en het te *mogen* en te *kunnen* doen.

En hier verwijzen wij op de dagelijksche ervaring.

Men vergunne ons een voorbeeld.

De uitoefening van het regt omvat eene reeks van zeer scherp afgezonderde zaken. Ofschoon het publiek geen regtsgeleerde is, weet het toch zeer goed, dat handelsregt, wisselregt, burgerlijk regt, staatsregt, strafregt, en wat al regten niet meer, zeer bepaalde specialiteiten zijn, die door alle regtsgeleerden bij lange na niet met gelijke talenten en gelijken ijver worden beoefend en in toepassing gebragt.

En wat doet nu het publiek? Het publiek weet bij ervaring dat deze regtsgeleerde in dit vak, gene in dat, meer bedreven is, zoodat de koopman in eene zaak van zee-assurantie en de dief, die van ontvreemding wordt beschuldigd, beide verschillende raadslieden zullen kiezen.

Zegt nu de staat ook hier: » De regtsgeleerdheid is te uitgebreid, en één man kan niet alle zaken verdedigen; dus creëren we vijf of zes soorten van advocaten?" Te regt, neen!

En toch heeft dit met de geneeskunde plaats.

De staat is derhalve al zeer inconsequent!

Gelijk het bij de regtsgeleerden geschiedt, gebeurt het ook bij de geneeskundigen. Toeval en neiging beslissen alles. Op groote plaatsen, waar de gelijktijdige uitoefening van Genees-, Heel- en Verloskunde bezwaarlijk wordt bij eenigzins groote praktijk, zal de geneesheer het liefst dat vak kiezen, waarvoor hij de meeste roeping gevoelt. Het is ook mogelijk dat hij, die liefst de geneeskunde zou uitoefenen, toevallig als chirurg of vroedkundige meer praktijk en dus ook meer ervaring krijgt, en derhalve zich thans ook op deze vakken meer bijzonder toelegt. Kortom, het kan niet anders, of iedereen zal inzien, dat, zelfs als alle geneeskunstoefenaren gelijke regten zullen hebben en gelijkelijk de drie vakken zullen *mogen* uitoefenen (want het kan nooit een *moeten* worden), van zelve het publiek zich dezen tot geneesheer, genen tot heelkundige, een derde eindelijk tot vroedmeester zal kiezen. En hierbij wint het publiek (hetwelk door dien maatregel even vrij blijft), dat het des verkiezende aan één persoon zijn geheel vertrouwen kan schenken, en de geneeskundigen zelve winnen dit, dat zij van alle die armzalige en hunnen stand onteerende chicanes zijn verschoond, die er thans, hoewel strafbaar bij de wet, bij duizenden straffeloos plaats grijpen.

Een ander voorwendsel, dat men in het midden heeft gebragt, indien men enkel *Med.*, *Chir. et Art. Obstr. doctores* wilde vormen, is, dat er alsdan niet genoeg geneeskundigen zouden voorhanden zijn, en de minst bedeelde streken van ons land er welligt geheel van verstoken zouden wezen.

Ook dit punt is voor krachtdadige tegenspraak vatbaar. Ligt er al eene voor het menschelijk gevoel onteerende onbillijkheid in, dat — als ware er voor de bescherming van het leven en de gezondheid van den minder begunstigden natuurgenoot, den plattelandbewoner of den zeeman, minder kennis noodig dan voor den stedeling en den rijken burger — er twee zoo scherp afgezonderde standen bestaan als die van Med. doctor en van Plattelands-heelmeester, zoo verklaren wij ons ook daarom er tegen, omdat het vigerende stelsel het medisch pauperisme, en, ten gevolge van dien, de onzedelijkheid, in de hand werkt.

Zonder nogmaals de grieven op te halen, die wij reeds in krachtige bewoordingen ter neder schreven, moeten wij deze twee onmiskenbare feiten in het oog houden:

Bij den tegenwoordigen stand van zaken is het:

1°. eene onomstootelijke waarheid, dat meer en meer het platteland wordt voorzien van Med. doctoren, door overvulling der steden.

2°. Dat, daar het creëren van plattelands-heelmeesters desniettegenstaande onafgebroken voortgaat, dien ten gevolge het platteland eveneens is overvoerd met tweederlei soorten van geneeskunstoefenaren.

Ja, het is een onloochenbaar feit, dat de steden zijn overvuld met geneeskundigen.

Ons ontbreken, helaas! statistieken; maar, indien men berekent het aantal inwoners, dat, hetzij door de gemeente, hetzij door kerkbesturen en liefdadige instellingen, wordt verzorgd, en bovendien eene statistiek kon maken van die burgers, welke *nooit* — en die, welke *zeer slecht* betalen, en men vergelijkt deze gegevens met het aantal geneeskundigen van allerlei graden, die van het restje »goede betalers" moeten bestaan, — zoo men eindelijk het overal te bewijzen empirische feit voor oogen houdt, dat meestal slechts een paar uitverkorenen (en waren het nog maar altijd de bekwaamste!) de noblesse tot hunne clientèle mogen rekenen —

dan mag men, het aanzienlijk standpunt in aanmerking genomen, dat de geneesheer in de maatschappij bekleedt, wel uitroepen: »Waarvan moet de zoodanige leven, en dat nog wel overeenkomstig zijnen maatschappelijken rang?" (*)

Er is een tijd geweest, dat er eene soort van manie bestond, om over alles »Physiologiën" te schrijven, maar zoo eene meesterhand eens de Physiologie van den geneesheer — van den verdienstelijken, maar armen geneesheer — te beschrijven had, dan zou de maatschappij verstomd staan over het leed en den kommer, dat begraven ligt onder den zwarten frak van den »WelEdelen, zeer geleerden Heer," dan zou menigeen, die zich nu beklaagt over de hooge rekening, »die zoo gemakkelijk verdiend is", of zijne betaling schaamteloos weigert en uitstelt, een traan van medelijden storten en berouw gevoelen over zijne daad!

Voorwaar, des te scherper is het zwaard der armoede, des te kwellender is de zorg voor het heden en de toekomst, naarmate hij, die door beide getroffen wordt, hooger staat op de ladder der maatschappij en het gevoel van menschelijke eigenwaarde levendiger in hem is ontwaakt!

Om het lot te ontgaan van zoo velen, die òf wegkwijnen onder het verdriet eener volslagene werkeloosheid, òf worden weggerukt door de gevaren en vermoeijenissen eener sloopende armenpraktijk, vestigen zich vele geneesheeren op het platte land.

Alsof zij daar vrij waren van verdriet en zorgen! Behalve dat er ook hier alles op aankomt of men »bevalt" (tot welk bevallen eene reeks van kleinigheden behooren, waarmede men een boekdeel zou kunnen vullen) en ook de Med. doctor jaren lang, ook ten platte lande, kan wachten op praktijk, zoo komen er hier andere omstandigheden in het spel, die juist de praktijk ten platte lande alleronaangenaamst maken. Wij hebben de voornaamste op bl. 190 besproken, en juist die jaloezij, die scheeve verhouding, die gekrenkte eerzucht, die noodzakelijkerwijze geboren worden

(*) Het spreekt van zelf, dat ik hier van de stelling uitga, dat iemand, die met eerlijkheid en bekwaamheid eenig beroep, welk ook, uitoefent, daarvan behoort te kunnen leven. Verreweg de meeste doctoren leven NIET van hun beroep, maar van private inkomsten, en een deel van wat er over blijft lijdt armoede in verhouding tot zijnen stand, of — maakt schulden!

waar mannen van verschillende beschaving en wetenschappelijke opvoeding als om strijd jagt maken op het vertrouwen van lieden, wier (in den regel) eigen gebrekkig oordeel en onbeschaafdheid zoo veel voet geven tot oneerlijke handelwijzen — juist deze zijn het, welke onder die omstandigheden eene eerste plaats bekleeden, en, meer dan eenige andere oorzaak, de praktijk hatelijk maken voor wie met eerlijke wapenen strijdt!

Maar waartoe langer gesproken over een feit, dat zonneklaar is!

Er bestaat geene keuze, er bestaat slechts eene eenige mogelijkheid, en deze, door de rede, de wetenschap en de ondervinding gewettigd, eischt beoefenaren der geneeskunde in al haren omvang, zoo volmaakt mogelijk, naar de eischen der wetenschap door den staat daartoe opgeleid, met gelijke verpligtingen, gelijke regten, gelijke voordeelen!

Zie hier, om kort te gaan, de wijze, waarop wij dit punt wenschten uitgemaakt te zien.

Er moet voortaan een enkele titel bestaan, die van *Doctor in de Geneeskunde.* Wij wenschen den *doctors*titel te behouden, omdat die academische graad, ons heilig en dierbaar, in alle beschaafde landen bekend en gewettigd is. Wij wenschen daaraan de eenvoudige toevoeging »in de Geneeskunde", omdat dit woord de geheele wetenschap omvat, en er slechts eene gedwongene verdeeling kan bestaan, die nooit in het *wezen* der wetenschap zelve heeft gelegen.

Na de voltooijing der geneeskundige opvoeding, willen wij dien titel zien toegekend aan bekwame en achtenswaardige jonge mannen door eenig van staatswege daartoe geautoriseerd ligchaam. Maar de staat moet nog een anderen waarborg hebben. Hij wil vrij zijn van alle verantwoordelijkheid, gewapend zijn tegen mogelijk gunstbetoon, mogelijke toegevendheid, mogelijke ligtzinnigheid of dwaling. *Daarom moet hij den pas gepromoveerden doctor, alvorens hem het leven en de gezondheid zijner burgers toe te vertrouwen,* ZELF *toetsen en daartoe in staat achten.*

Wil men elken schijn van misbruik weren, *dan behoort een staats-examen, voor eene talrijke en onpartijdige vergadering der meest wetenschappelijke mannen afgelegd, den* DOCTOR MEDICINAE *te wijden tot* PRAKTISEREND ARTS!

Het aantal dezer laatsten mag niet onbeperkt wezen, en wel om de volgende redenen.

Men vreeze niet dat, hoe streng en moeijelijk de studiën en de toelating ook zijn mogen, het aantal adspiranten er minder om zou zijn. Naarmate toch, door bovengemelde bepalingen, het aanzien en de geldelijke voordeelen, aan den geneeskundigen stand verbonden, rijzen, naar die mate wordt de ijver en het belang, om er in opgenomen te worden, grooter. Maar de staat behoort hem, die zich zooveel moeite, kosten en inspanning getroost, te bewaren voor gebrek en armoede.

De geneesheer, die, aan bovengemelde eischen voldoende, den staat zijnen kostelijksten pligt helpt vervullen, met *naauwgezetheid*, *liefderijkheid* en *bekwaamheid* zijnen eigenen pligt vervult, behoort van zijne *praktijk alleen* — en niet door het bezit van particulier vermogen (op welke andere wijze ook verkregen) *ruim* te kunnen bestaan en een *rustigen ouderdom* te genieten.

En dien waarborg kan alleen de *staat* geven door de *maatschappij* te dwingen den geneesheer daartoe in de gelegenheid te stellen.

Dat is kras gesproken, niet waar? dat is aanmatigend, verwaand, vermetel?

Wie zegt dat?

Gij, wiens vader, moeder, broeder, zuster, echtgenoot of kind eenmaal door zulk een man van den oever des doods is gered?

Gij, die uw eigen leven eenmaal aan zulk een man verschuldigd waart?

Ondankbare, die gij zijt! Gij hebt dien angst en zorgen niet uitgestaan; gij hebt die tranen niet geteld; gij hebt die rustelooze nachten — rusteloos, omdat het behoud van *uw* leven dat vorderde — niet doorwaakt; gij hebt slechts dat alles met een handvol gelds betaald — of zelfs *dit* niet gedaan, en gij misgunt dien man dat regt, en noemt het aanmatiging?

Maar ja, gij hebt gelijk! Wij vergaten wat wij *zijn geworden*, — niet wat wij *moeten zijn*.

Wat wij MOETEN ZIJN!

Er zij alzoo een beperkt aantal geneesheeren, en dit ge-

tal worde voor iedere gemeente bepaald door twee factoren: *aantal zielen* en *uitbreiding*; de eenige voorwaarde, waarvan die factoren zelve afhangen, is deze: ieder geneesheer moet zoodoende overeenkomstig zijnen stand kunnen bestaan. Waar eene gemeente, om welke reden ook, niet aan dien eisch kan beantwoorden, kome de staat te gemoet.

Hiermede achten wij dit gewigtige punt besproken. Andere punten achten wij van ondergeschikt belang. De invoering toch van een behoorlijk opgeleid geneeskundig dienstpersoneel, waaraan ziekenoppassing en de kleinere heelkundige kunstbewerkingen kunnen overgelaten worden, de meerdere beschaving der vroedvrouwen (wier behoud praktisch wenschelijk blijft), enz. enz., zijn zaken, die tot het onderwerp van dit boek in geen noodzakelijk verband staan.

HOOFDSTUK III.

DE VOORBEREIDING TOT HET GENEESKUNDIG ONDERWIJS.

Waar wij willen opvoeden en onderwijzen, is de eerste vraag, die wij ons moeten stellen: »Waartoe willen wij dit doen?" Het wezen, het maatschappelijk zoowel als het wetenschappelijk karakter van den geneesheer, moest derhalve eerst worden bepaald en omschreven, wilden wij zijne eigenlijke opvoeding en onderwijzing bespreken, die tot dat doel leiden moeten.

Alvorens echter hiertoe terstond over te gaan, achten wij het niet overbodig eenigzins uitvoeriger, dan wij op bl. 157 aangaven, de wetenschappelijke voorbereiding, die dit onderwijs noodzakelijk vordert, uit een te zetten.

Men kan gereedelijk drie graden van wetenschappelijke ontwikkeling bij den mensch aannemen.

De eerste graad is die, welke voor hem onmisbaar is om hem van redelooze wezens te onderscheiden, en het leven in eene menschelijke maatschappij mogelijk te maken. Deze graad van geestbeschaving — want van totale afwezigheid, zoo als bij natuurvolken en de allerlaagste klassen der beschaafde maatschappijen, kan *hier* geen sprake wezen — is

verreweg de meest aanzienlijke, wat het aantal betreft, en beweegt zich tusschen tamelijk ruime grenzen. Lezen, schrijven, rekenen, eenige kennis van de moedertaal, eenige noties van geschiedenis, aardrijkskunde en godsdienstleer, ziedaar wat wij er onder willen verstaan hebben. Deze grenzen, nu eens wat ruimer, dan eens wat enger, mogen hoogstens door de kennis van een »mondvol Fransch" overschreden worden, de personen, die zich tusschen haar bewegen, kunnen en moeten niet anders genoemd worden dan GEWONE menschen (*homines simplices*).

De tweede graad is die, welke het leven van den mensch *veraangenaamt*, en hem reeds door deze meerdere ontwikkeling *nuttig* maakt voor zijne medemenschen. (Natuurlijk is hier slechts sprake van nut door intellectueele vorming.) Zij is slechts eene uitbreiding der voorgaande: meerdere taalkennis, door die van vreemde talen verrijkt, betere en diepere begrippen van geographie en historie, vooral ook aesthetische vorming door litteratuurkennis, lust voor poëzy en beeldende kunsten en een *gemotiveerd* godsdienstig gemoedsbestaan, ziedaar de kenteekenen der ware *beschaving*, voor zoo verre zij zich verstandelijk uit. Zij, die tot deze kategorie behooren, wier gemoed en wil (dus ook hun openbaar leven) door die meerdere intellectueele ontwikkeling veredeld en versierd is, zijn in den volsten zin des woords BESCHAAFDE menschen (*homines ornati, culti*).

De derde graad eindelijk verschilt niet zoo zeer in meerdere uitbreiding dier kundigheden, als wel in haar karakter en doel. Zij, die tot dezen graad behooren, eigenen zich die kennis niet zoozeer toe tot *veraangenaming* van het leven, maar bij hen wordt zij eerst het eigenlijke levens*doel*. Niet oppervlakkig van alles wat te weten, maar — al is het slechts één ding — *grondig*, *goed* te weten, dat is hun streven.

Men verliest in het dagelijksch leven juist dat ware kenmerk, waardoor zich de *geleerde* mensch van den *ongeleerden* onderscheidt, te zeer uit het oog. Een industrieel, die eenig vak van industrie met alle hulpmiddelen der wetenschap tracht te bevorderen, — de koopman, die ethnographie, warenkennis, geographie, handelsregt, enz. beoefent, om een doorkneed handelaar te zijn — al deze menschen noemen wij GELEERDEN (*homines eruditi*).

Het ligt in den aard der zaak, dat elke willekeurige verdeeling, zelfs al is zij op empirische waarheden gegrond, nimmer scherp begrensd is. Wij veronderstellen bij den tweeden graad tevens die veredeling van gemoed en handeling, die wij zoo eigenaardig in het woord »*beschaafd*" willen zien opgesloten; maar zij kan ook afwezig zijn. Vreemd genoeg zien wij dit zelfs bij geleerden, die soms zeer geleerd en zeer onbeschaafd zijn, eene reden te meer om, gelijk wij opmerkten, het verschil tusschen *beschaafd* en *geleerd* minder in de *hoeveelheid*, dan wel in het *doel* en het *karakter* der verkregene kennis te zoeken.

Zelfs onder de *geleerden* bestaat een groot verschil, dat wij het best uitdrukken door specialistische en encyclopaedische geleerdheid. De eerste soort toch werpt zich hartstogtelijk, met al het verstand dat in hen is, op eenig wetenschappelijk gebied. Met ijver doorkruipen zij alle hoekjes en gaatjes van het, wel is waar beperkt, doch vaak uitgestrekt terrein. Met het verstandelijk microscoop en scalpel gewapend, wordt stuk voor stuk ontleed, de resultaten in volumineuse monographiën neêrgelegd en, in den regel niets anders verrigt dan het bijeenbrengen van eene menigte enkele feiten, die het nageslacht, als zoovele gegevens, eenmaal zal mogen collationeren, corrigeren en misschien, God weet het, als volkomen overtollig — rejiciëren!

De encyclopaedische geleerde zwemt niet in zoo'n klein riviertje, om eindelijk in de fuik te geraken, die hoe langer hoe naauwer hem omsluit, en waaruit het ontsnappen hem onmogelijk wordt. Neen, in de wijde, wijde zee der menschelijke gedachte, in het reusachtig labyrinth der menschelijke ervaring, werpt hij zich *tête perdue*, en die ruimte, die vrijheid, dat onbestemde doen hem goed. Wat gaat het *hem* aan, of men hem uitlacht om zijne vermetelheid? Immers, hij waagt zich niet om anderen genoegen te doen, maar om zichzelven te bevredigen. Wat is er *hem* aan gelegen, of hij in die zee verdrinkt en uit dien doolhof niet wederkeert — mits hij maar in de gelegenheid zij geweest ééne groote gedachte te vinden, of een stukje van Ariadne's draad te bemagtigen! *Sunt rari nantes in gurgite vasto!*

Waarlijk, ook in het praktische leven vindt men, niet alleen onder de geleerden, maar onder alle standen der maat-

schappij, die twee uiteenloopende rigtingen. De eerste is vertegenwoordigd door de zoogenaamde *praktische* menschen; die menschen, die houden wat zij hebben, en een spiering uitwerpen om een kabeljaauw te vangen. De andere rigting is die der enthusiasten, der *droomers*, die bij elke goede gelegenheid te laat komen, en heel dikwijls kabeljaauwen uitwerpen, om meestal — spiering te vangen!

Het boomkruipertje, dat geen wormpje versmaadt en niets kent dan zijnen boom, is verstandiger?... Misschien, doch heeft zeker een gemakkelijker leven dan de adelaar, die de onmetelijke ruimte moet doorklieven, maar — zich vaak op een reebout vergast.

Doch keeren wij tot ons onderwerp terug.

Wij hebben alzoo drie graden van intellectueele ontwikkeling aangenomen, en, daar de geneeskundige studie natuurlijk tot den hoogsten graad leidt, zoo rest ons hier te vragen: »Wat behoort tot dien tweeden, tot dien voorbereidenden graad, met betrekking tot den aanstaanden geneesheer?" Wat betreft de ligchamelijke en de moreele zijde, daarover hebben wij, naar wij hopen, in ons eerste boek uitvoerig genoeg gehandeld en komen er misschien in ons laatste nog eens kortelijk op terug; hier hebben wij alleen te doen met *verstands*ontwikkeling, en gaan natuurlijk uit van een geschikten aanleg. Wij zouden nu schoolonderwijs en gymnasiaal onderwijs kunnen splitsen, en het tweede na het eerste behandelen, maar terstond rijst dan de vraag bij ons op: »En indien beide nu eens privaatonderwijs waren?"

Dit voert ons tot eene andere behandeling van het onderwerp, en wel eene zoodanige, waarbij wij eenige oogenblikken stilstaan bij de vragen:

1°. Is publiek of privaatonderwijs verkieslijker?

2°. Welke zijn de leervakken, en tot welke hoogte moeten zij onderwezen worden?

Is publiek of privaatonderwijs verkieslijker?

Eene moeijelijke vraag is dat, waarde lezer, en, naar het ons dunkt, verschillend te beantwoorden in verschillende omstandigheden. En toch bestaat er tusschen beide soorten van onderrigt een aanmerkelijk onderscheid.

Privaatonderwijs heeft namelijk het voordeel, dat de leermeester zich geheel aan zijnen leerling kan toewijden, zijne

bijzondere geschiktheid voor het eene, zijne ongeschiktheid voor het andere opmerken, en dienovereenkomstig zijn onderwijs inrigten. Dit heeft dit groote en niet genoeg te waarderen voordeel, dat, indien de man voor zijne zaak is berekend (en wij veronderstellen er natuurlijk meerdere voor verschillende vakken), de leerling, die het goed met de zaak voorheeft, in betrekkelijk korten tijd zeer bekwaam kan worden.

De nadeelen zijn daarin gelegen, dat, wanneer de meester of de leerling (of wel beide) het onderwijs wat al te gemakkelijk opnemen, eerstgenoemd voordeel geheel verloren gaat, of, in een tegenovergesteld geval, bij den eenen in een te veel *vergen*, bij den anderen in een geestafmattend *blokken* ontaardt. Het grootste nadeel is echter dit, dat de eentoonigheid en eenzelvigheid, waartoe elk privaatonderwijs noopt, van zelf eentoonige en eenzelvige menschen vormt, die, mogen zij dan ook al in hunne jeugd voor veel guiterij en kwade streken bewaard zijn, waartoe het bijeenzijn van vele knapen aanleiding geeft, het nog veel grooter gebrek hebben van, door gemis aan omgang, maatschappelijk verkeer en wrijving van denkbeelden, zichzelven en anderen in den weg te zijn. Waar evenwel goed privaatonderwijs, door een paar bekwame mannen aan een drie- of viertal jongelieden gegeven, mogelijk is, daar schatten wij het op zeer hoogen prijs, en stellen het in de meeste gevallen boven dat, wat op scholen, van welken aard ook, gegeven wordt.

Dit toch is van eerstgemeld nagenoeg het omgekeerde.

Door het gelijktijdig onderrigten van vele jongelieden met verschillenden aanleg en bevattelijkheid, moet noodzakelijk de een veel meer partij trekken van het onderrigt dan de ander. Dit leidt van zelf tot vooringenomenheid en partijdigheid van de zijde des leermeesters, tot inbeelding of moedeloosheid van de zijde der leerlingen, Een tweede ongerief is gelegen in de verschillende bestemming der knapen, en is dit reeds van eenig gewigt bij het *lager* — van ontegenzeggelijk belang is het voor het *middelbaar* onderwijs. Naauwgezette taalstudie zal voor den litterator, geschiedenis voor den aanstaanden advocaat, wiskunde voor den toekomstigen medicus van belang zijn. Deze zal uit liefheb-

berij CELSUS, gene eene oratie van CICERO, de eerste een dialoog van PLATO of een comoedie van TERENTIUS trachten te ontcijferen.

Maar tegen al die ongemakken, tegen al die nadeelen, staat een ontzaggelijk groot voordeel, te weten dit, dat de jongelieden reeds vroegtijdig menschenkennis verkrijgen door elkanders luimen te verdragen, elkanders leed te deelen, hier een kwaad voorbeeld te leeren schuwen, ginds een goed exempel te volgen. Die eerste kennismaking met het leven in de schoolwereld, zij is *goud waard*, en weegt wel op tegen een jaartje tijdverlies of een mondvol minder Latijn!

Daargelaten alzoo, welken weg de ouders hebben te kiezen (naardien de bijzondere omstandigheden ook hier wel bij die keuze het grootste gewigt in de schaal zullen leggen), is het van meer gewigt ons af te vragen: »Welke zijn de leervakken, en tot welke hoogte dienen zij onderwezen te worden met betrekking tot den aanstaanden geneesheer?"

Taalkennis bekleedt de allereerste plaats.

Wij achten het een onschatbaar geluk, dat de kleinheid van ons land en de moeijelijkheid onzer taal den Nederlander in 't algemeen, meer dan eenig ander volk, noopt om vreemde talen aan te leeren; zonder die noodzakelijkheid zouden wij waarschijnlijk, even als de Franschen en Engelschen, met onze moedertaal genoegen nemen. Voor den geleerde echter, en voor den geneesheer in 't bijzonder, is *taalkennis* hoofdvereischte. Niet willen wij pedantelijk vergen, dat een doctor geene fout mag maken in eenen Franschen brief of in een Duitsch opstel, maar wij dringen er sterk op aan, dat hij Fransche, Duitsche en Engelsche geschriften met gemak kan lezen, en zich, kan het zijn, in twee dier talen verstaanbaar uitdrukken. Op eene behoorlijke en degelijke kennis der moedertaal zal wel niet afzonderlijk behoeven te worden aangedrongen.

Behoort ook de geneesheer in de *doode* talen te huis te zijn? Ziedaar een strijdpunt, dat zeer vele voorstanders, zeer vele tegenstanders ook, heeft gevonden. Wij scharen ons onder de eerste — voorwaardelijk. Alle schermerij met de woorden »klassiek" »geleerd" enz. daargelaten, is ontegenzeggelijk het Latijn als taal niet alleen schoon en voor

iedere taalstudie hoogst belangrijk, maar de geschriften, in die taal nagelaten, zijn van zulk een buitengewonen invloed op de geschiedenis van wetenschap en kunst, ja, op geheel de tegenwoordige beschaving, dat wij het werkelijk moeten bejammeren deze taal niet meer gelijk in de vorige eeuwen beoefend te zien, en, zoo wij ons over iets zouden beklagen, het zou dit wezen, die heerlijke taal niet beter magtig te zijn!

Maar men vergete ook niet, dat het eene *doode* taal is.

En wat is eene doode taal? Zij is toch niet alleen eene zoodanige, welke niet meer gesproken wordt, maar zij is vooral eene, die hare vormkracht (sit venia verbo) heeft verloren; eene, die ongeschikt is geworden om de nieuwe voorstellingen, welke de menschelijke geest in den loop der tijden zich heeft gevormd, in *juiste* woorden uit te drukken. Het Latijn is DOOD; laat ons zijne nagedachtenis in eere houden, en zijne asch niet bezoedelen door de onreinheden van nieuwerwetsche woordzamenflansingen!

Wij, die van deze eeuw zijn, wij *kunnen* niet DENKEN in de taal der Caesaren!

En inderdaad, wie smaak gevoelt voor schoone taal (en *schoone taal* is het schoonst, wat de mensch vermag voort te brengen), en eene hedendaagsche medische dissertatie leest, of haar, O goden! hoort verdedigen, die zegt met ons uit vollen mond: Wij wenschen dat iedereen Latijn kan lezen, Latijn kan genieten — maar dat niemand het spreke of schrijve!

Och, houdt het ons ten goede, gij waarde litteratoren! gij doet al uw best om schriftelijk of mondeling in het Latijn u uit te drukken; gij kunt het niet verder brengen dan tot CICERO te copiëren! Gij spreekt en schrijft niet de gedachten der 19de eeuw, gij geeft slechts die der eerste weder!...

Wat dus het Latijn betreft, komt de slotsom onzer redenering hierop neder.

Wij willen het onderwijs in de Latijnsche taal voor den geneesheer wel degelijk behouden; wij willen, dat het zelfs voortreffelijk zij, opdat de arts, *de man, die van alle beschaafde menschen het beschaafdst behoort te wezen*, met vrucht zich de schoonheden en waarheden eigen make, die eens

het klassieke Rome heeft opgeleverd. Overigens *schaffe* men het Latijn als taal der geleerden *af*, en dwinge niet langer hen, die zich nooit van die taal als schrijf- of spreektaal hebben bediend en het nimmer zullen doen, eens in hun leven *officieel* en in 't openbaar het voorbeeld te moeten geven, hoe de schoonste taal der wereld kan gemarteld worden!

Wij hebben eene nieuwe wetenschap, en men giete dus niet langer nieuwen wijn in oude zakken!

Is ook het Grieksch voor den geneesheer noodzakelijk?

Noodzakelijk, neen; wenschelijk, ja!

Wie op de noodzakelijkheid toch wil aandringen, omdat de patriarchen der geneeskunde: HIPPOCRATES, ARETAEUS, GALENUS in die taal hebben geschreven, die wijzen wij op het feit, dat van deze schrijvers uitstekende en naauwkeurige Latijnsche vertalingen bestaan, die het origineel ontbeerlijk maken; immers, met het zelfde regt zouden wij dan van den theoloog kunnen vorderen, dat hij, om het voor de theologische philosophie zoo allergewigtigste Buddhisme te kunnen beoordeelen, het Sanskriet magtig moest wezen.

Wie het zou durven beweren uit een historisch-litterarisch oogpunt, die vordere met het zelfde regt kennis van het Arabisch en Italiaansch; want beide scholen, zoowel de Arabische als de Italiaansche, hebben een onmiskenbaren invloed uitgeoefend op de ontwikkeling onzer wetenschap.

Uit aesthetisch belang? Maar dan eische men met het zelfde regt, dat hij de zoetvloeijende *Rime* van PETRARCA, of Italiëns grootste meesterstuk, DANTE's *Divina Comoedia*, lezen kunne.

Wij zijn er zeer op gesteld, dat, wat men eische, billijk en uitvoerbaar zij; en, indien wij nu al de Nederlandsche Medici eens op het geweten af vroegen, wat zij wel zouden doen, zoo men eens HOMERUS, PLATO of XENOPHON voor hen opensloeg, dan zouden zij met de hand op het hart bekennen, dat zij het eerste het beste Grieksch-Hollandsch woordenboek zouden opnemen, en als een schooljongen trachten te vertalen.

En het kan niet anders. Er mogen uitzonderingen bestaan, men moge uit liefhebberij zich in de taal der Hellenen hebben geoefend, een algemeene eisch mag het niet worden; want het is niet *noodzakelijk*, en de geneesheer heeft te veel te weten, om niet met het noodzakelijke te beginnen.

Men onderwijze alzoo den aanstaanden arts de beginselen der Grieksche taal, welke hem in staat stellen de kunsttermen, die uit haar worden gevormd, te begrijpen en gemakkelijk te verstaan. Verder ga men niet.

Alvorens van het taalonderwijs af te stappen, moeten wij eenen wensch uiten.

Wij hebben het Latijn als taal der geleerden verworpen; wij wenschten er eene andere voor in de plaats te stellen, namelijk het Fransch.

Daarvoor zijn vele redenen.

Vooreerst eischt de wetenschap een band tusschen hare beoefenaren; een band, krachtens welke deze zich aan elkander kunnen mededeelen en waardoor zij zelve bevorderd wordt. Zulk een band is de taal. Er moet eene taal zijn, die alle geleerden spreken.

Het Latijn, hebben wij aangetoond, kan die taal niet zijn; zij moet dus eene andere wezen, en welke is hiertoe meer geschikt dan juist de Fransche?

Zij toch is de taal der beschaving. Alle beschaafde natiën verstaan haar in meerdere of mindere mate, en, kan zij zich al niet beroemen eene stamtaal te zijn, juist hare verwantschap met het Latijn en Grieksch maakt haar tot nieuwe taal der geleerden zeer geschikt, en die tot hare andere Romaansche zusteren voor een groot deel van Europa zeer gemakkelijk.

Wij geven derhalve het der Hooge Regering ten ernstigste in overweging om in deze het voorbeeld te geven, en, zoo zij het noodig blijft achten, dat de promovendus schriftelijk van zijne bekwaamheden getuige, te bevelen dat hij dit voortaan doe in de Fransche taal.

Zij zelve zal er dan het voordeel bij hebben van, in verreweg de meeste gevallen, niet bedrogen te worden, en Latijnsche dissertatiën te ontvangen, die door den auteur niet in die taal geschreven zijn, terwijl de jeugdige geleerden, door in eene taal te schrijven, die geheel de beschaafde wereld verstaat, dubbel zal aangespoord worden om *eigen* en *goed* werk te leveren.

Van niet minder belang dan het onderrigt der taal is dat der letterkunde. Zonder letterkundige kennis geen stijl, geen smaak, geene beschaving.

Litterarisch onderwijs evenwel houden wij voor een der moeijelijkste takken van onderrigt; want, indien men, zoo als helaas gewoonlijk geschiedt, den leerling afmat met fragmenten uit allerlei schrijvers te laten lezen en verzen te laten reciteren, al zijn deze ook van de beste dichters, dan noemen wij dit volstrekt nog geen onderwijs in de letterkunde.

Ziehier zoo beknopt mogelijk onze denkbeelden.

De leeraar ontvouwe eerst de vormen van den stijl, en toone zijnen oorsprong en zamenhang met het gemoedsleven van den mensch. Hij wijze er op, hoe, met mathematische zekerheid, bij de wilde, onbeschaafde volkstammen het Krijgslied, bij de herdervolken de Idylle, bij den op zijnen God vertrouwenden Hebreër de Hymnus moest ontstaan en tot zijne hoogste ontwikkeling komen. Hij toone aan, hoe de ligging en de gesteldheid van het land, de intellectueele beschaving des volks, de politieke toestand der natiën krachtigen invloed uitoefenen op de letterkundige vorming, en verklare zoo de litterarische nuancen bij de verschillende natiën en de redenen, waarom bij de eene deze vorm, bij de andere gene de heerschende is. Hij wijze op de magt van het woord, en hoe het de menschelijke ziel kan kneden, waar het in gepaste vormen is gegoten, maar toone niet minder ernstig de belagchelijkheid en de tegenovergestelde uitwerkingen aan, waar de vormen niet meer aan den inhoud beantwoorden.

Na deze en dergelijke algemeene en allergewigtigste opmerkingen, behandele hij de litteratuur van eenig bepaald volk, vergelijke zijne letterkundigen met die van anderen, en wijze, door wederom het algemeene toe te passen, op het verschil, dat noodzakelijk moet bestaan tusschen schrijvers van verschillende landen en tijdperken. Juist dat paralleliseren van gelijkstijlige auteurs achten wij van het hoogste nut. Daarna kan men besluiten met een of ander meesterwerk afzonderlijk te behandelen, bij iedere schoonheid stil te staan en haar te verklaren, maar vooral ook de gebreken niet te ontzien.

Iets dergelijks noemen wij letterkundig onderwijs.

Wij verlangen fundamenten, waarop kan gebouwd worden; wat de bouwstoffen zelve betreft, men hebbe slechts toe te tasten.

In een dergelijken geest wenschen wij ook geschiedenis en aardrijkskunde, vooral bij het middelbaar onderwijs, onderwezen te zien. Naast de ethnographische voorstelling der eerste, behoort vooral de synoptische de eerste plaats in te nemen, terwijl wij enkele groote wijsgeerige hoofdstukken, als b. v. den invloed der Oostersche beschaving op de Grieksche wijsbegeerte, de Hervorming, de Groote Revolutie en dergelijke, gaarne afzonderlijk in groote trekken behandeld zagen, opdat men eindelijk eens leere, dat geschiedenis nog iets anders is dan de »aaneengeschakelde voorstelling van merkwaardige gebeurtenissen, naar waarheid en zonder verdichte invlechtsels voorgedragen, met opgave van *plaatsen, tijden* en *personen*." (Zie J. BOSSCHA, *Schets der Alg. Geschiedenis.* 8[ste] dr., inleid.)

Het onderrigt in de aardrijkskunde, hetwelk meestal tot de staatkundige aardrijksbeschrijving zich bepaalt, wordt uit zijn wetenschappelijk verband gerukt, indien het niet tevens gepaard gaat met het onderwijs in de beginselen der Astronomie en Geologie. De plaats, die onze aarde onder de hemelligchamen inneemt, hare verhouding tot de beide hemelligchamen, die den meesten invloed op haar uitoefenen, hare bewegingen en de physische toestanden, die er het gevolg van zijn, eindelijk de perioden, die hare vorming doorliep en de gesteldheid der tegenwoordige terreinen, de invloeden der dampkringsveranderingen op volken en producten — dat alles is meer waard, dan dat men uit het hoofd wete, dat Warschau aan den Weichsel ligt, of de Kaap-Verdische eilanden aan Portugal behooren.

Volgt de Wiskunde. Het aandeel, dat deze wetenschap in de geneeskundige opvoeding toekomt, is meermalen een punt van controversen geweest. Ook hier komt alles daarop neêr: »Wat is noodig?"

Immers, wij verlangen dat de geneesheer het *noodige* wete en *goed* wete, en noemen alles *noodig*, wat hem én tot een *zeer beschaafd* man én tot een *wetenschappelijk* geneesheer kan vormen; maar een *omnis homo*, een vergaarbak van wetenschappelijke *brokstukken*, waarin het onderste ligt aan bederf onderhevig is — dat van hem te maken, dat beoogen wij niet.

Wel nu, als wij op het noodige letten, dan vermeenen wij

dat hij met de grondbeginselen der reken- stel- en meetkunde tot en met die der Goniometrie volkomen volstaan kan.

De enkelvoudige arithmetische kunstbewerkingen van bepaalde en onbepaalde grootheden, de leer der reken- en stelkunstige breuken, het oplossen van eene vierkantsvergelijking, het verrigten eener worteltrekking, de beginselen der meetkunde, zoo als zij b. v. in het bekende leerboek van LACROIX zijn opgenomen, en, gelijk gezegd is, de verhoudingen der goniometrische lijnen, ziedaar alles, wat wij verlángen.

Dat ook het laatste noodig is, daarvan kan ieder handboek der physica ons overtuigen; immers, hoe zal men de bekende formule voor den brekings-exponent $n = \frac{Sin. \frac{D+g}{2}}{Sin. \frac{g}{2}}$ in het zoo gewigtige hoofdstuk der Dioptriek kunnen verstaan, als men niet weet wat een sinus is, en welke zijne betrekkingen zijn tot de andere goniometrische lijnen? Hoe zal men de voor den geneesheer allernoodzakelijkste leer van het magnetismus en de electriciteit begrijpen, als men niet eens weet, wat men onder een sinus- of tangentenboussole te verstaan hebbe, en hoe men tot de formule $S = R. \, tang. \, v$, gekomen is, welke tot het bepalen van stroomsterkten dient, en een der grondslagen is van de meest elementaire kennis van electrische en magnetische stroomen?

Maar men plage den aanstaanden geneesheer niet met vlakke en sphaerische trigonometrie, met hoogere magtsvergelijkingen, met berekenende sterrekunde. Dat zijn zaken, die hij noch in zijne theoretische studiën, noch in zijne praktische loopbaan noodig heeft, en dus volkomen kunnen worden weggelaten, zoowel uit zijn middelbaar onderwijs als uit de propaedeutische studiën van het hooger onderrigt.

Daarentegen wenschen wij drie andere vakken in het middelbaar onderwijs (hetwelk eigenlijk aan ieder man, die *goed* opgevoed is, behoort gegeven te worden) opgenomen te zien, namelijk: Logica, Psychologie en Geschiedenis der Wijsbegeerte.

Het zal wel onnoodig zijn het nut en de noodzakelijkheid der beide eerste vakken hier nog aan te toonen, daar wij op bl. 129 en volg. er breedvoerig over hebben uitgeweid.

Wat het laatste betreft, zoo ligt het ook daarvan voor de hand.

De geschiedenis der wijsbegeerte toch is de geschiedenis van den menschelijken geest, van het menschelijke zelfbewustzijn. Overal, waar bij de volkeren des aardbodems de rede zich uit hare windselen begon los te maken en hare regten gelden liet, werd zulk een volk wijsgeer. Te weinig helaas is, zelfs bij het beschaafde deel onzer natie, dat woord *wijsbegeerte* begrepen; voor velen is zij niets dan eene wetenschap zonder doel, een gebouw zonder fundament. „Hypothesen", roept men ons toe, „ziedaar uwe wijsbegeerte, en wij, mannen der 19de eeuw, wij zouden ons bezig houden met luchtkasteelen en ijdele bespiegeling?" De zoodanigen hebben nooit zichzelven begrepen, — wat zeggen wij, nooit zichzelven trachten te kennen. Zij loochenen juist dat bestanddeel van onze natuur, dat onzen geest onophoudelijk drijft, om door te dringen tot de eerste voorwaarde van ons bestaan — tot den oorsprong en het einde aller dingen.

Geen mensch heeft ooit de Godheid gekend en zal haar als aardbewoner nimmer kennen; en toch, van den ruwsten fetichist tot den zich in het stof wentelenden christenzondaar, vormt ieder zich van haar een denkbeeld, zij het den persoonlijken God der wrake of der liefde des Hebreërs of des Christens, dan wel het Eeuwige Niet — de Nirvana — van den sceptischen materialist en den Buddhadienaar. *Wat* ben ik, *hoe* ben ik, *waarom* ben ik — *wezen*, *verschijning*, *oorzaak* — het zijn de drie raadselen, die ons bij onze geboorte worden opgegeven en die wij bij ons verscheiden niet hebben opgelost. Is het niet opmerkelijk, dat wij evenzeer overtuigd zijn, dat wij die oplossing hier niet zullen vinden, als dat wij in ons zelven den drang gevoelen om haar desniettemin te zoeken? Zou dat niet een krachtig bewijs kunnen zijn, dat er voor ons een tijd zal aanbreken, waarin wij die oplossing zullen vinden, en dat die aandrang daarom aanwezig is, om haar hier reeds te benaderen? Of zou men meenen dat de idioot, die niet denkt, de afgodendienaar, die gebrekkig denkt, en de christenwijsgeer, die zich de Godheid als liefde denkt, dat deze drie evenzeer genaderd waren tot de waarheid? En nu meene men niet, dat dit groot-

ste aller vraagstukken de wijsbegeerte zij — zij vraagt naar *alle waarheid*; zij vraagt evenzeer naar de wetten der natuur als naar die van onzen geest, evenzeer naar het regt als naar het schoone, evenzeer naar wetenschap als naar kunst.

Van die wetenschap der wetenschappen nu bestaat eene geschiedenis; die geschiedenis, wij herhalen het, is de verschijningsvorm van de ontwikkelingstrappen des menschelijken zelfbewustzijns; die geschiedenis behoort een ieder onzer! — Komt, nemen wij onzen eigendom; hij is de eenig waarachtige, dien wij hebben.

En dit is dan de wetenschappelijke ontwikkeling, die wij voor den jongen man, welke zich aan de, zoowel theoretisch als praktisch, moeijelijkste wetenschap wil wijden, noodig oordeelen, gelijk wij de moreele in ons eerste boek hebben uiteengezet. Het is veel gevergd, zeer veel; maar wie, gelijk wij, den geneeskundigen stand hoogacht en eerbiedigt, — wie, gelijk wij, overtuigd zijn van het vele, waarin wij te kort komen, — wie eindelijk, gelijk wij, beseft hoe veel er noodig is om aan dien stand de achting en eerbied te verzekeren, die hem regtmatig toekomt en hoe bitter weinig hij beide op dit oogenblik geniet — die zegge met ons: » *Aux grands maux les grands remèdes!*"

Het is praktisch uitvoerbaar — meer vragen wij niet.

Indien de jongelieden werkelijk aanleg hebben en tot goede artsen geschikt zijn, dan *kunnen* zij op hun 18de tot 20ste jaar zich deze vereischten hebben verworven, en vóór dien tijd moet geen jongeling student in de geneeskunde worden.

Moge eenmaal eene wederinvoering van het zoo noodzakelijke staats-examen de mogelijkheid onzer bewering staven! Wij wenschen niet liever.

HOOFDSTUK IV.

ONDERWIJS IN DE GENEESKUNDE.

Wij zijn genaderd tot een der meest gewigtige punten van dit geschrift: het geneeskundig onderwijs. Het materieel evenwel, dat ons hier ter bespreking voor de hand ligt, is zoo groot, dat wij genoodzaakt zijn eene verdeeling er van

te laten vooraf gaan, willen wij geleidelijk, beknopt, en toch zoo volledig mogelijk, onze taak ten einde brengen.

In de eerste plaats dan hebben wij een blik te werpen op het bestaande. Wij dienen ons af te vragen: Welke zijn de instellingen voor geneeskundig onderwijs in Nederland? wat wordt er onderwezen? door wie wordt er onderwezen? eindelijk, hoevele leerlingen maken van dat onderwijs gebruik? Na de beantwoording dier vragen, gaan wij eens kortelijk bij andere natiën te rade; wij maken eene statistiek van de verdeeling der Europeesche universiteiten, in verhouding tot bevolking en oppervlakte, en treden voor de Duitsche academiën, als in alle opzigten het naast aan de onze verwant, in eenige bijzonderheden, omtrent het gehalte van de daar gegevene gelegenheid tot geneeskundige vorming. Eene vergelijking uit de gegevens, die wij langs dien weg voor het binnen- en buitenland hebben verkregen, besluit alsdan dit gedeelte van ons onderzoek.

In een tweede gedeelte vragen wij ons af, hoe het onderwijs in de natuur- en geneeskunde, zal het goed wezen, behoort ingerigt te zijn, om eindelijk, in een derde deel, ons bezig te houden met de eischen, die wij aan de onderwijzers zelve stellen. In dier voege toch zien wij alleen kans om deze belangrijke afdeeling van het onderwerp, dat wij ter behandeling kozen, ten minste met eenige naauwkeurigheid af te werken.

Nederland, waarde lezer, bezit maar eens even *elf* instellingen voor geneeskundig onderwijs, niet meer en niet minder; zelfs, indien wij het Athenaeum te Maastricht en de academie voor militaire geneeskundigen, die er streng genomen ook toe behooren, niet medetellen.

Voorwaar eene rijke gelegenheid voor een land van 600 vierkante mijlen oppervlakte en $3\frac{1}{2}$ millioen inwoners!

Zij zijn de volgende:

1. de Hoogeschool te Leyden.
2. » » » Utrecht.
3. » » » Groningen.
4. het Athenaeum » Amsterdam.
5. » » » Deventer.

6. de Genees-Heel- en Verloskundige school te Amsterdam.
7. » » » » » » » Haarlem.
8. » » » » » » » Rotterdam.
9. » » » » » » » Alkmaar.
10. » » » » » » » Hoorn.
11. » » » » » » » Middelburg.

»Wat wordt er aan deze inrigtingen onderwezen, en door wie?" Dat was onze tweede vraag, waarbij natuurlijk in dien volzin »door wie" niet alleen het wetenschappelijk gehalte der onderwijzers ligt opgesloten, maar ook hun aantal, en alzoo middelijk de taak, die ieder te verrigten heeft.

Wij ontvangen hierop de volgende antwoorden:

A. HOOGESCHOOL TE LEYDEN.

I. *Wis- en Natuurkundige Wetenschappen.*

Algebra. Prof. F. KAISER.

Vlakke Meetkunde.
Stereometrie.
Vlakke Driehoeksmeting.
Differentiaalrekening.
Integraalrekening.
Bolvormige Driehoeksmeting.
Mechanica.
} Prof. G. S. VERDAM.

Sterrekunde. Prof. F. KAISER.

Mineralogie.
Geologie.
} Prof. J. VAN DER HOEVEN.

Mathematische Physica.
Experementeele Physica.
} Prof. P. L. RIJKE.

Anorganische Chemie.
Organische Chemie.
Physiologische Chemie.
Pharmacie.
Landbouwkunde.
} Prof. A. H. VAN DER BOON MESCH.

Plantenkunde.
Medische Botanie.
Pharmacognosie van het plantenrijk.
} Prof. W. F. R. SURINGAR.

Zoölogie. Vergelijkende Ontleedkunde. Anthropologie.	Prof. J. VAN DER HOEVEN.

II. *Geneeskundige Wetenschappen.*

Algemeene Ontleedkunde. Dr. J. A. BOOGAARD.
Bijzondere Ontleedkunde. Prof. H. HALBERTSMA.

Ziektekundige Ontleedkunde. Microscopie.	Dr. J. A. BOOGAARD.
Ontleedkundige demonstratiën. Physiologie.	Prof. H. HALBERTSMA.
Pharmacognosie. Recepteerkunde.	Prof. G. C. B. SURINGAR.
Algemeene Pathologie. Bijzondere Pathologie.	Prof. C. PRUYS VAN DER HOEVEN.
Algemeene Therapie. Bijzondere Therapie.	Prof. G. C. B. SURINGAR.
Theoretische Chirurgie. Operative Chirurgie. Oogheelkunde.	Prof. F. W. KRIEGER.
Theoretische Verloskunde. Verloskundige kunstbewerkingen.	Prof. A. C. SIMON THOMAS.

Geneeskundige kliniek. Prof. SURINGAR en PRUYS V. D. HOEVEN.
Heelkundige kliniek. Prof. F. W. KRIEGER.
Verloskundige kliniek. Prof. A. C. SIMON THOMAS.
Geregtelijke Geneeskunde. Prof. F. W. KRIEGER.
Geschiedenis der Geneeskunde. Prof. C. PRUYS V. D. HOEVEN.

Totaal der vakken (*) in de Wis- en Natuurkunde. . 24.
Totaal der leeraren. . . . . 6.
Totaal der vakken in de Geneeskunde . . . . 22.
Totaal der leeraren . . . . 5.

B. HOOGESCHOOL TE UTRECHT.

Wis- en Natuurkundige Wetenschappen.

Algebra. Vlakke Meetkunde.	Prof. C. H. D. BUYS BALLOT.

(*) Door vakken verstaan wij ieder afzonderlijk gegeven collegie.

Stereometrie.
Vlakke Driehoeksmeting.
Bolvormige Driehoeksmeting. } Prof. C. H. D. BUYS BALLOT.
Differentiaalrekening. Prof. R. VAN REES.
Integraalrekening. Prof. C. H. D. BUYS BALLOT.
Analytische Mechanica. Prof. R. VAN REES.
Theoretische
Praktische } Astronomie. Prof. M. HOEK.
Experimenteele Physica. Prof. R. VAN REES.
Anorganische Chemie. Prof. G. J. MULDER.
Organische Chemie. Dr. A. C. OUDEMANS.
Praktische Chemie. Prof. G. J. MULDER.
Theoretische Chemie.
Analytische Chemie. } Dr. A. C. OUDEMANS.
Geologie. Prof. F. A. W. MIQUEL.
Palaeontologie. Prof. P. HARTING.
Botanie. Prof. F. A. W. MIQUEL.
Zoölogie.
Vergelijkende Ontleedkunde. } Prof. P. HARTING.

II. *Geneeskundige Wetenschappen.*

Algemeene Ontleedkunde.
Bijzondere Ontleedkunde.
Praktische Ontleedkunde. } Prof. J. L. C. SCHROEDER VAN DER KOLK.
Ziektekundige Ontleedkunde. Prof. F. C. DONDERS.
Algemeene Physiologie. Prof. F. C. DONDERS.
Bijzondere Physiologie. Prof. J. L. C. SCHROEDER V. D. KOLK.
Experimenteele Physiologie. Prof. F. C. DONDERS.
Geneesmiddelleer.
Pathologie.
Therapie. } Prof. G. J. LONCQ.
Chirurgie. (theoretische)
Chirurgie. (praktische) } Prof. L. C. VAN GOUDOEVER.
Oogheelkunde. Prof. F. C. DONDERS.
Verbandleer. Prof. L. C. VAN GOUDOEVER.
Verloskunde. (theoretische)
Verloskunde. (praktische) } Prof. L. C. VAN GOUDOEVER.
Geneeskundige kliniek. Prof. G. J. LONCQ.
Heelkundige kliniek. Prof. L. C. VAN GOUDOEVER.
Oogheelkundige kliniek. Prof. DONDERS en VAN GOUDOEVER.

Verloskundige kliniek. Prof. L. C. VAN GOUDOEVER.
Geregtelijke Geneeskunde. Prof. F. C. DONDERS.

Totaal der vakken in de Wis- en Natuurkunde 21.
Totaal der leeraren . . . . 7.
Totaal der vakken in de Geneeskunde . . . . . . 21.
Totaal der leeraren . . . . 4.

C. HOOGESCHOOL TE GRONINGEN.

I. *Wis- en Natuurkundige Wetenschappen.*

Arithmetica. Prof. J. W. ERMERINS.
Algebra. (elementaire) Prof. J. W. ERMERINS.
Hoogere Algebra. Prof. W. A. ENSCHEDÉ.

Vlakke Meetkunde.
Vlakke Trigonometrie. } Prof. J. W. ERMERINS.

Stereometrie.
Sphaerische Trigonometrie.
Analytische Geometrie.
Differentiaalrekening.
Integraalrekening.
Analytische Mechanica.
Astronomie. } Prof. A. W. ENSCHEDÉ.

Experimenteele Physica.
Theoretische Physica. } Prof. J. W. ERMERINS.

Anorganische Chemie.
Organische Chemie.
Pharmaceutische Chemie.
Technische Chemie.
Praktische en Analytische Chemie. } Prof. P. J. VAN KERCKHOFF.

Plantenkunde.
Medische botanie.
Landbouwkunde. } Prof. H. C. VAN HALL.

Zoölogie.
Natuurlijke Geschiedenis der Zoogdieren en Vogels.
Vergelijkende Ontleedkunde. } Prof. N. MULDER.

II. *Geneeskundige Wetenschappen.*

Algemeene Ontleedkunde. Prof. F. Z. Ermerins.
Bijzondere Ontleedkunde. / Praktische Ontleedkunde. } Prof. J. Hissink Jansen.
Ziektekundige Ontleedkunde. Prof. F. Z. Ermerins.
Algemeene / Bijzondere / Experimenteele } Physiologie. Prof. J. van Deen.
Materies medica. / Pharmacognosie. / Experimenteele Pharmacognosie. } Prof. J. van Deen.
Algemeene Pathologie. Prof. F. Z. Ermerins.
Specieele Therapie. Prof. J. Baart de la Faille.
Chirurgie. / Oogheelkunde. } Prof. J. Hissink Jansen.
Theoretische / Praktische } Verloskunde. Prof. J. Baart de la Faille.
Leer der Zenuwziekten. Prof. J. van Deen.
Diaetetica. / Staats-geneeskunde. } Prof. J. van Deen.
Geneeskundige kliniek. Prof. J. Baart de la Faille.
Heelkundige kliniek. Prof. J. Hissink Jansen.
Verloskundige kliniek. Prof. J. Baart de la Faille.
Geregtelijke geneeskunde. Prof. J. Baart de la Faille.

Totaal der vakken in Wis- en Natuurkunde 25.
Totaal der leeraren . . . . 5.
Totaal der vakken in Geneeskunde . . . . . . 23.
Totaal der leeraren . . . . 4.

D. ATHENAEUM TE AMSTERDAM.

E. *Genees-, Heel- en Verloskundige School te Amsterdam.*

(NB. Wij noemen beide instellingen gelijktijdig, omdat zij, zonderling genoeg, geheel in elkander smelten, en de leeraren van het Athenaeum zoowel onderwijs geven aan de leerlingen der School als de leeraren van deze aan die van het Athenaeum).

I. *Wis- en Natuurkundige Wetenschappen.*

Vakken	Leeraar
Algebra. Vlakke Meetkunde. Bolvormige / Vlakke } Driehoeksmeting. Astronomie. Stereometrie. Experimenteele Physica.	Prof. C. J. MATTHES.
Anorganische Organische Pharmaceutische Analytische } Chemie.	Prof. E. H. VON BAUMHAUER.
Botanie. Medische Botanie.	Prof. C. A. J. A. OUDEMANS.
Zoölogie. Vergelijkende Anatomie.	Prof. W. VROLIK.

II. *Geneeskundige Wetenschappen.*

Algemeene Ontleedkunde. Prof. A. HEYNSIUS.
Bijzondere Ontleedkunde. } Prof. W. VROLIK.
Praktische Ontleedkunde. }
Materies medica. Prof. C. A. J. A. OUDEMANS.
Physiologie. Prof. A. HEYNSIUS.
Algemeene Pathologie. Prof. J. VAN GEUNS.
Algemeene Therapie. Prof. P. H. SURINGAR.
Specieele Pathologie en Therapie. Prof. P. H. SURINGAR.
Diagnostiek. Prof. J. VAN GEUNS.
Neuropathologie. Prof. G. E. VOORHELM SCHNEEVOOGT.
Chirurgie. Prof. C. B. TILANUS.
Verloskunde. Dr. L. LEHMANN.
Medische kliniek. Prof. P. H. SURINGAR.
Chirurgische kliniek. Prof. C. B. TILANUS.
Verloskundige kliniek. Dr. L. LEHMANN.
Geregtelijke geneeskunde. Prof. J. VAN GEUNS.

Totaal vakken in de Wis- en Natuurkunde. . . 15.
Totaal der leeraren. . . . . 4.
Totaal vakken in de Geneeskunde. . . . . 16.
Totaal der leeraren. . . . . 7.

F. ATHENAEUM TE DEVENTER.

Uit de *Series lectionum* van het Athenaeum te Deventer over 1860—61, welke, op ons verzoek, de Wel-Edele Heer G. WALIG, Hz., adsistent aan het chemisch laboratorium aldaar, ons wel heeft willen doen toekomen, blijkt dat van eigenlijk *geneeskundig* onderwijs aldaar geen sprake kan zijn, ofschoon het regeringsrapport (zie *Tijdschrift voor Geneeskunde*, 1860, bl. 751) melding maakt van twee STUDENTEN IN DE GENEESKUNDE. (Dit rapport is dus eene *altera sphinx*, welke ons het tamelijk moeijelijk raadsel ter oplossing geeft, hoe men aan een Athenaeum, zonder *medicinae professores s. lectores*, in de GENEESKUNDE kan studeren!)

Het onderwijs in de Wis- en Natuurkundige Wetenschappen is aldus verdeeld:

Beginselen der Geometrie. Algemeene Rekenkunde. Experimenteele Physica. Differentiaalrekening. Mechanica.	Prof. V. S. M. VAN DER WILLIGEN.
Anorganische Chemie. Organische Chemie. Pharmacie. Chemische Technologie. Physiologische } Scheikunde. Geregtelijke } Analytische Chemie.	Prof. M. J. KOP.
Algemeene Kruidkunde. Bijzondere Kruidkunde. Pharmacognosie. Geologie. Landhuishoudkunde. Warenkennis.	Prof. L. MULDER.

Totaal vakken in de Wis- en Natuurkundige Wetenschappen. . . . . 18.

Totaal der leeraren. 3.

Wat betreft de opgaven omtrent de overige clinische scholen, zoo hebben wij ons gehouden aan hetgeen wij daaromtrent in den laatsten Almanak der studenten in de Heel- en Verloskunde, namelijk van het jaar 1852, gevonden hebben.

Daar het ons hier meer te doen is om met de vakken, die onderwezen worden en het *aantal* leeraren, die deze onderwijzen, bekend te worden, zoo hebben wij op later plaats gehad hebbende personeelsverandering (zoo als b. v. door het beroep van Prof. OUDEMANS naar Amsterdam) geen acht geslagen, en deelen dus de namen mede, zoo als zij in 1852 (welk jaartal voor de INRIGTING van ons hooger onderwijs onverschillig is) in gemeld werkje zijn opgenomen.

G. GENEES-, HEEL- EN VERLOSKUNDIGE SCHOOL TE ROTTERDAM.

I. *Natuurkundige Wetenschappen.*

Chemie. Pharmacie. } Dr. J. E. DE VRIJ.
Botanie. Zoölogie. } Dr. C. A. J. A. OUDEMANS.

II. *Geneeskundige Wetenschappen.*

Anatomie. Physiologie. } Dr. Q. J. GODDARD.
Materies medica. Dr. C. A. J. A. OUDEMANS.
Algemeene Pathologie. Algemeene Therapie. } Dr. G. Ph. F. GROSHANS.
Specieele Pathologie en Therapie. Pathologische Anatomie. } Dr. J. B. MOLENWATER.
Chirurgie. Ophthalmologie. } Dr. M. POLANO.
Obstetrie. Dr. C. H. VAN DER LOOY.

Totaal vakken in de Natuurkundige Wetenschappen . .	4.
Totaal der leeraren.	2.
Totaal vakken in de Geneeskundige Wetenschappen. . .	10.
Totaal der leeraren.	6.

H. GENEES-, HEEL- EN VERLOSKUNDIGE SCHOOL TE HAARLEM.

I. *Natuurkundige Wetenschappen.*

Chemie.
Botanie.
Pharmacie. } M. N. BEETS.

II. *Geneeskundige Wetenschappen.*

Anatomie.
Physiologie. } Dr. J. A. VAN BEMMELEN.
Materies Medica. Dr. J. G. WAARDENBURG.
Therapie.
Pathologie. } Dr. H. BEEKE.
Chirurgie.
Obstetrie. } H. WIJNHOFF.

Totaal der vakken in de Natuurkundige Wetenschappen. . 3.
Totaal der leeraren. . . . . 1.
Totaal der vakken in de Geneeskundige Wetenschappen. . 7.
Totaal der leeraren. . . . . 4.

J. GENEES-, HEEL- EN VERLOSKUNDIGE SCHOOL TE ALKMAAR.

I. *Natuurkundige Wetenschappen.*

Chemie.
Botanie.
Zoölogie.
Pharmacie. } H. TOUSSAINT.

II. *Geneeskundige Wetenschappen.*

Anatomie. A. H. GOUWE.
Physiologie. Dr. L. DE SONNAVILLE.
Materies medica. Dr. L. DE SONNAVILLE.
Pathologie.
Therapie. } Dr. D. W. VAN LEEUWEN.
Chirurgie. A. H. GOUWE.

Totaal der vakken in de Natuurkundige Wetenschappen 4.
Totaal der leeraren . . . . 1.

Totaal der vakken in de Geneeskundige Wetenschappen. 6.
Totaal der leeraren . . . . 3.

K. GENEES-, HEEL- EN VERLOSKUNDIGE SCHOOL TE HOORN.

I. *Natuurkundige Wetenschappen.*

Chemie.
Botanie.
Pharmacie.
Historia Naturalis. } G. J. VAN HOOLWERF.

II. *Geneeskundige Wetenschappen.*

Anatomie. K. F. BROMAN.
Materies Medica.
Algemeene Pathologie. } Dr. F. A. JORRITSMA.
Therapie. A. H. J. DE BORDES.
Chirurgie. K. F. BROMAN.
Obstetrie. A. H. J. DE BORDES.

Totaal der vakken in de Natuurkundige Wetenschappen. 4.
Totaal der leeraren . . . . 1.
Totaal der vakken in de Geneeskundige Wetenschappen. 7.
Totaal der leeraren. . . . . 3. (*)

L. GENEES-, HEEL- EN VERLOSKUNDIGE SCHOOL TE MIDDELBURG.

I. *Natuurkundige Wetenschappen.*

Chemie.
Botanie.
Pharmacie. } J. PRIESTER.
Historia Naturalis. Prof. Jhr. B. DE JONGE.

II. *Geneeskundige Wetenschappen.*

Anatomie.
Physiologie. } J. DE MAN, Jz.

(*) Sedert 1859 doceert Dr. P. VERKADE, op verzoek van lectoren, physiologie in verband met microscopie.

Materies Medica. }
Therapie. } Prof. Jhr. B. DE JONGE.
Pathologie. }
Chirurgie. J. H. CORNIELJE.
Obstetrie. J. DE MAN, Jz.

Totaal der vakken in de Natuurkundige Wetenschappen. 4.
Totaal der leeraren . . . . 2.
Totaal der vakken in de Geneeskundige Wetenschappen. 7.
Totaal der leeraren . . . . 3.

Wat betreft het aantal Studenten in de Geneeskunde, aan deze verschillende inrigtingen, zoo bedroeg dit in het jaar 1860:

voor	Leyden	85
〃	Utrecht	62
〃	Groningen	40
〃	Amsterdam (Athenaeum) . .	18
〃	Deventer (Athenaeum) . . .	2

Voor de Clinische Scholen, in het jaar 1858—1859:

Amsterdam . .	35	(de Pharmaceuten niet medegerekend).
Rotterdam . . .	31	(de Pharmaceuten niet afzonderlijk opgegeven).
Haarlem	19	
Middelburg . .	19	(de Pharmaceuten niet medegerekend).
Hoorn	11	(de Pharmaceuten niet afzonderlijk opgegeven).
Alkmaar	9	

Tellen wij deze gegevens, als ook de medegedeelde totalen der leeraren bij elkander op, zoo vinden wij:

het aantal studenten in de Medicijnen voor 1859—60. 207
het aantal leerlingen aan de Clinische Scholen over
58—59 (waaronder eenige pharmaceuten) 124

Totaal 331.

Zoodat men kan aannemen, dat het aantal leerlingen aan al de elf instellingen voor Geneeskundig Onderwijs

hier te lande jaarlijks zich beweegt tusschen de getallen 300 en 350.

Wat het aantal leeraren betreft, dit bedraagt aan al de elf instellingen te zamen . . . . . . 71.
waarvan professoren . . . . . . 43.
lectoren. . . . . 28.

Tot zooverre onze beschouwingen betreffende onze inlandsche instellingen. Wij hebben toch aan den aanvang van dit hoofdstuk gezegd, dat wij ons in de eerste plaats slechts zouden bezig houden met de naakte empirische feiten. Wij hebben gemeend dit voor ons land niet beter te kunnen doen, dan door bovenstaande opgaven, die dergelijke feiten behelzen. Thans wenden wij even den blik op Europa, en vragen: » Hoe zijn andere staten met instellingen voor hooger onderwijs voorzien?" Met behulp van den bekenden *Atlas* van STEIN, welke tevens historische en statistische opgaven behelst, en het *Handboek der Aardrijkskunde* van CANNABICH, hebben wij de volgende merkwaardige statistiek kunnen zamenstellen. Hierin hebben wij alleen die plaatsen in aanmerking genomen, welke wij als universiteiten vermeld vonden, en ons de vrijheid veroorloofd voor Nederland er vier zoodanige aan te nemen, daar Amsterdam, vooral uit een medisch oogpunt, niet alleen als zoodanig kan gelden, maar ook werkelijk als zoodanig in den loop van dit jaar den naam er van zal aannemen. (*)

TABEL I.

1. Zwitserland	1	univ.	op	0,500,000	inwon.
2. Nederland	1	»	»	0,875,000	»
3. België	1	»	»	1,500,000	»
4. Denemarken	1	»	»	1 240,000	»
5. Spanje	1	»	»	1,270,000	»
6. Duitschland	1	»	»	1,309,000	»
7. Italië.	1	»	»	1,675,000	»
8. Frankrijk.	1	»	»	1,856,000	»
9. Zweden en Noorwegen.	1	»	»	2,587,000	»

(*) Dit schoone plan is sedert in de geboorte gesmoord.

10. Pruissen	1	univ.	op	2,600,000	inwon.
11. Engeland.	1	»	»	3,333,000	»
12. Portugal	1	»	»	3,500,000	»
13. Oostenrijk	1	»	»	3,666,000	»
14. Rusland	1	»	»	8,000,000	»

TABEL II.

1. België	1	univ.	op	134	□ mijlen.
2. Zwitserland	1	»	»	143	»
3. Nederlanden.	1	»	»	150	»
4. Duitschland	1	»	»	333	»
5. Italië	1	»	»	400	»
6. Frankrijk.	1	»	»	464	»
7. Denemarken	1	»	»	518	»
8. Engeland.	1	»	»	634	»
9. Zweden en Noorwegen.	1	»	»	700	»
10. Spanje	1	»	»	716	»
11. Pruissen	1	»	»	730	»
12. Oostenrijk (zonder Venetië)	1	»	»	1,221	»
13. Portugal	1	»	»	1,660	»
14. Rusland (Europeesch). .	1	»	»	12,500	»

Wij zijn nu gekomen tot het derde punt onzer statistische beschouwingen, en wel tot die opgaven, welke meer bepaaldelijk betrekking hebben tot de Duitsche universiteiten. Ten einde niet in onnoodige omslagtigheid te vervallen, zullen wij eerst het aantal professoren in de Wis- en Natuurkunde en in de Geneeskunde dier hoogescholen opgeven, en daarna, gelijk wij dit voor al de Nederlandsche instellingen hebben gedaan, bij de eerste universiteiten van Pruissen, Oostenrijk, Beijeren, Saksen en Hannover, zoowel de vakken van onderwijs vermelden als de leeraren noemen, die met het onderrigt dier vakken belast zijn.

Wij verkrijgen langs dien weg de volgende statistieken, waarbij wij ter vergelijking die van Nederland hebben gevoegd, gelijk zij ons reeds uit de voorgaande gegevens gebleken zijn.

TABEL III.

Faculteit der Wis- en Natuurkunde.

A. Duitschland.

Volg-nummer.	Naam der Universiteit.	Staat.	Profes-soren.	Doc-toren.	Totaal.
1	Berlijn. . . .	Pruissen	16	14	30
2	Göttingen . .	Hannover. . . .	14	9	23
3	Heidelberg .	Baden.	9	10	19
4	Leipzig . . .	Saksen	11	5	16
5	Bonn.	Pruissen	12	2	14
6	Weenen . . .	Oostenrijk . . .	11	3	14
7	München. . .	Beijeren	12	1	13
8	Marburg. . .	Keur-Hessen . .	11	1	12
9	Breslau. . . .	Pruissen	7	5	12
10	Halle.	"	9	2	11
11	Jena	Saksen-Weimar	9	2	11
12	Giessen . . .	Grooth. Hessen	9	1	10
13	Praag	Oostenrijk . . .	8	1	9
14	Königsberg .	Pruissen	7	—	7
15	Erlangen . .	Beijeren.	5	2	7
16	Tübingen . .	Würtemberg . .	6	—	6
17	Greifswald. .	Pruissen	5	1	6
18	Würtzburg .	Beijeren	5	—	5
19	Grätz	Oostenrijk . . .	5	—	5
20	Kiel	Holstein	4	1	5
21	Freiburg. . .	Baden.	3	2	5
22	Rostock . . .	Mecklenburg . .	3	—	3

B. Nederland.

23	Utrecht . . .	....	6	1	7
24	Leyden . . .	....	6	—	6
25	Groningen. .	....	5	—	5
26	Amsterdam .	....	4	—	4

TABEL IV.

Faculteit der Geneeskunde.

A. Duitschland.

Volg-nummer.	Naam der Universiteit.	Staat.	Profes-soren.	Doc-toren.	Totaal.
1	Weenen . . .	Oostenrijk . . .	18	18	36
2	München . .	Beijeren.	21	13	34
3	Berlijn	Pruissen	16	16	32
4	Leipzig . . .	Saksen	18	10	28
5	Praag	Oostenrijk . . .	16	12	28
6	Würzburg . .	Beijeren	14	4	18
7	Göttingen . .	Hannover. . . .	11	6	17
8	Tübingen . .	Würtemberg . .	12	5	17
9	Breslau . . .	Pruissen	15	—	15
10	Bonn.	//	11	3	14
11	Heidelberg. .	Baden	7	7	14
12	Königsberg .	Pruissen	10	3	13
13	Freiburg . .	Baden. . . . , .	8	5	13
14	Erlangen . .	Beijeren.	10	2	12
15	Giessen . . .	Grooth. Hessen	10	2	12
16	Halle.	Pruissen	7	4	11
17	Kiel	Holstein.	5	6	11
18	Jena	Saksen-Weimar	7	2	9
19	Grätz	Oostenrijk . . .	6	3	9
20	Rostock . . .	Mecklenburg . .	6	3	9
21	Marburg. . .	Keur-Hessen. .	5	3	8
22	Greifswald .	Pruissen	5	3	8

B. Nederland.

23	Amsterdam .	....	6	1	7
24	Leyden. . . .	....	5	1	6
25	Utrecht . . .	....	4	—	4
26	Groningen. .	....	4	—	4

TABEL V.

OVERZIGT DER LEERAREN EN LEERVAKKEN IN DE WIS- EN NATUURKUNDE AAN DE UNIVERSITEITEN TE BERLIJN, GÖTTINGEN, LEIPZIG, WEENEN EN MÜNCHEN.

A. PRUISSEN.

Berlijn.

Leer der hoogere vergelijkingen. Hoogere Algebra. Analyse van het eindige.	Prof. OHM.
Theorie der elliptische functiën. Getallen-theorie.	Prof. KUMMER.
Uitgezochte hoofdstukken der Algebra.	Dr. BORCHARDT.
» » Analyse van het eindige. Integraalrekening.	Dr. ARNDT.
Integraalrekening. Theorie der elliptische functiën. Analytische Mechanica.	Dr. HOPPE.
Storingen der planeten en kometen.	Prof. ENCKE.
Experimenteele Physica.	Prof. DOVE.
» »	Prof. MAGNUS.
Geschiedenis der Physica.	Prof. POGGENDORFF.
Mathematische theorie van het licht. Het galvanismus met proeven.	Dr. BEETZ.
Geologie.	Prof. RITTER.
Geognosie.	Prof. ROSE.
Palaeontologie.	Prof. BEYRICH.
Meteorologie.	Prof. DOVE.
Klimatologie.	Dr. SCHULTZ.
Uitgezochte hoofdstukken der theoretische Chemie. De chemische grondslagen der Metallurgie.	Prof. RAMMELSBERG.
Experimenteele Chemie. Phytochemie. Zoöchemie.	Prof. MITSCHERLICH.
Experimenteele Chemie.	Prof. ROSE.

Chemische Technologie.	Prof. SCHUBARTH.
Analytische Chemie.	Dr. SONNENSCHEIN.
Praktische Chemie.	Dr. SCHNEIDER.
Anorganische Pharmacie.	Prof. ROSE.
Historia naturalis. Specieele Botanie. Medische Botanie. Overzigt der kryptogamen.	Prof. BRAUN.
Anatomie, Physiologie en Ontwikkelings-geschiedenis der planten.	Dr. PRINGSHEIM.
Praktische Botanie.	Dr. BERG.
Natuurlijke Geschiedenis der cultuurplanten.	Dr. HANSTEIN.
Planten-geographie.	Dr. KOCH.
Planten-pharmacognosie.	Dr. BERG.
Algemeene Ontleedkunde.	Dr. SCHULTZ.
Algemeene Zoölogie.	Prof. LICHTENSTEIN.
Algemeene Zoölogie. Bijzondere Zoölogie.	Dr. PETERS.
Natuurlijke Geschiedenis der gelede dieren.	Dr. GERSTÄCKER.
Systematiek der coleoptoren. Schadelijke insekten voor den landbouw.	Dr. SCHAUM.

B. HANNOVER.

Göttingen.

Vlakke en sphaerische Trigonometrie. Praktische Geometrie.	Prof. ULRICH.
Integraalrekening.	Prof. DIRICHLET.
Integraalrekening. Differentiaalrekening. Hoogere Mechanica.	Prof. STERN.
Analytische Meetkunde. Over de aanwending van determinanten.	Prof. DEDEKIN.
Mathesis.	Dr. FOCKE.
Sphaerische Astronomie.	Dr. WESTPHAL.
Experimenteele Physica. Praktische Physica.	Prof. WEBER.

Praktische Physica. Optica.	Prof. LISTING.
Physische problemen. Mathematische theorie van het licht. » » » electriciteit en galvanismus.	Dr. RIEMANN.
Meteorologie. Klimatologie.	Prof. LISTING.
Geognosie. Palaeontologie	Prof. HAUSMANN.
Mineralogie.	Prof. HAUSMANN.
Mineralogie.	Prof. SARTORIUS VON WALTERSHAUSEN.
Chemie.	Prof. WÖHLER.
Theoretische Chemie.	Dr. STROMEIJER.
Analytische Chemie.	Dr. VAN USLAR.
Praktische Chemie. Organische Chemie.	Prof. LIMPRICHT.
Praktische Chemie. Physiologische Chemie. Pathologische Chemie.	Prof. BOEDEKER.
Landbouw-chemie	Prof. GRIEPENKERL.
»	Dr. WICKE.
Pharmacie	Prof. WIGGERS.
»	Dr. STROMEIJER.
»	Dr. VAN USLAR.
Pharmacognosie.	Prof. WIGGERS.
Botanie. Medische Botanie. Systematische Botanie.	Prof. GRISEBACH.
Specieele Botanie. Oeconomische Botanie. Medische Botanie.	Prof. BARTLING.
Botanie. Medische Botanie.	Dr. LANTZIUS BENINGA.
Historia naturalis. Zoölogie.	Prof. BERTHOLD.

C. SAKSEN.

Leipzig.

Mathesis.	Prof. DROBISCH.
»	Dr. SCHEIBNER.
Differentiaalrekening.	Prof. MÖBIUS.
Analytische Sphaerica.	
Theoretische Astronomie.	Prof. ARREST.
Mechanica en Machinenleer.	Prof. MARBACH.
Physica.	Prof. HANKEL.
Experimenteele Chemie.	Prof. ERDMANN.
Mathematische physische theorie der Chemie.	Dr. KNOP.
Organische Chemie.	Prof. KÜHN.
Specieele Chemie.	
Praktische Chemie.	
Physiologische Chemie.	Prof. LEHMANN.
Chemische Technologie.	Dr. KERNDT.
Landbouw-chemie.	
Leer der reagentiën.	Dr. HINTZEL.
Over chemische theoriën.	
Geologie.	Prof. RAUMANN.
Physische geographie.	
Mineralogie.	
Botanie.	Prof. METTENIUS.
Medische Botanie.	Prof. REICHENBACH.
Botanie en repetitorium.	Dr. WILLKOMM.
Zoölogie.	Prof. PÖPPIG.

D. OOSTENRIJK.

Weenen.

Analytische Geometrie.	Prof. PETZVAL.
Methode der kleinste kwadraten.	Prof. VON LITTROW.
» » » »	Prof. KUNZEK.
Over de aanwending der Infenitesimaal-rekening in de Geometrie en Mechanica.	Prof. MOTH.
Experimenteele Physica.	Prof. v. ETTINGSHAUSEN.

Over de wetten der beweging van vaste en vloeibare ligchamen. Prof. KUNZEK.
De berekening van periodieke natuurverschijnselen. Prof. KUNZEK.
Praktische Astronomie. Prof. VON LITTROW.
Theorie over de stoornissen der planeten. } Dr. HORNSTEIN.
Berekening van planeten- en kometenbanen. } Dr. HORNSTEIN.
Physiol. en pathol. Chemie en Microscopie. Dr. HELLER.
Chemie. } Prof. REDTENBACHER.
Analytische Chemie. } Prof. REDTENBACHER.
Metende Crystallographie. Dr. GRAILICH.
Geologie. } Dr. ZÄKELI.
Palaeontologie. } Dr. ZÄKELI.
Morphologie en Systematiek der planten. Prof. FENZL.
Medische Botanie. Prof. UNGER.
Historia naturalis. } Prof. FRIESE.
Natuurlijke gesch. v. d. Mensch. } Prof. FRIESE.
Oefening in het bepalen van fossiele dieren. Prof. KUER.
Technische, pharmaceutische en geognostische Physiographie. Prof. ZIPPE.

E. BEIJEREN.

München.

Trigonometrie.
Stereometrie.
Differentiaalrekening.
Integraalrekening.
Praktische Geometrie.
Landmeetkunde.
Astronomie. } Prof. HIERL.

Astronomie. Prof. LAMONT.
Physica. Prof. JOLLY.
Physica. } Prof. RECHT.
Mechanica. } Prof. RECHT.
Experimenteele Physica. Dr. WITTBEER.
Analytische Chemie. Prof. SEIDEL.
» » Prof. VOGEL.

Experimenteele Chemie.
Organische Chemie. } Prof. v. LIEBIG.
Mineralogie. Prof. v. KOBELL.
Palaeontologie. Prof. WAGNER.
Botanie.
Microscopisch-botanische demonstratiën. } Prof. SENDNER.
Zoölogie. Prof. WAGNER.
» Prof. ROTH.
Historia naturalis.
Anthropologie. } Prof. BERAZ.

TABEL VI.

OVERZIGT DER LEERAREN EN LEERVAKKEN IN DE GENEESKUNDE AAN DE UNIVERSITEITEN TE WEENEN, MÜNCHEN, BERLIJN, LEIPZIG EN GÖTTINGEN.

A. OOSTENRIJK.

Weenen.

Beschrijvende Anatomie.
Topographische Anatomie. } Prof. HYRTL.
Hoogere Anatomie. Prof. BRÜCKE.
Pathologische Anatomie. Prof. ROKITANSKY.
Histologie. Prof. WEDEL.
Physiologie. Prof. BRÜCKE.
Pharmacologie. Prof. SCHROFF.
Toxicologie.
Bromatologie.
Recepteerkunst.
Medische Wetgeving. } Prof. KURZACK.
Diagnostische Kliniek. Prof. SKODA.
Auscultatie en Percussie. Dr. KOLISKO.
Medische Pathologie, Therapie en Kliniek. } Prof. SKODA. Prof. OPPOLZER. Prof. HELM.
Nierziekten. Prof. OPPOLZER.
Huidzieken (en kliniek). Prof. HEBRA.
Syphilis (differentieele diagnostiek). Dr. ZEIZEL.
Syphilis (en kliniek) Prof. SIEGMUND.

Kinderziekten. Prof. MAUTHNER.
» Dr. BEDNAR.
Specieele Pathologie en Therapie der inwendige ziekten. Dr. HALLER.
Psychiatrie. Dr. VISZANIK.
Homoeopathische kliniek. Dr. FLEISCHMANN.
Chirurgische Pathologie, Therapie en kliniek. { Prof. SCHUH. Prof DUMREICHER.
Operatieve Chirurgie. { Prof. SCHUH. Prof. DUMREICHER.
Oogheelkunde benevens kliniek. { Prof. ÄRTL. Dr. JÄGER. Dr. STELLWAG VON CARION.
Theoretische Oogheelkunde. Aanwending van den oogspiegel. { Dr. JÄGER.
Over de oogontstekingen. Dr. C. BLODIG.
Tandheelkunde. Dr. HEIDER.
Instrumentenleer. Verbandleer. { Dr. C. CESSNER.
Verloskunde en kliniek. Dr. BRAUN.
» » » Dr. SPÄTH.
Theoretische en praktische verloskunde voor vroedvrouwen. { Prof. BARTSCH. Dr. ZIPFEL.
Geregtelijke geneeskunde. Prof. DLANHY.
Geschiedenis der Geneeskunde, Epideminologie. { Prof. SELIGMANN.
Balneologie. Dr. SEEGEN.
Koepokinenting. Dr. FRIEDINGER.
Ziekenverpleging. Dr. LACHNER.

B. BEIJEREN.

München.

Vergelijkende Anatomie. Prof. VON SIEBOLD.
Algemeene pathologische Anatomie. Prof. BUHL.
Pathol. anat. Demonstratiën, Histologie van den mensch. Dr. V. HESZLING.

Chirurgische Anatomie. Dr. v. HEYFELDER.
Experimenteele Physiologie. Prof. BISCHOFF.
» » Prof. HARLESS en Dr. HORN.
Medische Physica. Prof. HARLESS.
Physische Diagnostiek. Prof. BUHL. Dr. VOGEL. Prof. VON GIETL.
Materies medica. Prof. SEITZ.
Pharmaceutische Chemie, Toxicologie. Geregtelijke Chemie. Prof. L. A. BUCHNER.
Diaetetisch-physische Chemie, Medico-chemisch praktieum. Prof. POTTENKOFER.
Materies medica. Recepteerkunst. Dr. AL. MARTIN.
Algemeene Pathologie. Dr. AL. MARTIN.
Med. Pathologie en Therapie. Prof. RINGEIS. Prof. VON GIETL. Prof. PFEUFER. Prof. SCHNITZLEIN. Prof. J. BUCHNER.
Kliniek. Prof. v. GIETL. Prof. PFEUFER.
Polykliniek. Prof. SEITZ.
Kinderziekten en kliniek. Prof. F. BUCHNER. Dr. HAUNER.
Syphilis en kliniek. Dr. VOGEL. Prof. HORNER. Dr. LINTWURM.
Ziekten van het hart. Dr. LINTWURM.
Aangeborene ziekten. Dr. VOGEL.
Pathologie en Therapie der zielsziekten. Dr. MAHIR.
Chirurgie. Chirurgische kliniek. Operatieve Chirurgie. Prof. ROTHMUND.
Chirurgie. Dr. FRANK.
Oogheelkundige kliniek. Prof. ROTHMUND.
Operatieve Oogheelkunde. Dr. v. HEYFELDER.
Oogheelkunde. Dr. ROTHMUND.
Ophthalmoscopische cursus. Dr. ROTHMUND.
Oorheelkunde. Dr. v. HEYFELDER.

Militaire chirurgie. Dr. Frank.
Verbandleer. Prof. Rothmund.
Pathologie en Therapie der Verloskunde. Prof. Martin.
Verloskundig Kliniek. Prof. v. Weiszbrod.
Operatieve Verloskunde. Prof. Martin.
Verloskundige Oefeningen. { Prof. v. Weiszbrod. Dr. Fischer.
Verloskundige Polykliniek. Prof. Hoffmann.
Geregtelijke Anthropologie. Prof. Hoffmann.
Geregtelijke Geneeskunde. { Prof. Braun. Prof. F. Büchner.
Geregtelijke veeartsenijkunde. Prof. Hofer.
Geregtelijke geneesmiddelleer. Prof. Braun.
Balneologie. Prof. Ditterich.
Geschiedenis der Geneeskunde. Epidemiologie. } Prof. Quitzmann.

C. PRUISSEN.

Berlijn.

Anatomie. Splanchnologie. } Prof. Peters.
Pathologische Anatomie en Microscopie. Pathologische Histologie. Lijkschouwingen. } Prof. Virchow.
Normale Histologie. Dr. Remak.
Normale en Pathologische Histologie. Dr. Billroth.
Specieele Physiologie. Prof. du Bois Reymond.
Over Electriciteit voor artsen. Prof. du Bois Reymond.
De fijnere vergelijkende Physiologie van infusoriën en entozoën, Microscopie. Prof. Ehrenberg.
Materies medica. Prof. Mitscherlich.
Toxicologie. Dr. Asscherson.
Algemeene Pathologie en Therapie. { Prof. Virchow. Prof. Schultz-Schulzenstein. Dr. von Bärensprung.
Percussie en Auscultatie. Diagnostiek der borstziekten. { Dr. Traube. Dr. Mayer.

Specieele Pathologie en Therapie. { Prof. SCHÖNLEIN. Prof. ROMBERG. Prof. WOLLF. Dr. HENOCH. Dr. EBERT.
Repetitoriën over Spec. Path. en Therapie. Dr. ZIEMSEN.
Psychiatrie. Prof. IDELER.
Syphilis. Dr. v. BÄRENSPRUNG.
Kinderziekten. Dr. EBERT.
Ziekten der jonggeborenen en zuigelingen. Dr. HECKER.
Medicinische kliniek in de Charité. Prof. SCHÖNLEIN.
Medicinische praktische oefeningen in het Polyklinisch Instituut. Prof. ROMBERG.
Syphilitische Kliniek. Dr. VON BÄRENSPRUNG.
Kinderkliniek en Polykliniek. Dr. EBERT.
Algemeene en bijzondere Chirurgie. { Prof. JÜNGKEN. Dr. BILLROTH.
Over beleedigingen van het menschelijk ligchaam. Prof. JÜNGKEN.
De leer der wonden, beenbreuken en ontwrichtingen. Prof. TROSCHEL.
Akiurgie, met chirurg.-anatomische demonstratiën. Prof. LANGENBECK.
Chirurgie en Oogheelkunde, met demonstratiën. }
Leer der beenbreuken en ontwrichtingen. } Dr. FRIEDBERG.
Algem. en bijzondere Chirurgie, met demonstratiën. Dr. GURTL.
Chirurgisch-ophthalmiatrische en akiurgische repetitoria. }
Praktische cursus over oogoperatiën. } Dr. ANGELSTEIN.
Oogheelkunde. }
Over ooglazen en hunne werking. } Prof. BÖHM.
Chirurgische kliniek in de Charité. Prof. JÜNGKEN.
Chirurgisch-ophthalmiatrische kliniek in het klin.-chirurgisch instituut. Prof. LANGENBECK.
Theoretische en praktische Oogheelkunde, met demonstratiën. Prof. KRANICHFELD.
Verbandleer. { Prof. TROSCHEL. Dr. ASCHERSON. Dr. GURTL.

Theoretische en praktische Verloskunde. Dr. SCHÖLLER. Dr. CRÉDÉ. Dr. HECKER.

Operative Verloskunde en oefening op het phantoom. Dr. SCHÖLLER. Dr. HECKER. Dr. CRÉDÉ.

Geregtelijke Geneeskunde met geregtelijke sectiën voor geneesheeren. Prof. CASPER.

Dito voor geneesheeren en juristen. Dr. NICOLAI.

Dito voor juristen. Dr. FRIEDBERG.

Algemeene geschiedenis der Geneeskunde. Prof. EHRENBERG.

Geschiedenis der klinische Geneeskunde in de 19de eeuw. Dr. ZIEMSEN.

Diaetetica. Eubiotica. Prof. KRANICHFELD.

Encyclopaedie en Methodologie. Over materialismus en verjonging van het organisch leven. Prof. SCHULTZ-SCHULTZENSTEIN.

De symboliek der Mozaïsche »loofhutten" uit het theologisch-anthropologisch-anatomisch standpunt. Prof. KRANICHFELD.

D. SAKSEN.

Leipzig.

Anatomie. (Algemeene) Prof. F. H. WEBER.

Speciele Anatomie. Prof. BOCK.

Osteologie, Syndesmologie en Neurologie. Prof. C. F. WEBER.

Vergelijkende Anatomie der ongewervelde dieren. Zoötomische oefeningen. Prof. CARUS.

Pathologische Anatomie. Dr. WAGNER.

Vergelijkende ontwikkelingsgeschiedenis. Prof. CARUS.

Physiologie. Physisch-chemische en physiologische onderzoekingen. Prof. F. H. WEBER.

Praktische physiologische Chemie. Prof. LEHMANN.

Physisch-chemische en physiologische onderzoekingen. Prof. C. F. WEBER.

Microscopie. } Prof. Funke.
Physiologische en pathologische Chemie. }

Anatomie en Physiologie van het menschelijk stem- en spraakorgaan. Dr. Merkel.

Pharmacie. Prof. Kühn.

Specieele Pharmacologie. } Prof. J. Radius.
Materies Medica. }

Materies Medica. Prof. Clarus.

Recepteerkunst. Prof. Kneschke.

Recepteerkunst. } Dr. Reclam.
Diaetetica. }

Physische en physiologische Diagnostiek. Prof. Bock.

Over de klinische methoden van onderzoek. Dr. Uhle.

Algemeene Pathologie en Therapie. Prof. Clarus.

Specieele Pathologie en Therapie, benevens kliniek. Prof. Wunderlich.

Polykliniek voor inwendige ziekten. Prof. Ruete.

Privaat Polykliniek. Dr. Th. Weber.

Kinderziekten. { Dr. Meiszner.
Dr. Hennig.

Vrouwenziekten, met klinische demonstratie. Dr. German.

Vrouwenziekten. Dr. Hennig.

Ziekten van het hart en de vaten. Dr. Th. Weber.

Psychiatrie. Prof. J. Radius.

Examinatoriën over specieele Pathologie en Therapie. Dr. Uhle.

Chirurgische ziekten van het hoofd en den hals. Dr. Schmidt.

Chirurgie. } Prof. Günther.
Chirurgische kliniek. }

Kliniek der oog- en oorziekten. }
Theoretische Ophthalmologie. } Prof. Ruete.
Operative Oog- en Oorheelkunde. }
Ophthalmologische Akiurgie. }

Oogheelkunde. { Prof. Kneschke.
Dr. Coccius.

Oogoperatiën. } Dr. Coccius.
Anatomie van het oog. }

Chirurgische Polykliniek. Prof. Franke.

Polykliniek voor oog- en oorziekten. Prof. Winter.

Chirurgische examinatoria. } Prof. Straubel.
De chirurgische behandeling der Piswegen. }

Verbandleer. { Prof. Franke. Prof. Straubel.

Aanleggen van machines. Prof. Franke.

Verloskunde.
Operatieve verloskunde.
Verloskundige polykliniek.
Verloskundige examinatoria. } Dr. German.

dito Dr. Hennig.

Staatsgeneeskunde. Prof. Wendler.

Geneeskundige Wetgeving en Policie. Prof. Sonnenkalb.

Geregtelijke Geneeskunde. Dr. Reclam.

Encyclopaedie.
Hodegetiek.
Geschiedenis der Geneeskunde.
Boekenkunde. } Prof. Kneschke.

E. Hannover.

Göttingen.

Algemeene Anatomie.
Specieele Anatomie. } Prof. Henle.

Pathologische Anatomie en Microscopie. Prof. Förster.

Vergelijkende Anatomie. Dr. Keferstein.

Experimenteele Physiologie.
Physiologie der Voortteling en Ontwikkelingsgeschiedenis. } Prof. Wagner.

Physiologie en Embryologie. Prof. Berthold.

Physiologie. Prof. Herbst.

Materies medica. { Prof. Marx.
Recepteerkunde. { Dr. Schuchardt.

Balneologie. Dr. Schuchardt.

Electriciteit in de Geneeskunde. Dr. Keferstein.

Microscopie.
Physische Diagnostiek. } Prof. Krämer.

Auscultatie en Percussie. Dr. Wiese.

Physische Diagnostiek. Dr. Wachsmuth.

Algemeene Pathologie en Therapie. { Prof. Konradi. Prof. Marx. Dr. Wachsmuth.

Specieele Pathologie en Therapie, benevens kliniek en polykliniek. } Prof. HASSE.
Huidziekten. Dr. LOHMEIJER.
Chirurgie.
Beenbreuken en Ontwrichtingen.
Oog- en oorziekten. } Prof. BAUM.
Chirurgische kliniek en polykliniek.
Oogenkliniek.
Algemeene Chirurgie. Dr. LOHMEIJER.
Verbandleer. Prof. KRÄMER.
Verloskunde.
Operative Verloskunde. } Prof. v. SIEBOLD.
Verloskundige kliniek.
Physiologie van de zwangerschap en het kraambed. } Dr. SPIEGELBERG;
Operative Verloskunde.
Geschiedenis der geneeskundige litteratuur. Prof. MARX.

Ziedaar dan de feiten, die wij u wilden mededeelen, geachte lezer! Ze staan daar zoo droog, zoo mager, dat er werkelijk moed toe behoort om ze met een enkelen belangstellenden blik te verwaardigen; maar ze zijn ook tevens zoo sterk en gespierd, dat er *onbeschaamdheid* toe noodig is om de welsprekendheid hunner logica te ontkennen. Slaan wij tot inleiding een oogwenk op onze klinische scholen!

Wij staan de meest mogelijke onpartijdigheid voor, en, wanneer die oogwenk juist die scholen treft, die het slechtst zijn ingerigt, dan is het omdat de daar gevormde geneeskundigen, eenmaal het maatschappelijk leven ingetreden, gelijk staan met den Med. Doctor, ja, wat meer is, ten platte lande, waar beide eigenlijk hunne krachten eerst kunnen meten, *vaak door den lijder boven dezen worden voorgetrokken.*

Aan Haarlem zij de eerste beurt.

Pharmacie, Chemie en Botanie, ziedaar het onderwijs in de Wis- en Natuurkundige Wetenschap. Al dat onderwijs wordt gegeven door één enkelen man. Al dat onderwijs wordt geleerd 2 uren in de week: Botanie en Chemie des

Dingsdags ten 9 ure; Pharmacie ten 9 ure des Vrijdags. (Zoo was het ten minste anno 1851—52.) Stellen wij van de 4 jaren, die er gevorderd worden om het tot plattelands-heelmeester te brengen, twee voor deze vakken, en telt men drie maanden af voor vacantiën, dan is men in 40 uren Chemist, in 40 uren Botanicus, in 80 uren Pharmaceut.

Anatomie en physiologie, even zoo door een enkel genees-heer gedoceerd, kosten elk 40 uren studie, alzoo nog geen 2 etmalen per jaar!

Pathologia generalis even zoo 40 uren, Therapia specialis 80 uren, de geheele theorethische en praktische Chirurgie desgelijks 80 uren...... en zoo de rest!

Nu volgt Hoorn.

Chemie, Pharmacie, Botanie en Historia naturalis, deze vier gewigtige en uitgebreide vakken zijn daar toevertrouwd aan den heer G. J. VAN HOOLWERF, iemand, dien wij uit zijn gemis aan eenig praedicaat, veronderstellen eenvoudig apo-theker te zijn. Aan beide eerstgenoemde vakken wordt één enkel uur in de week besteed; voor de beide laatste is één uur te zamen voldoende. Physiologie, Pathologie, Materies medica, deze drie VAKJES kunnen ieder met één uur 's weeks volstaan. Het overige is naar evenredigheid. De gelegenheid, voor naauwgezette studiën in de praktische geneeskunde, mo-gen wij veilig beoordeelen uit den volzin, die in den boven-gemelden almanak van 1852, op bladz. 61, voorkomt: »*en mo-gen wij al op geen gasthuis roemen, om in de gelegenheid te zijn* CLINISCH ONDERWIJS *te ontvangen,....*"

Eene Genees-, Heel- en Verloskundige School zonder gasthuis....... 't is akelig!

Alkmaar geeft ons van 't zelfde laken een pak.

Nog erger. H. TOUSSAINT onderwijst daar, zoo het heet, Chemie, Pharmacie, Botanie en Zoölogie. Waarachtig, wij hebben voor dien geleerde het diepst respect. Vier zulke vakken *goed* te onderwijzen, dat moet een bolleboos zijn! Maar vergis u niet, waarde lezer! de heer H. TOUSSAINT onderwijst 's Maandags ten 9 ure Anorganische Chemie, 's Woensdags ten 10 ure Organische Chemie; van de rest geen spoor. Dat noemen wij eerst mystificatie!

Bovendien lezen wij in het officieel verslag over 1858—59 (zie *Geneeskundig Tijdschrift*, 1860, bladz. 751), dat, zoowel

te Alkmaar als te Middelburg, door gebrek aan lijken, het onderwijs in de Ontleedkunde »*minder plaats had.*"

Als zoo iets in een *officieel* verslag staat, dan kan men eenigzins nagaan hoe het er werkelijk uitgezien heeft!

En nu bedenke men:

1°. Dat er nog al eens eene enkele keer door de leerlingen wordt verzuimd.

2°. Dat de leeraren, in stede van zich volkomen aan hunne respective vakken te kunnen wijden, tevens *praktische* geneesheeren, chirurgijns of apothekers zijn.

3°. Dat, al is het bewezen, dat zij daar ter plaatse, en dus *relative*, de knapste zijn in hunne respective leervakken, dit volstrekt geen bewijs is, dat zij ook *absolute* die bekwaamheid bezitten.

4°. Dat, wat de wetenschappelijke opvoeding der leeraren betreft, dit het best wordt uitgedrukt door art. 7 van het besluit van 6 Januarij 1823, alinea: »Zij zullen bij voorkeur genomen worden onder dezulken, welke *den graad van Doctor* in hun vak hebben verkregen."

en eindelijk:

5°. Dat, wat betreft de voorbereidende bekwaamheden der leerlingen, deze zijn vervat in art. 12 van voormeld besluit, alwaar wij lezen:

»De vereischten, om als kweekeling bij deze scholen te worden toegelaten en aangenomen, zijn:

1°. De volle ouderdom van 16 jaren, voor de leerlingen in Heel-, Vroed- en Artsenijmengkunde.

2°. Een gezond en voor de uitoefening van het beroep geschikt ligchaamsgestel.

3°. Behoorlijk te kunnen lezen en schrijven!! en daarenboven! voor de leerlingen in de Heelkunde, de gedachten geregeld in schrift te kunnen uitdrukken!!!

4°. Een onbesproken gedrag, waarvan zal moeten blijken door een getuigschrift van het plaatselijk bestuur."

Wij hebben reeds in Hoofdst. II den staf gebroken over den stand der geneeskundigen ten platte lande: zou er ook, na hetgeen wij daar zoo even ter neêrschreven, nog iemand gevonden worden, die voor dien stand eene lans zou willen breken? Zou men nog durven beweren, dat, én hetgeen van hen vóór hunne wetenschappelijken opvoeding vereischt

wordt, én die opvoeding zelve, in staat zijn van hen bekwame mannen der wetenschap te maken, in staat om in de tijden des gevaars, als het hulpzoekend oog alleen op hen *kan* geslagen worden, naar pligt en geweten, naar wetenschap en kunst, die hulp te verleenen?

Neen en duizendmaal neen, men kan, men durft dat niet beweren!

Met de wet, art. 12, in de hand, toonen wij u hoe de eerste de beste boerenlummel, die in de dorpsschool heeft leeren lezen en schrijven, die 16 jaar oud is en zeker aan numero 2 en 4 voldoet, REGT heeft om als student aan de genees-, heel- en verloskundige school te worden ingeschreven. Met officieuse, gedrukte bescheiden in de hand, toonen wij u de verregaande onvolledigheid der vakken van onderwijs, toonen wij u de onvolledigheid van den duur van dat onderwijs, toonen wij u de ongeoorloofde zamensmelting en verdeeling van dat onderwijs, zonder nog te vragen of de respective leeraren wel de *aptitudo docendi* bezitten. Onverdeelden tijd, onverdeeld belang hebben zij niet; het onderwijs is *bijzaak*. En dergelijke menschen, op die wijze gevormd, staan gelijk — ja staan zeer dikwijls boven den beschaafden man, boven den wetenschappelijken man, boven den bekwamen Med. doctor! (Wij spreken hier volgens het praktische leven; geneeskundige wetten kent men niet meer in Nederland!)

Wij hebben slechts één oordeel: het is ons CARTHAGO DELENDA: *vernietiging der klinische scholen; uitsterven van een stand, die de Nederlandsche wetenschap* BEZOEDELT.

Ziet! Neêrlands Maagd staat aan onze zijde, terwijl onze pen deze woorden onuitwischbaar in het papier grift; zij wil die terughouden, terwijl het schaamrood hare kaken bedekt; maar wij wijzen haar Berlijn, Weenen, München, en zij fluistert: Neêrlands derde WILLEM zal de dwaling van Neêrlands eersten WILLEM herstellen, en luide voegt zij er aan toe: »*Et ego censeo Carthaginem esse delendam.*"

DELEATUR ERGO! (*)

Alvorens het gehalte van het onderwijs aan onze hoogescholen te toetsen, werpen wij eerst eenen blik op Tabel I.

(*) Ik gevoel mij verpligt een woord tot opheldering te geven van deze, naar het oordeel van velen, welligt te stoute of onbillijke taal.

Wij zien bij den eersten oogopslag een zeer merkwaardig verschijnsel: Nederland namelijk bezit, met uitzondering alleen van Zwitserland, ten opzigte van bevolking, en met uitzondering van België en Zwitserland, ten opzigte van vierkanten inhoud, de meeste universiteiten, zoodat b. v. ons land, met betrekking tot den eersten maatstaf, staat tot Duitschland ongeveer als 7:4; tot Pruissen als 3:1; tot Frankrijk als 2:1; tot Engeland als 4:1; tot Oostenrijk zelfs als 9:2. Wat den tweeden grondslag aanbelangt, is deze verhouding tot Duitschland als 11:5; tot Frankrijk als 3:1; tot Pruissen bijna als 5:1; tot Engeland ruim als 4:1; tot Oostenrijk zelfs als 8:1. En nu begrijpe men ons wel, dat wij uit dat alles alleen die gevolgtrekking willen maken, dat ons land óf *relative* te veel universiteiten bezit, óf al de andere landen *relative* te weinig. Tegen deze conclusie toch is niets in te brengen. Deze kans evenwel is twaalf (dertien) tegen één dat het eerste waar is; want, moge er landen gevonden worden, waar het geneeskundig personeel te wenschen overlaat, zoo zouden wij toch aan onze Engelsche, Fransche en Duitsche naburen te kort doen, met op hen die beschuldiging te werpen.

Nu is het »*te veel*", op zichzelf genomen, in dit geval eer eene deugd dan een gebrek; want gelegenheid tot wetenschappelijke opvoeding kan er *nooit* te veel zijn, mits die gelegenheid zelve *goed* zij. En hier komen wij alzoo tot de vraag:

Wat ik heb gezegd is overtuiging, gegrond op feiten. Wij ontnemen niets aan de bekwaamheid der bestaande onderwijzers; er zijn uitstekende mannen onder, en allen betalen wij gaarne den tol onzer achting; maar niets ontzenuwt het argument, dat geen degelijk onderwijs mogelijk is, waar men niet alleen zich niet volstrekt en alleeniglijk daaraan kan wijden, maar vaak verstoken is van de noodzakelijkste hulpmiddelen. Wij ontnemen niets aan de bekwaamheid der onderwezenen; maar zelfs, verondersteld dat zij van het onderwijs alle mogelijke partij hebben getrokken, dan is dat onderwijs te kort, te onvolledig, de eischen aan hunne toelating als leerling en als meester zijn te min gesteld, dan dat die bekwaamheid kan beantwoorden aan degelijke, wetenschappelijke geneeskundige kennis. Er mogen knappe geneesmeesters onder hen gevonden worden, ook wij kennen ze, *geneeskundige geleerden kunnen zij niet zijn.* En daar wij, in het belang der maatschappij en in het belang van onzen stand, de laatste noodig hebben, en geen *geneeskundige routiniers*, zoo nemen wij geen enkel woord terug.

» Is die gelegenheid aan de universiteiten bij ons te lande *goed?*"

Wij moeten ook hier eenige praemissen stellen, die ons in dit oordeel kunnen leiden, en stellen ze zoodanig, dat niemand redelijkerwijze er de wettigheid van zou willen betwisten.

Zij zijn de volgende:

1°. Zij, die zich tot het ontvangen van onderwijs in de Geneeskunde aanbieden, behooren genoegzaam maatschappelijk, zedelijk en verstandelijk gevormd te zijn, om het met vrucht te kunnen genieten.

2°. De verschillende leervakken, die dat onderwijs zamenstellen, behooren alle onderwezen te worden, met dien verstande, dat zij, voor zooverre zij een uitgebreid gebied van wetenschap beslaan, worden gesplitst in zoovele onderdeelen, als de aard van het leervak toelaat.

3°. Ieder dier leervakken moet ten minste door één hoogleeraar vertegenwoordigd worden, terwijl het voor vele der bovengemelde onderdeelen wenschelijk is, dat ook zij door bijzondere leeraren worden onderwezen.

4°. Ten einde de gelegenheid tot degelijk en bruikbaar onderwijs zooveel mogelijk gegeven worde, is het wenschelijk, dat, nevens gemelde hoogleeraren, ook aan andere kundige mannen verlof worde gegeven om in de zelfde vakken of hunne onderdeelen onderwijs te geven, opdat de leerling *dien* meester volge, wiens onderwijs hem het bruikbaarst voorkomt.

5°. Het leeraarsambt worde bij uitsluiting door de zoodanigen bekleed, die openlijk blijken hebben gegeven daartoe bekwaamheid te bezitten.

6°. De hoofdzetel van het onderwijs zij dáár, waar de gelegenheid tot het opdoen van geneeskundige kennis het gunstigste is.

7°. De hulpbronnen voor het onderwijs in de natuur- en geneeskundige wetenschappen moeten in behoorlijken staat quantitatief en qualitatief aanwezig zijn.

Met deze zeven toetssteenen meenen wij te kunnen volstaan.

Ad primum.

In hoeverre voldoen de eischen onzer academiën aan het eerste postulaat?

Wat betreft het praedicaat, »maatschappelijk gevormd," wij erkennen dat het zeer moeijelijk is om daarvoor eene bepaalde voorwaarde te stellen; maar onze bedoeling is toch ligt te vatten, en er is ook wel een weg op te vinden.

Iedereen zal toestaan dat de geneesheer, wiens betrekking zoowel de paleizen der rijken als de hutten der armen voor hem opent, die hooge mate van echte beschaving, van wellevendheid en voorkomendheid moet bezitten, die hem in staat stelt met personen van allerlei rang en stand om te gaan en hun vertrouwen te winnen. Dat cachet van den waren *bon-ton*, dat kenmerk van eigenlijken adel, is niet te verkrijgen, indien men niet uitgebreide kennis paart aan de gewoonte van in beschaafde kringen zich te bewegen. De adeltrots toch van een dom edelman is belagchelijk; bij den waren edelman, die tevens in verstand uitmunt, verdwijnt zij en wordt *bonhommie*, gepaard met het fiere zelfbewustzijn van waarachtig beschaafd mensch te wezen.

Diamant en quartz mogen op elkander gelijken — de kenner weet beide te waarderen!

Nu is het onze meening, dat de geneesheer niet een quartz moet zijn, maar een diamant, al is het ook een kleintje. Met andere woorden, *ceteris paribus*, geve men de voorkeur aan den welopgevoeden man of jongeling, waar van keuze sprake is.

Direct kan nu de hoogeschool een aanstaanden alumnus niet wel weigeren uit gebrek aan opvoeding; indirect wel, door de eischen der wetenschappelijke voorbereiding zoo hoog te stellen, dat zij weinig kans heeft om jongelingen, in de geringere standen der maatschappij gevormd, zich te zien aanmelden.

Is verder een bepaald getal geneesheeren aangenomen, dan heeft men weder een wapen — altijd *ceteris paribus* — want *kennis* is bij den geneesheer N°. 1.

Moreel gevormd is ook een groot vereischte. Hoe gebrekkig het geïncrimineerde artikel 12 van het koninklijk besluit, d.d. 6 Jan. 1823, ook wezen moge, in de 4de alinea heeft men de waarheid er van erkend.

Niet zoo zeer, dat wij zeer groote waarde hechten aan de wetenschap der plaatselijke besturen, aangaande het gedrag hunner gemeentenaren, maar dergelijke verklaringen, *naar*

pligt en geweten opgemaakt, *kunnen* waarborgen zijn, dat men geene erkend onzedelijke sujetten onder de academieburgers opneemt. Dat gemelde waarborg nogtans niet voor onze hoogescholen bestaat, weet ieder.

Wat de intellectueele opvoeding eindelijk betreft, de lacunen, die daarin nog toegelaten worden, hebben wij in 't breede aangetoond. Niet alleen mist men er dien wijsgeerigen grondslag in, dien wij er zoo gaarne in wenschten, maar zelfs de mate van kennis der gewone leervakken is volstrekt wettelijk, binnen te enge grenzen beperkt. Immers, men weet het te goed, dat de eischen der zoogenaamde »admissie-examens" tamelijk rekkelijk en niet aan alle academiën dezelfde zijn. Wij beschuldigen geene harer; maar hoe strenger men toeziet, hoe liever wij het hebben. Eén ding staat echter vast, en het is het gevoelen van al de voorstanders eener degelijke wetenschappelijke opvoeding, dat de opheffing van het voormalige »staats-examen" geen gunstig resultaat heeft opgeleverd met betrekking tot de klassieke vorming der tegenwoordige studenten.

Alzoo, wat dit eerste punt betreft, komen wij tot de slotsom, dat het voor onze academiën *niet* aan de gestelde eischen voldoet.

Ad secundum et tertium.

Van het allergrootste gewigt is de behoorlijke vervulling van onzen tweeden en derden eisch.

Daar wij ter gelegener plaatse zelve onze denkbeelden zullen ontwikkelen, wat wij tot de verschillende vakken der Natuur- en Geneeskunde brengen, zoo hebben wij hier alleen een paar vergelijkende blikken te werpen op hetgeen wij uit de tabellen der in- en buitenlandsche universiteiten kunnen leeren.

Kiezen wij tot voorbeeld Neêrlands eerste (oudste) hoogeschool: Leyden.

Mineralogie, Geologie, Vergelijkende anatomie, Anthropologie worden aldaar gedoceerd door éénen enkelen hoogleeraar. Eerstgemeld vak missen wij op de Utrechtsche series; beide eerstgenoemde worden te Groningen en Amsterdam niet onderwezen.

Natuurlijk is het te verwachten, dat, welke ook de talenten mogen wezen van een J. VAN DER HOEVEN, die als

zoöloog en anthropoloog een Europeeschen naam bezit, ZEd. niet met gelijken ijver en gelijke krachten vier vakken kan onderwijzen, die, elk voor zich, een zoo uitgebreid en specieel veld beslaan op wetenschappelijk gebied.

Het geheele uitgestrekte terrein der chemische wetenschap wordt daar bebouwd door wederom een enkel man: den hoogleeraar v. d. Boon Mesch. Ik geloof dat niemand zou durven beweren, dat zulks de krachten van dien geleerde te boven gaat; maar te Berlijn vinden wij *vier* professoren en *twee* lectoren, die aldaar chemie en pharmacie onderwijzen; te Göttingen *vijf* hoogleeraren en *drie* docenten; te Leipzig *drie* hoogleeraren en *drie* docenten, enz. enz. Zou zulks niet bewijzen, dat het onderwijzen van de chemie, in al hare vormen en toepassingen, te veel gevergd is van één man, en schadelijk voor de studerende jongelingschap?

Wij hebben gezegd slechts een enkelen blik te werpen op beide soorten van tabellen; want wie het met ons doet, ziet in één oogwenk het kolossaal verschil. Wij hebben ons maar te bepalen bij het groote aantal hoogleeraren en privaat-docenten, die, aan al de door ons genoemde Duitsche universiteiten, de bijzondere genees-, heel- en verloskunde onderwijzen in al hare specialiteiten en hulpvakken, en dat getal te stellen nevens dat, hetwelk wij voor onze academiën verkrijgen, en niemand zal het ons ten kwade duiden, als wij ons schamen over dat vergelijk.

Eén enkel vonnis hebben wij te vellen over al onze hoogescholen: Geene harer beantwoordt aan den gestelden eisch, omdat:

1°. niet alle vakken in de Natuur- en Geneeskunde afzonderlijk worden onderwezen;

2°. omdat het onderwijs van twee, drie en vier vakken, of de onderafdeelingen van uitgebreide vakken, aan een enkel persoon is toevertrouwd.

Ad quartum.

Het vierde punt is wel niet anders dan eene andere formule voor de vraag: »Is het wenschelijk dat er privaat-docenten zijn, ja dan neen?" Onvoorwaardelijk is ons JA. *Vooreerst*, als men toegeeft (en dit kan niet anders), dat *alle* vakken moeten onderwezen worden, en wel elk door éénen persoon, dan zou het aantal hoogleeraren zoo hoog

worden, dat zulks een krachtig bezwaar zou opleveren aan 's lands schatkist. Door het toelaten en aanstellen van privaat-docenten wordt hierin volkomen voorzien, daar deze alleenlijk hunne inkomsten putten uit de honoraria hunner leerlingen.

In de *tweede plaats*, en dat is ook geen gering voordeel, gebeurt het enkele malen, dat een hoogleeraar in eenig vak niet juist de leeraarsgave bezit, en, met al den rijken voorraad zijner kennis, niet in staat is één enkelen goeden leerling te vormen. Ook hierin voorziet de privaat-docent, die het zelfde vak nevens den professor doceert. En kan men niet billijkerwijze verwachten, dat hij, die juist alleen van den bijval, die hij bij de studenten ondervindt, moet bestaan, alles zal aanwenden om zijn onderwijs zoo degelijk, leerrijk, aangenaam mogelijk te maken? Zal hij niet het grootste geduld aan de meest mogelijke minzaamheid paren?

Maar juist dit pogen van de zijde der privaat-docenten is, in de *derde plaats*, het eenige middel om ook den lust en ijver der hoogleeraren zelve wakker te houden. Of weet niet ieder, die ooit studeerde, dat er ligt onder die groote mannen gevonden worden, die, tevreden met hun eens verkregen titel en roem, in eene laakbare sleur vervallen, altijd jaar in jaar uit het zelfde opdisschen, en aan andere eerepostjes of eigen arbeid en liefhebberij den tijd verspelen, die aan het geven van *goed onderwijs* ontnomen wordt? Maar in de *vierde plaats*, en dit is juist hetgeen wij met onzen vijfden eisch bedoelden, (Ad quintum) door de aanstelling van privaat-docenten verkrijgen wij een flink personeel voor aanstaande hoogleeraren. Wij kunnen er niet genoeg op aandringen, van hoeveel gewigt het is om wél de groote waarheid van de spreuk te beseffen, dat alle hout geen timmerhout is, en dat de staat goed timmerhout moet bezitten, waarvan hij hoogleeraren kan maken. Dat men het toch inzie, dat niet altijd de knapste man, de grootste geleerde, de beste discipelen vormt. *Het is van oneindig meer gewigt, dat de hoogleeraar* GOED LEERAAR, *dan* HOOGGELEERDE *zij.* De kunst te verstaan om goed te onderwijzen, dat is: eigen kennis langs den kortsten en aangenaamsten weg aan anderen mede te deelen, dat is hoofdvereischte in den professor. De hoogleeraar is de schoolmeester van groote kinderen; de aard

van de leervakken en de leeftijd der leerlingen zijn de eenige wijzigende momenten. Wie die kunst niet verstaat, hij aanvaarde geene betrekking, waarin zijne ijdelheid meer kwaad sticht, dan hij ooit goed zou kunnen te weeg brengen. En wat is bij ons te lande het geval? Een hoogleeraar sterft; zijn zetel is vacant. Deze of gene doctor heeft een werk geschreven over deze of gene specialiteit; dat werk is soms heel geleerd, soms ook niet, maar het heeft den man bekend gemaakt (en dat kost moeite in Nederland), zoodat hij door zijnen arbeid, plus de aanbevelingen van familie en goede vrienden, er in slaagt om de aandacht der hooge regering te trekken en tot hoogleeraar te worden benoemd. Men moge nu deze voorstelling misschien een weinig triviaal vinden, zij is mogelijk, en, wat meer zegt, zij is waar. Dit sluit natuurlijk niet uit, dat ons land roem draagt op zoovele geleerden, die ruimschoots een hoogleeraarszetel verdienden; dit sluit niet uit, dat de keuze dan ook niet moeijelijk is, en bijna altijd valt op mannen, die in alle opzigten aan hunne hooge roeping beantwoorden; maar niemand heeft regt onze bewering te ontkennen, dat de regering zoodoende wel *geleerde mannen*, maar niet altijd *leeraren* kiest.

En in dit gebrek voorzien privaat-docenten, die, alvorens zij tot hoogere waardigheid opklimmen, bewijzen hebben gegeven praktisch geschikt te zijn voor hunne gewigtige taak.

Ad sextum.

Te regt heeft men, door Berlijn, Weenen, Londen, Parijs, enz. tot de hoofdzetels van het geneeskundig onderwijs te maken, in de respectieve landen begrepen, van welk een uiterst belang het juist voor dat onderwijs is, dat zijn hoofdzetel gevestigd zij in de hoofdstad des rijks.

De hoofdzaak, waarop het bij het geneeskundig onderrigt aankomt, is *de beschikking over de uitgebreidst mogelijke kliniek, en hare bediening door het grootst mogelijke aantal praktische geleerden.* De grootste kliniek staat natuurlijkerwijze in regte reden tot de bevolking, waar zij aanwezig is; de grootste, volkrijkste stad, in den regel de hoofdstad, moet alzoo *per se* de hoofdzetel zijn van dat onderwijs. Niets is geldig tegenover dit argument; al het andere: historische herinneringen, hulpmiddelen tot de studie der natuurwetenschappen, enz. enz., staat achter bij het magtwoord: GROOTSTE

KLINIEK! Onze wetenschap wordt bij den dag meer wetenschap; maar waar is de geneesheer, die zou willen genezen zonder naauwkeurig onderzoek, naauwkeurige vergelijking van feiten? Wat verlangt het publiek? (en het publiek doet er wel aan): praktische mannen. Hoe wilt gij praktische mannen zonder ruime observatie? En waar is de ruimste observatie? Of in uitgebreide praktijken, óf in uitgebreide klinieken. De eerste zijn voor den jeugdigen geneesheer *pia vota*; de laatste kan men verschaffen, en zijn beter dan de eerste. Wel nu, men verschaffe ze hem, of anders..... arme jeugdige en bekwame Medici, hoe jammer dat gij bij uwe promotie geen *zestigers* waart!

Factisch nu bezit Amsterdam wel de grootste kliniek, maar het bezit die niet officieel; want Amsterdam is officieel niet de hoofdzetel van het geneeskundig onderwijs bij ons te lande. Hoe het met de klinieken van onze hoogescholen is gesteld, iedereen weet dat ze te klein zijn; maar vooral ook, iedereen weet dat Leyden, Utrecht en Groningen, wat bevolking — dat is: *a priori* gegeven klinisch personeel — betreft, niet op ééne lijn kunnen gesteld worden met Amsterdam en Rotterdam. Dat er zelfs geneeskundige scholen in ons land bestaan *zonder kliniek*, is reeds boven aangetoond. Maar de Amsterdamsche kliniek zelve is uiterst gebrekkig. Wij zelve hebben daar onze studiën volbragt, en spreken uit ondervinding. Eene kliniek voor syphilitische lijders bestaat er *in materie* wel op een paar zalen van het Buiten-Gasthuis; maar, zoover mij bekend is, wordt daarvan geen gebruik gemaakt voor klinisch onderwijs, zoodat deze uitgebreide tak der geneeskundige kennis niet klinisch vertegenwoordigd is. Eene kinderkliniek, zeker wel eene der meest nuttige inrigtingen voor jonge geneesheeren, is evenmin aan de Amsterdamsche gasthuizen verbonden, zoodat men, het praktische leven intredende, zieke kinderen (*infantes*) te behandelen krijgt, zonder ooit vroeger een ziek kind gezien te hebben (*). Van eene specieele oogen- of oorenkliniek is daar

---

*) Ik heb, tijdens ik het Binnen-Gasthuis te Amsterdam bezocht, wel eens hooren spreken van eene *kinderzaal*, waar, zoo ik mij niet vergis, Dr. TILANUS de dienst verrigtte; maar voor ons studenten was die kinderzaal het boek met de 7 zegelen. Wat doet het er ook toe, of de pas gepromoveerde geneesheer, bij den aanvang zijner loopbaan,

evenmin sprake. Van het eerste toch zetelt de specialiteit, en vooral de specieele kliniek, te Utrecht; van het tweede weten wij niet eens, of wij wel eene specialiteit bezitten. Dat verder de inrigtingen, zoo van Binnen- als Buitengasthuis, aan alle wetenschappelijke eischen geenszins voldoen, blijkt uit het plan om ze te sloopen en een nieuw op te rigten.

Ad septimum.

Wij zijn derhalve als van zelve gekomen tot de behandeling van ons zevende en laatste punt, namelijk: dat de hulpbronnen voor natuur- en geneeskundig onderwijs overal, waar het verstrekt wordt, ook behoorlijk, zoo wel quantitatief als qualitatief, moeten aanwezig zijn. In dit opzigt houden wij het er voor, dat onze instellingen voor hooger onderwijs, van al de gestelde eischen, in den regel het best aan deze beantwoorden. De Leidsche en Amsterdamsche kruidtuinen zijn vermaard; het Leidsch Museum voor Natuurlijke Historie bezit eene Europeesche beroemdheid; het kabinet van physische instrumenten te Utrecht is eene der schoonste verzamelingen, die men zien kan, enz. Hoezeer evenwel ingenomen met de uitmuntende inrigtingen, die Nederland bezit, moeten wij toch de opmerking maken, dat juist dit verstrooid zijn van onze wetenschappelijke instellingen het eenige nuttige gebruik, dat men er van maken kan, namelijk een druk bezoek door de studerende jongelingschap, grootendeels verloren gaat. Daarin bestaat juist die kolossale magt, die Londen, Parijs, Weenen en Berlijn tot de reusachtige brandpunten der wetenschap maakt, dat zij binnen hunne muren de krachtigste en magtigste hefboomen bezitten tot wetenschappelijke vorming. Alles wat Engeland, Frankrijk, Oostenrijk en Pruissen aan uitstekends bezitten, zoowel aan leeraren als aan hulpmiddelen tot onderwijs, is in die steden opeengestapeld; van daar het onberekenbaar effect, dat gemelde centra boven alle andere landen en steden van Europa, op het gebied der menschelijke kennis, vermogen uit te werken.

UIT ONWETENHEID EEN PAAR KINDERLEVENS VERMORST! Moet men niet evenzeer verstomd staan als verontwaardigd wezen, over het verregaand *pligtverzuim* van den staat, bij de inrigting van zijn hooger onderwijs? Moeders, hebt gij wel ooit geweten, dat wij, tijdens onze studiën, nooit één ziek kind behandelden?

Door dat verstrooid zijn van onze wetenschappelijke instellingen, vinden wij dan ook de erbarmelijkste naast de meest uitmuntende. Hoe beroemd is niet de *Hortus Botanicus* te Amsterdam! hoe rijk niet de verzameling van het genootschap *Natura Artis Magistra!* Maar, hoe arm is niet de Amsterdamsche bibliotheek voor beoefenaren der Natuur- en Geneeskunde! Toen ik zelf te Amsterdam studeerde, gebeurde het menigmaal dat de sneeuw, door de dakpannen heen, mij in de *zaal* (een torenzolder) voor praktische ontleedkunde op de bevriezende vingeren viel. Eerst sedert kort werd het chemisch laboratorium een bruikbaar laboratorium, en de gelegenheid tot het doen van physiologische proeven, en dat wel op zeer kleine schaal, dateert van nog korteren tijd.

Amsterdam bezit een zeer schoon ontleedkundig kabinet; maar het behoort den hoogleeraar W. Vrolik; en, alzoo particulier eigendom, krijgt de student slechts nu en dan er een specimen van te zien, bij de lessen van dien geleerde.

Het chirurgisch armamentarium, dat zich op de operatiezaal van het Binnen-Gasthuis bevindt, trekt dikwijls genoeg de aandacht van den weetgierigen candidaat; maar het blijft bij een gluren achter de groene gordijnen; een akiurgisch collegie, dat hem met de vindingen der praktische heelkunde bekend maakt, wordt niet gegeven.

Zoo vinden wij dan overal en in alle punten; die voor degelijk natuur- en geneeskundig onderwijs onmisbare vereischten zijn, voor onze Nederlandsche instellingen eene in het oog loopende en allerlaakbaarste halfheid. Ware het ons gegeven over officieele opgaven en bronnen, zoowel voor het binnen- als buitenland, te beschikken, — konden wij met meer naauwkeurigheid aantoonen, hoe groot de hulpmiddelen zijn in andere landen, en hoe gering in het onze, — konden wij eens van alle landen de verhouding opgeven, die er bestaat tusschen den post op het budget »hooger onderwijs" (voor ons land is die post nog op verre na geen millioen) en de som van dat geheele budget — dan voorwaar zouden wij ons niet behoeven te vergenoegen met eenige grove trekken in houtskool, terwijl wij zoo gaarne het beeld in alle zijne onderdeelen zouden crayonneren.

Maar zooveel hebben die houtskooltrekken ons toch geleerd, dat het vaderland van Boerhaave, Ruysch en Al-

BINUS, het voedsterland van CARTESIUS en HALLER, voor het tegenwoordige, als kweekster der natuur- en geneeskundige wetenschap, niet kan wedijveren met zijne naburen; niet alleen niet kan wedijveren, maar in de organisatie zijner inrigtingen voor geneeskundig onderwijs gebreken bezit, zoo groot en onherstelbaar, dat alleen eene volkomene hernieuwing, een volkomen dood en opstanding daaraan nieuw leven schenken kan.

O Nederland, schep moed en kracht, en herneem uwe Phenix-natuur! Spanje heeft u verbrand, en heerlijker zijt gij uit uwe assche verrezen; Frankrijk heeft u verpletterd en uw bloed uitgezogen, magtiger zijt gij herleefd! Thans is het tijd, dat gij uw nest maakt, en u op nieuw den dood geeft, om op nieuw te klapwieken, als de wondervogel der Wetenschap!

Wij hebben er rijpelijk over nagedacht, welke wel de beste wijze zou wezen om dit doel te verwezenlijken en die wedergeboorte te bewerkstelligen, en wij hebben ons dierbaar vaderland te lief, wij ergeren ons te zeer over die laauwheid en flaauwheid en dat gemis aan alle energie, die het Batavierenkroost schijnt te beheerschen, dan dat wij niet al de krachten onzes geestes zouden in het werk stellen om dat schoone doel te benaderen, dat moeijelijke vraagstuk op te lossen. Het resultaat, waartoe wij gekomen zijn, is het resultaat van dat ernstig pogen. Gelijk onze geheele arbeid, is ook dit het uitvloeisel der innigste persoonlijke overtuiging, der diepst gevoelde behoefte naar verbetering.

Wie dus zou meenen, dat wij onze denkbeelden *absolute* voor de beste gaven, hij zou onze bedoelingen onregt aandoen. Het doel, dat wij beoogen, is *opwekking*, opwekking van grootere krachten, van rijpere ervaringen tot dat ééne grootsche doel: WETENSCHAPPELIJKE ONTWIKKELING VAN ONS DIERBAAR NEDERLAND; en, staan wij aan allen het regt toe dit doel beter te *bereiken*, het beter te MEENEN — nooit!

HOOFDSTUK V.

SCHETS EENER WETENSCHAPSLEER.

Ergo Deum non laudabimus, cui naturalis est virtus? Nec enim illam didicit ex ullo. Immo laudabimus; quamvis enim naturalis illi sit, sibi illam dedit, *quoniam Deus ipse natura est.*

L. AN. SENECAE fragm. e LACTANTIO.

Ὁ μὲν δὴ θεὸς ἀρχήν τε καὶ τελευτὴν καὶ μέσα τῶν ὄντων ἁπάντων ἔχων, εὐθεῖαν περαίνει, κατὰ φύσιν περιπορευόμενος.

PLATO. *de Legib.* lib. IV.

Op welke wijze behoort het onderwijs in de Natuur- en Geneeskunde ingerigt te worden, opdat het vorme: echt wetenschappelijke geneesheeren, wier kennis der natuur, wier ontwikkeling des geestes hun regt geeft om de eerste en hoogste plaats in te nemen als geleerde en als staatsburger?

Wetenschap is het streven naar kennis van al wat is. Het bezit der wetenschap is het eenige doel van 's menschen bestaan; want het is onmogelijk zich een grootscher, heiliger doel voor te stellen, dan het streven naar kennis van het bestaande.

Die kennis van het bestaande kan nooit *door* iets anders verkregen worden dan door de hulpmiddelen, welke onze menschelijke organisatie aanbiedt; en kan nooit *uit* iets anders verkregen worden dan uit hetgene wij, krachtens die hulpmiddelen, in ons zelfbewustzijn waarnemen.

Alles wat niet aan deze beide postulaten beantwoordt, houdt op wetenschap te zijn, en moet als zoodanig, als onnut voor het doel van 's menschen bestaan, worden verworpen.

Hetgeen de mensch evenwel op deze wijze kent, (en eene andere is niet mogelijk) is dus van zelf eene kennis, welke alleen geldig is voor *zijn* wezen, en wat de dingen *absoluut* zijn, buiten betrekking tot ons zelfbewustzijn, kan nooit het onderwerp worden van ons onderzoek.

Krachtens de hulpmiddelen nu, die in het menschelijk

wezen gegeven zijn, komt de mensch, uit de beschouwing van hetgeen is, tot het begrip eener eerste oorzaak van dat »*al wat is*". Verder kan de mensch het niet brengen. Hij mag spreken van *eeuwig* en *oneindig*, maar dit zijn slechts negative begrippen, begrippen uit het ongerijmde, die alleen daardoor worden geboren, dat wij in staat zijn om ons, bij ieder begrip, de negatie van dat begrip of wel het lijnregt daartegenover staande te denken, even als wij kunnen zeggen: God — geen God. Werkelijke voorstellingen vermag de mensch in zijn eindig begripsvermogen niet er van te maken; voor het *onbegrensde* is geene ruimte in het *beperkte*.

Die eerste oorzaak nu van »*al wat is*", het hoogste begrip, waarvoor de menschelijke geest vatbaar is, noemt hij God. Daar nu het gevolg *implicite* begrepen is in de oorzaak, (*sublata causa tollitur effectus*) zoo is »*al wat is*" begrepen in » God", en » God" begrepen in »*al wat is*". En niet eigenlijk *al wat is*, maar *al wat is wordende;* want ook de zelfde hulpmiddelen van ons wezen toonen ons dat niets *is*, maar alles *wordt.*

Maar nu kan men geene *oorzaak* denken zonder *substantie*, en geene *substantie* zonder *uitgebreidheid.* Er moet dus, even als er eene eerste oorzaak is, eene eerste substantie zijn, waarin die oorzaak zich openbaart, en deze eerste substantie heeft noodwendig uitgebreidheid.

Op bladz. 167 hebben wij nu evenwel gezien, dat uit het aprioristisch begrip »*substantie*" i. e. het onveranderlijke substraat, waaraan wij verandering waarnemen, noodwendig voortvloeit, dat de substantie zelve niet toe- of afneemt, altijd het zelfde blijft, en derhalve onvernietigbaar is. Hieruit volgt wederom onmiddelijk, dat de absolute uitgebreidheid der substantie ook onveranderlijk is.

Nu hebben wij drie begrippen, die als het ware in *één* zelfde wordings-moment zamenvallen: *absolute oorzaak*, *absolute substantie*, *absolute uitgebreidheid*, en zoo naauw aan elkander verbonden, dat het eene buiten het andere niet in onze voorstelling kan bestaan. Wel nu, de hoogste en de eenige opvatting, welke het menschelijk verstand van God kan vormen, is: God *is de eerste oorzaak*, *substantie en uitgebreidheid*, en wanneer wij nu het begrip van *beperktheid* door het bovengemeld vermogen omzetten in *onbeperktheid*, zoowel *in extenso* als *in protenso*, dan krijgen wij tot de

eenig mogelijke *verstandsbepaling* van God: GOD IS DE EEUWIGE EN ONEINDIGE OORZAAK, DE EEUWIGE EN ONEINDIGE SUBSTANTIE, DE EEUWIGE EN ONEINDIGE UITGEBREIDHEID!

EN DEZE DRIE ZIJN ÉÉN!

De waarneembare verschijningsvormen dezer drie qualiteiten der Godheid zijn:

OORZAAK.	SUBSTANTIE.	UITGEBREIDHEID.
Kracht.	*Stof.*	*Vorm — Tijd.*

Deze drie waarneembare verschijningsvormen treden nu in zamengestelde (concrete) verbindingen op: »*hetgeen is*," τά ὀντα.

Van *hetgeen is* abstraheert de mensch zijn *ik* en zijn *niet-ik*, zoodat van zelve het bestaande vervalt in twee groote deelen: *de mensch* en het hem omringende *zijnde* (*wordende*).

Deze indeeling nu der *res creatae* behouden wij in zooverre, als wij namelijk onder het *ik* alleen willen verstaan hebben het menschelijk *zelfbewustzijn.*

De mensch neemt namelijk waar in de natuur voorwerpen, en neemt ook zichzelven waar als een natuurvoorwerp; maar bovendien neemt hij b zichzelven nog iets anders waar, dat hij nergens anders dan juist in zichzelven ontdekt: het *bewustzijn* van zijn Ik. Hij gevoelt zich als persoon, als individualiteit, als één ondeelbaar geheel. En zie, met de zelfde hulpmiddelen, waarmede hij de omringende natuur en zichzelven als natuurvoorwerp beschouwt, is hij ook in staat de verschijnselenwereld, de phaenomenologie van dat *ik* te beschouwen.

Er bestaan dus in de wetenschap — in het streven naar kennis van het bestaande — twee scherp afgezonderde reeksen: de wetenschap van het *ik*, i. e. van het menschelijk zelfbewustzijn, en de wetenschap van het *niet-ik*, van de natuurvoorwerpen.

De eerste reeks noemen wij de *egologische wetenschap*, de tweede de *anegologische wetenschap*. (*)

En wat is nu de inhoud dier wetenschap van het *ik?*

Wanneer het zelfbewuste *ik* als subject, het *ik* als object

(*) Egologisch van ἔγω (*ik*) en λογία (*wetenschap*).
Anegologisch van ἀ privans (*niet*) en ἔγω.

met naauwgezetheid waarneemt, dan erkent het daarin twee grondeigenschappen, namelijk: 1°. het *ik* wordt gewaar, het ontvangt indrukken: *a* van zichzelven, *b* van buiten (het passieve Ik); 2°. het *ik* werkt terug op die indrukken (het active Ik). Passiviteit en spontaneïteit (activiteit) zijn dus de twee grondeigenschappen van het zelfbewuste *ik*. De spontaneïteit van het *ik* drukt zich uit in twee verschillende vormen. Die twee vormen zijn het *denken* en het *willen*. De eerstgenoemde vorm, het denken, is ook de eerste in tijd en tevens de doorgangsvorm voor den tweeden; want men kan niet willen zonder gedacht te hebben; eene handeling, welke plaats grijpt zonder voorstelling, is eene *onbewuste handeling*, en daarvan kan voor het *zelfbewuste ik* geen sprake zijn. De eerste vorm nu houdt zich alleen bezig om uit de gegevene indrukken eene voorstelling te vormen. Op welk eene wijze deze voorstellingen tot stand komen, hebben wij op bladz. 130 aangetoond. Voorstellingen zijn alzoo de door het verstand gesynthesiseerde eenheden van een in concreto gegeven aantal gewaarwordingen.

Indien het verstand nu volkomen, en derhalve langs den juisten weg, tot eene voorstelling is gekomen, dan is zulk eene voorstelling voor het menschelijk verstand in 't algemeen eene *ware*. De hoofdopgave, waaraan dus het denken moet beantwoorden, is het vormen van *ware* voorstellingen.

Wij zien dus in de eerste plaats, dat, zoo er iets in het zelfbewuste *ik* plaats grijpt, dit vooreerst geschiedt en altijd geschiedt door middel van *gewaarwordingen*, in de tweede plaats en altijd geschiedt door middel van *voorstelling*. Wat nu het *doel* betreft, waartoe die voorstellingen leiden, zoo kan het *ik* die voorstelling alleen laten berusten bij de vraag, of zij *waar* is, dat is, of het verstand zich werkelijk eene *redelijke* voorstelling heeft gevormd.

Maar het *ik* kan verder gaan. Het kan zich afvragen in hoeverre eenige gegevene voorstelling *goed* is, — met andere woorden, in hoeverre zij overeenkomt met de natuur van ons wezen en het doel onzer bestemming, — met nog andere woorden, in hoeverre zij beantwoordt aan den hoogsten ontwikkelingsvorm van het wordende »*ik des menschelijken geslachts.*" Daartoe bezit ons *ik* eene soort van toetssteen, waaraan het, met betrekking tot die qualiteit, eenige voor-

stelling kan *toetsen*, en deze is het *zedelijk gevoel*. Zoodoende worden voorstellingen, indien zij het praedicaat *goed* in zich bevatten, de drijfveeren van *zedelijke handelingen*.

Waar het *ik* alzoo uit de spheer der *beschouwing*, der *voorstelling*, der *gedachte* overgaat in den hoogsten vorm zijner spontaneïteit, daar wordt deze spheer die der *zedelijke handeling*.

Zoo vormt het zelfbewuste *ik* zich vooreerst *redelijke* (*ware*), in de tweede plaats *zedelijke* (*goede*) voorstellingen. Er is evenwel tusschen deze beide groepen eene verbindende groep, en deze is de hoogste uitdrukking van het menschelijk zelfbewustzijn. Dat verbindende lid is het gevoel voor het *schoone*, dat dan ook extentief en qualitatief zijne hoogste uitdrukking vindt bij de uitstekendste en meest ontwikkelde vertegenwoordigers des menschelijken geslachts.

Het gevoel van het *schoone* is als het ware de onmiddelijke perceptie van het *goddelijke* in eenige gegevene aanschouwing.. Het is een resultaat der vereeniging van het *hoogste redelijke* met het *hoogste zedelijke*; het is de telg uit het huwelijk van het *ware* met het *goede*. Waar het ware en het goede gelijktijdig aanwezig zijn, daar wordt het schoone geboren; en wat schoon is, is heilig; want het is de afspiegeling van het goddelijke.

Wij verwijzen ter verdere verklaring onzer voorstelling naar Boek I, hoofdstuk VII, bladz. 68, en behoeven wel niet nader uiteen te zetten, hoe juist het idee der harmonie, dat is van het *Al in het Een*, te allen tijde de bepaling is geweest, die het best nog van alle aan het idee het » schoone" heeft beantwoord.

Zoo leiden derhalve *alle voorstellingen* van het *zelfbewuste ik* tot de erkenning van het *Ware*, het *Goede*, het *Schoone*.

Maar, even als wij uit de beschouwing van het Niet-Ik gekomen zijn tot de begrippen Substantie, Quantiteit en Oorzaak, — gelijk zij ons in concrete aanschouwingsvormen gegeven zijn, en wij deze begrippen, door de grenzen der concrete aanschouwing weg te denken, hebben omgezet in de begrippen absolute Substantie, absolute Quantiteit, absolute Oorzaak, waardoor wij gekomen tot den absoluten aanschouwingsvorm »God" — zoo vermogen wij ook dienzelfde methode toe te passen op de begrippen, waartoe wij bij de beschou-

wing van het *Ik* zijn gekomen. Volgens de zelfde wetten en langs de zelfde wegen zet het denkende *Ik* de begrippen van het concrete Ware, het concrete Goede, het concrete Schoone om in de begrippen van het absolute Ware, het absolute Goede, het absolute Schoone; en daar God nu absolute oorzaak, vorm en substantie is, zoo moet noodwendig het absolute Goede, Ware en Schoone met God zamenvallen.

Volgens deze redenering komen wij alzoo tot de volgende gevolgtrekkingen:

1°. „Al wat is", zoowel het Ik als het Niet-Ik, is God, als concrete verschijningsvorm van het Eeuwigwordende.

2°. Uit de beschouwing van „Al wat is", als concrete verschijningsvorm van God, komt het *Ik* tot de erkenning van den drieledigen, absoluten *verschijningsvorm* van God als absolute Oorzaak, Substantie en Uitgebreidheid, en van den drieledigen, absoluten *wezensvorm* van God, als absolute Waarheid, Goedheid, Schoonheid.

3°. Uit den aard van zijn Ik bestaat de mensch alleen om tot de erkenning te komen van het bestaande, dat is, te streven naar het zelfbewuste kennen van „Al wat is."

4°. De mensch kan nooit iets anders erkennen dan door onmiddelijke waarneming (zelfbewust gewaarworden van het Ik en het Niet-ik), en hetgeen hij, volgens de wetten der rede, uit die onmiddelijke waarneming afleidt.

5°. Al het menschelijk denken en handelen, als op niets anders kunnende neerkomen dan op de erkenning van het Ik en het Niet-Ik, is alzoo een voortdurend streven naar de erkenning van God onder eene zijner absolute wezenheden of verschijningsvormen.

6°. De wetenschap is alzoo in de laatste plaats en in den volsten zin des woords: een zoeken naar God en een vinden van God.

7°. De wetenschap is als zoodanig het eenig mogelijke doel van 's menschen tijdelijk bestaan.

8°. 's Menschen tijdelijk bestaan is een wordings-moment van het menschelijk Ik. (Ik des menschelijken geslachts.)

Welligt zal deze of gene lezer bij het volgen dezer redenering gevonden hebben, dat deze philosophische uitwei-

ding volstrekt in geen verband staat met de vraag, die wij ons op bladz. 276 hebben gesteld. Wij willen trachten hem zoo spoedig mogelijk van deze dwaling terug te brengen. Wij hebben — en het is eene door eigen ernstig nadenken persoonlijke, doch innige overtuiging — vooreerst dit willen aantoonen, dat het niet alleen *wenschelijk* en *nuttig* is om *de* wetenschap te beoefenen, maar dat het onze *eenige pligt* is en de *eenig mogelijke beantwoording* aan het doel van ons bestaan.

Om dit overtuigend te bewijzen, hebben wij, langs eenvoudige wegen en in eenvoudige bewoordingen, *dit* trachten aan te toonen, dat de wetenschap, en *zij alleen*, ons leidt tot de erkenning van God, en, tot welken cultus men ook behoore, zal men ons toch dit willen toegeven, dat die erkenning is het doel van 's menschen zedelijk en redelijk streven.

Was dit bewijs ons hoofddoel, ons nevendoel was het opsporen der elementen voor eene Wetenschapsleer (Wissenschaftslehre), voor een *systema doctrinae*, voor eene *Mathematologie*.

En wij hebben deze elementen gevonden.

Zichier de wijze, waarop wij ze wenschen toe te passen.

Daar wetenschap alzoo het streven is naar de erkenning van het Ik en het niet-Ik, moet zij, gelijk wij reeds gezegd hebben, vervallen in twee hoofddeelen: de wetenschap van het Ik: Egologie (Psychologische wetenschap), en die van het Niet-Ik: Anegologie (Physiologische wetenschap).

Nu hebben wij aangetoond, dat het streven naar de kennis van het Ik ons leidt tot de erkenning óf van het Ware, óf van het Goede, óf van het Schoone.

Er moeten dus drie hoofdwetenschappen zijn, die aan de opsporing dier qualiteiten beantwoorden.

Die hoofdwetenschappen zijn er, en zijn ook iedereen, met name ten minste, bekend. Die, welke het Ware opspoort, heet Logica, Redekunde (Wetenschap der Rede); die, welke het Goede tracht te erkennen, heet Ethica, Zedeleer (Wetenschap van het Goede); en die eindelijk zich tot vraag stelt:

Wat is het Schoone? heet Aesthetica, Schoonheidsleer (Wetenschap van het Schoone).

Logica is alzoo de wetenschap der Rede.

Wij hebben echter op bladz. 133 den naderen inhoud dier wetenschap besproken en aangetoond dat zij bestaat:

1°. in het vaststellen der empirisch gevonden wetten van het verstand;

2°. in het toepassen dier wetten tot het vormen van ware voorstellingen;

3°. in het wedergeven dier voorstellingen in juiste bewoordingen.

Wij kunnen deze onderdeelen aldus benoemen:

1°. Logica abstracta, Eigenlijke Verstandsleer (Logologie), overeenkomende, wat den inhoud betreft, met KANTS *Kritik der reinen Vernunft.*

2°. Logica applicata, Kritiek der Voorstelling, Toegepaste Logica.

3°. Grammatica of Taalkunde.

Deze vervalt wederom in drie deelen:

a. Algemeene Grammatica.

b. Bijzondere Grammatica.

c. Vergelijkende Grammatica. (Linguistiek.)

Van de *Logica applicata* zonderen wij af, als eene bijzondere toepassing der Rede in het vergelijken van concrete tijd- en ruimtevormen met gegeven tijd- en ruimteëenheden, de Wiskunde of Mathesis.

Deze houdt zich bezig met protensive grootheden in bepaalde vormen: Rekenkunde, Arithmetica, of in onbepaalde vormen: Stelkunst, Algebra; en eindelijk met extensive grootheden (uitgebreidheden) als: Meetkunde, Geometria.

Wiskunde is alzoo die toepassing der Logica, welke het aprioristische begrip der quantiteit (zie bladz. 161) voor zijne concrete verschijningsvormen bepaalt en in voorstellingen wedergeeft, in verhouding tot door het verstand willekeurig gekozene doch empirisch gegevene eenheden.

Als zoodanig is zij de overgangswetenschap tusschen de Egologie en Anegologie, en kan derhalve ook gedefinieerd worden als: Algemeene Morphologie (algemeene wetenschap der extensive en protensive quantiteitsverhoudingen).

Volgt de Ethica.

Iedereen kent de woorden »theorie" en »praktijk;" zij komen dagelijks voor en wel onder zoo velerlei omstandigheden, dat er wel zelfs niemand zal gevonden worden, die deze woorden niet verscheidene malen gebezigd heeft.

Deze twee welbekende woorden dan berusten op de tweederlei wijze, waarop het verstand tot kennis geraakt. Gelijk gezegd is, is het eerste feit des menschelijken zelfbewustzijns *waarnemen*, het tweede *voorstellen*. Wel nu, als de mensch eene reeks van gelijksoortige waarnemingen heeft gedaan, dan verbindt zijn geest het gelijke met het gelijke, en zondert het ongelijke op deze wijze af.

Het verstand synthetiseert eene *theorie* uit eene reeks van *praktische*, dat zijn in concrete gegevene waarnemingen. Gelijk de *voorstelling* de synthese is van eenige in eenig object gegevene *gewaarwordingen*, zoo is de *theorie* de synthese, dat is, de totaaluitdrukking van *het gelijke in gelijksoortige voorstellingen.*

Ware theoriën (dat zijn, door de rede langs den juisten, eenig mogelijken weg, verkregene synthesen) zijn alzoo altijd de uitdrukkingen van *algemeene wetten.* Indien de mensch altijd en overal de waarneming doet, dat alle ligchamen vrij naar de aarde vallen, dan synthetiseert hij uit de gelijksoortige voorstellingen, door die waarnemingen te weeg gebragt, de theorie der aantrekkingskracht, en deze *theorie*, door de rede langs den juisten weg verkregen zijnde, is tevens *waar* en eene *algemeene wet.*

Zoo bestaat dan ook in elken tak van wetenschap een empirisch gedeelte: inductive (praktische) toegepaste wetenschap (*redenering a posteriori*, *observatie*, *experiment*, *analyse*, *historische methode*), en een theoretisch gedeelte: deductive (theoretische) of algemeene wetenschap (*redenering a priori*, *synthese*, *philosophische methode*). De eerste bestaat vóór de tweede, de tweede is dus een gevolg van de eerste, en is als hare »hoogere magt" (Potenzirung) aan te merken.

Zoo zagen wij op het gebied der Logica eene *algemeene* Logica als »geheel der wetten", volgens welke het verstand werkzaam is; datzelfde nu vinden wij derhalve ook noodwendig op ethisch terrein, en eene *algemeene*, *theoretische ethica*, welke de algemeene wetten uit empirische gegevens vaststelt, wat *goed* en wat *niet goed* is, is alzoo ook het eerste onderdeel

der ethische wetenschap. Op de *algemeene ethica* als hoogste, doch afgeleidde vorm, volgt de *bijzondere* (specieele, practische, toegepaste) *ethica*.

Indien het eene waarheid is, wat HEGEL in zijne *Philosophie des Rechts* § 303 zegt (en wij houden het daarvoor): „der Staat ist wesentlich eine Organisation von solchen Gliedern, *die für sich Kreise* sind", dan is, naar ons oordeel, de meest concentrische „Kreis" het Individu. CHALYBÄUS neemt in zijn *System der speculativen Ethik* drie hoofdafdeelingen aan, als de algemeene Ethica toepassende op den mensch in betrekking tot de Familie (Die Eudämonie), tot den Staat, en eindelijk tot God, als „religiöse Sitte."

Wij voor ons meenen er aan te moeten toevoegen eene vierde, en, in volgorde, eerste afdeeling: de mensch in betrekking tot zich zelven; tot deze behoort dan als zoodanig de zorg voor het ligchaam in den zin der Σωμασκία van SOCRATES, en dus dat gedeelte der Chalybäïsche *Orthobiotik*, hetwelk onmiddellijk op het individu betrekking heeft. Deze vier afdeelingen nu zijn de grondslagen onzer onderverdeelingen der Ethica.

Bespreken wij ten slotte de Aesthetiek.

Uit hetgeen wij bij de Ethica gezegd hebben, vloeit van zelf voort, dat er ook eene algemeene Aesthetiek bestaan moet, welke uit de empirisch gegevene schoonheden, voor zooverre zij als zoodanig door het menschelijk schoonheidsgevoel worden erkend, afgeleid wordt, en in de algemeene wetten van het Schoone worden wedergegeven.

Deze algemeene Aesthetiek is nu voor twee toepassingen vatbaar (hetgeen natuurlijkerwijze ook voor de algemeene Logica en Ethica geldig is), namelijk: zij houdt zich bezig óf om gegevene schoonheden aan hare wetten te toetsen, (Critische Aesthetiek) óf om het Schoone krachtens die wetten voort te brengen (Scheppende Aesthetiek, Kunst).

Hoe vermag nu de mensch het Schoone te scheppen? Op zoo velerlei wijzen, als hij in staat het in zijn zelfbewustzijn gevoelde Schoon buiten dat zelfbewustzijn te brengen en aan anderen mede te deelen.

Wij moeten hier zeer kort zijn, en trekken onze redenering zamen in het resultaat, dat deze mededeeling slechts op drie wijzen mogelijk is: *a.* door de spraak (taal), *b.* door

beelden, *c.* door toonen. Op deze gegevens berusten dan ook de volgenden onderdeelen der toegepaste Aesthetiek:

I. Aesthetiek, toegepast op de TAAL als REDELIJKE VOORSTELLING.	1. a. RHETORICA (*Welsprekendheidskunst*).	
	2. b. POËSIS (*Dichtkunst*).	ARS DRAMATICA.
II. Aesthetiek, toegepast op het BEELD als PLASTISCHE VOORSTELLING.	3. a. MIMICA (*Nabootsingskunst*).	ARS DRAMATICA.
	4. b. STATUARIA (*Beeldhouwkunst*).	
	5. c. CAELATURA (*Graveerkunst*).	
	6. d. PICTURA (*Schilderkunst*).	
	7. e. GRAPHICA (*Teekenkunst*).	
III. Aesthetiek, toegepast op het HARMONISCH GELUID als ONBEPAALDE, IDEALE VOORSTELLING.	8. A. MUSICA (*Toonkunst*).	

Na deze uiteenzetting der onderdeelen, waarin wij onze drie *Egologische* wetenschappen hebben gesplitst, werpen wij nogmaals een blik op de *Anegologische* wetenschappen, die wij reeds vroeger (zie bladz. 172) met de namen Usiologie (Wetenschap der Substantie), Morphologie (Wetenschap der extensive en protensive Uitgebreidheid, het Kantiaansche quantiteitsbegrip) en Phaenomenologie (Wetenschap der Verschijnselen) hebben bestempeld. Hoe wij tot de vaststelling van deze en tot hare benamingen gekomen zijn, is daar ter plaatse gezegd. Toenmaals echter volgden wij in ons schema de gewone natuurverdeeling; thans willen wij beproeven, in hoe verre eene meer op het verstand gegronde en dus logische verdeeling mogelijk is. Wij zullen hier zooveel mogelijk, maar beknopt, de redenering wedergeven, die ons tot onze conclusiën geleid heeft.

Welke vragen tracht de *Usiologie* op te lossen? met andere woorden: welk is het doel, waarnaar zij streeft? Zij tracht vóór alle dingen *de substantie* te kennen, dat is, het

onveranderlijke substraat van het bestaande. Voor zoo verre zij hiertoe geraakt is, wederom langs louter empirischen weg, heeft zij ruim een zestigtal substantiën, voor iedere ontleding onvatbare stoffen, gevonden, waaruit, hetgeen zij als natuurvoorwerpen aan haar onderzoek kan onderwerpen, is zamengesteld. De kennis alzoo der *enkelvoudige substantiën* is hare eerste opgave. (*Stöchiologie*). Is zij dit te weten gekomen, dan vraagt zij in de tweede plaats, in hoe verre en in welke hoeveelheden deze enkelvoudige substantiën in de uit haar *zamengestelde substantiën* (δεύτεραι οὐσίαι) aanwezig zijn. *Analyse* der natuurvoorwerpen, »quod substantias primarias", is dus hare tweede opgave, en deze is tweeledig ; want zij vraagt zoowel naar de Hoedanigheid, en is dus *qualitatief*, als naar de Hoeveelheid, en is dan *quantitatief*. Uit den aard der zaak nu vloeit voort, dat zij de natuurvoorwerpen tot bepaalde groepen brengt, waarop zij dan het onderzoek toepast; en het hangt nu geheel af van den grondslag, die men hiertoe aanneemt, hoe verder dan de onderdeelen der *Analytische Usiologie* zullen benoemd worden. Gaat men hiertoe uit van de natuurlijke verdeeling der voorwerpen, dan kan men spreken van eene Analytische Usiologie der onbewerktuigde stoffen (Anorganische Usiologie) en der bewerktuigde stoffen (Organische Usiologie), die dan weder vervalt in eene Phyto-Usiologie en eene Zoö-Usiologie. Berust de groepering op het *gebruik*, dat men van de stoffen maakt, op de *plaats*, waar zij voorkomen, of op eene *eigenschap*, die men aan haar toekent, dan spreekt men van eene Pharmacologische, Industrieele of Landbouw-usiologie; van Pathologische, Physiologische en Toxicologische Usiologie. Natuurlijk zijn deze groeperingen en daarop berustende benamingen *conventioneel*, en nimmer geschikt tot oorspronkelijke, logische onderverdeeling der onderhavige wetenschap.

Ten derde vraagt zij zich, in hoe verre zij uit de gegevene enkelvoudige substantiën in staat is zamengestelde te maken, en de *Synthetische Usiologie* is alzoo de derde groote afdeeling. Waar zij uitsluitend ten doel heeft die zamen te stellen, welke tot geneeskundig gebruik kunnen dienen, draagt zij den naam van Pharmaceutische Usiologie of *Pharmacie*.

Ten slotte construeert zij eindelijk uit de ervaring dezer

drie rigtingen harer werkzaamheid, algemeene wetten, volgens welke verbindingen mogelijk zijn; zij geeft zich rekenschap, op welke wijze zij tot stand komen, en onderzoekt het verband, dat er tusschen de verschillende zamengestelde stoffen bestaat, welke zij in klassen en groepen rangschikt naar den aard en de wijze hunner zamenstelling. Zoo doende behooren Stöchiometrie, het Usiologisch systeem en de Nomenclatuur tot de *algemeene* of *Theoretische Usiologie.*

Wat de *Morphologie* betreft, hebben wij reeds de Mathesis, als de algemeene eigenschappen van getal en uitbreiding vaststellende en opsporende, leeren kennen als haar theoretisch deel. Theoretische of Algemeene Quantiteitsleer (Morphologie) is alzoo de Mathesis.

Daar zij nu de Wetenschap is der extensive en protensive uitgebreidheid (voor haar theoretisch gedeelte als Geometrie en Algebra bekend), zoo moeten wij voor ieder dezer takken de elementen der verdeeling vaststellen.

De *vorm-elementen* van de stof zijn tweederlei, naarmate de stof *levenloos* of *levend* is, met andere woorden: naarmate zij niet dan wel georganiseerd is. Het element der anorganische stof is het *Stofdeel*, het *Atoom;* dat nu dit Atoom als werkelijke eenheid bestaat, leert ons de Stöchiometrie ten duidelijkste, ofschoon het als zoodanig niet is af te zonderen. Het element der georganiseerde stof is de *Cel*, en ook als zoodanig voor de onmiddellijke waarneming vatbaar. Deze grondslag eener logische verdeeling der extensive quantiteitsleer voert ons dus tot de bepaling van twee hoofdgroepen: *Atomomorphen* en *Cytomorphen.* Voor den eersten hoofdgroep mogen wij eene onderverdeeling aannemen, namelijk voor sommige zelfstandigheden treedt de vorm eenheid in bepaalde, omschrevene gedaanten op, kristallen geheeten, en deze omstandigheid laat alzoo toe, dat wij de Atomomorphen verdeelen in *Amorphomorphen* en in *Crystallomorphen.* Wat de tweede hoofdgroep aangaat, men zou ze gevoegelijk kunnen verdeelen in *Phytomorphen* en *Zoömorphen*, en wij laten deze zeer praktische en natuurlijke indeeling gaarne toe, mits men maar niet uit het oog verliest, dat er factisch, empirisch geen onderscheid bestaat tusschen de plantencel en de dierlijke cel. Wel is waar, vormen de eerste altijd planten, de laatste altijd dieren; de reden, waarom dat zoo is, zal wel altijd voor ons

verholen blijven. Vormelijk bestaat dat onderscheid niet, en, waar de eencellige plant naast het eencellige dier geplaatst werd, zou het onderscheid in wezen voor ons tamelijk moeijelijk uit te maken zijn.

Wij maken deze opmerking met te meer nadruk, omdat wij gaarne wenschten, dat de Organologie, voor zooverre zij zich met het vergelijken der eenvoudige celverbindingen bezig houdt, wat meer *de cel* beschouwde als type van het organisme, en minder streng de scheiding trok tusschen planten- en dieren-anatomie, waar zij de organische weefsels en weefselelementen tot het doel van haar onderzoek maakt.

Wij kunnen op die wijsgeerige (verbindende), generaliserende opvatting der Morphologie niet genoeg aandringen.

Tusschen de kiemcel, waaruit eenmaal de reusachtige eik en de mensch zal te voorschijn treden, bestaat voor ons geen merkbaar onderscheid; men kan dus zeggen: het wordingsmoment van den mensch is plantaardig, aan de plant gelijk; ja, morphologisch kan men zelfs beweren, dat, voor dat de kiemcel zich uit atomen had gevormd, de wordende mensch een atomomorph was. En, terwijl nu die kiem zich ontwikkelt, doorloopt het menschelijk embryo morphologisch de verschillende diervormen. Eerst geslachteloos en door endosmose gevoed, staat het op de uiterste grens van het dierenleven; later wordt het visch, amphibie, en eindelijk als zoogdier geboren, totdat de ontwikkeling van den nog sluimerenden kiem des geestes het als mensch in wezen en verschijning tot den volmaaktsten ontwikkelingstrap der μορφή verheft, welke de wijde schepping ons aanbiedt!

Wij moeten evenwel niet uit het oog verliezen, dat er tot hiertoe slechts sprake is geweest van de grondvormen der tellurische stofcomplexen. Er zijn echter grootscher en majestueuzer stofcomplexen dan deze: de *kosmische* namelijk, de astraalligchamen, waarvan onze Aarde er zelve een is, en, daar zij tevens is het meest bekende, wat hare zamenstelling, wording en verschijnselen betreft, zoo nemen wij haar aan als type der *Astromorphen*.

Het zal wel niet behoeven gezegd te worden, dat een deel der zoogenaamde Astronomie, de geheele Geologie en de zoogenaamde Physische Geographie de onderwerpen uitmaken van de *Morphologie der Astromorphen*.

Wat betreft, de indeeling der *Protensive Quantiteitsleer*, daar deze zich bezig houdt met het *aantal*, de *numerische uitgebreidheid* der natuurvoorwerpen, zoo hangt zij geheel af van de eenheden, die men tot grondslag gelieft aan te nemen. Op tweederlei wijzen nu kan de *Protensive Morphologie* zich met getallen bezig houden: naarmate zij eenig willekeurig gegeven (in den Tijd als *gebeurtenis*, in de Ruimte als *object*), tot eenheid aannemende, afvraagt, hoevele malen dit in eenig gegeven adaequaat veelvoud begrepen is: *Statistiek;* of wel, naarmate zij concreet gegevene eenheden (feiten of objecten), voor zooverre zij gelijksoortige kenmerken bezitten, tot synthetische eenheden vereenigt: *Systematiek.*

Alzoo toetst de *Statistiek* absolute (willekeurige) eenheden aan concrete veelvouden; de *Systematiek* concrete eenheden aàn absolute veelvouden (synthetische eenheden).

Wil ik b. v. weten, hoeveel kinderen, zonen en dochters, er in Amsterdam van 1859—60 geboren zijn, dan onderzoek ik hoeveel malen eenig *absoluut*, *willekeurig gegeven* als *eenheid* (hier *kind*, *zoon*, *dochter*) gegeven is in eenig *bepaald*, *concreet*, *adaequaat veelvoud:* de kinderen, zonen en dochters, die in Amsterdam van 1859—60 zijn geboren, begrepen is.

Zie ik daarentegen eenige plant, die mij onbekend is, dan ontleed ik hare kenmerken, vergelijk deze met die, welke mij van andere planten bekend zijn, en geraak zoodoende van het *algemeenste*, *absolute veelvoud*, *de synthetische eenheid* (KLASSE), door de minder algemeene (FAMILIE, ORDE, GESLACHT), tot de *beperkste synthetische eenheid* (SOORT). Ik heb alzoo eenige *concrete eenheid* met eenig *absoluut veelvoud* vergeleken.

Daarin, dat de empirisch gegevene veelvouden, waarmede de *Statistiek* zich bezig houdt, geen synthetische eenheden (absolute veelvouden) zijn, bestaat het karakteristiek verschil tusschen beide hoofdtakken der *Protensive Quantiteitsleer*.

Gelijk wij evenwel reeds op bladz. 168 hebben aangemerkt, bezitten de synthetische eenheden ook een vorm en gedaante, en deze bestaan in de *wijze*, waarop hare zamenstellende eenheden *verspreid* zijn. De beschrijving dezer verspreiding, de *Physiographie*, is derhalve te beschouwen als onderdeel der systematische natuurwetenschap. Gelijk de

eigenlijke systematiek de synthetische eenheden als zoodanige vaststelt, en de concrete eenheden aan haar toetst, zoo beschouwt de physiographie gemelde synthetische eenheden als empirisch gegeven, en toont de verhoudingen en onderlinge betrekkingen aan, waarin zij zich in de werkelijkheid vertoonen.

Ten slotte hebben wij vast te stellen, op welke logische grondslagen de *Phaenomenologie* voor onderverdeeling vatbaar is.

De *Phaenomenologie* is het geheel der verschijnselen, die wij in het heelal waarnemen. Die *verschijnselen* bestaan in voortdurende *veranderingen*, die aan de substantie tot stand komen. Deze veranderingen zijn afhankelijk van *oorzaken*, en, voor zooverre wij die oorzaken tot hunnen eenvoudigsten vorm kunnen terugbrengen, worden wij geleid tot de erkenning van *krachten*, als der stof inwonende, elementaire eigenschappen, krachtens welke zij voor verandering vatbaar is en deze vermag tot stand te brengen.

Het opsporen nu dezer krachten, waaraan de stof gehoorzaamt, is de eerste opgaaf der *Phaenomenologie*, en het onderwerp der Krachtenleer of *Dunamologie* (zoogenaamde Physica). De enkelvoudige krachten, waarmede zij ons bekend maakt, geven aanleiding tot enkelvoudige veranderingen.

Wij hebben echter reeds meer dan eenmaal gesproken van *levende* stof, en daar nu juist kennen wij dit praedicaat aan de stof toe, waar de verschijnselen berusten op het zamenwerken van sommige enkelvoudige krachten tot eene »resultante", die wij „levensfunctie" noemen. De zamengestelde veranderingen, die wij dus in de levende stof als levensverschijnselen waarnemen, komen als zoodanig tot stand door zamengestelde en tot eenig gegeven doel ingerigte stofcomplexen, die wij *organen* heeten.

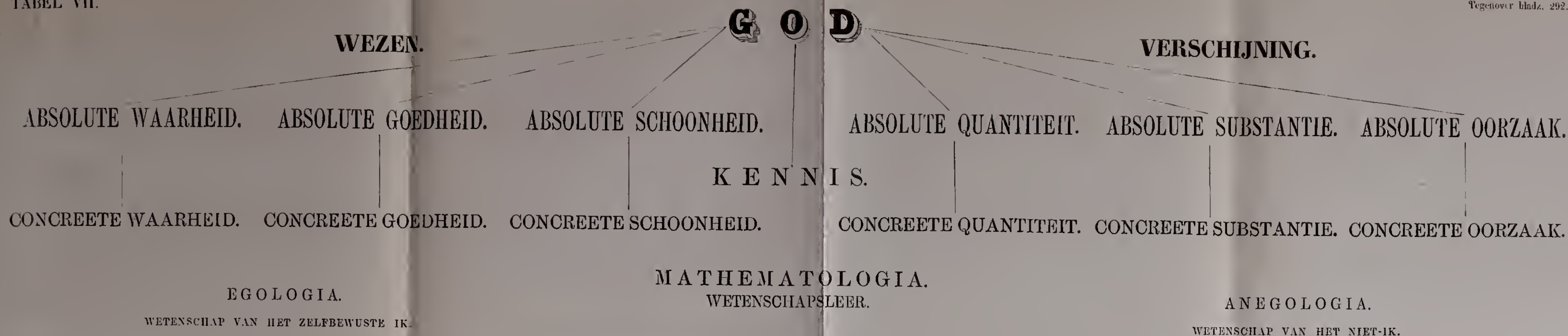
Die afdeeling der *Phaenomenologie*, welke zich tot taak stelt den aard der *levensverschijnselen* te onderzoeken, noemen wij *Biologie* (Levensleer). Er is evenwel nog eene hoogere spheer van verschijnselen, namelijk die, welke betrekking hebben op de wijze, waarop bij het dier, en inzonderheid bij den mensch, de verrigtingen des ligchaams beheerscht worden door eene hoogere kracht, die men *ziel* heeft genoemd. De leer der veranderingen nu, die de *psyche* in het

dierlijk en menschelijk organisme te weeg brengt, noemen wij *Psychologie* of Zielkunde. En zoo wordt dan deze afdeeling der *Phaenomenologie* wederom het verbindend lid tusschen haar en de *Ethica*, tusschen de kennis van het zelfbewuste Ik en het Niet-Ik, van den *Geest* en de *Stof*, gelijk dit reeds de *Mathesis* was als verbindingslid tusschen de *Logica* en *Morphologie*. (Vergelijk Tabel VII.)

Ziedaar dan zoo beknopt mogelijk ons systeem der wetenschap uiteengezet. Maar daaraan ontbreekt veel, zeer veel, om volledig te zijn, zal men ons tegenwerpen. Wat wordt er van de Theologie, de Historische wetenschap, de Wijsbegeerte, en vooral van uwe Geneeskunde, waartoe dit alles in de laatste plaats toch moet leiden?

En toch houden wij vast aan onze gegevene voorstelling. Houden wij het doel van dit geschrift in 't oog, dan mogen wij over het onderhavige onderwerp niet verder uitweiden dan noodig is om duidelijk te zijn. Het volgende losse derhalve bovenstaande bedenkingen op.

Wij beschouwen de genoemde zes wetenschappelijke afdeelingen, waarin, volgens ons, de kennis van het Ik en het Niet-Ik bestaat, als *Standwetenschappen* of *Elementaire wetenschappen*, als zijnde zoo vele rigtingen, waarin het aan het verstand gegeven is kennis te verkrijgen. Al het weten is dus opgesloten in dit schema. Maar men mag niet vergeten, dat de mensch, levende in eene maatschappij, in die maatschappij een bepaald doel zich kan stellen, b. v. een zoodanig, waardoor hij in zijn levensonderhoud tijdens zijn aardsch bestaan voorzien kan. Nu kan hij met volkomen regt zich afvragen, welke elementen der elementaire wetenschappen hij benoodigd heeft, om dat doel langs den best mogelijken weg te bereiken. Zoodoende ontstaat er, naar onze meening, eene *tweede reeks* van wetenschappen, die, waarin wij gegevene *grondwetenschappelijke elementen* tot een *geheel* vereenigen, die daarin alleen het karakter van *een geheel* bezitten, omdat al die verkregene kennis tot *één enkel praktisch doel* moet zamenwerken. Deze reeks nu noemen wij die der *Teleologische Wetenschap*. Het behoeft wel geen betoog, dat juist daarom, omdat alleen het *doel* er den stempel der eenheid op drukt, terwijl de *elementen* hier en ginds zijn bijeen geraapt, er

MATHEMATOLOGIA.
WETENSCHAPSLEER.

EGOLOGIA.
WETENSCHAP VAN HET ZELFBEWUSTE IK.

ANEGOLOGIA.
WETENSCHAP VAN HET NIET-IK.

STANDWETENSCHAPPEN.

I. Wetenschap van het Ware.
Logica.
I. Logica abstracta.
(Logologia.)
Kritiek der zuivere Rede.
II. Logica applicata.
Kritiek der Voorstelling.
III. Grammatica.
Taalkunde.
a. Generalis.
b. Specialis.
c. Comparativa. (Linguistiek.)

II. Wetenschap van het Goede.
Ethica.
I. Ethica abstracta.
(Ethologia.)
Algemeene Zedekunde.
II. Ethica applicata.
Toegepaste Zedekunde.
A. Orthobiotica.
Het ethische principe toegepast op het Individu.
B. Eudaemonia.
Het ethische principe toegepast op de Familie.
C. Jus. Het Regt.
Het ethische principe toegepast op den Staat.
a. het Persoonsregt.
b. het Burgerlijk regt.
c. het Staatsregt.
D. Religio.
Het Godsdienstig Gevoel.
Het ethische principe toegepast op het Godsbegrip.

III. Wetenschap van het Schoone.
Aesthetica.
I. Aesthetica abstracta.
(Aesthesiologia.)
II. Aesthetica applicata.
A. Aesthetica rationalis.
a. Rhetorica.
b. Poësis.
B. Aesthetica plastica.
a. Mimica.
b. Statuaria.
c. Caelatura.
d. Pictura.
e. Graphica.
C. Aesthetica idealis.
Musica.

IV. Wetenschap der extensive en protensive quantiteit.
Morphologia.

Extensiva.
I. Morphologia extensiva abstracta.
Geometria.
II. Morphologia extensiva applicata.
A. Morph. Atomomorphorum.
a. Amorphomorpha.
b. Crystallomorpha.
B. Morph. Cytomorphorum.
a. Phytomorpha.
b. Zoömorpha.
C. Morph. Astromorphorum.
a. Astrologia.
(Sensu proprio et extenso.)
b. Geologia.

Protensiva.
I. Morphologia protensiva abstracta.
A. Arithmetica.
B. Algebra.
II. Morphologia protensiva applicata.
A. Systematica.
Physiographia.
B. Statistica.

V. Wetenschap der Substantie.
Usiologia.
I. Usiologia abstracta.
(Generalis.)
II. Usiologia applicata.
(Specialis.)
A. Stochiologia.
B. Usiologia analytica.
a. Quantitativa.
b. Qualitativa.
C. Usiologia synthetica.

VI. Wetenschap der Oorzaken.
Phaenomenologia.
I. Dynamologia.
Leer der enkelvoudige krachten.
(Physica.)
II. Biologia.
Leer der levensverschijnselen.
(Physiologia.)
III. Psychologia.
Leer der zielsverschijnselen.

meer dan eens de opmerking is gemaakt, dat die teleologische wetenschappen geen wetenschappen waren.

Zoo is *Theologie* geen standwetenschap, door de rede uit het empirisch bestaande afgeleid. De redenen voor deze bewering zouden ons hier te ver voeren, en wij willen derhalve ons liever bepalen tot de *Geneeskunde*, welke het evenmin is, terwijl die uiteenzetting der redenen »waarom" in dit boek regt op hare plaats is.

Alvorens hiertoe over te gaan, vergunne men ons eene opmerking aangaande *Historie* en *Wijsbegeerte*.

Is *Geschiedenis* eene wetenschap?

In den *engeren* zin — ja, maar dan ook eene *teleologische*, eene *doelwetenschap*, en dat doel bestaat in de voorstelling, langs welke wegen het menschdom in zijn feitelijk bestaan streeft naar het ideaal zijner volmaking.

In den *algemeenen* zin is *Historie* eene methode, een bepaalde weg, welken men inslaat om tot kennis te geraken. *Historie* is het voorstellen van het *worden in Tijd en Ruimte* eener gegevene gedachte. (*) Het is voorstelling van het worden in Tijd, waar het *tijdsbeweging* — het *feit* — geldt, van het worden in Ruimte, waar het *ruimtebeweging* — de *ligchamelijke uitgebreidheid* — aangaat; er bestaat alzoo evenzeer eene historie der Fransche Revolutie, als die der ontwikkeling van het menschelijk ligchaam of der vorming van de aardkorst.

Philosophie is óf DE *wetenschap*, en dan staat onze Egologie met de bespiegelende wijsbegeerte, onze Anegologie met de natuurlijke wijsgeerte volkomen gelijk, óf, zoo zij deze niet is — dan is zij *geene* wetenschap; want eene andere wijsbegeerte, eene andere begeerte naar wijsheid, d. i. kennis — bestaat er voor ons niet.

(*) Men vergelijke deze definitie met die op blz. 228.

HOOFDSTUK VI.

DE GENEESKUNDE ALS TELEOLOGISCHE WETENSCHAP. (DOELWETENSCHAP.)

En nu onze arme *Geneeskunde*, die wij zeiden geene standwetenschap te zijn, en tot eene bloot teleologische wetenschap hebben verlaagd?

Ja, tot eene bloot teleologische; want zij bevat geene andere kennis, dan die middelijk of onmiddelijk leidt tot een bepaald doel: instandhouding of herstel der gezondheid; handhaving der normale functiën des menschelijken ligchaams, of terugvoering der anormale functiën tot hunne norma. Dat is het doel; maar wat zijn de middelen, — met andere woorden, wat de elementen harer kennis? Aan de Morphologie ontleent zij de kennis der vormbestanddeelen, zoowel van haar object, den mensch, als van de natuurobjecten, die zij ter genezing aanwendt. Aan de Usiologie toetst zij de primaire, secundaire en tertiaire substantiën, die den mensch, zoowel als dat, wat ter genezing dient, zamenstellen; aan de Phaenomenologie vraagt zij het antwoord op de veranderingen, die als zoo vele levensverschijnselen in haar object tot stand komen, en wel in *levenden*, dat is, zoowel in *gezonden* als *zieken* toestand; want de *biologie* behandelt evenzeer de reeks van veranderingen, die wij in de gewone spreekwijze *physiologisch* als die, welke wij *pathologisch* noemen.

Voor zoo verre het therapeutisch gedeelte der geneeskunde *wetenschap* is, steunt zij op dat deel der toegepaste Phaenomologië, dat wij Pharmacodynamica heeten, en dat ons de verschijnselen ter kennis brengt, die gegevene stoffen in gegevene omstandigheden in het menschelijk organisme te weeg brengen. Maar een veel grooter deel is *volstrekt geene wetenschap*, maar slechts de op waarschijnlijkheidsgronden berustende toepassing van *statistische uitkomsten*.

Wien het nu nog lust de Geneeskunde eene enkelvoudige — oorspronkelijke — of *standwetenschap* te noemen — ons NIET!

Dit neemt niet weg, dat zij als *doelwetenschap*, juist om het ontzaggelijk groote gewigt van dat doel, de eerste plaats onder al hare zusteren inneemt.

Het komt er alzoo op aan, haar uit dit oogpunt te beschouwen, en, met gelijke consequentie, als wij boven in praktijk bragten, hare onderdeelen te formuleren.

Daar de algemeene natuurkennis van zelf in de algemeene standwetenschappen begrepen is, en deze aan de beoefening der Geneeskunde voorafgaat, zoo noemen wij onderdeelen der Geneeskunde die bijzondere toepassingen der algemeene wetenschap, die met haar doel onmiddelijk of middelijk in verband staan.

Als van zelve worden wij er toe geleid om in de Geneeskunde twee groote hoofdafdeelingen aan te nemen. De eerste tracht haar object te kennen als Vorm, Substantie en Verschijnsel; de tweede spoort de middelen en de wegen op, met en langs welke zij datgene, wat zij, in dat drieledig onderzoek van haar object, als stoornis der gezondheid heeft leeren waarnemen, opheft of voorkomt. Dit laatste deel vormt alzoo de eigenlijk gezegde *geneeskundige wetenschap*, terwijl het eerste er de onmisbare en bijzondere *voorbereiding* toe is.

De Geneeskunde evenwel, als de gezondheid des menschen bewarende of herstellende, behoudt ook als zoodanig die van den *staatsburger*, en, daar, gelijk wij vroeger aantoonden, het behoud van den burger de eerste en voornaamste pligt van den staat is, zoo behoort de staat dien pligt ook naar den eisch na te komen, zoodat, daar, waar staat en Geneeskunde met elkander in aanraking zijn, eene derde afdeeling ontstaat, die der *staatsgeneeskundige* wetenschap.

Ieder dier afdeelingen zullen wij aan een behoorlijk onderzoek onderwerpen.

Willen wij den zieken mensch kennen, dan dient kennis van den gezonden voorop te gaan, en het eerste deel vervalt alzoo in zes onderdeelen, die wij aldus kunnen voorstellen:

SECTIO PRIMA.
EERSTE AFDEELING.
ANTHROPOLOGIA.
MENSCHKUNDE.
I. ANTHROPO-MORPHOLOGIA.
VORMLEER DES MENSCHEN.

A. *Anthropo-morphologia Normalis.*

B. *Anthropo-morphologia enormis.*

a. Anthr. Norm. Individui.
Anthropotomia.
Ontleedkunde van den mensch.

1. Anthropotomia analytica.
   α Anthrophistologia.
   Weefselleer van den mensch.
   β Anthropo-organologia.
   Organenleer van den mensch.
2. Anthropotomia synthetica.
   (Anatomia topographica.)

b. Anthr. Norm. Generis.

1. » » » Generalis.
   Ethnologia.
   Volkenkunde.
2. Specialis Anthr. Norm. Gen. Specialis.
   α Craniologia.
   Schedelkunde.
   β Physiognomologia.
   Gelaatkunde.

Anthropotomia enormis.
(Anatoma pathologica.)

α Anthrophistologia. enormis.
β Anthropo-organologia pathologia.
γ Teratologia.

II. ANTHROPO-USIOLOGIA.

SUBSTANTIELEER VAN DEN MENSCH.

A. *Anthropo-usiologia normalis.*
(*Physiologische Chemie.*)

B. *Anthropo-usiologia enormis.*
(*Pathologische Chemie.*)

III. ANTHROPO-PHAENOMENOLOGIA.

VERSCHIJNSELENLEER DES MENSCHEN.

A. *Anthropo-phaenomologia normalis.*

1. Anthropo-biologia normalis.
   (Physiologia.)
   Levensleer van den gezonden mensch.

B. *Anthropo-phaenomologia enormis.*

1. Anthropo-biologia enormis.
   (Pathologia.)
   Ziekteleer.

a. Anthr. Norm. Generalis.
b. Anthr. Norm. Specialis.
2. Anthropo-psychologia. Zielkunde van den mensch.

a. Anthr. Enorm. Generalis.
(Pathologia Generalis.)
α. Aetiologica.
Leer der Ziekte-oorzaken.
β. Diagnostica.
Leer der Ziekte-onderkenning.
β'. Diagnostica dynamologica.
(Physische Diagnostiek)
β''. Diagnostica biologica.
(Physiologische Diagnostiek, Semiotiek).
γ. Prognostica.
Leer der Ziekte-voorspelling.
b. Anthr. Enorm. Specialis.
(Pathologia specialis.)
2. Anthropo-psychologia enormis.
(Psycho-pathologie.)

De tweede afdeeling der Geneeskunde spoort, gelijk wij gezegd hebben, zoowel de middelen op, die genezing kunnen te weeg brengen, als de wegen, langs welke de gezondheid óf behouden blijft óf hersteld wordt. Volgens deze bepaling vervalt zij dus als van zelve in drie deelen: *a.* kennis der geneesmiddelen; *b.* instandhouding der gezondheid; *c.* herstel van ziekte. Wat de eerste onderafdeeling betreft, zoo kunnen wij ook op deze die methode toepassen, welke de algemeene Wetenschapsleer ons aan de hand geeft, namelijk, wat genezing te weeg brengt, onderzoeken in zijnen Vorm, zijne Substantie, zijne Verschijnselen.

Het volgende schema zal ook hier wederom de beste verklaring geven onzer voorstelling.

SECTIO SECUNDA.
TWEEDE AFDEELING.

ANTHROPO-IATRICA.
GENEESLEER DER MENSCHEN.

I. PHARMACOLOGIA.
GENEESMIDDELLEER.

A. *Pharmaco-morphologia.*
Vormleer der Geneesmiddelen.
a. Pharmaco-morphologia anorganica.
Anorganische Geneesmiddelleer.
b. Pharmaco-morphologia plantarum.
Planten-geneesmiddelleer.
(Pharmaceutische Botanie.)
c. Pharmaco-morphologia animalium.
Dierlijke Geneesmiddelleer.
(Pharmaceutische Zoölogie.)
d. Pharmaco-morphologia imponderabilium.
Leer der imponderable geneesmiddelen.
e. Pharmaco-morphologia mechanica.
Verbandleer. Leer der Heelkundige machines en werktuigen.

B. *Pharmaco-usiologia.*
Substantieleer der geneesmiddelen.
a. Pharmaco-usiologia analytica.
(Pharmacologische Chemie.)
b. Pharmaco-usiologia synthetica.
(Pharmacie.)

C. *Pharmaco-phaenomenologia.*
Verschijnselenleer der Geneesmiddelen.
a. Pharmaco-phaenomenologia therapeutica.
(Pharmaco-dynamica.)
b. Pharmaco-phaenomenologia toxicologica.
(Toxicologia.)
Vergiftleer.

D. *Pharmaco-praxis.*
Praktijk der geneesmiddelen.
a. Dosiologia.
Giftleer.
b. Prographologia.
Recepteerkunst.

II. HYGIEINA.

GEZONDHEIDSLEER.

A. *Hygieina naturalis.* (Leer der natuurlijke invloeden: bodem, atmospheer, enz.)
B. *Hygieina socialis.* (Leer der maatschappelijke invloeden: volkszeden, stad en land, woning, beroep.)
C. *Hygieina individualis.*
   a. Gymnastica. (Beweging.)
   b. Diaetica. (Voeding.)
   c. Vestimentaria. (Kleeding.)
   d. Sexualis (Voortteling, Natuurlijke Geboorte.)
   e. Psychica. (Hartstogten, enz.)

III. THERAPEUTICA.

GENEZINGSLEER VAN DEN MENSCH.

A. *Therapeutica theoretica generalis.*
B. *Therapeutica theoretica specialis.*
   a. Somatica interna s. medica.
   b. » externa s. chirurgica.
   c. » obstetrica.
   d. Psychica (psychiatria).
C. *Therapeutica practica.* (*clinica.*)
 1. Clinica interna. s. medica.
   a. Morborum cutaneorum non syphiliticorum.
   b. Morborum syphiliticorum.
   c. Morborum systematis nervosi non psychicorum.
   d. Morborum psychicorum.
   e. Morborum systematis respirationis et circulationis.
   f. Morborum systematis nutritionis.
   g. Morborum systematis uro-genitalis.
   h. Morborum mixtorum. (Dyscrasiae, Rheumatoses, etc.)

i. Morborum, qui mulieribus proprii dicuntur.
k. Morborum infantum.

2. Clinica externa s. chirurgica.
a. Clinica orthopaedica.
b. Clinica chirurgica propria.
c. Clinica ophthalmiatrica.
d. Clinica otiatrica et odontiatrica.

3. Clinica obstetrica.

Wat betreft de derde hoofdafdeeling, die der Staatsgeneeskunde, deze bevat in de eerste plaats de Geneeskundige Wetgeving, waardoor de verhouding van den geneesheer in de uitoefening zijner wetenschap tegenover den staat wordt uiteengezet en bepaald, en die alzoo evenzeer de eischen stelt, welke de staat van den geneesheer tot die uitoefening vordert (*Wetgeving op het Geneeskundig Onderwijs*), als die uitoefening zelve en hare controle regelt (*Geneeskundige Staatsregeling*).

Maar de staat geeft ook voorschriften tot instandhouding der openbare gezondheid, en, voor zooverre hij het regt heeft te bevelen of te verbieden, in zaken de gezondheid zijner burgers betreffende, bestaat er in de tweede plaats eene *Staatsgezondheidsleer* (*Hygieina publica*).

Deze vervalt in twee deelen, naarmate zij openbare schadelijke invloeden *weert* (quarantaine, vaccinatie, enz.), of openbare voordeelige invloeden *bevordert* (demping van moerassen, vergrooting van steden, openbare wandelplaatsen, baden, enz.; hygieinische maatregelen bij het maken van publieke gebouwen, rantsoenering van krijgslieden en gevangenen, keuring van levensmiddelen, enz., enz.).

In de laatste plaats heeft de staat het regt, waar het leven of de gezondheid zijner burgers wordt aangerand, aan den geneesheer inlichting te vragen, waardoor dit is geschied, en zoo ontstaat de *Geregtelijke Geneeskunde* of *Medicina forensis*, als laatste staatsgeneeskundige wetenschap.

Uit deze gegevens krijgen wij als schema dezer derde afdeeling:

SECTIO TERTIA.
DERDE AFDEELING.

MEDICINA PUBLICA.
STAATSGENEESKUNDE.

I. JURISPRUDENTIA MEDICA.

A. *quod doctrinam medicam publice docendam.*
B. *quod medicinam publice exercendam.*

II. HYGIEINA PUBLICA.

A. *Hygieina publica prohibitiva.*
B. *Hygieina publica admonitiva.*

III. MEDICINA FORENSIS.

En nu zouden wij hiermede kunnen besluiten, indien er niet nog eene laatste afdeeling bestond, die in uitgebreidheid, belangrijkheid en noodzakelijke bekendheid voor den geneesheer bij geene der anderen achter staat; wij bedoelen de *Geschiedenis der Geneeskunde.*

Zoo als wij op bladz. 158 met klem hebben uiteengezet, is noch de wetenschap, noch een harer onderdeelen den onderzoeker volkomen bekend, zoolang hij ook niet de *historische methode* op haar heeft toegepast. Zonder haar geen inzigt in het geheel, geen totaalblik; zonder haar geen afgerond weten en heldere voorstelling. Werd deze wenk meer opgevolgd, behalve de theoretische voordeelen van echt wetenschappelijke kennis, dan zou de geneesheer zich ook in het praktische leven van menige dwaling vrijwaren, indien hij zich die zijner voorgangers langs historischen weg had eigen gemaakt, en menig bedolven monument van ontschatbare observatie zich kunnen ten nutte maken, om er zich zelven eene eerzuil mede te stichten.

Het spreekt van zelf, dat de *historische methode* op ieder onderdeel der geneeskundige wetenschap van toepassing is. Verreweg zou het verkieslijk zijn, dat ieder werk, waarin zulk een gedeelte behandeld werd, met eene historische inleiding aanving. Indien wij echter spreken van *Geschiedenis der geneeskunde*, dan bedoelen wij daarmede die der geheele wetenschap, en als zoodanig kunnen wij haar in de volgende onderdeelen splitsen, als: 1°. *Historische Ziekteleer*

(*Nosographia historica*) met hare onderdeelen, *Epidemiologia*, of kennis der geheerscht hebbende volksziekten, en *Medische Statistiek:* 2°. *Geschiedenis der geneeskundige stelsels* (*Systematologia medico-historica*); 3°. *Geschiedenis der beroemde geneesheeren* (*Biographia medico-historica*), en 4°. *Geschiedkundige kennis der geneeskundige gedenkteekenen*, welke vervalt in eene *Archaeologia medico-historica* of kennis der oudste geneeskundige monumenten en staatsinrigtingen; die der geneeskundige geschriften (*Bibliographia medico-historica*), der geneeskundige werktuigen en toestellen (*Akiurgica medico-historica*), en eindelijk die der geneesmiddelen zelve (*Pharmacologia historica*), zoodat het schema hierop nederkomt:

SECTIO QUARTA.
VIERDE AFDEELING.

HISTORIA MEDICINAE.
GESCHIEDENIS DER GENEESKUNDE.

I. NOSOGRAPHIA MEDICO-HISTORICA. (A. EPIDEMIOLOGIA, B. STATISTICA-MEDICA).
II. SYSTEMATOLOGIA MEDICO-HISTORICA.
III. BIOGRAPHIA MEDICO-HISTORICA.
IV. HYPOMNEMONOLOGIA MEDICO-HISTORICA.
  A. *Archaeologia medico-historica.*
  B. *Bibliographia medico-historica.*
  C. *Akiurgica medico-historica.*
  D. *Pharmacologia historica.*

Ter algemeene verduidelijking van het hier besprokene, laten wij dit ten slotte in tabellarisch overzigt volgen.
(Zie bijgaande Tabel VIII)

HOOFDSTUK VII.

REORGANISATIE VAN HET MIDDELBAAR, HOOGER EN GENEESKUNDIG ONDERWIJS.

Nu wij eenmaal in het bezit zijn gekomen van een rationeel wetenschappelijk systeem, valt het niet moeijelijk dit

Tegenover bladz. 302.

MEDICINA.

SECTIO PRIMA.

ANTHROPOLOGIA.

I. Anthropo-morphologia.

A. *A. normalis.*

I. *A. normalis individui.*

Anthropotomia.

a. Anthropotomia analytica.
- α. Anthrophistologia.
- β. Anthropo-organologia.

b. Anthropotomia synthetica.

(Anatomia topographica.)

II. *A. normalis generis.*

a. A. n. g. generalis. s.

Ethnologia.

b. A. n. g. specialis.
- α. Craniologia.
- β. Physiognomologia.

B. *A. enormis* (*).

Anthropotomia enormis.

a. Anthrophistologia enormis.
b. Anthropo-organologia enormis.
c. Teratologia.

II. Anthropo-usiologia.

A. Anthropo-usiologia normalis. *B. Anthropo-usiologia enormis.*

III. Anthropo-phaenomenologia.

A. *A. normalis.*

I. Anthropo-biologia.
- a. A. generalis.
- b. A. specialis.

II. Anthropo-psychologia.

B. *A. enormis.*

I. Anthropo-biologia enormis.

s. Pathologia.

a. Anthropo-biologia enormis generalis.
- α. Aetiologica.
- β. Diagnostica.
- β' Diagnostica dynamologica. (Physische diagnostiek.)
- β'' Diagnostica biologica. (Semiotiek.)
- γ. Prognostica.

b. Anthropo-biologia enormis specialis.

II. Anthropo-psychologia enormis.

s. Psychopathologia.

(*) *Enormis* staat hier in de oorspronkelijke etymologische beteekenis: *contra normam.*

SECTIO SECUNDA.

ANTHROPO-IATRICA.

I. Pharmacologia.

A. *Pharmaco-morphologia.*
- a. Ph. anorganica.
- b. Ph. plantarum.
- c. Ph. animalium.
- d. Ph. imponderabilium.
- e. Ph. mechanica.

B. *Pharmaco-usiologia.*
- a. Ph. analytica. (Pharmacologische Chemie.)
- b Ph. synthetica. (Pharmacie.)

C. *Pharmaco-phaenomenologia.*
- a. Ph. therapeutica. (Pharmacodynamica.)
- b. Ph. toxicologica. (Toxicologia.)

D. *Pharmacopraxis.*
- a. Dosiologia.
- b. Prographologia.

II. Hygieina.

A. *Hygieina physica.*

B. *Hygieina politica.*

C. *Hygieina somatica.*
- a. Gymnastica.
- b. Diaetetica.
- c. Vestimentaria.
- d. Sexualis.
- e. Psychica.

III. Therapeutica.

A. *Therapeutica theoretica generalis.*

B. *Therapeutica theoretica specialis.*
- a. Somatica interna s. medica.
- b. Somatica externa s. chirurgica.
- c. Somatica obstetrica.
- d. Psychica. (Psychiatria.)

C. *Therapeutica practica.* (*Clinica.*)

a. Th. Cl. interna. s. medica.
- α. Morborum cutaneorum non syphiliticorum.
- β. Morborum syphiliticorum.
- γ. Morborum systematis nervosi non psychicorum.
- δ. Morborum psychicorum.
- ε. Morborum systematis respirationis et circulationis.
- ζ. Morborum systematis nutritionis.
- η. Morborum systematis uro-genitalis.
- θ. Morborum mixtorum.
- ι. Morborum, qui mulieribus proprii dicuntur.
- κ. Morborum infantum.

b. Th. cl. externa s. chirurgicum.
- α. Clinicum orthopaedicum.
- β. Clinicum chirurgicum proprium.
- γ. Clinicum ophthalmiatricum.
- δ. Clinicum otiatricum et odontiatricum.

c. Th. clin. obstetrica.

SECTIO TERTIA.

MEDICINA PUBLICA.

I. Jurisprudentia medica.

A. *Quod doctrinam medicam publice docendam.*

B. *Quod medicinam publice exercendam.*

II. Hygieina publica.

A. *Hygieina publica prohibitiva.*

B. *Hygieina publica admonitiva.*

III. Medicina forensis.

SECTIO QUARTA.

HISTORIA MEDICINAE.

I. Nosographia medico-historica.

A. *Epidemiologia.*

B. *Statistica medica.*

C. *Nosographia monographica.*

II. Systematologia medico-historica.
(Philosophia medicinae.)

III. Biographia medico-historica.

IV. Hypomnemonologia medico-historica.

A. *Archaeologia medico-historica.*

B. *Bibliographia medico-historica.*

C. *Akiurgica medico-historica.*

D. *Pharmacologia historica.*

stelsel in toepassing te brengen, en verder uiteen te zetten, op welke wijze het geneeskundig onderwijs, zoowel in zijne voorbereiding als dadelijke beoefening, behoort ingerigt te zijn.

Herhaalde malen hebben wij het reeds gezegd, en dringen er hier voor de laatste maal op aan: ieder mensch behoort *mensch* te zijn, en als zoodanig eene wijgeerige, dat is, algemeen-wetenschappelijke vorming te bezitten. Van de uitbreiding en de diepte dier vorming hangt zijn gehalte als *mensch* volkomen af.

Er behoort dus in elken staat eene inrigting te zijn, waarin de burger die ontwikkeling kan erlangen, voor zooverre zijn maatschappelijke toestand hem in staat stelt aan de waarachtige roeping van zijn bestaan te beantwoorden. Dit onderrigt in de algemeene wetenschap in de ware *Humaniora* is het *middelbaar onderwijs*; want het eigenlijke karakter van dit onderwijs bestaat daarin, dat het eerst den mensch tot een beschaafd, tot een *humaan* mensch maakt.

Het lager onderwijs is slechts een *pons asinorum* voor het maatschappelijk leven; het is de noodzakelijke proviand, die, hier en daar uit de voorraadkamer der algemeene wetenschap bijeengezocht en behoorlijk toebereid, ja bijna voorgekaauwd, den levensreiziger wordt medegegeven, om niet van honger om te komen. Van daar dat eclectische karakter, van daar dat teleologische moment, hetwelk dit onderrigt zoozeer kenmerkt.

Het middelbaar daarentegen moet wijsgeerig, dat is, verbindend, wetenschappelijk zijn, en van een bepaald centrum — het *systeem* — uitgaan.

Hieraan beantwoorden onze gymnasia evenmin als onze Latijnsche scholen. Wat men er leert, zijn fragmenten van het specieele weten, zijn bijzondere toepassingen der algemeene wetenschappen; maar verband, oorsprong, leiddraad, daarvan bespeurt de leerling niets.

Daarenboven, waar is in deze inrigtingen iets te vinden van hetgeen den mensch boven alles dierbaar moet zijn: opleiding en ontwikkeling van zijn verstand, zijn hart, zijn schoonheidsgevoel? Moet dit alles aan de ouders, de geestelijkheid of eigen neiging worden overgelaten? Dit mag en kan niet zijn, daar wij bij de eersten zeker de methode en meestal de noodige kennis missen, terwijl bij de laatste

die kennis aan hunne specialiteit, den cultus, wordt ondergeschikt gemaakt.

Indien wij echter tabel VII aandachtig gadeslaan, dan omvat zij niet alleen het geheele gebied der Logica, Philologie en der Zedekundige wetenschap, maar ook de Regtsgeleerdheid, al de Schoone Kunsten, en het nog oneindig grootere terrein der Natuurwetenschap ligt daarin opgesloten. Grondige kennis van al dat weten kan echter evenmin het doel zijn eener middelbare school. Zullen wij daarom twee inrigtingen verlangen, waar de inhoud van het onderwijs, dáár geleerd, slechts quantitatief verschilt?

Naar het ons voorkomt, behooren er in den staat *Wetenschapsscholen* te bestaan, en wil men deze met den naam van *Universiteiten* bestempelen, wij hebben er niets op tegen; integendeel, die naam drukt volkomen het begrip uit. Deze *Universiteiten* echter wenschen wij in twee klassen af te deelen. De eerste noemen wij *Normaalschool* of *Middelbare School*, de tweede *Hooge School*. De eerste dient tot het onderwijs van al de in onze tabel opgenoemde *Standwetenschappen*, doch in dien zin, dat dit onderwijs uitsluitend elementair zij. Dit is èn mogelijk èn wenschelijk. Het is mogelijk, omdat bij ieder juist, helder en volkomen begrip eener wetenschap het eene doenbare zaak is, die wetenschap in scherpe korte trekken te schetsen, en een begrip te geven van haren omvang en beginselen. En wie zou het durven beweren, dat het niet tevens wenschelijk ware?

Men wijst dagelijks op het gebrek aan logisch denken, zelfs bij de meest beschaafde lieden; dagelijks komt men in aanraking met honderden menschen, die evenmin eene gezonde zedeleer hebben als met den geringsten kunstzin begaafd zijn; dagelijks eindelijk toonen de massaas populaire geschriften van natuurwetenschappelijken inhoud, hoezeer men de noodzakelijkheid begint in te zien, dat men heldere, zij het dan ook elementaire, begrippen hebbe van den rijkdom onzer schepping; wel nu, een elementair onderrigt, in de standwetenschappen aan eene Normaalschool gegeven, zal ieder beschaafd jongeling in staat stellen om aan al die eischen te voldoen en werkelijk een *humaan* mensch te worden.

De tweede klasse wordt, gelijk gezegd is, *Hooge School*, en is bestemd om het elementaire onderrigt der middelbare

school uit te breiden, en tot in de kleinste bijzonderheden toe te lichten, ten behoeve van hen, die later den geleerden stand zullen vertegenwoordigen. Het is voor ieder klaar en duidelijk, dat het alleen van het quantitatief overwigt afhangt, hetwelk het onderrigt in de eene standwetenschap boven de andere verkrijgt, of er litteratoren, zede- en godsdienstleeraren, regtsgeleerden, wetenschappelijk gevormde kunstenaars, natuurphilosophen, botanici of mathematici zullen gevormd worden; maar dit is zeker, dat juist door den aard van ons middelbaar onderwijs al deze specialisten tevens echt wetenschappelijk gevormde mannen zullen zijn. Het ligt ook in den aard der zaak, dat, bij zulk eene inrigting van het onderwijs, Latijnsche scholen, en wat daarnaar gelijkt, volkomen overtollig zijn. Immers, de leerling van de Normaalschool kan gelijktijdig specieel onderwijs genieten in de Latijnsche, Grieksche en ook in de nieuwe talen, hetzij dit plaats hebbe in eene afdeeling der Normaalschool zelve, of in eene der Hoogescholen, of eindelijk in beide gelijktijdig (de eerste voor de elementen, de tweede voor het meer grondig aanleeren dier talen).

Wat belet ons overigens bij beide scholen eene afdeeling te voegen, voor de toepassing der *historische methode* op elke onzer standwetenschappen, en zoo doende eene eigenlijke *historieschool*, zeker niet een der minste desiderata, te erlangen, waarbij men geene drooge opsomming van feiten te slikken krijgt, maar waar volkerengeschiedenis onderwezen wordt naast kunstgeschiedenis en geschiedenis der wijsbegeerte. En wat is eigenlijk onze geheele Theologie, voor zooverre zij wetenschap is, anders dan de historische ontwikkeling van het Ethos en de Religio der verschillende volkeren, met bijzondere uitwerking van het Joodsche element tot en met CHRISTUS en zijne kerk?

Wij zien het dus: de faculteiten der letteren en geschiedenis, der regtsgeleerdheid en godgeleerdheid en die der natuurwetenschap gaan, benevens de kunst-wetenschap, geheel op in onze Hoogeschool. Voor de Geneeskunde is er evenwel geen plaats: deze valt er buiten; want, moge het abnorme, het pathologische in den Vorm, Substantie en Verschijning wel degelijk een bijzonder onderdeel uitmaken der natuur-wetenschap, het essentieele kenmerk, waardoor geneeskunde eerst

GENEESKUNDE wordt, de *therapie*, ligt daar buiten, en ligt daar evenzeer buiten, als wetenschappelijke handelskennis voor den koopman, of machineleer voor den ingenieur.

Deze consequentie van ons systeem plaatst derhalve de geneeskundige wetenschap buiten onze Hoogeschool, ten minste voor haar essentieel gedeelte. Van daar, naar onze meening, de noodzakelijkheid eener afscheiding en de instelling eener afzonderlijke *Geneeskundige School*, zoo als wij handelscholen, geniescholen, landbouwscholen bezitten; want dit toch heeft de geneeskunde met de genoemde vakken gemeen, dat zij zijn teleologische wetenschappen, wier eenheid bestaat in het *doel*, en niet in het *beginsel.*

Het planmatig onderwijs voor deze school hebben wij geschetst in onze achtste tabel. Hoe uitvoerig deze moge schijnen, de uitvoering zal ligter vallen dan men denkt, als men het voorafgaand onderwijs in aanmerking neemt. De geleidelijke en, naar onze bescheidene meening, consequente en rationeele indeeling der wetenschap zelve bepaalt ook natuurlijkerwijze het leerplan. Het kan toch wel niet anders, of de eerste afdeeling moet aan de tweede, en deze wederom aan de derde voorafgaan, enz., terwijl de grondslagen, waarop zij berusten, overeenkomen met die, waarop ons geheele systeem is gebouwd.

Na deze kleine uiteenzetting kunnen wij gevoegelijk ons afvragen: Welke is de bepaalde weg, dien de aanstaande geneesheer tot bereiking van zijn doel heeft af te leggen? Het volgend schema zij ons antwoord.

A. *De lagere school.*

Wat het lager onderwijs betreft, hierover hebben wij reeds vroeger gesproken, en behoeft hier niet nader bepaald te worden. Het tijdvak, dat wij daarvoor bestemmen, loopt van het 7de tot het 14de levensjaar. Een examen, waarbij de genoegzame kennis geconstateerd wordt, geeft toelating tot

B. *De Normaalschool.*

Het middelbaar onderwijs is even zoo » in nuce" volkomen door ons aangeduid. Het behoort te bestaan in de elementaire kennis der door ons vastgestelde standwetenschappen. Hiermede behoort gepaard te gaan een cursus in de

talen, met name de Latijnsche en Grieksche, benevens in de Geschiedenis en Aardrijkskunde.

Ook hier behoort een onderzoek naar de bekwaamheid der leerlingen ingesteld te worden, alvorens zij tot de Hoogeschool overgaan. Voor het middelbaar onderwijs stellen wij een tijdvak van drie jaren, alzoo loopende van het 14de tot het 17de jaar.

C. *De Hoogeschool.*

Het onderwijs, dat de aanstaande geneesheer op de Hoogeschool behoort te genieten, bestaat bij uitsluiting in de verdere kennis der natuurwetenschap.

In de klasse der Morphologische wetenschap leert hij Wiskunde, zooveel hem noodig is, wijders Mineralogie, Botanie, Zoölogie, Geologie en Meteorologie; in de klasse der Usiologische wetenschappen: algemeene en analytische Scheikunde; in die der Phaenomenelogische eindelijk: Physica, Planten- en Dierenphysiologie en de gronden der Psychologie.

Dit hooger onderwijs in de Wis- en Natuurkundige wetenschap, waarvoor wij een tijdvak stellen van 2 jaren (17—19), bestempelen ook wij met den naam Propaedeutica. Het wordt besloten met een examen, hetwelk den voldaan hebbenden aspirant regt geeft op den titel van »Licentiaat in de Wis- en Natuurkunde" en toegang tot

D. *De Geneeskundige school.*

Het geneeskundig onderwijs vervalt uit den aard onzer indeeling in drie tijdvakken: 1°. het bijzondere voorbereidende, 2°. het medische, 3°. het medisch-politische.

Het eerste omvat de Ontleedkunde en Natuurkunde van den mensch, in gezonden en zieken staat, en de wetenschappen, waardoor hij zulke toestanden leert onderscheiden (medische Physica, Diagnostiek, Microscopie, Semiotiek). Dit tijdvak duurt 3 jaren.

Het tweede bevat Materies medica, Pharmacie, Hygieina, Therapie en Kliniek; dit loopt insgelijks over drie jaren, met dien verstande, dat het laatste jaar verbonden wordt met het derde tijdvak, en dus met de studiën der medisch-politische wetenschappen en den cursus over Geschiedenis der Geneeskunde.

Het behoorlijk doorloopen van het eerste deel geeft regt op den titel van »Kandidaat in de Geneeskunde," terwijl het

laatste wordt besloten met een eindexamen, zoowel praktisch als theoretisch, dat ten minste drie dagen moet duren, eenmaal 's jaars wordt afgenomen en den voldaan hebbende regt geeft op den titel van »Doktor in de Geneeskunde": dat is, om door het geheele gebied van Nederland en zijne bezittingen, zonder eenige verdere magtiging of lasten, de geneeskunde in al haren omvang uit te oefenen.

Een enkel woord over het karakter van natuuurwetenschappelijk en medisch onderwijs.

De onveranderlijke stelregel, waaraan men zich te houden hebbe, is deze: dat het onderwijs in eenig vak beknopt en toch degelijk zij. De weg, dien wij gelooven dat daartoe het beste leidt, is naar onze meening de volgende.

Vooreerst stelle men als het ware een schema, een geraamte vast der gegevene wetenschap; men geve den leerling, om zoo te zeggen, een plattegrond er van, waarop met scherpe omtrekken de hoofdpunten zijn opgegeven. Heeft hij toch eenmaal een beeld in zijn geheugen van den omvang en de indeeling dier wetenschap, is hij eenmaal in het bezit van eene ruwe, maar toch naauwkeurige schets, dan kan hij zelf, dikwijls zonder hulp van anderen, die verder uitwerken. Het onderwijs in de collegiën kan men niet beter vergelijken dan bij eene teekening. Even als men deze eerst in haar geheel schetst, daarna de zware schaduwen aan legt, vervolgens wederom de ligtere toetst, en eindelijk kleur voor kleur begint op te dragen, om ten slotte hier en daar nog eens eene penseelstreek te geven, die er het achevé aan geeft, zoo moet ook het onderwijs van den docent eerst de wetenschap schetsen, er daarna de slagschaduwen inleggen, en ze eindelijk hier en daar tinten. Ik meen daarin het geheim gevonden te hebben, waarom ik zelf altijd veel gemakkelijker werkte en onthield, dan de meeste mijner medestudenten, omdat ik steeds dezen weg heb ingeslagen en met orde en methode te werk ging, en tevens meen ik evenzeer regt te hebben juist daarin de betrekkelijk ongunstige resultaten te zien van menige collegieles, omdat sommige hoogleeraren dit voorschrift niet altijd in acht nemen.

Eene tweede opmerking is deze, dat het onderwijs nooit aanschouwelijk genoeg kan zijn, en daarin ligt van zelf opgesloten, dat rijke collectiën van allerlei aard in ruime

mate moeten ten dienste staan aan hem, die onderrigt geeft. Deze verzamelingen van natuurvoorwerpen of kunstproducten hebben een dubbel voordeel: vooreerst maken zij het onderwijs onvergelijkelijk gemakkelijker voor den docent, die in staat is alles, wat hij noemt of uitlegt, ook feitelijk te toonen; maar vooral is dat het geval voor den leerling, die oneindig beter begrijpt wat hij ziet, dan wat hem, al ware het ook nog zoo duidelijk, wordt verklaard. Zeker zijn platen groote hulpmiddelen; maar waar het natuurvoorwerpen geldt, daar moeten zij »in vivo" aanwezig zijn. Behalve het voorhanden zijn »in natura" is de plastiek het voornaamste adjuvans voor natuurkundig of medisch onderrigt, en wij bejammeren het, dat, vooral in Amsterdam, in Neerlands hoofdstad, van dezen krachtigen hefboom ter verklaring der wetenschap zoo bitter weinig partij is getrokken.

Zoo is de plastiek onmisbaar voor het anatomisch onderrigt. Niet altijd is men in het bezit van cadavers, en des zomers kan men, al bezat men ze, er wegens de spoedige ontbinding geen gebruik van maken. Moet men daarom maar geduld oefenen tot de winter nadert, en men bij toeval over het noodige materieel beschikken kan? En de plastische kunst *is* in staat, getuige de prachtige en kostbare verzamelingen in het buitenland, hier alles zoo naauwkeurig, zoo natuurlijk weder te geven, dat men werkelijk vragen moet: Is dat natuur of kunst?

Maar ook voor het medisch en chirurgisch onderwijs kan er ontzaggelijk veel partij van getrokken worden. Wie zal het niet met ons eens zijn, dat, hoe schoon en uitvoerig ook behandeld, geen plaatwerk, geheel overeenkomstig de natuur, vele huidziekten kan wedergeven, met uitzondering misschien van de allerkostbaarste reuzenarbeid van HEBRA, die zeker voor geen particulier toegankelijk is.

Wel nu, men stelle zich voor, eene serie van waspraeparaten, die den hoofdvorm der exanthemata teruggaven en den student iederen dag toegankelijk waren; zou hem dit niet, waar hij deze ooit moest diagnosticeren, van onberekenbare waarde zijn?

Zoo, b.v., zou het evenzeer wenschelijk zijn van sommige pathologische toestanden van bepaalde organen insgelijks waspraeparaten te bezitten; vooral voor de ziektetoestan-

den van de hersenen, de longen, het hart en de lever zou zulk eene collectie eene uitgebreide praktische waarde hebben. En wat zou er niet voor de physiognomiek van de ziekten kunnen gedaan worden? Maar ook de operative chirurgie zou er onberekenbaar nut van kunnen trekken, in het wedergeven der verschillende tempo's van moeijelijke of gewigtige operatiën, bij uitstek op oogheelkundig gebied. Nog een ander hulpmiddel was hier aan te wenden, hetwelk de steeds vooruitgaande kunst ons aan de hand doet, namelijk de stereoskopie, en wij gelooven dat menig chirurg er regt mede in zijn schik zou zijn, zoo hem op de eene of andere wijze een stereoskopisch plaatwerk ten dienste stond, waarin de voornaamste heelkundige kunstbewerkingen in hare verschillende tijdperken waren afgebeeld; immers voor den geneesheer en den chirurg, waar het steeds op *doen* aankomt en wel *goed doen*, moet men eerst hebben *gezien*, niet eens, maar honderdmaal.

Dat naauwkeurig bewerkte phantomen voor het verloskundig onderwijs onmisbaar zijn, is boven allen twijfel verheven; maar ook even zoo zou men van een paar, des noods ruw bewerkte menschenpoppen, gebruik kunnen maken voor het demonstrative onderrigt in de verbandleer. Oneindig meer partij kon er getrokken worden van de microscopie, indien men bij het anatomisch en pathologisch onderrigt beschikken konde over een aanzienlijk aantal van goed gelukte microscopische praeparaten. Platen blijven platen en worden nooit de weefsels zelve, en niemand, die ooit met het microscoop heeft omgegaan, zal ontkennen, dat de zoo fraai en netjes geteekende figuren, onder het vergrootglas er vaak geheel anders uitzien. Niets is tijdroovender en dikwijls onnaauwkeuriger, dan dat de leeraar op zijne les »in de gaauwigheid" een praeparaat moet maken, dat soms al heel ongelukkig uitvalt. Allernuttigst vinden wij een collegie in de praktische microscopie en de kunst van injiciëren en opzetten; maar voor het onderrigt in eenige wetenschap, waar het op microscopisch terrein komt, moeten de praeparaten gereed zijn en zoo gelukkig mogelijk geslaagd, daar het heldere begrip van eene zaak eerst door vergelijking van gelijksoortige zaken geboren wordt. Hoe eindelijk al deze hulpmiddelen, vooral het waspraeparaat, voor verge-

lijkende Zoölogie, de Embryogen- en andere biologische processen van het uitgebreidste nut kan zijn, zal wel geene verdere verklaring behoeven.

Zoölogische, mineralogische en geologische kabinetten, kruidtuinen en verzamelingen van instrumenten, zij mogen niet ontbreken. Kortom, wij herhalen het uitdrukkelijk: het aanschouwelijke van het onderwijs maakt het eerst praktisch, bruikbaar en tot dat, wat het behoort te zijn, terwijl het den duur er van voor meer dan de helft verkort.

Van niet minder belang is de derde opmerking, die wij hebben te maken, dat namelijk het onderrigt in eenig vak extensief beantwoorden moet aan zijne praktische waarde voor den aanstaanden geneesheer. Wij willen, dat hij een helderen blik hebbe in de geheele natuur, en daarom geven wij hem evenzeer een denkbeeld van de wording en de geschiedenis van het heelal en van de planeet, die wij bewonen, als van de microscopische cel; maar wij vergen niet van hem dat hij sterrekundige berekeningen make of elk vreemd gewas tot zijne botanische familie wete te brengen, of eene ingewikkelde chemische analyse kunne uitvoeren. Zijne natuurkennis moet massief en solide zijn, maar het moet bij de schets en de grovere tinten blijven, waar het niet onmiddelijk tot zijn geneeskundig weten betrekking heeft. Des te meer moet dan ook *dat* weten worden ontwikkeld, en veel, zeer veel gebrekkigs bestaat er in de tegenwoordige wijze, waarop het geneeskundig onderwijs is ingerigt.

Zoo b.v. wordt de Psychologie als essentieel gedeelte der Biologie schandelijk verwaarloosd. Zoo wordt bij de behandeling der Artsenijmiddelleer alle zorg besteed aan de werking der krachtigste plantaardige of anorganische geneesmiddelen; maar climatologie, diaetitica, balneologie, hydrotherapie, en geneeskundige gymnastiek worden evenzeer veronachtzaamd als de geneeskrachtige uitwerking van het licht, van de electriciteit en het dierlijk magnetisme. En juist de uitgebreide toepassing dezer zuiver physische agentiën waarborgen ons voor de toekomst eene rationeele geneeskunde, die niet de ziekte door eene geneesmiddelziekte, door anorganische, plantaardige en dierlijke vergiften veroorzaakt, tracht te verdrijven, maar de natuur ook wederom langs natuurlijke wegen op het regte pad brengt.

Wij weten zeer goed, dat alleen het hardnekkig ingewortelde vooroordeel der menschen, dat zij niet beter *kunnen* worden, zoo zij geen pillen of drankjes moeten slikken, en hetwelk zoo uitmuntend door de officieele charlatanerie der geneesheeren wordt in de hand gewerkt, het onwrikbare struikelblok is voor eene ruimere aanwending dier natuurlijke middelen; wij weten zeer goed, dat, helaas nog al te veel, de medicus de geheimzinnige wonderdoener wil zijn, die u in zijne fiolen het leven of den dood schenkt, en liever den apotheker tot vriend houdt, dan zonder recept te genezen, en dat het veel gemakkelijker is voor den geneesheer, om zijne patienten met een beschreven papiertje af te schepen, als de getuigenis zijner wondermagt, en het ook veel gemakkelijker is voor den lijder, »om het uur" een pilletje in te nemen, dan zich te onthouden, honger te lijden, een water- of gymnastiekuur te ondergaan, of weken lang gegalvaniseerd te worden; maar dat alles neemt niet weg, dat de Physiotherapie de therapie der toekomst wezen zal en *zijn moet.*

Dat dus, bij eene inrigting voor medisch onderwijs, tevens gelegenheid moet bestaan, om de electriciteit in al hare bijzonderheden toe te passen, dat aldaar evenzeer onderrigt behoort gegeven te worden in de zoo nuttige hydrotherapie, die van oneindig grooter praktisch nut, ook voor de particuliere praktijk, kon worden, en eindelijk, dat de zoogenaamde »Heilgymnastik", die zoozeer bij onze Zweedsche en Noord-Duitsche naburen op uitgebreide schaal wordt aangewend, evenzeer eene plaats dient in te nemen in het officieele onderwijs, — zijn punten van te erkend belang en te groote noodzakelijkheid, om, bij wijze van aanbeveling, daarbij langer stil te staan.

Wij noemden zoo even een woord, dat voorzeker menigen lezer bevreemd zal hebben; dat woord is *Dierlijk Magnetisme.* Voor den gewonen mensch is het eene geheimzinnige kracht, die de wonderlijkste dingen tot stand kan brengen en met bovennatuurlijke zaken in verband staat; voor den beschaafden man een raadsel, waarover hij twijfelend de schouders ophaalt; voor den scepticus een leugen, en voor den geneesheer eene kwakzalverij, die de wetenschap zou onteeren, zoo zij zich er slechts even mede inliet, is de kunst van MESMER, bij leek en geleerde in de diepste minachting.

Verdient zij evenwel dat harde vonnis?

Wij zeggen neen. Niets is meer waar, dan dat het Dierlijk Magnetisme steeds het ruime veld is geweest voor de werkzaamheid van bedriegers van allerlei slag en het tooneel, waarop de ligtgeloovigheid der menschen en hunne zucht naar het geheimzinnige en wonderbare op de onbeschaamdste wijze is geëxploiteerd. Dat zulk eene aanbeveling zeker niet strekt, om het in een goeden reuk te brengen, is ligt te begrijpen; maar het daarom alleen te veroordeelen, is eene onbillijkheid en voor de wetenschap eene misdaad. Zoovcel staat vast — want lang zullen wij er hier ter plaatse niet over redeneren — dat het een feit is, dat door bijzondere inwerkingen van den eenen mensch op den anderen, hetzij door blikken, strijkingen of iets anders, *zigtbare veranderingen* worden tot stand gebragt in dengenen, waarop ingewerkt wordt, en wel veranderingen, die tot eenige groep van *bekende physiologische verschijnselen* zijn terug te brengen, als daar zijn: slaap, gevoelloosheid, verlies van bewustzijn, spierverstijving, slaapwandelen, ecstase, katalepsie, enz.

Waar *verandering* geboren wordt, bestaat *inwerking van een oorzaak*, en hierin juist ligt de fout der ontkenners van het Magnetisme, dat zij, omdat zij de *qualiteit* dier oorzaak niet kennen, noch de bepaalde *wijze*, waarop, of de bepaalde *voorwaarden*, waaronder zij inwerkt, kunnen vaststellen, het bestaan der oorzaak zelve wegcijferen. Waar men nu in staat is veranderingen van die natuur, als de bovengenoemde, tot stand te brengen, is ook de mogelijkheid gegeven om ze te doen strekken tot herstel van ziekte, en dat zij daartoe hebben gediend, bewijst ons de geschiedenis van het *Dierlijk Magnetisme;* want alleen de volslagen vreemdeling op dit gebied zou halstarrig en ligtzinnig genoeg zijn om eenige duizendtallen van historische feiten te durven ontkennen.

Er kan dus redelijkerwijze geene sprake zijn, dat het Magnetisme *niet* bestaat, en *niet* als geneesmiddel zou aan te wenden zijn.

Niet zonder beteekenis voor de overtuiging dier waarheid was de bekendmaking, of liever de oprakeling van het Hypnotisme door den Engelschman Braid, en vooral de beide Fransche geneesheeren, Broca en Azam, en nog on-

langs hebben wij, in een artikel in het Nederlandsche Tijdschrift voor Geneeskunde (*), gewezen op de groote overeenkomst, die er bestaat tusschen het *Dierlijk Magnetisme* en het kortelings door SEILER uit Genève ontdekte *Galvanismus a distans*.

Wij treden hier volstrekt in geene bijzonderheden of theoriën, maar houden het voor voldoende te hebben aangetoond, dat het bestaat en als geneesmiddel kan dienen, en trekken er slechts deze conclusie uit, die hier alleen te pas komt, dat, dit zoo zijnde, op de officieele wetenschap, met name op den wetenschappelijken geneesheer, de zedelijke verpligting rust, om dit middel grondig na te vorschen, en in zijne werkingen en uitingen met ernst en onpartijdigheid gade te slaan, in stede van het met een medelijdend schouderophalen of spottende onverschilligheid — de kenmerken van domme pedanterie en gemis aan grondige, degelijke kennis — te bejegenen.

Zoodoende alleen kan er eenmaal een tijd komen, waarin men het *Magnetisme* naar waarde zal weten te schatten en te gebruiken, en waarin het misbruiken zal ophouden, waaraan tot dus ver de charlatanerie zich helaas nog maar al te zeer overgeeft.

Ten slotte een woord over de klinieken.

Reeds vroeger bespraken wij het nut van uitgebreide klinieken, en in onze tabel voor de Geneeskunde hebben wij voldoende uiteengezet, in welken zin wij het klinisch onderwijs willen beoefend zien.

Ervaring aan het ziekbed, onder de leiding van een praktisch en wetenschappelijk man, dat is hoofdvereischte voor den aanstaanden arts. Al het overige kan nog eenigermate onvolkomen en gebrekkig zijn, *maar het* KLINISCH *onderwijs moet* UITSTEKEND *wezen*. Waar dit levensvraag wordt, moeten er alle waarborgen bestaan, dat:

1°. de student in de geneeskunde, langs den kortst mogelijken weg, de meest mogelijke ervaring opdoe;

2°. dat die ervaring zoo degelijk en grondig mogelijk zij.

De eerste eisch wordt dan het beste beantwoord, indien

(*) Over de werking en het therapeutisch nut van het *galvanismus a distans*. Ned. Tijdsch. v. Geneesk., 1861, bl. 199—202.

er, overeenkomstig de hoofdrubrieken der pathologische processen, zooveel mogelijk bijzondere klinieken zijn, ongeveer zoo als zij in onze tabel zijn aangenomen.

Het eerste voordeel is daarin gelegen, dat de student beschikt over een materieel van gelijksoortige ziekten-processen, hetgeen hem niet alleen door de gemakkelijke vergelijking oneindig betere ziektebeelden aan de hand geeft, maar bovendien het observeren en waarderen der fijnere diagnostische nuancen bij uitstek verligt, en behalve dat eene veel geschiktere gelegenheid aanbiedt tot het vergelijken der therapeutische effecten van verschillende geneesmethoden.

De tweede eisch wordt het beste vervuld, indien aan het hoofd van eene speciele kliniek een erkend kundig en praktisch specialist staat. Het spreekt toch van zelf, dat men van deze mannen niet alleen verwachten kan, dat zij die gedeelten der medische wetenschap in alle rigtingen hebben beoefend en zich eigen gemaakt, maar juist die bedrevenheid, gepaard aan eigene ervaring, maakt hen het geschiktste, om de eigenaardige moeijelijkheden, positive voordeelen en resultaten hunner specialiteit in den kortsten tijd, den gemakkelijksten vorm en met de grootste naauwkeurigheid aan hunne leerlingen mede te deelen.

Dan eerst kan het klinisch onberekenbaar nuttig en vruchtbaar zijn, en zal de jeugdige arts het maatschappelijk leven met zelfvertrouwen ingaan, terwijl hij nu nog al te zeer uit hoogst gebrekkige ervaring en fragmentarische kennis eerst met schade en schande moet inzien, hoeveel hem nog dagelijks ontbreekt.

BESLUIT.

Indien wij derhalve de conclusiën trekken uit hetgeen wij tot hiertoe over het middelbaar, hooger en geneeskundig onderwijs in het midden hebben gebragt, dan komen wij tot dezen voorslag:

1°. Oprigting van een of twee Wetenschapsscholen (Universiteiten), ingedeeld in A. eene Normaalschool of Middelbare School voor het elementaire onderrigt in de door ons vastgestelde standwetenschappen; B. in eene Hooge-

school voor de verdere uitbreiding van dit onderrigt, met behoud van faculteits-klassen voor de bijzondere toepassingen dier wetenschappen, met betrekking tot het maatschappelijk leven.

2°. Oprigting van eene aan alle eischen der wetenschap beantwoordende Geneeskundige school te Amsterdam, met een toereikend leeraars-personeel en behoorlijk ingerigte klinieken.

3°. Afschaffing der bestaande klinische scholen, en indeeling der bestaande inrigtingen voor middelbaar en hooger onderwijs, in de sub. art. 1 opgenoemde.

HOOFDSTUK VIII.

DE ONDERWIJZERS.

Indien men de vraag opwerpt: Welke zijn de eischen, die aan eenigen onderwijzer gesteld moeten worden, opdat men alle mogelijke waarborgen bezitte, dat zijn onderwijs aan het doel beantwoorde? dan zijn die eischen van tweederlei aard. Vooreerst toch moeten wij vaststellen, welke de verhouding is tusschen den onderwijzer en het onderwijs; in de tweede plaats, hoedanig deze behoort te zijn tusschen hem en den leerling.

Iedere onderrigting vordert, dat hij, die onderrigt geeft, bekwamer zij dan hij, die het ontvangt, en, waar dit van staatswege geschiedt, moet de graad der bekwaamheid een maximum bereiken.

Uitgebreide, grondige kennis van het respective vak is dus het eerste vereischte van ieder goed onderwijzer; immers, waar deze niet aanwezig is, kan zij ook niet medegedeeld worden.

Maar het is bij lange na niet voldoende de kennis te bezitten, zonder haar op geschikte wijze te kunnen mededeelen, en deze gave is het juist, die den waren, praktischen onderwijzer maakt. Iedereen kan de grootste kundigheden bezitten, ja, kan een monster van geleerdheid zijn; maar, zoo hij ze niet beknopt, regelmatig en aangenaam kan mededeelen, is hij voor onderwijzer, in welk vak ook, ten eenen

male onbruikbaar. En hierin stooten wij op de groote grieve, die bij de bestaande inrigting van ons hooger onderwijs noodwendig moet aanwezig zijn. Waar is de waarborg, dat de geleerden, die door 's konings verkiezing den hoogleeraarszetel bekomt, ook geschikt leermeester zal zijn? Van zijne geleerdheid kan men de sprekendste bewijzen bezitten, van zijn praktisch talent niet een enkel.

Op tweederlei wijzen zou er in deze groote en in hare gevolgen allerbelangrijkste leemte kunnen voorzien worden. Het eerste en voornaamste middel zou zijn, de toelating van privaat-docenten aan de instellingen van hooger onderwijs. Ontegenzeggelijk vervallen alle geleerden in twee kategoriën: zij, die bij uitsluiting de maatschappelijke uitoefening van hun vak tot het lievelings-idee huns levens maken, en zij, die meer aan het wetenschappelijke, het theoretische daarvan boven alles de voorkeur geven. Maar hoe deze laatste te kennen? hoe te weten, dat er menig geschikt en bekwaam leeraar vaak half gebrek lijdt, omdat hij voor de uitsluitend praktische rigting zijner wetenschap veel minder geschikt is? In de gegevene omstandigheden is dit eene onmogelijkheid, en alleen de toelating van privaat-docenten kan die onwetendheid tot klaarheid brengen. Natuurlijkerwijze zou er, zoo dit geschiedde, veel meer centralisatie van onderwijs moeten plaats grijpen, daar, bij de toelating van privaat-docenten aan de tegenwoordige inrigtingen, het aantal studerenden aan elk dier instellingen veel te gering is, dan dat zij in hun onderhoud naar behooren konden voorzien, terwijl bij eene centralisatie van onderwijs met uitstekende klinieken en andere hulpmiddelen, de zamenstrooming, zoo van binnenlandsche als buitenlandsche studenten, een wetenschappelijk leven zou ontwikkelen, dat wij thans slechts in de groote hoofd- en universiteitssteden van het buitenland waarnemen.

Wat de andere redenen betreft, waarom wij een corps privaat-docenten hoogst wenschelijk vinden, verwijzen wij naar Hoofdst. IV, waarin zij reeds uiteengezet zijn.

Maar nog op eene andere wijze zou men het praktisch talent van het doceren eener wetenschap kunnen ontwikkelen, indien men, zoo als zulks bij het katechiseer-onderwijs der theologanten plaats grijpt, de candidaten in de medicij-

nen in de gelegenheid stelde eenig gedeelte van medische wetenschap, bij wijze van collegie geven, onder toezigt eens hoogleeraars te behandelen. Behalve dat zoodoende de natuurlijke blooheid zou overwonnen worden, en men zich van lieverlede gewende om in het openbaar te spreken, maar vooral zich juist en bondig uit te drukken, zou er ongetwijfeld van tijd tot tijd bij den eenen of anderen zich een bijzonderen aanleg en voorliefde openbaren tot het doceren van wetenschappen, en dezulken, eenmaal aan de hoogleeraren bekend zijnde, zou men ten minste één deugdzamen grondslag hebben tot eene voordragt bij opengevallen leeraarstoelen. Dat dergelijke oefeningen het geschiktst in privatissima gehouden kunnen worden, zal ieder gemakkelijk inzien.

Wij heben reeds met een enkel woord gezegd, dat de mededeeling eeniger wetenschap moet zijn beknopt, geregeld, aangenaam.

Zij moet in de eerste plaats *beknopt* zijn. Verbeeldt u eens een collegie over specieele pathologie, waarin al de ziekten monographisch uiteengezet werden, zoo zou men, indien men dit eenigermate uitvoerig behandelde, een twaalf- of twintigtal ziekten in een cursus afhandelen, en de student zou reeds geneesheer wezen, zonder op het collegie ten minste met een overgroot aantal van andere ziekten bekend geworden te zijn. Zoo herinner ik mij in mijne studiejaren een collegie over de Zoölogie gehouden te hebben, waarin ik op uitstekende wijze met een paar klassen der *Mammalia* tot in de kleinste bijzonderheden werd bekend gemaakt; maar algemeen zoölogische begrippen, een systeem van vergelijkende anatomie, eene voorstelling van het trapsgewijze ontwikkelingsproces van het raderdiertje tot den mensch, daarvan kreeg ik niet het kleinste begrip. Wij komen er derhalve nogmaals op terug: het collegie-onderwijs moet vooral een algemeen overzigt geven der wetenschap; het moet bij de nog duistere punten vraagteekens zetten, en den weg aantoonen, langs welken zij tot oplossing kunnen geraken, maar bovenal die gedeelten klaar en helder voorstellen, die eene overwegend praktischen invloed hebben, en reeds hunne oplossing hebben verkregen. Zoodoende wordt het collegie voor den student, wat het even begonnen handwerk voor het

jonge meisje is: het geheel is aanwezig, de moeijelijkheden praktisch aangetoond, en de weg gewezen om het geheel te voltooijen.

Maar met beknoptheid moet orde en regelmatigheid gepaard gaan; waar dit niet het geval is, leidt zij tot verwardheid en onduidelijkheid. De voorstelling moet dus *geleidelijk* en *logisch* zijn, zoodat men, met de enkelvoudige en meest algemeene begrippen beginnende, steeds deductief te werk gaat, en iedere nieuwe voorstelling zich laat afleiden van een vooropgaand algemeen begrip.

In de laatste plaats moet de mededeeling *aangenaam* zijn, en onder dit woord verstaan wij al de eigenschappen, die tot de voordragt behooren. De stem moet luide en welluidend wezen, afwisselend en niet eentoonig; de volzinnen zoodanig gebouwd, dat zij tot elkander in behoorlijk verband staan, en evenmin in korte phrasen als droog zand aan elkander hangen, als door een wirwar van tusschenzinnen en inlasschingen in eene kokinjetaal vervallen, die niemand kan verstaan. Dat natuurlijkheid en eenvoud de schoonste kroon hierop zetten, behoeft wel geen betoog; want niets ontsiert den kundigsten leeraar, den knapsten redenaar meer, dan het jagt maken op effect, en vooral het laten doorstralen van ijdel zelfbehagen en besef van zijne eigene talenten.

Een onderwijs, dat al deze eigenschappen vereenigt, is eerst een goed en praktisch onderwijs, en dat zij niet altijd zamentreffen, soms in massa ontbreken, dat weet ieder student, die ooit onderrigt heeft ontvangen.

De tweede kategorie der eischen, die wij aan elk geschikt onderwijzer stellen, is die, welke de verhouding bepaalt tusschen zijnen persoon en die des leerlings.

De stempel, welken de beoefening der wetenschap in 't algemeen op de persoonlijkheid van den mensch even noodzakelijk als onuitwisbaar indrukt, is die der hoogste humaniteit, en uit zich in de vormen der wellevendheid en der toegenegenheid. Er moet alzoo evenzeer bij hem, die wetenschap zoekt, eerbied en toegenegenheid bestaan voor dengenen, die hem wetenschap geeft, als dat hij, die wetenschap geeft, zich voelt getrokken en welwillend ingenomen is met dengenen, die haar bij hem zocht. Daarom is het karakter van de betrekking tusschen den onderwijzer der hoogere

wetenschap en zijnen leerling bij uitstek dat der onbaatzuchtige toeneiging, welwillendheid, vriendschap; hetwelk bij den leeraar leiden moet tot genegenheid voor zijnen leerling, bij den leerling tot eerbied en warme hoogachting van zijnen leeraar.

De wetenschap, den mensch eerst regt *mensch* makende, moet met noodzakelijkheid banden doen ontstaan, die bij uitstek het *menschelijke* vertegenwoordigen, en het hoogste *menschelijke* is LIEFDE.

Opdat evenwel eene dergelijke betrekking tot stand kome, behoort de leeraar als het meest ontwikkelde lid der aanstaande betrekking het minder ontwikkelde, den leerling, als het ware uit te noodigen, zonder dat deze het dikwijls zelf bewust wordt. De leeraar moet zijn de magneet, de leerling het week ijzeren anker; waar beide eenmaal vereenigd zijn, worden zij ook voor altijd zaamverbonden door den thans onafgebroken stroom van het hooger geestelijk leven, die beider zielen doortintelt. Dit doel kan de leeraar zonder de minste moeite, en zonder in eenig opzigt zijne eigenwaarde te kort te doen, door twee middelen bereiken.

Het eerste middel is *minzaamheid*. Niets, in het gewone dagelijksch leven zelfs, trekt ons meer tot den ons nog geheel vreemden en onbekenden mensch, dan zijne minzaamheid, welke reeds, zonder dat wij het bemerken, als van zelve tot vertrouwelijkheid van onze zijde uitlokt. En in het hart van den jongeling zijn er twee magtige invloeden aanwezig, die maken dat de zaden der welwillendheid, daarin gestrooid, met woeker vruchten afwerpen: de eerste en magtigste is de behoefte aan liefde en vriendschap, de behoefte aan vertrouwen, de behoefte aan mededeeling, die, gelijk wij op bladz. 19 zagen, zoo sterk in de jongelingsjaren is ontwikkeld; en zeker, waar dat hart nog argeloos en onbedorven is, daar neemt het gretig iedere, zelfs de kleinste gelegenheid te baat, die hem welwillende toenadering biedt. Maar ook zijne jeugdige ijdelheid wordt geprikkeld door het denkbeeld, dat een man van talent en groote geleerdheid, een man, die de geheele maatschappij met achting en onderscheiding behandelt, zich zijner onbeduidendheid aantrekt en zich wel wil onledig houden om hem met welwillendheid en vriendschappelijken zin te gemoet te komen. Maar die welwillendheid

en minzaamheid moeten in de tweede plaats geen ijdel woordenspel en uitwendig vertoon zijn, maar haren grond hebben in warme belangstelling en den rusteloozen ijver om iederen *nieuwen mensch*, die »*summum bonum*" zoekt, ook dat hoogste goed te geven, zooveel in hem is. De hoogleeraar *moet* de vriend willen zijn van zijnen discipel, en dat werkelijk toonen door zijn vertrouwen te winnen, en, met alle hem ten dienste staande middelen, den lust in hem op te wekken tot naauwgezette studie en waarachtig wetenschappelijken ijver.

Het is niet voldoende, en zijner hooge betrekking, de hoogste en gewigtigste in den staat, volstrekt onwaardig, zoo hij meent te kunnen volstaan met wekelijks een paar uren van den katheter aan zijne studerende jeugd een lesje voor te lezen. Neen, hij moet zich persoonlijk overtuigen van de vorderingen der hem toevertrouwde jongelingsschaar; hij moet den zwakke steunen, den verdienstelijke aanmoedigen, den luiaard berispen, en, waar hij de overtuiging erlangt, dat de wil volstrekt ontbreekt of de krachten te zeer te kort schieten, daar moet zijne bepaalde en onherroepelijke afkeuring den kwaadwillige of onvermogende voor altijd uit den tempel der wetenschap verbannen; want zij verlangt willige en krachtige priesters, en de maatschappij wil kundige en brave geleerden.

Toetsen wij deze eischen aan het bestaande, dat dan ieder hoogleeraar of leeraar, die geroepen is door den staat om ze met waardigheid te vervullen, zich zelven beantwoorde. Ons voegt het niet dien toets te maken.

Wij onthouden ons echter niet van de volgende opmerkingen, en zij hebben betrekking tot allen, die ooit tot het onderwijs zijn geroepen of zullen worden.

Niets is meer geschikt om eene betrekking tusschen leeraar en leerling, als wij boven schetsten, krachtdadig tegen te werken, dan die professorale pedanterie, die helaas in het geheele, beschaafde Europa volstrekt nog niet voor de humane welwillendheid heeft plaats gemaakt. Het is allerbespottelijkst ze soms te zien, die heeren, hoe zij vaak, even als de keizer van China, slechts een paar uren in de week zigtbaar zijn, terwijl het eenige genot, dat hun ongenaakbare persoon verschaft, bestaat in het declameren eener ste-

reotype les, die men over vijf-en-twintig jaren, zoo de goede God hun het leven laat, volmaakt onveranderd, met inbegrip van dezelfde aardigheden of zich zelven prijzende toespelingen, kan aanhooren.

Maar ook niets is verkeerder dan het tegenovergestelde uiterste; daar, waar de leeraar zich door te ver gedrevene verbroedering, door te ver gedrevene pogingen om zich de gunst der studenten te verzekeren, zich te veel met hen op gelijke lijn stelt en als het ware zelf student wordt, daar gaat de natuurlijke en gepaste achting verloren, en, men moge nog den geleerde bewonderen, den leeraar heeft men opgehouden te eerbiedigen.

Uit dit alles zal het den lezer meer dan gebleken zijn, dat hier eigenlijk de orthodoxe phrase eerst regt op hare plaats is, dat vele zijn geroepen, maar weinig uitverkoren. Om toch in alle die punten, welke wij opsomden, het juiste midden te houden, daartoe behoort een zeer groote tact, eene studie van het maatschappelijk leven en vele natuurlijke gaven. Wij kunnen er alzoo niet genoeg op aandringen, dat de staat wel toezie, wien hij tot dergelijke betrekking roept; maar van even groot belang is het, dat zij, die er eenmaal toe geroepen zijn, zich met hart en ziel op dien allereervolsten maar allermoeijelijksten post toeleggen. Daarom vinden wij het onverschoonbaar, zoo de hoogleeraar eenige andere betrekking bekleedt, die niet onmiddelijk met zijne wetenschap in verband staat. In haar alleen moet hij leven en zich bewegen, maar bovenal moet hij leven voor het onderwijs; daartoe strekken steeds zijne studiën, daartoe eigene werkzaamheid, om zijn onderrigt te verrijken met nieuwe aanwinst, met nieuwe ervaring, met betere methode. Hij mag niet stilstaan, maar moet steeds de tolk zijn van het heden en de ziener der toekomst.

Hetgeen wij tot nog toe in het midden bragten, over de verpligtingen der hoogleeraren, wordt, hoe gebrekkig en half soms ook, nogtans in den regel begrepen, door enkele zelfs uitmuntend, — maar wat men IN DEN REGEL niet begrijpt of niet begrijpen wil, is, dat er behalve het aangevoerde, nog twee zware, heel zware pligten zijn, die op hunne schouders drukken, maar door het *gebruik* (lees: *misbruik*) zóó zijn afgesleten, dat zij al hun gewigt schijnen

verloren te hebben en door die schouders niet meer worden gevoeld, waarvan het noodwendig gevolg is, dat men ze dan ook zeer in het oog loopend vergeet.

Die pligten zijn de volgende:

A. *De Hoogleeraar in de Geneeskunde is verpligt* de eer van den geneeskundigen stand te handhaven, door de eer te handhaven van hen, die dezen op waardige wijze vertegenwoordigen.

Met andere woorden:

De Hoogleeraar in de Geneeskunde is verpligt den geneesheer te beschermen tegen de ondankbaarheid, de willekeur, de onbeschoftheid van een onbeschaafd en dom publiek.

B. *De Hoogleeraar in de Geneeskunde is verpligt*, waar hij kan, het publiek te doen gevoelen, dat het onbeschaafd en dom is, vooral dat het ondankbaar is, en, in stede van de Heler te zijn van de vooroordeelen van dat Publiek, die vooroordeelen met alle kracht, die hem ten dienste staat, te bestrijden.

Deze twee zware pligten, wij zeggen het met NADRUK, worden in verreweg de meeste gevallen NIMMER in praktijk gebragt.

Wij zullen kort zijn met ons betoog.

Wederom een betoog met FEITEN.

Wij erkennen geene andere WAARHEID dan die der FEITEN.

Welk onderscheid is er tusschen een *Med. Professor* en een *Med. Doctor* (ten minste wat *wij* onder een Med. Doctor verstaan)?

Dit: dat de *Med. Professor* is een *Med. Doctor*, die onderwijs MOET geven op last van den staat en daarvoor door den staat wordt gehonoreerd (of het honorarium overeenkomt met zijne betrekking, laten wij daar), maar daarom dan ook, aangezien dat men niet twee heeren te gelijk kan dienen, volgens de wet *afstand doet van zijn regt om particuliere practijk uit te oefenen;* terwijl de *Med. Doctor* is een *Med. Doctor*, die *onderwijs* KAN en MAG geven, KRACHTENS ZIJN BIJ DE WET VERKREGEN REGT, maar het NIET doet, omdat hij het niet doen MOET, en er dus ook geen VAST honorarium, noch VASTE emolumenten (als collegiegelden, examengelden enz.) voor erlangt. Daar hij dus NIET op last van den staat MOET onderwijzen, behoeft hij ook

NIETS te beloven, en behoudt hij dus evenzeer het REGT om op eigen gezag *onderwijs te geven* als om *particuliere practijk uit te oefenen.* Het onderscheid komt dus hierop neêr:

De HOOGLEERAAR heeft MINDERE regten, tegen BEPAALDE inkomsten, gewaarborgd door den staat. De GENEESHEER heeft MEERDERE regten, tegen ONBEPAALDE, niet door den staat gewaarborgde inkomsten.

De HOOGLEERAAR is ONMIDDELIJK *staatsambtenaar* en heeft GEEN regt op particuliere practijk.

De GENEESHEER is MIDDELIJK *staatsambtenaar* en heeft WEL regt op particuliere practijk.

Het radicaal, dat de mate van kennis bepaalt, is voor beide *gelijk*: DE DOCTORALE WAARDIGHEID; waarbij echter feitelijk zoowel de Professor *meer kan* weten dan de doctor, als de doctor *meer kan* weten dan de Professor.

Waaruit volgt — hetgeen voor het PUBLIEK van belang is te weten — dat er, wat de mate van bekwaamheid in het GENEZEN (van het ONDERWIJZEN is hier zelfs geene sprake) betreft, er even zeer PROFESSOREN kunnen zijn, die maar liever DOCTOR moesten zijn gebleven, als DOCTOREN, die het PUBLIEK gerust voor PROFESSOR kon gebruiken.

Waaruit andermaal volgt, dat het publiek *dom* is, indien het *onvoorwaardelijk* meent, dat de Professoren nog een wetenschapje of een kunstje apart hebben, om het van zijne kwalen af te helpen; indien het *onvoorwaardelijk* meent, dat de Professor *meer weet*, en *altijd* en in *alle gevallen* meer weet, dan de gewone alledaagsche Geneesheer.

Heeft evenwel een professor *geen* regt om PARTICULIERE practijk uit te oefenen, dat is *om lijders ten* HUNNENT *of ten* ZIJNENT *onmiddelijk* GENEESKUNDIGEN RAAD *te geven*, zoo heeft hij *wél* regt om CONSULTATIVE practijk uit te oefenen, dat is: *met* VOORKENNIS *en* GOEDKEURING *van den behandelenden geneesheer*, *met dezen te* RAADPLEGEN OVER *den lijder*, *en hem eene behandeling* VOOR TE STELLEN, *zoo hij* (*de Professor*) *meent van oordeel te moeten verschillen*, *als wanneer de geneesheer*, *zoo hij dat voorstel* BEAAMT, *het in den regel ook opvolgt.*

Wij zullen nu eens vertellen, waarom het WÉL goed is, dat de hoogleeraar consultatieve practijk mag uitoefenen, maar NIET goed, dat hij tevens particuliere practijk hebben.

Het eerste is GOED om de volgende redenen.

1°. Hoogleeraren in de practische geneeskunde zijn in den regel verbonden aan geneeskundige inrigtingen. Doordien zij nu *onophoudelijk* zieken en ziekten, en *veel* zieken en ziekten, KUNNEN waarnemen en behandelen, KUNNEN zij ook *spoediger* en *beter* practisch geneeskundige kennis opdoen dan zij, die niet in die gunstige verhouding geplaatst zijn.

Zij zijn dus *in den regel* ook werkelijk practisch bekwamer (maar volstrekt niet ALTIJD en IN ALLES) dan de geneesheer.

2°. In aanmerking genomen dat: a. onze instellingen voor geneeskundig onderwijs allergebrekkigst zijn; (waartoe wij nogtans geene klinische scholen rekenen; die zijn voortreffelijk!!) b. dat alle hout nog geen timmerhout is, en alle geneesheeren bij lange na niet zijn, wat zij moesten zijn — zoo is het ZEER GOED, dat de minder geschikte van hen kunne beschikken over de talenten en practische bekwaamheid der hoogleeraren.

3°. Ten slotte: in aanmerking genomen, dat niets MISDADIGER is, dan de *verwaandheid* van zeer vele *bekwame* geneesheeren, die meenen alles te weten, zoo is het niet alleen *zeer goed* maar PLIGT, en duizendmaal PLIGT, dat de geneesheer, waar hij eene ziekte niet juist en met zekerheid weet te *onderkennen* en dus te *behandelen*, het oordeel van een kundig COLLEGA, hij zij DOCTOR of PROFESSOR, inroepe, zij zulks ook voldoende met één enkelen keer!

DAAROM IS HET GOED.

Het tweede is NIET GOED, om de volgende redenen:

1°. *Hoogleeraren* in de Geneeskunde zijn *leeraren der hoogere wetenschap*, dat is hun ambt; LEEREN, ONDERWIJS GEVEN, dat is hunne bezigheid, dat is hun maatschappelijk bestaan, dáárvoor worden zij bezoldigd. Wie nu, door hetgeen wij er over zeiden, zóó wijs ten minste is geworden om te begrijpen, dat het geneeskundig onderwijs geen kinderspelletje is, dat men tweemaal in de week van 9—10 ure voor een paar schooljongens opdreunt, zal dan ook begrijpen dat de professor zijn tijd best

gebruiken kan, vooreerst om *anderen* te leeren, ten tweede om *zelf* te leeren.

2°. Aangezien de Hoogleeraar, behalve zijn titel (*) en de daaraan verbondene grootere maatschappelijke eerbied (waarom? is het edeler, MENSCHELIJKER de wetenschap te onderwijzen en overal achting en ontzag te genieten, dan haar »*quand même*" uit te oefenen en voor zijne zorgen ondankbaarheid en onverschilligheid in te oogsten?) eerbied, herhalen wij, rekenen kan op 1°. een vast tractement; 2°. vaste emolumenten; 3°. de baten van werkelijk CONSULTATIVE practijk, zoo vragen wij of het niet allerschandelijkst, allerschreeuwendst ONREGTVAARDIG zou zijn, dat hij, die dit alles boven den GENEESHEER, zijn GELIJKE, vóór heeft, bovendien nog de voordeelen eener PARTICULIERE practijk zoude genieten?

En zij zouden *geen* verlies lijden! Zij zouden *wèl* betaald (of *gehonoreerd* — zoo *betaald* onfatsoenlijk klinkt!) worden, als wij eene dikke streep door de rekening van den zelfden lijder konden halen! (†).

3°. Zou niet hiervan het natuurlijk gevolg wezen dat, daar het DOMME publiek de geneesheer dikwijls, al te dikwijls, als een kwajongen behandelt, en den »prefester" als een halfgod vereert, die practijk aan den regtmatigen bezitter ONREGTMATIG, ONWETTIG ontnomen, weldra met de andere baten gelijk zou staan, terwijl

---

(*) De tegenwoordige maatschappij denkt niet meer zoo als SENECA over de titels: „Quid est (*roept hij uit*) eques romanus, aut libertinus, aut servus? Nomina, ex ambitione aut ex injuria nata. Subsilire in coelum ex angulo (*e. g. ex Overtoom*) licet: exsurge modo,

. . . . . . Et te quoque dignum
Finge Deo . . . . . .

L. AN. SENECAE, Epist. ad. Lucil. XXXI.
(*De contemnenda vulgi existimatione.*)

(†) Wij hebben het namelijk bij persoonlijke ondervinding, dat eene bij uitstek *eerlijke!* familie, die volgens haar zeggen, door een Hoogleeraar aan ons was gerecommandeerd en dus de *consultative* (?) practijk van dien Hoogleeraar had ingeroepen, ons met een bankroetje heeft laten zitten van bijna *f* 70, nagenoeg voor het grootste deel aan geleverde koortsmiddelen (chinine).

Dat dergelijke »presentkaasjes" verre van aangenaam zijn, kan ieder ligt beseffen.

hij, wien ze ontnomen werd, gebrek mag lijden, als het niet anders kan, en blij mag zijn met de nukken van verwaande of onbeschofte patienten te verduren tegen een kruijersloontje!

4°. Behalve dat alzoo — indien de Hoogleeraar ook *particuliere practijk* UITOEFENDE — voor den eigenlijken geneeskundigen stand, den medicinae doctoren het vet van den ketel zou geschept worden... en ach, dat *vet* zit er zoo *dun* op!! want ziekenfondsen, bussen, overbevolking (zoowel van geneesheeren als burgers), geneeskundige kruijers, slechte tijden, slechte zeden (*soliditeit* is ook *zedelijkheid*, voor wie het nog niet weten), scheppen om het hardst in dien ketel,) *zou*, wat nog ERGER is, de EERBIED voor hunnen STAND, de DANKBARE HULDE aan hunne WETENSCHAP er gevoelig onder lijden! DAAROM IS HET VOLSTREKT NIET GOED!

Dit nu, waarde lezer, is REDENERING. Wij gelooven dat zij nog zoo kwaad niet is. Zijn er fouten tegen de Logica in, eilieve wees zoo goed ze ons aan te duiden; wij zullen uwe verbetering met dank aannemen.

NU KOMEN DE FEITEN.

Wij stappen daartoe uit het gebied der beschouwing in dat der werkelijkheid, in dat der MAATSCHAPPIJ.

Wij spraken daar zoo van Logica, en nu eerst zult gij eens zien, hoe *noodzakelijk* het is dat de geneesheer, *a fortiori* de Professor, daarin goed onderrigt zij.

CONSULTATIEVE practijk is RAADPLEGENDE practijk, dit zal iedereen mij toestaan, want het is WOORDELIJK vertaald, en alles wat WOORDELIJK is, waar men niet zoo zeer naar den GEEST als wel naar de LETTER der dingen vraagt, is REGT (vraag het den advocaten maar) en GODSDIENST! (vraag dat aan de geestelijken).

Om nu RAAD TE PLEGEN, moeten er twee gegevens zijn: vooreerst ten minste TWEE personen, die *raadplegen*, ten tweede een IETS (in casu den LIJDER), waarover *geraadpleegd wordt*. Het woord *consultatieve* practijk sluit dus in, dat de hoogleeraar raadpleegt met iemand (in casu den behandelenden geneesheer, want hij alleen heeft *regt* en *kunde* om te raadplegen), *over* den zieke.

Nu gebeurt het dat sommige *hoogleeraren* zich aan eene grove, logische fout schuldig maken (hetgeen zij zeker niet zouden doen, zoo zij Logica geleerd hadden of OPZOOMER en POLAK bestudeerd): zij verwarren en identificeren namelijk het »*regime direct*" met het »*regime indirect*" (termen, die wij nog van de Fransche school hebben onthouden) en *raadplegen* MET *den lijder* OVER *den lijder*, hetgeen logische nonsens is.

En feitelijk, strijdig is met de wet en hunne afgelegde belofte.

Immers de *lijder*, die zelf geen doctor is, kan niet gelijktijdig zijn de persoon, *die raadpleegt* en *over wien geraadpleegd wordt.*

Maar genoeg ironie voor een ONREGT, dat het hart van den EERLIJKEN man doet bloeden.

Dat het geschiedt — niet ééns, honderdmalen; niet honderdmaal, duizendmaal; niet duizendmaal....

Vraag het welken geneesheer gij wilt, zoo hij MOED heeft om OPREGT te zijn, en zich te stellen *boven* maatschappelijk vooroordeel en menschenvrees!

En nu zeggen wij u, hoogleeraren, voor zoo verre gij ongeoorloofde *particuliere* (zoo als gij het noemt consultatieve!!) practijk uitoefent:

Gij ONTNEEMT ons het BROOD, ons, uwe GELIJKEN.

Meer dan dat:

Gij ONTNEEMT ons de ACHTING, het VERTROUWEN van het publiek, waarop wij evenzeer REGT hebben als gij.

Meer dan dat:

Gij BEDRIEGT het publiek, door het in den waan te brengen, dat gij een regt hebt, dat gij niet bezit, en gij BEDERFT het bovendien, door TEN UWEN VOORDEELE en TEN ONZEN NADEELE het te sterken in vooroordeelen, die den geneeskundigen stand, UWEN stand, tot eene kruideniersaffaire verlagen.

Ten slotte nog, MEER DAN DAT:

Terwijl gij alzoo zelve de wetten NIET HANDHAAFT, terwijl gij alzoo zelve uwe BELOFTEN SCHENDT, zijt gij nog ....? genoeg om zitting te nemen in Provinciale en Plaatselijke Geneeskundige Commissiën, ten einde misbruiken te weren; hen, die hunne belofte schenden, te berispen; hen, die de wetten niet nakomen, te straffen.....

Ha! nu begrijpen wij, waarom er geen regt is in de handhaving der geneeskundige regtspleging!

'tIs om te lagchen of — om te huilen, Mijneheeren!

En gij, publiek!

Zoo dikmaals gij buiten voorkennis en goedkeuring van hem, dien gij als geneesheer uw vertrouwen schonkt, in stilte (want inwendig schaamt gij u, zoo gij schaamte bezit) de wachtkamers dier »particuliere practijk uitoefenende" hoogleeraren bezoekt, trapt gij den man, die voor UW welzijn waakt, voor UW leven bezorgd is, voor UWEN dood vreest, (meer soms nog dan uwe familie) op de borst en het hart.

Meer dan dat:

Zoo dikmaals gij dat doet, noodigt gij uit tot woordverbreken, tot pligtverzuim, tot ONEERLIJKHEID, — en zijt gij strafbaar.

MEER DAN DAT — voor u ten minste; het vorige kan u soms zoo bitter weinig schelen.

Zoo dikwijls gij dat doet, handelt gij dwaas en TEGEN uw ligchamelijk welzijn; of, zijt gij zoo verblind in de almagt der hoogleeraren, zijt gij waarlijk zoo krankzinnig, dat gij meent dat die man, mensch en feilbaar als hij is, wanneer hij u ééns in de week — terwijl het vaak »storm loopt in het spreekuur" een paar oogenblikken te woord staat, RUIKEN kan wat u »scheelt"? meent gij werkelijk dat hij, die niet den loop uwer ziekte en de nuancen uwer kwaal *voortdurend* kan *waarnemen*, toovermagt bezit om dat verloop te raden en de verschijnselen te gebieden om slechts eens of tweemaal 's weeks zich te vertoonen?

Men beschuldigt de Homoeopathie, dat zij geneest, door op de Verbeelding te werken — wij gelooven, dat wij die magt met meer regt nog aan professorale recepten kunnen toeschrijven.

En nu de moraal!

Ik ben scherp geweest (ik zeg hier IK, want het geldt MIJ; immers de waarheid blijft objectief, maar de vorm, waarin zij gehuld wordt, is *mijn* vorm, en dus subjectief), ik ben daarom scherp geweest, omdat IK WILDE dat men zou VOELEN, — voelen wat WAARHEID, wat ONREGT, wat REGT was — IS, wil ik zeggen.

Het Publiek is hard van huid; Magt, Aanzien, Vooroordeel, Geld — dat alles is nog harder van huid.

Een stekeltje moest hier een marlpriem worden.

Vraagt ge mij, of ik lust heb in »wonden"?

Ja en neen.

Ik heb er lust in, waar ik bestaande kan genezen, zoo God er mij de kracht toe geeft.

Ik wil dus niet *wonden;* want mijn hart is week als boter, en mijn »*staal*" is — *lactas ferrosus!* Maar ik wilde aansporen ten goede. Alle toch doen wij »kwaad," veel kwaad zelfs, als wij het maar bekennen willen — en IK zal niet »den eersten steen" werpen!

En nu de moraal?

Wij verlangen voor het vervolg eene REORGANISATIE.

Die reorganisatie sluite uit: *misbruiken*, en sluite alzoo in het volgende:

Gij, mijneheeren de Professoren in de Geneeskunde, gij oefent niet langer uit: particuliere practijk, maar geeft den keizer wat des keizers is, en den geneesheer wat des geneesheers is. Zijt gij tot eene geneeskundige raadgeving *aan* en *door* een GENEESHEER uitgenoodigd, dan zult gij *goedkeuren* en het *vertrouwen* in hem bevestigen bij den lijder, waar *hij* gelijk heeft; dan zult gij hem zonder hoogmoed, zonder quasi-superioriteit, uwe meening mededeelen, waar die van de zijne verschilt; dan zult gij eindelijk, zonder dat de lijder of de omstanders dit bemerken, hem met broederlijke welwillendheid voorlichten, waar hij gedwaald heeft, en, door dit te doen, de waardigheid handhaven van den stand, dien gij en hij vertegenwoordigt.

Gij, publiek, zult niet langer »leiden in verzoeking", en den zelfden zin betoonen jegens uwen naasten (hier den hoogleeraar), dien gij wilt dat God *u* zal betoonen, als gij bidt »*en leidt ons niet in verzoeking*, maar vooral zult gij niet langer de dwaasheid hebben om in de tweede helft der 19de eeuw nog te gelooven aan »duivelskunstenaars."

En gij eindelijk, mijneheeren doctoren in de Geneeskunde, gij zult niet langer »om den broode" de eer van uwen stand, de eer van uwen persoon laten HONEN, door steeds de onderdanige dienaar te zijn van hen, die, als de ure des gevaars naakt (in den regel behoeft het op verre na zóó

ver niet te komen), aan uwe bekwaamheid twijfelen, of u niet voor eerlijk genoeg houden, dat gij hulp zult inroepen, als gij hulp van noode hebt.

Maar ook wij kunnen het ons niet genoeg toeroepen: Laat ons nog dagelijks *leeren*, opdat wij *werkelijk* de bekwaamheid bezitten, die men in ons veronderstelt; maar vooral laat ons niet VERWAAND zijn, en grootere kennis, meerdere ervaring inroepen, waar onze kennis, onze ervaring te kort schiet. Juist door dit *niet* te doen; benadeelen wij ons zelven, maar meer nog den lijder; door dit *niet* te doen, stijven wij het misbruik; door dit *niet* te doen, geven wij het publiek *regt* tot wantrouwen, en de wapenen in de hand, die het onvermijdelijk tegen ons keeren zal.

HET EIND VAN DE MORAAL:

Aan zulke hoogleeraren dan, die er werkelijk en waarachtig zich op toeleggen om naar de beantwoording aan *al* die eischen te streven, aan zulke mannen alleen, kan niemand, van den geringste tot den grootste, van den onwetendste tot den kundigste, zijne hoogste achting onthouden; want de grootste deugd in den staat is hem goede en bekwame burgers te schenken; en, hebben zij reeds de grootste aanspraak, dat de regering hunne diensten erkenne en beloone overeenkomstig hun hoog gewigt (*), dan schenkt bovendien de Maatschappij hun de burgerkroon en de Wetenschap — een onverwelkbaren roem!

(*) Wij kunnen niet nalaten om der Hooge Regering het GOED op het hart te drukken, dat zij ware verdiensten in den geleerde, ook *naar verdiensten* beloone, en niet alleen den kundigen en geschikten hoogleeraar *goed* en *waardig* bezoldige, maar ook zijne stem opvolge, waar hij onbetwistbaar regt heeft van spreken.

Er is onlangs iets gebeurd, dat ons diep heeft gegriefd en dat ons — onvoorwaardelijke voorstanders als wij zijn van *regt* en *waarheid* — te zeer op het hart ligt, om er niet ridderlijk mede voor den dag te komen.

In de aangelegenheid van den Hoogleeraar JAN V. D. HOEVEN en het Directeurschap van 's Rijks museum voor Natuurlijke Historie te *Leiden*, heeft de Hooge Regering, naar ons bescheiden oordeel, een man, grijs geworden in de wetenschap, een man, die Nederlands eer ophoudt in den vreemde (het wordt hoe langer hoe moeijelijker!) wat meer

HOOFDSTUK IX.

DE GENEESKUNDIGE STAATSREGELING.

Indien wij een blik werpen op de geneeskundige staatsregeling in Nederland, dan staan wij verstomd over de verregaande anarchie, waartoe zij is vervallen. Boekdeelen zijn er mede gevuld en zijn er nog mede te vullen, om al het slechte, gebrekkige en onvolmaakte er van aan te toonen en op verbetering aan te dringen. Men leze slechts de Bijdragen tot Geneeskundige Staatsregeling, die reeds in de jaren 1842—45 het licht zagen; men ga slechts na hoevele pogingen de Maatschappij tot Bevordering der Geneeskunst met onverflaauwden ijver tot op den huidigen dag en nog onlangs in haar adres aan de Tweede Kamer heeft in het werk gesteld, en men zal tot de treurige ervaring geraken, dat niets de volslagene wetteloosheid en gebrekkigheid evenaart van deze allerbelangrijkste tak der staatsregeling, noch de onbegrijpelijke onverschilligheid der Regering in hare hernieuwing, ondanks al de stappen, die door Neêrlands geneeskundigen zijn gedaan om verbetering te erlangen.

---

zegt dan dat alles: een KUNDIG en EERLIJK geleerde, tegen beter weten aan, miskend, ja beleedigd, en, in hem, het Hooger Onderwijs *benadeeld.* Wij ontnemen niets aan de hooge verdiensten van een SCHLEGEL; hij is welligt het meest geschikt om JAN VAN DER HOEVEN eenmaal op te volgen — maar dit ontneemt ook niets aan de eenvoud en waarheid van de argumenten, in de bekende brochure betreffende die zaak in het midden gebragt.

Heeft Neêrland dan eerlijke geleerden te veel, dat men ze zoo behandelt?

Maar wat mijn hart heeft gestolen in dat boekje, het is de verklaring dat VAN DER HOEVEN ook gaarne zijn professoraat zou neêrleggen, indien zijne tijdelijke middelen hem dat veroorloofden.

O Geld! wat zijt gij een VLOEK voor menschen met harten!

Ziet, ik heb VAN DER HOEVEN *nooit* gezien, veel minder gesproken; ook ken ik geen lid zijner familie: maar *dáárom* heb ik hem lief gekregen, den vriend van den levendigen, natuurlijken RETZIUS.

„Goddank!" riep ik toen uit „er is ten minste nog één FIER geleerde in mijn dierbaar Nederland; het meerendeel is er helaas óf TROTSCH óf VERWAAND!"

Ten einde den lezer slechts een flaauw denkbeeld te geven hoever het in dezen reeds gekomen is, nemen wij hier de punten over onzer nog vigerende medische wetgeving, welke, *ofschoon wettelijk verordend*, *niet ten uitvoer gelegd* of *niet behoorlijk gehandhaafd worden*, en, op voorstel der afdeeling Meppel, in de twaalfde algemeene vergadering der Nederlandsche Maatschappij tot Bevordering der Geneeskunst zijn vastgesteld.

»Aan de orde is:

3°. Van wege de Afdeeling *Meppel*:

VOORSTEL *f*. Dat de Algemeene Vergadering aan het Hoofdbestuur opdrage, om de aandacht der Regering, en voor zoo veel noodig ook der Vertegenwoorging, te vestigen op de onderscheidene punten onzer nog vigerende medische wetgeving, welke, *ofschoon wettelijk verordend*, *niet ten uitvoer gelegd* of *niet behoorlijk gehandhaafd worden.*

Dr. HEIJE herinnert dat, ten gevolge van de uitnoodiging des Hoofdbestuurs, door de Afdeeling *Amsterdam*, *Onderdendam*, *Rotterdam* en *Woerden*, (onder verwijzing naar de *Verzameling van Wetten, Besluiten en Reglementen, betrekkelijk de burgerlijke geneeskundige dienst in het koningrijk der Nederanden*, 's Gravenhage. J. P. BEEKMAN HZ., 1836) *als zoodanige punten* waren opgegeven (*):

1°. Geheime of bekende geneesmiddelen worden verkocht door onbevoegden.
Wet 12 Maart 1818, *Staatsblad*. n°. 16. art 17. Zie Bl. 4.

2°. Vergiften of slaapmiddelen, en andere geneesmiddelen worden door Apothekers afgeleverd zonder voorschriften.
12 Maart 1818, art. 16. Bl. 4.

3°. Droogisten leveren zamengestelde geneesmiddelen.
12 Maart 1818, art. 17. Bl. 4.
31 Mei 1818, art. 4. Bl. 208.

(*) Tot geleidelijker overzigt zijn hier een paar *punten* bijgevoegd, die staande de Vergadering werden te berde gebragt.

4°. Vroedmeesters geven recepten buiten nood, zonder copij van het recept ten huize van de vrouw achter te laten.
31 Mei 1818, art 5. Bl 124.

5°. Homoöpathische Artsen leveren geneesmiddelen.
12 Maart 1818, art. 19. Bl. 4.

6°. Onbevoegde oefenen de praktijk uit.

a. Officieren van Gezondheid — terwijl door Provinciale Commissiën van Geneeskundig Onderzoek en Toevoorzigt hunne namen (op de lijsten) als BEVOEGD erkende geneeskunstoefenaren geplaatst worden, ofschoon zij inderdaad *onbevoegd* zijn.
12 Maart 1818, art. 18. Bl. 4.
12 Maart 1818, art. 8. Bl. 3.

b. Apothekers.
Instructie voor de Apothekers. — 31 Mei. 1818, art. 2. Bl. 204.

c. Magnetisme wordt uitgeoefend zonder raad of toezigt van wettig erkende Genees- of Heelkundigen.
Dispositie 4. Oct. N°. 8.
Gegeven 1 Nov. 1825. Bl. 425.

7°. Doctoren oefenen heelkundige praktijk uit.
13 Maart 1818, art. 19. Bl. 4.

8°. Heelmeesters oefenen ook inwendige praktijk uit.
12 Maart 1818, art. 19. Bl. 4.

9°. Plattelands-Heelmeesters oefenen ook praktijk uit in steden, waar eene Plaatselijke Commissie van Geneeskundig Toevoorzigt gevestigd is.
31 Mei 1818, art. 3. Bl. 187.
Zij behandelen gevaarlijke en slepende ziekten; zij leveren geneesmiddelen (ook waar twee apothekers gevestigd zijn).
31 Mei 1818, art. 4 en 5. Bl. 188.

10°. Door Doktoren worden met Apothekers eenige regtstreeksche of zijdelingsche verbindtenissen aangegaan, ten doel hebbende om daaruit voor zich zelven eenige winst of voordeel te genieten: b. v. koortsdruppels van Dr. LESPINASSE.
12 Maart 1818, art. 20 en 21. Bl. 5.

11°. De *Presidenten* der Provinciale Commissiën, die JAARLIJKS, indien de Minister zulks noodig oordeelt, zouden

bijeengeroepen worden, *tot het raadplegen over het voor het geheele Rijk op gelijken voet inrigten harer werkzaamheden en over andere onderwerpen tot de geneeskundige staatsregeling betrekkelijk* — zijn sedert 1818 (*dus gedurende* TWEE EN VEERTIG *jaren*) slechts EENMAAL (1828) bijeengeroepen.

31 Mei 1818, art. 10 en 12. Bl. 8.

12°. De Presidenten van de provinciale Commissiën nemen niet de voorgeschrevene maatregelen tegen heerschende of besmettelijke ziekten onder het vee.

31 Mei 1818, art. 50. Bl. 16.

13°. De Kunstoefenaars zenden, bij het ontstaan van besmettelijke ziekten in eene plaats, waar geene Plaatselijke Commissie van Geneeskundig Toevoorzigt gevestigd is, geen berigt aan het hoofd van het Plaatselijk Bestuur.

31 Mei 1818, art. 41. Bl. 14.

14°. Opgave van Inentingen worden door Doctoren en Heelmeesters niet alle drie maanden ingezonden aan de Plaatselijke Commissie van Geneeskundig Toevoorzigt.

18 April 1818, *Staatsblad* N°. 20, art. 13. Bl. 332.
31 Mei 1818, art. 6. Bl. 18.

15°. Heelmeesters geven omtrent overledenen die, door het *eventuëel* in het werk stellen eener kunstbewerking, welligt te redden waren geweest, geen schriftelijk berigt aan de Plaatselijke Commissie van de redenen, waarom zij de operatie hebben verrigt, *noch leggen bewijzen over, dat zij dezelve aan den lijder of de naastbestaanden hebben voorgesteld en aangeprezen.*

31 Mei 1818, art. 8. Bl. 184.

16°. Vroedmeesters geven geen KUNSTMATIG verslag vóór den laatsten der maand Januarij aan de Plaatselijke Commissie van Geneeskundig Toevoorzigt van alle moeijelijke, tegen-natuurlijke en instruments-verlossingen, welke in het afgeloopen jaar gedaan zijn.

31 Mei 1818, art. 10. Bl. 195. (Vergelijk Bl. 27 seqq.)

17°. Vroedmeesters hebben niet schouwbaar (en zouden niet kunnen gebruiken!) de vroedkundige werktuigen, die ze *liefst* moeten voorhanden hebben.

31 Mei 1818, art. 9. Bl. 195. (Vergelijk Bl. 27. seqq.)

18°. Vroedvrouwen geven geen verslag van keeringen of moeijelijke verlossingen enz. vóór den laatsten der maand Januárij aan de Plaatselijke Commissie van Geneeskundig Toevoorzigt.
31 Mei 1818, art. 8. Bl. 198.

19°. Plattelandsheelmeesters zenden, gedurende de drie eerste jaren hunner praktijk, aan de Provinciale Commissiën geene zesmaandelijksche *behoorlijk en duidelijk geschrevene en met oordeelkundige redenen bekleede naauwkeurige aanteekeningen, zoo van de in- als uitwendige ziekten of gebreken, als van de wijze waarop zij dezelve zullen behandeld hebben;* — en hun wordt dus niet door die Commissiën:
ZOO NOODIG, HET VERKEERDE HUNNER HANDELWIJZE ONDER HET OOG GEBRAGT OF HANDLEIDING GEGEVEN TER VERKRIJGING VAN MEERDERE PRACTICALE KUNDIGHEDEN EN VERDERE OEFENING 1).
31 Mei 1818, Bl. 188 en 191.

20°. Het *Koninklijk Besluit* tot het *aanstellen* van *beëedigde geregtelijke arrondissements-medicinae doctoren en heelmeesters*, door welke *alle* geregtelijke schouwingen zullen *moeten* geschieden — is sedert 42 jaar (hoewel in 't Staatsblad afgekondigd) *onuitgevoerd gebleven.*
15 Julij 1818, Staatsblad N°. 30. Bl. 21.

Nadat het belangrijke van het Voorstel door den Afgevaardigde van *Meppel* op nieuws is aangedrongen, als thans regtstreeks blijkende uit de medegedeelde (wèl bedroevende maar toch soms bijna belagchelijke) leemten, verkeerdheden en onmogelijkheden in de medische Wetgeving, die ons nu welhaast *eene halve Eeuw* zal hebben beheerscht — en *Rotterdam* de meening heeft uitgesproken, » dat ze nog met *zeer vele* te vermeerderen zijn (†) — rijst de vraag, enz. enz."

---

1) Meerendeels, maar vooral hier, hebben wij ons beijverd, *letterlijk* de bewoordingen van deze Pronkstukken der *Nederlandsche Medische wetgeving* over te nemen.

(†) B. v. met het volgende:
21°. Hoogleeraren consulteren met Plattelands-heelmeesters op plaatsen,

Dat het bestaan derhalve der tegenwoordige Commissiën van Geneeskundig Toevoorzigt volstrekt illusoir is, en zoowel den staat als der wetenschap tot oneer verstrekt, is wel in deze twintigvoudige beschuldiging uitgemaakt, en het verwondere dan ook niemand, dat in den boezem der Maatschappij het voorstel in allen ernst is gedaan, dat geen harer leden ooit meer eene dergelijke betrekking zou aanvaarden, en zij, die ze nog vervulden, haar zouden nederleggen.

Hadde hierin geen openbaar verzet tegen de regering gelegen, voorzeker niemand had er zijne stem aan onthouden. Merkwaardig genoeg heeft er werkelijk een feit in dien zin plaats gehad; immers, wat is er in de raadsvergadering van 27 Maart 1860 te Amsterdam voorgevallen?

Zie hier de zaak, zoo als zij in het Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde op blz. 240 is opgenomen:

»In de Raadsvergadering van 20 Maart werd in behandeling genomen en aangenomen het nieuwe reglement tot bepaling van de bevoegdheid en de werkzaamheden der *Plaatselijke Commissie van Geneeskundig Toevoorzigt.*,

»In de Vergadering van 27 daaropvolgende kwamen daarop bij den Raad missives in van de Leden der *Plaatselijke Commissie van Geneeskundig Toevoorzigt*, waarbij zij individueel verzochten, dat hun met, of zoo mogelijk vóór 15 April e. k. ontslag mogt worden verleend. Op voorstel van den Voorzitter, werd, — na discussie, en na opmerking, dat alle pogingen om de Leden der Commissie van hun besluit terug te brengen, zullen afstuiten op de gebrekkige (algemeene) geneeskundige wetgeving, — het gevraagde ontslag eervol, en onder dankbetuiging voor de bewezen diensten, door den Raad verleend.

»(Uit de discussie blijkt o. a., dat de Voorzitter van den Gemeenteraad, in der tijd aan de Leden der nu afgetre-

---

waar twee medicinae doctoren gevestigd zijn, in gevallen van „hevige en slepende" ziekten, hetgeen in strijd is

1°. met het sub art. 9 genoemde.

2°. met art. 4 van hunne instructie (31 Mei 1818. BEEKMAN, l. c. p. 188.), krachtens hetwelk zij in die gevallen „de hulp van eenen Medicinae Doctor moeten inroepen," *en tot wien de Hoogleeraar hen behoorde te verwijzen.* (Gelijk men natuurlijk niet van een vonnis des kantonregters zich onmiddelijk in cassatie voorziet voor den Hoogen Raad der Nederlanden.)

dene Commissie in bedenking heeft gegeven, de betrekking niet aan te nemen, »ten einde dus doende zoo mogelijk eene betere (algemeene) geneeskundige wetgeving uit te lokken." Het is der opmerking waardig, dat alzoo de Heer Burgemeester van Amsterdam in dezen homogeen is met de Afdeeling Onderdendam van de *Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst*, die, zoo als men zich zal herinneren, ook door anarchie tot orde wenscht en meent te zullen komen.)"

Voorwaar, bij eene dergelijke demoralisatie moet den burger, die het wel met den staat meent, den Nederlander, wien zijn vaderland lief is, den geleerde, wien de eer der wetenschap boven alles gaat — het bloedrood der verontwaardiging naar het aangezigt stijgen!

Dan genoeg er van; het walgt ons. Wij vragen hier niet langer, hoevele gebreken, hoevele zonden er in den tegenwoordigen staat van zaken zijn ingeslopen, noch welke zij zijn, want een kind kan ze met den vinger aanwijzen; maar wij zullen toch trachten, zoo beknopt mogelijk, eenige punten aan te stippen, die, bij eene eventueele vernieuwing, van groote beteekenis zijn, en wel in het oog moeten worden gehouden.

Welk is het DOEL *eener Geneeskundige staatsregeling?* Wij gelooven, dat, zoo men deze vraag zich eens eerst bepaald had gesteld en naar behooren trachten op te lossen, men veel meer gezonde denkbeelden zou erlangd hebben, dan die er in de tot op heden verschenen wetsontwerpen zijn bloot gelegd.

Het doel kan niet anders zijn, dan dat van staatswege wordt zorg gedragen, dat de gezondheid en het leven der burgers zoo goed en lang mogelijk worde in stand gehouden, gelijk wij in den aanvang van dit boek zeiden: de staat is als *collectief individu* met noodzakelijkheid verpligt dit te doen; want het is onmogelijk, dat hij zich zelven als collectief individu behoude, zoo hij niet waakt met alle magt, die hem ten dienste staat, om de afzonderlijke individuën, die hem zamenstellen, eveneens te behouden.

aaruit vloeide dan als van zelf voort, dat »het bewaken van de gezondheid der burgerij" *is* de eerste pligt van de regering, en derhalve »de geneesheer, die dezen pligt ten uitvoer legt," *is* de eerste dienaar van den staat.

Hoe kan nu dit doel bereikt worden?

Zelve kan de regering niet voor de gezondheid der burgerij *onmiddelijk* waken en hun leven in stand houden; derhalve heeft zij daartoe noodig bepaalde personen, die alzoo in hare onmiddelijke dienst staan om dit gedeelte van haren pligt over te nemen en te vervullen. Deze personen zijn de geneesheeren.

De naauwgezette waarneming echter van dien pligt hangt ten innigste zamen met de mate van geschiktheid, die hij bezit, welke er toe geroepen is; de staat moet dus de meest mogelijke en meest juiste waarborgen bezitten, dat degenen, die hij daartoe aanstelt, ook de meest mogelijke bekwaamheid in zich vereenigen.

Die waarborgen zijn gelegen in de wetgeving op het onderrigt in de geneeskunde en wat daaraan vooraf gaat; *regeling bij de wet van het Middelbaar, Hooger en Geneeskundig Onderwijs is dus het* EERSTE DEEL *der Geneeskundige staatsregeling.*

Daar er natuurlijk slechts ééne wijze mogelijk is, om overeenkomstig de mate onzer tegenwoordige kennis den mensch voor ziekte te behoeden en den zieken mensch te genezen, en de menschen alle in wezen en maaksel gelijk zijn, zoo kan er maar ééne enkele geneeskunde zijn: de *Geneeskunde in al haren omvang, zoo als zij staat op de tegenwoordige hoogte der wetenschap;* en even zoo ook maar ééne enkele soort van geneesheeren: zij, welke *deze* geneeskunde uitoefenen; deze geneeskunde moet van staatswege worden onderwezen.

Waar van onderwijs sprake is, hebben wij van zelf te maken met drie afzonderlijke zaken: 1°. het onderwijs zelf; 2°. de onderwijzer; 3°. de onderwezene. Deze drie onderdeelen en hunne bepaling van staatswege vormen dus het object van deze eerste afdeeling.

Treedt nu de geneesheer in de maatschappij, dat is, in dienst van den staat, dan ontstaan er van zelf wederzijdsche verpligtingen: de geneesheer behoort van zijne zijde bij voortduring zorg te dragen, dat hij zijnen pligt naauwgezet betrachtte; de staat daarentegen behoort van zijnen kant te waken, dat hij de regten des geneesheers handhaaft en beschermt, en zoodoende middelijk er voor zorgt, dat zijn eerste

dienaar ook de plaats kan innemen en behouden, die hem in de maatschappij toekomt.

Er ontstaan dus twee nieuwe hoofdstukken van Geneeskundige staatsregeling: dat, waarbij de staat maatregelen neemt, dat de geneesheer zijnen pligt behoorlijk betracht, en een ander, waarbij de handhaving van de regten des geneesheers wordt beschermd.

Zal de staat zich telkenmale kunnen overtuigen, dat de geneesheer overeenkomstig zijnen pligt handelt, dan moet hij hem te allen tijde kunnen controleren; de geneesheer behoort alzoo in de eerste plaats onder contrôle te staan van den staat. Daar wederom de regering zelve hiertoe niet bij magte is, zoo wordt hierdoor eene *geneeskundige overheid* geboren, die door den staat wordt aangesteld, geheel onafhankelijk maar verantwoordelijk is, en waaraan de geneesheer ondergeschikt moet zijn.

De staat heeft alzoo wederom hier vooreerst vast te stellen, hoedanig die overheid zal zijn zamengesteld, en daarna, welke hare bevoegdheid is.

De zamenstelling dient aan dezen eisch te beantwoorden, dat de taak, welke aan die overheid wordt opgedragen, in al hare uitgebreidheid naauwgezet kan worden volbragt. Hiertoe kunnen en moeten twee momenten zamenwerken: de organisatie zij van dien aard, dat zij zamengesteld zij uit onderdeelen, die trapsgewijze en geleidelijk zijn verbonden, zoodat steeds de mindere ambtenaar ondergeschikt en verantwoordelijk is aan den hoogeren, gelijk de hoogste ambtenaar dit is aan de regering, vertegenwoordigd door den Minister van Binnenlandsche Zaken. Het tweede moment is gelegen in de gelijkmatige verdeeling van geneeskundige ambtenaren over het geheele land. Het stelsel, zoo als het, gewijzigd naar het laatst aangeboden ontwerp door de Nederl. Maatsch. ter bev. der Geneesk. is aangenomen, (te vinden in het Ned. Tijdschr. voor Geneesk. 1860, bl. 264 en volg.) voldoet aan dien eisch volkomen. Hetzij men de verdeeling der provinciën behoude, of wel geneeskundige arrondissementen oprigt, niets is doelmatiger dan de instelling van provinciale of arrondissementsraden, volgens gemeld voorstel zamengesteld. De president dier raden is de rijks-, arrondissements- of provinciale arts, terwijl de rijksartsen wederom

een raad zamenstellen, waarvan de president, als hoofdinspecteur, (bijgestaan door 2 bijzondere inspecteurs) het hoofd is der geneeskundige dienst, de spil, waarom alles zich beweegt, alleen verantwoordelijk aan den Minister.

De zamenstelling der geneeskundige overheid levert dus niet veel bezwaren op; maar moeijelijker is het hare respective bevoegdheid en taak vast te stellen.

Zooveel is zeker, dat een eerste vereischte is VOLKOMENE ONAFHANKELIJKHEID OP HET STUK VAN MEDISCHE ZAKEN; zij moet het hoogste ressort zijn, en op hare uitspraken, met name die van den algemeenen geneeskundigen raad, geen hooger beroep, zoodat zij, waar er sprake van kan zijn, beslissend en afdoende moeten wezen voor den burgerlijken regter.

Het eerst aan de beurt ligt dan de contrôle van de behoorlijke uitoefening der geneeskunst door de geneesheeren zelven. Reeds in de bovengemelde »Bijdragen" is op dien maatregel aangedrongen, en niet alleen haar nut, maar ook hare noodzakelijkheid spreekt luide. De geneesheer behoort, des gevorderd, rekenschap te kunnen geven van zijne behandeling, en aanteekening te houden van alle gewigtige voorvallen of epidemische ziekten. Hij is gehouden, b. v. om de drie maanden, op te geven het aantal patienten door hem behandeld, en een statistiek der door hem behandelde ziekteprocessen. Behalve dat hij door de stipte nakoming dier voorschriften voor zich zorgvuldiger en oplettender zal worden, is daardoor te gelijkertijd de gelegenheid gegeven om volkomene geneeskundige statistieken te verkrijgen voor het geheele land, welke zoodoende de krachtigste grondslagen wederom opleveren voor een werkelijk vooruitgaan der geneeskundige wetenschap.

Twee andere, niet minder gewigtige punten, behooren tot dit gedeelte der taak van de medische overheid.

Vooreerst kan het gebeuren, dat er sprake is van verkeerde behandeling, nalatigheid, ja zelfs van onwilligen manslag door den geneesheer gepleegd. In dergelijke gevallen moet de burger zich kunnen wenden tot die overheid, en moet zij de bevoegdheid hebben in deze, bij wijze van geneeskundige jury, in het hoogste beroep uitspraak te doen, welke beslissend moet zijn voor den burgerlijken regter. Maar ten andere kan het ook plaats grijpen, dat een arts

zich ten opzigte van zijnen kunstbroeder oneerlijk gedraagt of ongeoorloofde middelen bezigt, of wel door zijne persoonlijke handelwijzen zijnen stand oneer aandoet. In dergelijke gevallen moet de medische overheid tevens een eeregerigt wezen, dat de bevoegdheid bezit de zoodanigen te tuchtigen en te straffen.

Worden dergelijke maatregelen krachtdadig ten uitvoer gelegd, dan mag men hoop koesteren niet alleen op eene naauwgezette pligtsbetrachting van de zijde der geneeskunstoefenaren, maar ook op eene veredeling van den geneeskundigen stand, een adel, die met zijn karakter overeenkomt, en eene daaraan geëvenredigde verheffing in de openbare meening.

Wij laten thans, ter geregelde behandeling van ons onderwerp, de geneeskundige overheid een oogenblik rusten, om in de tweede plaats ons af te vragen: Op welke wijze behoort de regering zorg te dragen, dat de geneesheer behoorlijk en overeenkomstig zijn stand kan bestaan en zijne regten niet worden verkort?

De staat behoort zorg te dragen, middelijk ten minste, dat de geneesheer overeenkomstig zijnen stand kan leven. Behalve dat het meer dan billijk is, dat hij, die zijn leven veil heeft ten dienste van den staat, en wiens geheel bestaan eene voortdurende slavernij is, die nog door een tal van ongeriefelijkheden en moreele verdrietelijkheden wordt verzwaard, stoffelijk ten minste welvare, en in zijn huisgezin geen gebrek hebbe, moeten wij eens even nagaan, wat er gebeurt, indien dat niet het geval is. Behoefte ontadelt en finantieele zorgen — de drukkendste, die er zijn — ontzenuwen en verlagen den krachtigsten man, den edelsten mensch. De ijver voor de studie verflaauwt en gaat te niet; alles is er op berekend om *geld* bijeen te krijgen. De menschlievendheid verandert in hardvochtigheid en de koelbloedigste baatzucht; want wie, die op zijn best brood heeft, zal iets doen zonder geldelijke belooning? Nijd en wangunst wordt een ruim veld geboden, en de laaghartigste onderkruipingen maken plaats voor achting en humane, collegiale welwillendheid. Die geldzucht, die vleijerij van den Mammon, die wreede onverschilligheid voor de armoede, vernietigen de achting bij het publiek, en de openbare meening wordt in de hoogste mate gedemoraliseerd,

gelijk zij het zijn, die er de aanleiding toe geven. Dat is het beeld van onze tegenwoordige geneeskundige maatschappij, waarin echt wetenschappelijke zin, echte humaniteit gelijken tred houden met de publieke achting en den uitstekenden toestand van de handhaving en inrigting harer wetten. God geve dat het spoedig anders worde!

Wel nu, hoe kan de staat in dezen krachtdadig te gemoet komen? Vooreerst door de strengste wering van allerlei kwakzalverij, onder welken vorm ook zij zich vertoone.

Iedereen practiseert en geneest tegenwoordig. Waartoe zijn dan nog de doctors van nut? Er moet derhalve met Spartaansche gestrengheid gewaakt worden dat dit niet plaats hebben kan, en de overtreder zwaar worden getuchtigd. Ieder *niet erkend* geneesheer, die buiten den kring van zijn gezin geneesmiddelen voorschrijft of aanbeveelt, laat staan aflevert, *om niet of om geld*, is OVERTREDER, is KWAKZALVER, en valt onder de strafwet, hetzij hij dit eens of bij herhaling doet; want degeen, die een enkelen moord begaat, is evenzeer moordenaar als hij, die er honderd heeft gepleegd; alleen is het vergrijp ligter, en dus de straf geringer. Alle aanprijzing en verkoop van geneesmiddelen, zonder voorschrift van een erkend geneesheer, is even zoo strafbaar; de wet bepaalt de stoffen, die hiertoe niet gerekend worden, en wier verkoop aan de bevoegde apothekers wordt vrijgelaten.

Een tweede feit, dat gestreng moet geweerd worden, is de particuliere practijk der hoogleeraren. Wij verwijzen bij onze redenen waarom, op hetgeen wij gezegd hebben in ons vorig hoofdstuk.

Een derde misbruik, dat wij even zoo met wortel en tak willen uitgeroeid zien, en dat den geneeskundige ten platte lande nog maar al te zeer in diskrediet brengt, is het zelf dispenseren van geneesmiddelen. Wezen wij er reeds op, hoe het allernoodzakelijkst is, dat het vooroordeel der menschen overwonnen worde, dat de genezing slechts in het aantal dranken en likkepotten bestaat, zoo is niets meer geschikt om dit krachtdadig tegen te werken, dan juist die zamensmelting van leverancier en lastgever. Groot toch is de verzoeking, bij het erkend te kleine honorarium der visites, om, wat er te kort komt, met eene lange medicijns-rekening aan te vul-

len en meer voor te schrijven dan stipt noodig was. Niet altijd voorzeker heeft dit plaats, en, waar het plaats vindt, wordt het nog niet altijd bemerkt; maar waar het bemerkt wordt, strekt het stellig tot bepaalde oneer van hem, die zich daartoe heeft laten verleiden. Bij den tegenwoordigen stand van zaken is dit misbruik wel niet op te heffen, maar bij eventueele verbetering *moet* het geschieden, en de middelen zijn gemakkelijk te vinden.

Die middelen bestaan in niets anders dan in de beperking van het aantal geneesheeren en apothekers, en daarin ligt een derde grondslag, waarop de staat het stoffelijk welzijn van beide kan verbeteren.

Door de grootere uitbreiding en degelijkheid van het onderwijs toch wordt vooreerst het aantal aspiranten van zelve beperkt; door de eischen, tot de toelating gesteld, heeft men dit natuurlijk nog meer in zijne magt; maar tegenover die afschrikking staat de aansporing door het uitzigt op een rijkelijk maatschappelijk bestaan, en zeker in den tegenwoordigen tijd, waarin dit niet ligt te vinden is, is deze spoorslag niet gering te heeten. Men houde zich dus overtuigd, dat er steeds een voeldoend aantal geneesheeren zal te vinden zijn, van welke men zeker weet, dat zij de noodige bekwaamheid bezitten. Indien men nu op een bepaald aantal inwoners één geneesheer en evenzeer één apotheker stelt, dan heeft men grond om met waarschijnlijkheid aan te nemen, dat daardoor reeds een waarborg is gegeven van voldoend bestaan; immers, concurrentie wordt zoodoende geheel gefnuikt. Maar ook het publiek zou meer waarborgen erlangen voor de kunde en practische bekwaamheid zijner artsen, daar niets verhindert, dat de bekwamere arts dáár geroepen wordt, waar zijn werkkring aanzienlijker, zijn publiek beschaafder en zijn voordeel dus grooter is, en daarin ligt natuurlijk ook weder een spoorslag voor den geneesheer om niet stil te staan, maar steeds meer en meer zich te bekwamen. Voor het platte land is deze maatregel evenzeer uitvoerbaar; men zorge voor een bestaan — en de man zal gevonden worden; is dit niet door de practijk te verkrijgen, uit hoofde van de verspreiding en armoede der opgezetenen, dan kome de staat, de provincie, de gemeente te hulp, en dan is daar even goed een geneesheer te onderhouden als een apotheker,

zonder dat die beide personen in één enkelen behoeven te worden vereenigd.

Een vierde waarborg bestaat in de vaststelling der honoraria. Toen ik eens een vreemdeling mede had genomen naar een mijner patienten, die een klein uur gaans en gedeeltelijk nog over het water van mij verwijderd was, een man, dien men tot de welgestelde boeren kon rangschikken, en hij vernam dat dit bezoek met de royale som van 40 centen Hollandsch, en dus nog geen franc, werd gehonoreerd, wilde hij mij volstrekt niet gelooven, en was later, toen hij eindelijk overtuigd werd, niet tot zwijgen te brengen over eene dergelijke waardering en op prijsstelling van wetenschappelijk dienstbetoon. Men moet dan ook zeggen dat er geen tweede land gevonden wordt (altijd in vergelijking van de duurte van levenswijze), dat Nederland evenaart in het honoreren zijner geneesheeren, en zoo er vaak oneerlijke practijken worden aangetroffen, dan werkelijk zijn er ook vele redenen tot verschooning. Wij zullen er dan ook niet in het breede over uitweiden, want deze zaak is volkomen evenredig aan de hooge schatting, waarin de geneeskundige stand bij het publiek staat aangeschreven, maar stellen dit voor: dat er voor het geheele land één tarief worde vastgesteld, berekend naar een maatstaf van vermogen, waartoe b.v. die der personeele belasting of hoofdelijke omslag zou kunnen dienen en waarbij b.v. de honoraria van drie, twee, een en een halven gulden werden bepaald voor de vier klassen, die men daarbij zou kunnen aannemen. Welligt zal deze of gene dit te hoog vinden, maar dan noodigen wij hem beleefdelijk uit om eens onderzoek te doen naar de honoraria in België, Frankrijk, Engeland, Amerika, de Kaap, de Oost-Indiën enz., enz., en hij zal zijne aanmerking intrekken.

Een misbruik, dat met dit laatste punt in een naauw verband staat, is, dat, behalve dat het honorarium te gering is, het bovendien in verreweg de meeste gevallen met de meest mogelijke nalatigheid wordt voldaan, en zelfs zeer dikwijls met opzet vergeten, ja geweigerd. Welke ook de schuldvorderingen zijn mogen, die van den geneesheer komen in den regel steeds in de laatste plaats in aanmerking. Indien men de drogredenen en quasi-verontschuldigingen wilde opsommen, die in het dagelijksch leven gebezigd worden om dit

misbruik te bemantelen, dan zou men er bladzijden mede kunnen vullen. Zooveel is echter zeker, dat geen stand in de maatschappij zoozeer de dupe is van hare tegenwoordige verregaande onsoliditeit als juist de geneeskundige, en dat het meer dan tijd wordt, dat ook hieraan een einde kome.

Twee wegen staan hiertoe open — om van een derden niet te gewagen, welken wij, om vele redenen, voor practisch onuitvoerbaar houden, namelijk eene vaste ambtsbezoldiging aan de geneesheeren toe te kennen —, en deze twee bestaan daarin, dat óf den geneesheer het regtsmiddel om niet, óf tot zeer lage kosten teruggevoerd, moet open staan, of dat hij zijn honorarium onmiddelijk ontvangt na gepresteerde dienst.

Bij het vigerende kredietstelsel toch, waaraan de arts zich *bongré, malgré* moet onderwerpen, behoort het volstrekt niet tot de zeldzaamheden, dat hij dikwijls één en een half jaar moet wachten, alvorens hij tot betaling durft aanmanen; en, indien men nu nagaat, dat, volgens art. 2006, boek IV, afd. III, van het Burgerl. Wetb., de schuldvordering van artsen in 2 jaren verjaart, dan blijft er wel niets anders over dan de dagvaarding, welke volgens art. 2016 de verjaring stuit, daar de kwaadwillige schuldenaar zich wel niet volgens art. 2019 van dat hulpmiddel zal berooven.

Behalve dat er voor deze soort van lieden een tal van uitvlugten zijn, waardoor zij zich aan betaling onttrekken, blijft bovendien het regtsmiddel eene zeer weinig verkieselijke zaak. Wie er eenigzins mede bekend is, weet de alles behalve onaanzienlijke onkosten, welke er mede gemoeid zijn, alvorens men iemand bij lijfdwang tot betaling kan dwingen of zijn inboedel verkoopen, terwijl men al dien tijd er aan bloot staat, dat de schuldenaar op de eene of andere wijze zich aan de vervolging onttrekt; en juist deze wetenschap van het kwaadwillige publiek is het, die de onsoliditeit en verregaande onbeschaamdheid krachtig, zoo niet alleen, in de hand werkt.

Wij moeten het uit een juristisch oogpunt in het midden laten, in hoeverre hierin bij eene afzonderlijke wet of een koninklijk besluit, of door eene algeheele wetsherziening van dit gedeelte der regtsvordering, zou te voorzien

zijn, maar moeten het als eene hooge wenschelijkheid beschouwen, dat de geneesheer door den staat in de gelegenheid werd gesteld om zijne schuldvorderingen langs korteren en minder kostbaren weg te kunnen innen, dan die hem thans door het regtsmiddel open staat.

De mogelijkheid der vervulling van dezen wensch alzoo latende voor hetgeen zij is, kan er in den boezem van den geneeskundigen stand zelven een maatregel genomen worden, waardoor de zoo even besprokene volkomen nutteloos wordt niet alleen, maar het beoogde doel veel eenvoudiger en zekerder wordt bereikt.

Die maatregel bestaat namelijk daarin, dat ieder arts zich, onmiddelijk na zijn geneeskundig bezoek, zijn honorarium doet ter hand stellen.

Wij zullen één voor één de tegenwerpingen ontzenuwen, die hiertegen kunnen ingebragt worden.

Is die maatregel kiesch te noemen?

Reeds daardoor alleen zou deze vraag bevestigend kunnen beantwoord worden, dat het overal het gebruik is, dat den hoogleeraar, ten minste bij consultatiën ten zijnent, in den regel het honorarium onmiddelijk, maar voorzeker op kiesche wijze, wordt voldaan. Als nu de hoogleeraar, maatschappelijk, in de publieke opinie staat boven den geneesheer, en hij door die daad niet tegen de kieschheid zondigt, dan zal *a fortiori* de geneesheer, door hetzelfde te doen, zich nog veel minder aan onkieschheid schuldig maken.

En werkelijk, men zou al zeer spitsvondig moeten zijn, om eene onkieschheid te zoeken in het *tijdsverschil*, waarop eene bewezene dienst werd beloond, en wij twijfelen dan ook niet, of ieder zal ons gaarne toestemmen dat, zoo er kieschheid in het voldoen aan verschuldigde verpligtingen mogelijk is, deze alleen kan geboren worden uit de wijze, waarop aan die verpligting wordt voldaan, waarbij men zeker niet minder te letten heeft op den staat van beschaving van hem, die ze voldoet. Trouwens, dat dit argument volkomen onhoudbaar is, bewijst de uitgebreide toepassing van gemelden maatregel in Frankrijk, Engeland en zoo vele andere landen.

Nagenoeg gelijkluidend met deze bedenking is de vraag:

Of er voor den lijder iets beleedigends zou gelegen zijn in dien maatregel, als kunnende toegeschreven worden aan wantrouwen in zijne soliditeit gesteld?

Behalve de reeds aangevoerde argumenten, waaruit *a fortiori*, hetgeen niet onkiesch is, nog minder beleedigend kan zijn, kan men dit zeggen, dat alleen hij daarin een gebrek in vertrouwen zal zien, die zich wel eens aan misbruik van vertrouwen zou schuldig maken, terwijl de werkelijk eerlijke man, de waarachtig solide mensch, eerder geneigd is om zoo spoedig mogelijk aan zijne verpligtingen te voldoen, dan dat tot in het oneindige uit te stellen. Deze zal dan ook in dien maatregel niets stuitends of beleedigends vinden, terwijl hij voor genen juist in het leven is geroepen. Bestond er slechts een zweem, dat hij zoo konde worden uitgelegd, dan ware het even beleedigend en onkiesch van den staat, dat hij bij de gegoeden zijne belastingen int op bepaalde termijnen, of dat de koopman ook aan de rijken zijne goederen comptant aflevert; niemand toch zal ons betwisten, dat, uit een oeconomisch oogpunt, niets verderfelijker is voor de maatschappij, dan een te ver opgevoerd credietstelsel.

Kan die maatregel echter te bezwarend wezen voor de belangen van den burger?

Geenszins; bestaat er eenmaal een tarief, dat op goede grondslagen rust, dan honoreert elkeen den geneesheer overeenkomstig den staat van zijn tijdelijk vermogen. Waar toch werkelijk onvermogen zou bestaan om, zelfs volgens het kleinste honorarium, aan zijne verpligtingen te voldoen, daar zou de arts ten eenemale zijne roeping verzaken, indien hij niet zijne diensten kosteloos ten beste gaf; trouwens, er zullen wel altijd vereenigingen of maatschappijen bestaan, welke, langs nog minder kostbaren weg, den mingegoeden geneeskundige hulp zullen verschaffen, en, mogt er al óf de lange duur eener ziekte, óf wel de vele zieken in één huisgezin, bezwaren tegen een onmiddelijk honoreren opleveren, staat het dan niet volkomen in de magt van den arts om het zijnen lijders zoo ligt mogelijk te maken? Hier toch is slechts sprake van een beginsel, door alle geneesheeren aangenomen en gevolgd, door de maatschappij stilzwijgend erkend; maar niets belet, dat buitengewone omstandigheden dit beginsel in bijzondere gevallen kunnen *wijzigen*. Maar ook

zou die maatregel verbeterend werken én op den geneesheer én op het publiek.

Hoevele malen toch wordt niet de geneesheer voor de geringste kleinigheden met den meesten spoed ontboden, en dat juist bij hen, die het minst zijne diensten beloonen. Juist zij zijn het, die zich het meest laten voorstaan en zich evenzeer aan onbeleefdheid, ja onbeschofdheid schuldig maken, als dat hun vertrouwen in den arts wankelend is en gelijken tred houdt met den uitslag zijner pogingen. Op dit onbeschaamde deel van het publiek zal die maatregel voorzeker heilzaam werken, en het ontegenzeggelijk wat billijker stemmen in zijne eischen.

Maar op nog andere wijze zal het den geneesheer ten goede komen. Kan hij zeker rekenen op de inkomsten zijner practijk, al is zij nog zoo klein, en worden die inkomsten genoten naar mate zij zijn verdiend, dan zal er ook een einde komen aan die hoogst onzedelijke handelingen, waardoor de meer gegoede voor den slechten betaler boeten moet, en de nu nog zoo gangbare phrasen uit de taal van het dagelijksch leven worden uitgewischt: »hij is een looper" of wel »hij houdt zijne patienten op het sleeptouw." Dan ook voorzeker zal hij, bij het bewustzijn van onbekommerd te kunnen bestaan, eerder en met meer liefderijkheid, met onbekrompener hart, zijnen armen natuurgenoot bijstaan, en hem zelfs met andere middelen kunnen helpen door zijne betrekkelijke welvaart.

Die zelfde redenen nu, waarom gemelde maatregel niet alleen het lot van den geneesheer verbetert, maar ook zijne handelingen veredelt, zijn even zoovele voordeelen voor het publiek. Waar de geneesheer van zijne practijk voldoende bestaan kan, en geene onedele geldzucht zijn gemoed ontadelt, zal hij ook zijne patienten loyaal en volgens zijn beste weten behandelen, terwijl zoodoende hij niet alleen in achting wint, maar het vertrouwen van het publiek in zijne handelwijze veel meer dan vroeger versterkt wordt.

Is ten slotte de maatregel practisch uitvoerbaar? Ook dat is hij; niets is wenschelijker, dan dat het schoone doel, hetwelk de Nederlandsche Maatschappij ter Bevordering der Geneeskunde zich voor oogen stelt, eens verwezenlijkt worde: aaneensluiting van al de geneeskunstoefenaren in Nederland

tot uitbreiding en vermeerdering der wetenschap, maar vooral tot broederlijke zamenwerking, tot veredeling van den geneeskundigen stand. *Ja, de Nederlandsche artsen* MOETEN *zich vereenigen tot één ondeelbaar geheel, en zich onze oude spreuk herinneren:* »EENDRAGT MAAKT MAGT," *dan zullen zij eerst kunnen roepen met het devies van hunnen koning:* »JE MAINTIENDRAI!"

Is eenmaal de maatregel, als niets onbillijks niets onkiesch, maar alle voordeelen bevattende, zoowel voor den arts als voor het publiek, door de maatschappij aangenomen, dan zal zij eene weldaad hebben verrigt in haar eigen belang, en evenzeer het stoffelijk als zedelijk welzijn van den geneesheer aanmerkelijk hebben verbeterd.

In de laatste plaats achten wij het, ter meerdere eerbiediging van den geneeskundigen stand door de maatschappij, wenschelijk en noodzakelijk, dat de staat aan den arts twee voorregten toekenne.

Het eerste is vrijstelling van het patent.

De principieele billijkheid van het patent daargelaten, is dit zeker eene onwederlegbare onbillijkheid, dat een deel er aan onderworpen is, een ander deel niet. Gaat men toch van het beginsel uit, dat de staat een *regt* heft van het regt, dat hij geeft om eenig middel van bestaan openlijk uit te oefenen, dan moet hij dat regt heffen van alle middelen van bestaan, en dus van alle ambten, betrekkingen of neringen, welke hem, die ze uitoefent, geldelijke voordeelen bezorgen. Dit geschiedt echter niet. Bij voorbeeld is het van algemeene bekendheid, dat noch de geestelijken, noch de regtsgeleerden patentpligtig zijn, hoe voordeelig ook hunne ambten mogen wezen, terwijl de straatventer van zijne weinige stuivers verdiensten toch nog aan den fiscus offeren moet. Is dit een eerbetoon aan de wetenschap, of is het eerbied voor de hooge roepingen, aan die beide ambten verbonden? Iets anders toch kan het moeijelijk zijn?.... Zoo ja, dan eischen wij, en met het volste regt, de zelfde gunst, zoo neen — dan gelijkheid voor allen!

Het tweede is vrijstelling van dienstpligtigheid, van welken aard die ook zijn moge.

Wat is onbillijker, onmeedogender en meer tegen het belang van den staat, dan dat hij den onbemiddelden jongeling, wiens talenten en bekwaamheden eenmaal het leven

van zoovele zijner burgers zal redden, aan zijne loopbaan ontrukt, om, des gevorderd, het leven aan zijnen natuurgenoot te benemen? Is dat niet eene schreeuwende paradoxe?

Maar ook wat is onzinniger dan hem, die reeds het practische leven als arts is ingetreden, hem, die nooit vrij over zijnen tijd beschikt, maar steeds en onafgebroken in dienst is der maatschappij, te dwingen om zijnen kostbaren tijd aan wetenschap en menschlievendheid te ontstelen, en zich in een kleed te steken, dat, hoe eervol ook voor den verdediger des vaderlands, hem voorzeker het minste past?

Dat men toch eindelijk het dwaze, onbetamelijke, ja, het misdadige van dien dwang inzie, en ook hier zal menige oneerlijke handelwijze voor goed worden voorkomen. Is toch werkelijk het water zoo hoog aan de lippen gestegen, dan zou hij geen Nederlander zijn, wie niet terstond het zwaard trok, al sierde het nimmer zijne heup; dan zouden wij regt hebben aan den staat te vragen: HEBT GIJ DAN 1830 VERGETEN?

Hier eindigen wij onze redenering over hetgeen de staat vermag in het stoffelijk en zedelijk belang van den geneesheer, edoch niet zonder een woord van dank te betuigen aan onzen Vorst, dat het hem behaagd heeft een eereteeken in te stellen, uitsluitend voor hen, die het leven en de gezondheid der burgerij bewaken. Daarin toch zien wij de koninklijke erkenning, dat ook hij, die zijn leven en zijne wetenschap, zijn hart en zijn hoofd veil heeft voor het ligchamelijk welzijn der maatschappij, met regt aanspraak mag maken op eervolle onderscheiding, door het Hoofd van den staat hem verleend. Moge het weldra de borst van vele onzer ambtgenooten versieren en het zigtbare bewijs zijn van de zedelijke en intellectueele waarde van Neêrlands artsen!

Nadat de geneeskundige staatregeling heeft voorzien in de zorg voor het behoud van leven en gezondheid der burgerij, door het aanstellen van geschikte artsen, wier wetenschap en gedragingen hij kent, nagaat en goedkeurt, en daarvoor die artsen regten en privilegiën toekent, behoort zij ook langs andere wegen voor het leven en de gezondheid der maatschappij te waken, door het nemen van maatregelen op het gebied der openbare Hygieine. Alles wat strekken kan tot het weren van schadelijke invloeden en het bevorderen der algemeene gezondheid, behoort, voor zoo-

verre de staat magt heeft te bevelen of te verbieden, tot dat gebied. Hoe uitgestrekt het is, behoeft wel niet in het breede te worden aangetoond, en wij sommen de onderdeelen er van hier althans niet op, maar stellen *dit* op den voorgrond, als ander onderdeel der geneeskundige staatsregeling, dat er van wege den staat worde aangesteld eene commissie voor de behartiging der openbare gezondheidsbelangen, hetzij deze eene afzonderlijke commissie vorme, of wel, wat wij beter achten, dat de geneeskundige overheid, van welke vroeger sprake was, met die taak worde belast. Tot dit deel der staatsregeling behoort het uitvaardigen van algemeene gezondheidswetten, als daar zijn: op het bouwen van publieke en bijzondere gebouwen, het rein houden van wegen, de quarantaine, het toezigt op krankzinnigen en op de prostitutie, het heerschen van epidemische ziekten, de vaccinatie, de keuring van levensmiddelen, enz. enz.

Behalve nu dat de geneeskundige overheid, aan welke het toezigt op de openbare gezondheid is opgedragen, gehouden is deze wetten met de meest mogelijke gestrengheid te handhaven, moet zij tevens de bevoegdheid hebben om voor alle bijzondere gevallen voorstellen te doen aan de respective autoriteiten, waar der openbare gezondheid kan geschaad of gebaat worden, en, waar het deze geldt, behoudens de noodige verantwoordelijkheid aan de hooge regering, zonder tusschenkomst of verlof van derden, de uitgebreidste volmagt bezitten tot handelen.

In de laatste plaats eindelijk is het de taak der regering, bij het vaststellen eener geneeskundige staatsregeling, het noodige toezigt te houden, zoowel over de geneesmiddelen als over hen, die van staatswege tot hunne bereiding en verkoop gemagtigd zijn. De opleiding en de toelating der apothekers maakt een deel uit van de regeling van het hooger onderwijs; het toezigt op de bereiding, den goeden staat der geneesmiddelen en het gedrag van hen, die ze afleveren, tot de staatscontrôle op den geneeskundigen stand door de geneeskundige overheid.

Indien wij alzoo de door ons vastgestelde grondslagen voor de geneeskundige staatsregeling resumeren, dan zijn zij de volgende:

I. *Inrigting van het natuur- en geneeskundig onderwijs.*

A. Inrigtingen.

B. Onderwijs.

C. Onderwijzers.

D. Onderwezenen.

a. geneesheeren.

b. vroedvrouwen.

c. apothekers.

d. drogisten.

E. Toezigt.

a. op de inrigtingen. (Regenten)

b. op het onderwijs en de onderwijzers. (Curatoren)

c. op de onderwezenen. (Examina, Toelating)

II. *Algemeene bepalingen regelende de pligten, regten en privilegiën der onderdeelen van den geneeskundigen stand.*

III. *Algemeene bepalingen regelende de instandhouding der openbare gezondheid.*

IV. *Geneeskundige Overheid.*

A. Zamenstelling.

B. Bevoegdheid.

a. Toezigt op het uitoefenen der genees- en artsenijmengkunde.

b. Toezigt op de openbare gezondheid.

DERDE BOEK.

HET COENISCH-PAEDAGOGISCH GEDEELTE DER IATROGOGIE.

HET MAATSCHAPPELIJK MOMENT DER OPVOEDING.

Non bis pueri sumus, ut vulgo dicitur, sed semper. Verum hoc interest, quod majora nos ludimus.

L. AN. SENECAE *fragm.* e LACTANTIO.

HOOFDSTUK I.

DE GENEESHEER TEGENOVER DE MAATSCHAPPIJ.

Wij zijn genaderd tot het derde en laatste deel van onzen arbeid, en, hebben wij de opvoeding van den geneesheer beschouwd door de familie en den staat, niet minder juist en met niet minder regt kan men het eene opvoeding noemen, die hij eerst erlangt, wanneer hij de maatschappij is ingetreden. Wie toch zou het kunnen ontkennen dat het geheele leven van den mensch, van de wieg af tot aan het graf, een aaneengeschakeld opvoedingsproces is, waartoe de omstandigheden, waarin het maatschappelijk leven ons verplaatsen, zeker niet het minst van allen bijdragen.

De geneesheer staat dan tegenover die maatschappij als mensch en als arts, en in beide hoedanigheden rusten er op hem zware pligten.

Met weinig woorden zullen wij trachten ze te schetsen.

Als *mensch* moet de geneesheer zooveel mogelijk trachten MENSCH te zijn, en dit doel bereikt hij niet, of zijn streven moet zich evenzeer rigten op zijne intellectueele ontwikkeling als *verstandig*, als op zijne moreele ontwikkeling als

zedelijk mensch. Beide zijn de ware eischen der humaniteit. Logos en Ethos, Hoofd en Hart, het zijn de beide theses, waaruit de synthesis, »het wezen van den mensch", geboren wordt. Kennis te vergaren, niet alleen op het geneeskundig gebied, maar op het geheele veld der menschelijke wetenschap, dat is zijn eerste pligt. Juist dat algemeene weten, dat overal verband ziet, overal ontwikkeling, ontwikkeling zonder begin, ontwikkeling zonder einde, — die den schakel ring voor ring ontleedt, welke het stofje verbindt met wereldbollen, en de menschelijke daden, door alle eeuwen en alle landen heen, met onverbiddelijke noodwendigheid aaneenketent, en in die oneindige veelheid toch die Eenheid erkent, waarvoor hij vol aanbidding op de knieen valt — dat maakt eerst den mensch tot MENSCH en tot den waren wijsgeer; dan, ja dan voelt men al de treffende en heerlijke waarheid van het gezegde van den onsterfelijken Vader der Geneeskunde: »'Ιητρὸς φιλόσοφος ἰσόθεος"; *de wijsgeerige arts is Gode gelijk!*

Maar niet minder moet hij streven naar zedelijke volmaking. Regtvaardigheid, nederigheid, ingetogenheid, matigheid, verdraagzaamheid, maar bovenal echt christelijke liefde tot den naasten en een reine godsdienstige zin, dat moeten hoofddeugden zijn, die iederen mensch, maar inzonderheid den geneesheer, moeten sieren.

Over alle deze deugden uit te weiden, de noodzakelijkheid en het nut van hare betrachting aan te toonen, dit ware wel een overtollige arbeid; maar nimmer zal de arts het genoeg voor oogen kunnen houden, nimmer zal men hem er genoeg toe aansporen, dat in het nakomen dier pligten de eerste, onmisbare voorwaarde is gelegen voor eene waardige en naauwgezette ambtsvervulling.

En toch, hij die deze deugden in zich vereenigt, die uitgebreide kennis aan een uitstekenden levenswandel paart, bezit nog niet alles om, als mensch, in de maatschappij dat standpunt te bereiken, waarheen de geneesheer althans moet streven. Er is nog eene derde groep van eigenschappen, die hem moet sieren, en juist deze is het, die zoowel aan zijne verstandelijke als zedelijke eigenschappen dat *achevé* geeft, hetwelk het ideaal is van den echt beschaafden arts. Die deugden zijn de bij uitstek sociale; zij eerst zijn het, die

hem in staat stellen om zich zoozeer boven het publiek te verheffen, dat hij zich evenzeer te huis gevoelt in de paleizen der grooten als in de hutten der armen, en zich in beide weet te doen eerbiedigen en liefhebben.

Het schijnt op het oog eene zeer moeijelijke kunst om het zoover te brengen; ja, welligt kon zij dezen of genen zelfs ondoenlijk voorkomen; en toch is zij even mogelijk als ligt te bereiken, mits hart en hoofd op de ware plaats zitten.

Wij spraken daar straks van uitgebreide algemeene kennis; indien wij op hare verkrijging aandrongen, was het niet alleen voor het louter persoonlijk genot, dat zij verschaft, maar juist omdat zij de eenige magtige hefboom is, die ware beschaving weet voort te brengen. Er is slechts één principe, waardoor de mensch in staat is te regeren, en dat principe is *kennis*. Zelfs het genie is zonder haar een meteoor, maar geen ster!

Tot die kennis nu — waartoe wij niet rekenen dat opstoppen en volproppen der hersenen met brokstukken van allerlei aard, zonder zamenhang en verband, gelijk de goederen in een uitdragerswinkel, maar die verbindende, generaliserende kennis, die zelfs in de grootste verscheidenheden en afwijkingen eenheid zoekt van beginselen — behoort in de eerste plaats die van het menschelijk hart, en menschenkenner te zijn, is zeker eene der meestvermogende qualiteiten van den geneesheer. Niet alleen van de *ziekte*, maar veel meer nog van den *zieke* en zijne omgeving moet hij de diagnose maken; en heeft hij als mensch hem gewonnen, dan zal hij hem in den regel als geneesheer herstellen. De studiën, die tot zulke resultaten leiden — zij behooren evenzeer tot historisch als tot psychologisch, tot ethisch als tot physiologisch terrein, en daarom kunnen wij niet genoeg die laakbare toegevendheid misprijzen, die den aanstaanden geneesheer in de maatschappij wil werpen met een minimum van wetenschappelijke voorbereiding. Of zou men denken, dat alleen in de groote steden, alleen in de salons der rijken, die wijsbegeerte en die beschaving wierden vereischt? Neen en duizendmaal neen; hij die werkelijk verdient arts te zijn, moet, zal hij zich ook dáár gelukkig gevoelen, nuttig en bemind zijn, juist in de kleine plaatsen, juist op het platte land veel meer tactiek, veel meer menschenkennis bezitten, dan

in het aan zijne beschaving meer adaequate brandpunt van aanzien eñ grootheid. De eerste vrucht dier echte menschenkennis is het besef, *dat men in eene maatschappij leeft* en zich naar hare inrigting moet gedragen; en waar dat besef niet volkomen gevoeld wordt, daar ontbreekt nog veel aan onze maatschappelijke volmaking.

Het behoort immers niet tot de uitzonderingen, dat men groote geleerden aantreft en niet minder zedelijk hoogst ontwikkelde mannen, die, hetzij onbewust, hetzij uit een gevoel hunner eigene grootheid boven de massa, in socialen zin eenige excentriciteit vertoonen? De maatschappij merkt het op, maar vergeeft het, uit hoofde van het vele uitstekende in die persoonlijkheid vereenigd; maar is daarom die persoonlijkheid er volmaakter en uitmuntender om? Neen; juist dat ontbreekt aan hare volmaking, dat zij uit onkunde, uit laakbare onoplettendheid of uit trots, zich *boven* de maatschappij wil plaatsen. Men moge zoo voortreffelijk wezen als men wil, men moge het heden verre vooruit zijn, ja de massa, zelfs de keur dier massa beheerschen — wie er buiten treedt en haar trotseert, miskent dat de maatschappij, waarin hij leeft en geplaatst is, een noodwendig moment uitmaakt van zijn bestaan.

Die miskenning is *gebrek* aan kennis, en dat gebrek aan kennis eene grove en schadelijke feil.

Twee gevolgen vloeijen hieruit voort. De eerste is deze: laat uw gedrag en uwe handelingen overeenkomen met den geest en het wezen der maatschappij, waarin gij leeft. Men moet, of men wil of niet, »huilen met de wolven in het bosch", of — men wordt door hen verscheurd.

Alles dus wat naar het uitheemsche en ongewone zweemt, en niet met de maatschappelijke gebruiken overeenkomt, moet door ieder beschaafd man, maar vooral door den geneesheer, vermeden worden. Excentrieke kleeding en te ver gedrevene onachtzaamheid of coquetterie op dat punt, te ruwe of te gemaakte toon van spreken, norschheid of afgetrokkenheid, al die *petits péchés*, waarmede de maatschappij niet gediend is, zij zijn bepaalde gebreken, en het allerminst geschikt om een cachet van geleerdheid te geven; de intellectueel en moreel beste mensch is tevens de eenvoudigte en natuurlijkste, en hierin geldt meer dan ooit de spreuk:

Sancta simplicitas. Maar eene tweede zonde, die wij reeds in onze voorrede aanstipten, is deze, dat het evenmin met de maatschappelijke ontwikkeling overeenkomt om zijne denkbeelden en gevoelens *à tort et à travers* te doen ingang vinden, en, of het pas geeft of niet, eigene opinie en overtuiging aan andersdenkenden op te dringen, of het publiek met zijne individueele belangen te onderhouden. Ontwikkeling en vooruitgang bestaan overal, zelfs daar, waar ze het minst zigtbaar zijn; wie ze opmerkt en gadeslaat, is voor zich er des te gelukkiger om; maar eene fout is het, van de publieke opinie eene trekkas te maken, en ze met kunstmatige warmte in de harten der menigte te willen vervroegen. Wie slechts een enkelen wijsgeerigen blik in de geschiedenis der volkeren en der wetenschap heeft geworpen, moet de diepe overtuiging erlangen, dat overwinning steeds door strijd, vooruitgang door schijnbaren achteruitgang wordt geboren, en groote uitwerksels steeds de gevolgen zijn van zeer kleine, maar onophoudelijk werkende oorzaken.

Verkeerd, hoogst verkeerd zou men oordeelen, indien men uit beide stellingen de gevolgtrekking wilde afleiden, dat de ware tact zou bestaan in een zich voegen en schikken naar de menigte. Wat zou er van de maatschappij worden, zoo zij, eener kudde lammeren gelijk, zich altijd gedwee naar den stal begaf, en, op het eerste hondengeblaf van een onbeschaamd despotisme in kerk, staat of wetenschap, de vlugt nam? Neen, het is goed en het is noodzakelijk, dat nu en dan, hoe meer hoe liever, zich eene stemme verheft, die haar toeroept: »Dat is uw pligt!" Tweederlei zijn de wegen, die daartoe openstaan. De eerste en voornaamste is de taal tot het volk, tot de natie, die boven de regering staat, al geeft zij die regering, uit erkenning van de practische waarde der constitutioneele monarchie, het regt haar te leiden en haar hoofd te zijn; de tweede is de taal tot hen, die ons verstaan, de taal, die in den vriendenkring wordt gesproken; en het is evenzeer pligtmatig als maatschappelijk nuttig, dien vriendenkring zoo ver mogelijk uit te breiden, mits men iedereen geve, wat hem toekomt, en tot hen de taal spreke, die hij verstaan kan. En wien zouden die wegen meer openstaan dan den geneesheer? Zijne kennis geeft hem volmagt om tot allen het woord te voeren; zijne maatschap-

pelijke stelling de gelegenheid om in het belang van den staat, van de maatschappij, van zedelijke en verstandelijke ontwikkeling, werkzaam te zijn. Voorwaar, geen stand is er, zelfs de geestelijke niet, die zich zoozeer leent om grooten invloed uit te oefenen op de gemoederen der individuën; en dien invloed — de staat, de maatschappij en de geneeskundige stand zelf, ze hebben hem verwaarloosd, wat zeggen wij — geïgnoreerd!

Daarom, toont wie en wat ge zijt, gij allen, die geroepen zijt om onzen verhevenen stand te vertegenwoordigen; toont u zelfs met uwe gebreken; weest *eerlijk* — en onthoudt het schoone gezegde van den uitstekendsten der Fransche romanciers, den wijsgeerigen schrijver der *Comédie Humaine*:

»Il ne suffit pas d'être honnête homme, il faut le paraître; car la société ne vit pas seulement par des idées morales; pour subsister elle a besoin d'actions en harmonie avec ces idées."

Wij willen thans een meer uitvoerigen blik werpen op de bijzondere hoedanigheden en eigenschappen, die inzonderheid den geneesheer boven elken anderen mensch moeten sieren. *Kennis*, degelijke, grondige, uitgebreide kennis van het vak, staat hier bovenaan, en, waar haar gemis in elken anderen stand slechts persoonlijk nadeel aanbrengt, wordt dat gemis hier misdaad; want het brengt menschenlevens in gevaar en kan onberekenbare onheilen berokkenen aan het individu en aan de maatschappij.

Ware kennis is de vijandin van allen omslag, en eenvoud is haar stempel: *Simplex veri sigillum!* Maar zij is ook wars van alle oppervlakkigheid, van alle routine, van alle onbeschaamde charlatanerie, onder welken vorm zij ook optrede.

Tweederlei zijn de toetssteenen, waardoor men erkennen kan, in hoeverre de arts werkelijk kunde bezit: de eerste is de wijze, waarop hij tot de kennis der ziekte geraakt; de tweede de wijze, waarop hij deze laatste tracht te verwijderen.

Inderdaad, tot niets behoort meer bekwaamheid, gezond verstand en ervaring, dan tot het stellen eener goede diagnose, langs den eenvoudigsten weg.

Hierin nu kan men op tweederlei wijzen zondigen.

Forget, hoogleeraar te Straatsburg, (*) zegt te regt in zijne *Principes de thérapeutique générale et spéciale*: »Il y a deux manières de jeter de la poudre aux yeux du vulgaire: l'une consiste, en effet, à escamoter un diagnostic tel quel, en le posant comme infaillible...... l'autre manière consiste à pressurer un pauvre malade, à le disséquer jusqu'à la fibre élémentaire, à propos d'un panaris ou d'une angine, pour se donner des airs de science grave, scrupuleuse, profonde, exacte, en un mot. C'est comme on dit vulgairement, aller chercher midi à quatorze heures." En werkelijk, dagelijks kan men zich, tot verzadigens toe, van beide waarheden overtuigen. Hier toch is het een geneesheer, een man, die, welke ook zijne verdere titulatuur zij, ten minste grooten loop heeft en tot de knapste, i. e. tot de meest in trek zijnde, coryphaeën der kunst behoort; die het onschatbare talent heeft iedere ziekte, hoe ingewikkeld ook, als het ware te ruiken. Driftig, haastig stapt hij de kamer binnen, zonder op een enkelen der omstanders te letten of hunnen groet te beantwoorden; bijna den stoel omverloopende, dien men voor hem nederzet, worden de bedgordijnen met een ruk geopend, den zieke even aangezien, de pols gevoeld, de tong bekeken (beide voorzorgen worden nimmer verwaarloosd), en, terwijl »in de gaauwigheid" een recept wordt opgekrabbeld, hoort men achtereenvolgens mompelen: »Hm!....longontsteking....niet gevaarlijk.... morgen terug.... goê morgen!" Weg is de doctor, en terwijl men zich nog eens goed herinnert wat hij gezegd heeft, is het rijtuig al een gracht ver!

»Wat heeft die man het toch verbazend druk!" — »Ja, maar vijftig of zestig visites op één dag, 't is ook geen bagatel." — »En wat ziet hij direct wat iemand mankeert!" — Ziet, zoo redeneert het publiek; maar wij, wij laken die onverantwoordelijke zorgeloosheid, die brutale verwaandheid, en lagchen den *kwakzalver* uit, »*qui jette de la poudre aux yeux du vulgaire!*"

Volmaakt het tegenovergestelde van den *haastigen* virtuoos

(*) Forget is in den loop van dit jaar (1861) overleden. De Academie te Straatsburg verliest in hem een kundig hoogleeraar, de geneeskunst een waardig beoefenaar, de menschheid een „mensch."

is de *geleerde* virtuoos, maar zeker niet minder belagchelijk. Met deftigen, afgemeten tred stapt hij in het ziekvertrek, en even deftig is de genadige groet, die den omstanders te beurt valt. Langzaam wordt de hoed op de tafel gezet, en even langzaam nadert hij het bed der kranke. Onhoorbaar de gordijnen openende, rust eerst een veelbeteekenende blik gedurende eenige minuten op het gelaat der lijderes, en, zich nu eens tot de kranke wendende, dan weder tot een der bloedverwanten, begint het zieken-examen. Naam, ouderdom, wij zouden haast gezegd hebben geslacht (maar willen de *Aulularia* van PLAUTUS niet navolgen) (*), qualiteit, stand en staat, beroep, duur der ziekte — kortom, al het mogelijke »was gemacht kann werden, wird gemacht." Daarna komen stethoscoop, plessimeter en percussiehamer, polsmeter en loup op het tapijt, en, terwijl nu eens bedenkelijk, dan eens bemoedigend het hoofd wordt geschud, loopt binnen een klein half uurtje het gewigtige werk ten einde. Groot is de spanning van vader, moeder en zusters, maar niet minder die van de lijderes, die angstig de magistrale uitspraak verbeidt. Eindelijk opent zich de geleerde mond, en het volgend orakel klinkt met luider stemme de muisstille groep in de ooren: »Maak u niet ongerust, mevrouw! de patiente is niet gevaarlijk; het komt mij voor, niets dan een *erythema biliosum* te zijn. Een zacht braakmiddel, hetwelk ik op zal schrijven, dieet en eene verkoelende limonade houd ik hier voor aangewezen." En, even deftig als hij gekomen is, verwijdert zich de zeer, zeer geleerde man, die een half uur noodig heeft of schijnt noodig te hebben, om eene diagnose te maken van eene ziekte, welke iedereen onder den trivialen naam van »de gal door het bloed" bekend is.

»Dat noem ik eerst een doctor! Wat eene oplettendheid, wat eene naauwkeurigheid in zijn onderzoek! Die vergeet nu letterlijk niets!" — »Hoor eens, als die niet knap en geleerd is, dan weet ik het niet." — »Ja, maar hij heeft

(*) Wij bedoelen hier de fout, die PLAUTUS begaat, als hij dengeen, dien hij vermoedt dat zijn geld gestolen heeft, na zijne beide handen onderzocht te hebben, toeroept: »Laat mij uwe *derde* hand eens zien!" eene fout tegen het *genus comicum*, die MOLIÈRE in zijn *Avare* wijsselijk vermeden heeft.

ook kans om professor te worden!" — Ziet, zoo redeneert andermaal het publiek; maar wij, wij lagchen den *charlatan* uit, al is hij witgedast en zwartgefrakt, en roepen hem toe: » *Vous jetez de la poudre aux yeux du vulgaire!*"

De tweede toetssteen zijner kunde is de wijze, waarop de arts de ziekte tracht te genezen, en drukt zich het karakteristiekste uit in de keuze en toediening der geneesmiddelen. Tot drie klassen brengt FORGET de polypharmaceuten terug, en kenschetst ze zeer juist als aanhangers: 1°. eener *polypharmacie complexe;* dat zijn zij, die eene reeks van enkelvoudige geneesmiddelen onder elkander knutselen en den lijder in een likkepot, pillenmassa of mixtuur te slikken geven, in de hoop, dat een der ingrediënten wel zal werken; 2°. eener *polypharmacie multiple;* dat zijn zij, die hunne zieken uit overgroote zorgvuldigheid voorzien met een drankje voor krampstilling van den hoest, een poedertje voor pijnstilling van den hoest, een smeerseltje voor de losmaking van den hoest, en een geleitje tot versterking op den koop toe; 3°. eener *polypharmacie changeante;* dat zijn zij, die u heden morgen een witten drank, 's avonds een rooden drank geven, dien gij den anderen dag ¾ gevuld moet laten staan voor poeders, die den daaraan volgenden weder in pillen veranderen.

Wij erkennen de groote moeijelijkheid voor de geneesheeren om aan deze *Scylla* en *Charybdis* der polypharmacie te ontkomen; wij erkennen ook — en dat het publiek zich dit eens ter dege in het oor knoope — de onbevoegdheid van het publiek om in dezen een voordeel te vellen, dat op eene veroordeeling uit zou loopen; maar wij kunnen in naam der wetenschap niet genoeg onze collegaas toeroepen, dat ook hier het *simplex veri sigillum* meer dan ooit en elders op zijne plaats is, en eene eenvoudige, soms krachtige, en, waar het pas geeft, niets ontziende medicatie, die vooral het voorschrift van CELSUS: » *Optimum medicamentum est cibus opportune datus,*" in het oog houdt, beter geschikt is om den lijder te genezen en de bekwaamheid van den geneesheer te doen uitkomen, dan die menigte van ellenlange recepten, waarop men hetzelfde zou kunnen toepassen, wat PLINIUS van den theriakel zeide: » *Ostentatio artis et portentosa scientiae venditatio manifesta est.*"

Hoe groot echter deze gebreken ook zijn mogen, zij ko-

men in geene vergelijking met het geneeskundig scepticismus. In gene bestaat nog een leidend principe, een wetenschappelijk geloof, al is het verkeerd; in dit bestaat niets meer. Onverschilligheid en ongeloof, zij mogen den voet zetten op godsdienstig, zedelijk of wetenschappelijk terrein, zijn pestademende vergiften, en, wat zij geven — is den dood, zoowel voor de ziel in den mond van den nihilist, als voor het ligchaam in de daden des sceptischen geneesheers. Wij kunnen nog belang stellen in den schelm, want hij kan nog een eerlijk man worden; maar de koude scepticus heeft opgehouden zelfs mensch te zijn. Indien het waar is, wat wij eens in de varia van het *Bulletin de Thérapeutique* lazen, dat de uitstekende diagnost SKODA, de man, die u bijna zou kunnen vertellen of er eene speldenknopgroote woekering aan een der klapvliezen van uw hart zich bevondt, zoo vergaand scepticus is als therapeut, dat het hem op het clinicum volmaakt onverschillig is, of zijne studenten bij *endocarditis* digitalis of alcohol voorschrijven, — ja, dat hij zelfs paradoxe medicatiën instelt, om de nietigheid en feilbaarheid der therapie aan te toonen — dan noemen wij het eene misdaad, even zedeloos als moorddadig, dat zoo'n man nog het regt heeft éénen enkelen droppel vochts aan zijne lijders toe te dienen.

Niemand, die waarachtig geneesheer is, zal zich de pauselijke qualiteit der onfeilbaarheid *in re medica* toeschrijven; maar een geloof, dat is op kennis en onderzoek steunende overtuiging, moet men hebben, én als mensch in het godsdienstige, én als arts op het geneeskundig gebied.

De onmiddelijk volgende deugd van den geneesheer is *menschlievendheid*.

Verwekt zijne kunde vertrouwen in zijne wetenschap, menschlievendheid verwekt genegenheid voor zijn persoon; en, moge de arts geldelijke belooning eischen om maatschappelijk te kunnen bestaan, — zijne ware belooning is het vertrouwen en de genegenheid zijner lijders. Hij, die daarvoor ongevoelig is en alleen het eerste beoogt, is onwaardig tot de onzen te behooren.

Verschillend zijn de vormen dier deugd; want zij komt evenzeer te pas bij rijken als bij armen, al is de wijze, waarop zij zich uit, niet dezelfde.

Het zekerste bewijs der menschlievendheid tegenover de grooten, de magtigen, de rijken der aarde, is de volkomene afwezendheid van alle vleijerij; zijn de overtuigende bewijzen, dat noch hun aanzien, noch hun rijkdom eenigen invloed kan uitoefenen op onze handelingen, gepaard aan die andere bewijzen, dat wij hun lijden — zelfs al kunnen wij er uit een wetenschappelijk oogpunt niet dien naam aan geven — ter harte nemen, en er alles toe aanwenden om het te verzachten.

O, er zijn in de verfijnde kringen der maatschappij zoovele ziekten zonder naam, er is zooveel lijden, dat nooit in eenig *système nosologique* is genoemd, dat toch een arts behoeft, en vaak meer een arts met een warm hart dan met een geleerd hoofd! Eerst dan gevoelen die lieden, hoezeer hun ontbreekt wat den mensch tot den mensch aantrekt, hem onwederstaanbaar maakt: onbaatzuchtige belangstelling, alleen gegrond op de waarachtig menschelijke behoefte om het goede te doen om het goede.

Den arme voorzeker behoeft men niet die waarborgen te geven, dat men zich zijner niet aantrekt ter wille van tijdelijke voordeelen. Maar ook juist om dien reden blinkt eerst hier de kracht uit onzer verhevene roeping. Neen, het is niet genoeg ze »om niet" te behandelen en ze goeden raad te geven, die, zoo als het publiek zou kunnen zeggen »ons niets kost." Neen, het is niet onze roeping, hier onze hulp als eene aalmoes toe te werpen, en hun eens regt te doen gevoelen, hoe veel zij ons verschuldigd zijn, omdat wij ze „voor niet" hebben geholpen. Hier komt het er op aan, te toonen, dat men een hart bezit; hier moet men dubbel liefderijk zijn, omdat de arme juist liefde mist, — zelfs die, welke gehuicheld wordt. Wie trekt zich zijner aan, tenzij het de ware dienaars Gods zij, die met zijne zielesmarten — of de volger van AESCULAAP, welke met die zijns ligchaams begaan is?

Hierin ligt de stempel van het christelijk verhevene en derhalve hoogst eerbiedwaardige van onze roeping; en, zoo het publiek dien gevorderden eerbied, waarop ieder waardig geneesheer aanspraak heeft, niet aan zijnen persoon om der persoonlijkheidswille wil schenken, dat het hem dien ten minste toedrage om zijner roepingswille.

Bereidvaardigheid, minzaamheid en geduld zijn de hoofdvormen, waarin de menschenliefde van den arts zich uitdrukt. Zijn pligt is het, steeds gereed te zijn, waar hij hulp kan bieden, en, waar hem dit persoonlijk onmogelijk is, ten minste zooveel mogelijk middelijk voor die hulpe te zorgen. Maar die bereidvaardigheid moet met gelijke mate een ieder toegemeten worden, en zoowel hem worden betoond, die ze ons rijkelijk beloont, als hem, die ze met een dankbaren blik slechts weet te vergoeden. Die bereidvaardigheid mag dus niet ontaarden in vleijerij, en hier komen wij openlijk op tegen een misbruik, waaraan juist die »gezochte" artsen zich zoo dikwijls schuldig maken. Niets stellen wij meer op prijs dan dat de geneesheer, waar het zware of ingewikkelde ziekte-processen geldt, de eerste dagen twee, driemalen zijn bezoek herhaalt, des noods des nachts zich van den toestand des kranken ongevraagd komt overtuigen; maar, eenmaal zeker van de zaak zijnde, eenmaal de ziekte kennende en haar volgens een bepaald plan behandelende, verachten wij hem, die van den angst eener moeder en het onbepaald crediet van het hoofd des huisgezins misbruik maakt om zijne bezoeken op een te stapelen, onder den schijn van belangstelling en zoodoende zich finantieel te bevoordeelen. Onze overtuiging is het, dat — zelfs waar het gevergd wordt — dikwijls met de woorden: »Doctor, hoe meer ge komt, hoe liever het ons is; geene kosten zijn ons te zwaar," — dat wij ook daar pligtmatig moeten handelen, en slechts zoo dikwijls den kranke moeten bezoeken, als met ons wetenschappelijk geweten overeenkomt. Men wordt er wel is waar niet rijker om, maar men blijft er eerlijk man bij.

Waar men niet genoeg vertrouwen in ons stelt, om te gelooven dat wij onzen pligt doen, daar heeft men onze diensten niet noodig.

Minzaamheid en geduld zijn zeker niet de geringste aanbevelingen voor den geneesheer.

Wij mogten wel eens weten, hoe het toch komt, dat zoovele »knappe mannen" zoovele »geleerde doctoren" er zich eene studie van schijnen te maken om hunne patienten met zekere stuurschheid, norschheid, onverschilligheid of afgetrokkenheid te bejegenen. Moet dat dienen om een »air" van gewigt, van maatschappelijke onafhankelijkheid, of wel

van groote geleerdheid aan te nemen? In beide gevallen slaat gij de plank deerlijk mis, mijneheeren! Wij, *Dii minores gentium*, wij verzekeren u dat het publiek, hoe schijnbaar ingenomen met uwe geleerdheid, niets meer in den grond haat, dan die eigenschappen, waarmede gij het wilt imponeren; zij moge uit een gevoelig en meêwarig gemoed of uit *tactiek* (zeker statistisch niet de minst voorkomende bron) voortspruiten, *minzaamheid* is voor den geneesheer de kroon zijner wetenschap.

Mogten dat vooral die jeugdige collegaas onthouden, wier beginnende loopbaan hen voornamelijk met de geringste klassen der maatschappij in aanraking brengt; zij eerst kunnen het beseffen wat de magt is van een vriendelijk woord, waarmede men een »armen drommel" te gemoet komt.

Naauw verwant met deze eigenschap is de *kieschheid*. Brengt zijn beroep het mede, dat de geneesheer door woord of daad zich dikwijls overtuigen moet van toestanden en feiten, die de welvoegelijkheid in het maatschappelijk zamenzijn met den sluijer der stilzwijgendheid bedekt, niets geeft hem het regt om de wetten der ware kieschheid te overschrijden. Is hij toch in het geval, dat de toestand des lijders hem tot een woordelijk of feitelijk onderzoek noopt aangaande zaken, die in den regel tot diep verholen geheimen behooren, dan moet zijne taal en zijne handelwijze, overeenkomstig den graad van beschaving van dien lijder, zoo gekuischt, bedekt en welvoegelijk zijn, dat lijder en lijderes zonder schaamte zich aan hem kunnen openbaren, en steeds moet hij dien regel zonder uitzondering voor oogen houden, dat, waar het *vrouwen* geldt, de geneesheer behoort te vergeten dat hij *man* is.

Toegerust met het innig besef zijner waardigheid, zal hij dan ook, waar hij als arts optreedt, nimmer met woord of gebaren die waardigheid kwetsen, en zijn grootste roem daarin bestaan, dat hij van zich getuigen kan: »De vader durft zijne dochter, de echtgenoot zijne gade veilig aan mij toevertrouwen."

En ook deze deugd eischt gelijkheid voor allen. Zeker, de beschaafde vrouw is verreweg gevoeliger op het punt der welvoegelijkheid; maar grovelijk vergeet hij zich, die dat gevoel waant te ontbreken bij de vrouw of maagd uit de

volksklasse; zoo er iets is, waarmede gij de harten van eerlijke vrouwen en jonge dochters, ook uit die standen der maatschappij, zult winnen, het zal wezen door te bedenken, dat ook zij VROUW zijn!

Thans, waarde ambtsbroeders, zijn wij u een paar negative opwekkingen verschuldigd, die u in het maatschappelijk leven zeker niet onpas zullen zijn. De eerste is deze: reken in den regel noch op het vertrouwen, noch op de dankbaarheid uwer patienten; de tweede: laat u nooit ontmoedigen, noch door de moreele verdrietelijkheden, noch door de ligchamelijke of psychische vermoeijenissen aan onzen stand verbonden.

Het behoort tot de essentieel wijsgeerige opvatting van ons vak, om nooit te vragen: »Wat is het loon van onzen arbeid, voor zooverre de maatschappij dat loon uitdeelt?" De ware geneesheer, hij, die van zijne vroegste jeugd af aan er zich toe geroepen gevoelt om het eenmaal te zijn, moet het willen worden: 1°. uit geneigdheid tot wetenschappelijke kennis; 2°. uit menschlievendheid. Onweerstaanbare neiging om kunde te vergaren, en onweerstaanbare neiging om goed te doen, dat moeten de twee eenige en ware drijfveeren zijn van den »goeden geneesheer"; het tijdelijk bestaan, »zijn brood", dat moet slechts eene middelijke aansporing zijn. Wij zullen het niet met de el uitmeten, in hoeverre dergelijke aangeborene neigingen, wier bestaan zelfs de ontkenners der Cartesiaansche »aangeboren ideeën" zullen moeten toegeven, als zedelijke verdiensten moeten aangerekend worden, en laten die prijsvraag over aan orthodoxe predikanten en spitsvondige philosophen *vom Fach* maar dat ze noodig, onmisbaar noodig zijn om den sub-idealen (werkelijk ideale ontmoet men nooit) geneesheer te vormen, is ontwijfelbaar. In socialen zin zullen dergelijke mannen steeds *brekebeenen* blijven en uitgelagchen worden: vooreerst door hen, die reeds een aanzienlijk maatschappelijk standpunt hebben bereikt; in de tweede plaats door hen, die wel weten, dat men met kunde zonder fortuin en met eerlijkheid zonder buigzaamheid het in de maatschappij niet ver brengt; maar in *ethischen* zin, en met betrekking tot het besef van individueele volmaking, welke, *après tout*, toch het middenpunt is, om hetwelk de vervulling van ons tijdelijk aanzijn draait, gelooven

wij toch, dat die eerlijke sukkels »die droomers, die het nooit ver brengen", er toch het beste aan toe zijn.

Welk ook het succes zijn moge van die mannen, die door tact, routine, echte levenspolitiek, die haar steunpunt vindt in de zwakheden en verkeerdheden der menschen, het ver weten te brengen, zij zullen in hunne binnenkamers, als zij eens uit den zoes der vergoding een oogenblik ontwaken, moeten erkennen, dat er wel »wat van St. ANNA heeft doorgeloopen," en hun geluk voor een groot deel geüsurpeerd is. Zij reizen veilig per luchtballon, en worden door iedereen bewonderd, terwijl zij niemand zullen vertellen, zoo zij in die hooge spheren soms namelooze angsten uitstaan, of in zeeën of woestijnen ellendig omkomen; wij reizen liever in de zedelijke en zedige trekschuit, zeker zijnde, eens in veiligen haven te belanden!

Wij bemerken, dat wij met onze trekschuit ongemerkt van wal zijn gestoken en een weinig uit den koers zijn geraakt van ons onderwerp. »*Homo sum: humani nihil a me alienum puto*", zeggen wij met den ouden CHREMES, uit TERENTIUS' *Heauton timorumenos.* Voor dezulken dan, die het geneeskundig beroep met wijsgeerigen zin opvatten, en deze zal steeds het kenmerk zijn van een door groote intellectueele en moreele vorming onafhankelijk karakter, zal het evenzeer ligt vallen zich boven de ondankbaarheid en het zedelijk verraad der menigte te verheffen, als dat zij gemakkelijk zullen inzien, hoezeer beide feilen van het menschelijk hart met noodwendigheid in iederen maatschappelijken stand rijkelijk zijn vertegenwoordigd. »*Avec le peuple il faut être infaillible*" zegt te regt DE BALZAC in zijn *Medecin du campagne;* en zoolang de geneesheer die wondergave der onfeilbaarheid niet bezit, zal te allen tijde, zoowel het beschaafde als het onbeschaafde deel der maatschappij, het in hem gestelde vertrouwen afmeten naar zijn succes of naar zijne charlatanerie.

Dat bewustzijn van het loon, dat ons in den regel wacht, en dat slechts bij hooge uitzondering aan enkelen naar waarde te beurt valt, moet ons ook sterken in de tallooze verdrietelijkheden en vermoeijenissen, die naar geest en ligchaam zoo ruimschoots aan ons beroep zijn verbonden. Niets is meer geschikt om ons meer te steunen en kracht

te geven, dan een opgeruimd gemoed in het vervullen onzer dagelijksche taak, en zoo wij, in den huiselijken kring vermoeid en afgemat wederkeerende, in de armen eener geliefde vrouw, in de vrolijke gezigten van een gezond kroost of de teederheid eener moeder, een stil maar waarachtig geluk vinden, en ten minste daar de erkenning smaken van het goede, dat wij trachtten te doen, — laten wij dan der wereld niet vragen, wat zij ons geeft of hoe zij ons oordeelt; want de tevredenheid met ons zelven en het geluk in onze stille woning stellen ons meer dan schadeloos voor alles, wat wij daar buiten zouden kunnen genieten.

Ten slotte een ernstig woord, mijne waarde ambtgenooten, omtrent het gedrag, dat wij jegens elkander hebben te volgen. Is het niet een allertreurigst verschijnsel in de eeuw, die wij beleven, te moeten erkennen, dat de leden van den geneeskundigen stand niet alleen zoo dikwijls zich schuldig maken aan oneerlijkheid jegens het publiek, maar, wat nog onvergeeflijker is, aan oneerlijkheid jegens elkander? Is het niet treurig, dat mannen, die door kunde uitblinken en eene der eervolste betrekkingen in het leven bekleeden, elkander met de eene hand den vriendengroet toewerpen, terwijl zij met de andere elkander met slijk bemorsen? Of zou men durven ontkennen, dat ook in de geneeskundige wereld zoovele van die zedelijke moorden gegeschieden, waar een beteekenisvol schouderophalen, eene loftuiting, listig met een »maar" doorweven, of eene fijngesponnene intrigue, de scherp gewette dolk is, die zeker en straffeloos het argelooze slagtoffer treft? Die laaghartigste van alle laaghartigheden, die broedermoord, moet — ja *moet* uit onze kleine maatschappij uitgeroeid, en, waar hij wordt ontdekt, de dader uit onze zamenleving gestooten en aan de algemeene verachting prijsgegeven worden.

Daarom wenschen wij vurig, dat onze Nederlandsche Maatschappij voor Geneeskunde weldra *alle* kunstoefenaren van ons dierbaar vaderland zal omvatten, en zij het zich tot eersten pligt stelle een eeregerigt te zijn, om de eer van onzen stand vlekkeloos te bewaren. Daarom hebben wij zoo sterk aangedrongen op die eenheid van stand, die mannen van erkende kunde en groote beschaving aan elkander bindt met de banden der wetenschap en der mensch-

lievendheid; daarom hebben wij ook de hooge noodzakelijkheid aangetoond, dat regering en burgerij zamenwerken om het stoffelijk welzijn van den geneesheer te verbeteren, omdat het een treurig maar waar feit is, hetwelk de ervaring ons leert, dat niets zoo zeer den adel van ons karakter en de eerlijkheid onzer gedragingen belaagt en vernietigt, als de zorg voor het tijdelijk bestaan en de nooddruft van het huisselijk gezin.

God geve, dat die tijden spoedig komen, en hulpvaardigheid, waar wij elkander slechts eenigermate kunnen helpen of onderrigten, gepaard aan opregten broederlijken zin, de hoofddeugden zullen zijn der artsen van een land, dat, door alle eeuwen heen, de roemvolle leuze heeft gevoerd: EERLIJK EN TROUW!

HOOFDSTUK II.

DE MAATSCHAPPIJ TEGENOVER DEN GENEESHEER.

Na al hetgeen reeds gezegd is over de wijze, waarop de geneesheer tegenover de maatschappij behoort op te treden, — na al hetgeen in het midden is gebragt over zijne wetenschappelijke, zedelijke en maatschappelijke ontwikkeling, — en na al hetgeen eindelijk hier en daar aan de maatschappij reeds is te kennen gegeven, hoe zij den geneesheer moet beoordeelen, waaraan zij zijne waarde kan toetsen, en, in de laatste plaats, hoe zij tegenover hem zich behoort te gedragen, — na dat alles, zou het overbodig kunnen schijnen in de laatste bladzijden van ons geschrift een hoofdstuk als het bovenstaande ter sprake te brengen. Er zijn evenwel zoovele groote en kleine zonden, waaraan het publiek (en wij hebben hier alleen het beschaafde publiek op het oog, hetwelk voor eene gezonde redenering vatbaar is) zich dagelijks jegens den geneesheer schuldig maakt, dat wij het onverantwoordelijk zouden vinden, indien wij niet van deze gelegenheid gebruik maakten om, na den geneesheer in de eerste plaats aan zijne moeijelijke pligten herinnerd te hebben, dat beschaafde publiek ook eens eene kleine wijle over

zijne pligten, *zijne* vooroordeelen, *zijne* aanmatigingen te onderhouden.

Om ligt te begrijpen redenen, zullen wij dan ook in deze bladzijden trachten zoo eenvoudig en begrijpelijk mogelijk onze denkbeelden in te kleeden.

Alles in de wereld is wederkeerig; het te veel in het eene veroorzaakt natuurlijk een te kort in het andere. Pligten en regten staan tegenover elkander; daarop valt niets af te dingen. Zoo is het ook in de verhouding tusschen de maatschappij en den geneeskundigen stand; en hebben de geneesheeren te allen tijde, lang voordat MOLIÈRE in zijn *Malade imaginaire* ze belagchelijk maakte, gekwakzalverd, en door het huldigen van eenzijdige systemen of het volgen eener gewetenlooze routine hun beroep in verdenking gebragt, het publiek heeft zich door allerlei glossen, anecdoten, en, wat meer zegt, door een tamelijk dubbelzinnig vertrouwen in onze kunst en hare beoefenaren, dat *te veel* door een rijkelijk *te kort* gedekt.

Wij hebben getracht in dit werk de redenen aan te toonen, die met onfeilbare noodzakelijkheid een dergelijken toestand in de geneeskundige wereld in het leven hebben geroepen. Zonder in het minste zich af te vragen, wat eigenlijk wel de strekking was van ons beroep, en welke verpligtingen het met noodwendigheid oplegde, heeft de staat te allen tijde en in alle landen zich tamelijk rekbaar en lankmoedig getoond in de aanstelling van hen, die het leven en de gezondheid zijner burgers hadden te verzorgen, zoo zeer zelfs, dat een wetsontwerp, hetwelk naauwelijks de kindsheid van zijn bestaan is ingetreden, in het *degelijke* Nederland, in de tweede helft der 19de eeuw, durfde voor te slaan, slechts een *minimum van kennis* van de artsen te vorderen, ongeveer zoo veel als voldoende was om niet *blijkbaar* iemand uit onkunde naar betere gewesten te doen verhuizen. Het kon dan ook niet missen, of de geneesheeren hebben te allen tijde en in alle landen een rijkelijk gebruik gemaakt van die lankmoedigheid; en daar deze van zelve aanleiding gaf, dat zij steeds in meer dan rijkelijken voorraad, even als wijlen de Egyptische sprinkhanen, den lande overstroomden, zoo was niets natuurlijker, dan dat zij door allerlei kunstjes en middeltjes slechts één

doel trachtten te bereiken, namelijk: te *bestaan*, en, ware het mogelijk, *goed te bestaan.*

Het eenvoudig en consequent gevolg hiervan was, dat, behalve door eenige mannen, voor wie wetenschap en eerlijkheid nog iets golden, het publiek in zijne zwakke zijde — die bij vrees voor den dood bij uitstek te voorschijn treedt — geëxploiteerd werd, terwijl de kunst, en meer dan zij de wetenschap, tot bloote empirie, hoogstens door systematische onverdrotenheid gekleurd, werd verlaagd, ja de wetenschap — want dat is de geneeskunde — niet tot eene kunst, maar tot een kunstje werd gedegradeerd. Tot staving hiervan zouden wij in onzen tijd, in ons land, in onze goede stad van Amsterdam, slechts het groote honderdtal van apothekers behoeven aan te voeren, die niets gemakkelijker (misschien ook niets voordeeliger) vinden, dan de Hippocratische wetenschap uit pure liefhebberij en tot onuitsprekelijk heil!! der goede gemeente, als een »aardig bijzaakje", gelijktijdig met de *menging der artsenijen* te beoefenen.

Zij kunnen er immers niet buiten, die »goede liên"; de menschen willen het nu eenmaal zoo!

Dergelijke practijken (wij spreken hier van den regel, en doen hulde aan de zelfs talrijke uitzonderingen) moesten dan ook het publiek op een dwaalspoor brengen. Wantrouwen in onze kunst, en, met het wantrouwen bespotting, waren er de onmisbare gevolgen van. Lang reeds was het gewend geworden aan de onbeschaamdste stoutmoedigheid, zoodat de waarheid, die steeds zich hulde in het kleed der eenvoudigheid, het publiek onbeduidend, ja logenachtig voorkwam, en daar het geen schande was *au bout du compte* de dupe te zijn van een charlatan, zoo zocht men zijn eenigen troost in het opsporen van eenen anderen; en deze liet zich nooit wachten.

Een ander, niet minder curieus dan geleidelijk gevolg was, dat men de priesters van Aesculaap niet meer aanzag voor dienaren van eenen zelfden cultus, allen evenzeer ingedrongen in de mysteriën van hunne dienst; maar dat men bij hen velerlei graden van inwijding aannam, zoodat er dan ook feitelijk eene serie van oogmeesters, breukmeesters, steensnijders, baardscheerders, chirurgijns, plattelands-heelkundigen, scheepsgeneesheeren, doctoren, professoren, enz.,

enz. in het leven werd geroepen, die, zonderling genoeg, door den staat werd gesanctionneerd, als hadde het leven en de gezondheid van schepeling of dorper minder te beduiden en minder kennis benoodigd dan dat van den ingezeten burger.

Dat bij een dergelijken stand van zaken, behalve de persoonlijke achting en het persoonlijk vertrouwen, ook de geldelijke belooning *pro re nata* was, laat zich gemakkelijk begrijpen, en dit gaf wederom op zijne beurt aanleiding, dat nu nog, hoe men het ook te verheimelijken zoeke, er geneesheeren, van welke titulatuur ook, worden aangetroffen, die op de *fatsoenlijkst* mogelijke wijze de goede burgerij voor »een prikje" willen bedienen en iederen *klant*, zoo zijn geld maar zeker is, gaarne bij afslag mijnen. (*)

Van de tijden van den Thebaan CRATES af, tot op heden, heeft dan ook de maatschappij, zij mogt uit Grieken of echte Nederlanders bestaan, nooit de woorden van dien geestigen en satyricken Cynicus gelogenstraft, toen hij zeide:

»Τίθει μαγείρῳ μνᾶς δέκ', ἰατρῷ δραχμήν.
Κόλακι τάλαντα πέντε, συμβούλῳ καπνόν.
Πόρνῃ τάλαντον, φιλοσόφῳ τριώβολον."

hetgeen op zijn goed Hollandsch wil zeggen: »Stel voor een kok *f* 400, *voor een geneesheer een schelling* (†), voor een

---

(*) Men vergelijke, b. v.: 1°. De overweging van het besluit van 10 Febr. 1827 van den Gouverneur van Noord-Holland. (Verz. v. Wett. en Besluiten, bij BEEKMAN, 1836, p. 280); 2°. het feit, dat, bij mijne komst te Nieuwer-Amstel, de levering van medicijnen aan de Diaconie te Nieuwer-Amstel was aanbesteed; 3°. het feit, dat, in strijd met art. 6 van het koninkl. besl., d.d. 2 April 1829, en het reglement van 18 Jan. 1829, te Nieuwer-Amstel *uitsluitend door plattelands-heelkundigen*, edoch gratis, i. e. zonder gemeente-bezoldiging, de armen worden verpleegd, niettegenstaande aldaar twee medicinae doctoren aanwezig zijn.

(†) Ik heb hier de drachme op zes stuivers Hollandsch gesteld, de waarde, die KAERCHER in zijn Lexicon er voor opgeeft. Volgens EDMONT ABOUT (in zijne *La Grèce contemporaine*) hebben de Atheensche professoren uiterst naauwgezet de waarde van de oude drachma uitgevorscht, en gevonden, dat deze bedraagt 0,89,54 franc, zoodat zij in Hollandsch geld 41½ cents waard zoude zijn.

De Nieuw-Grieken verdeelen de *drachme* in honderd *lepta; talenten* kennen zij helaas niet meer!

Ja toch!.... Zij bezitten nog altijd één TALENT: geld te leenen bij de groote mogendheden, jaarlijks tot aflossing dier schuld een millioen

vleijer *f* 12,000, voor een raadsman rook, voor een maitresse *f* 2400, en voor een wijsgeer drie stuivers."

Dat voorschrift heeft zich dan ook in de geneeskundige wereld trouw bewaarheid; want terwijl onder hen de »κόλαξ", de vleijer, met de *f* 12000 ging strijken, bleef er voor den gemoedelijken raadgever, den wijsgeerigen arts, den ἰατρὸς φιλόσοφος, die volgens HIPPOCRATES »Gode gelijk is," slechts de som over van *vijf-en-veertig centen, plus »rook"!*

Zoo *was* het, en zoo *is* het!

Wij stappen van dit alles behalve aantrekkelijke onderwerp af, en zullen ons voor het oogenblik onledig houden met het onderzoek, hoe het *moet* zijn, en, zoo wij hopen, *zal* zijn.

Wij hebben ook u, waarde lezer, voor zoo verre gij niet tot den geneeskundigen stand behoort, aangetoond, wat wij verstaan onder de opvoeding van den geneesheer, en hem zoowel als u opmerkzaam gemaakt op de verstandelijke en zedelijke ontwikkeling, die hij behoort te bezitten, en op de maatschappelijke deugden, die hem behooren eigen te zijn.

Wij gaan van dit standpunt uit; immers, als men redeneert, moet men een vast punt hebben, van hetwelk de redenering uitgaat; en nu vragen wij ons af: Hoe moet de maatschappij den *waren geneesheer* (en gelooft ons, zij zijn niet uitgestorven) behandelen?

Wel nu, het gedrag, dat gij jegens hem hebt te volgen, lost zich op in drie handelingen: de eerste is *eerbied* voor zijnen stand en zijnen persoon; de tweede *vertrouwen* in zijne wetenschap; de derde *dankbaarheid* voor zijne bewezene diensten.

Wij zullen deze drie punten zoo kort en practisch mogelijk eens doorloopen.

Eerbied voor zijn beroep en zijnen persoon zijt gij hem verschuldigd: dat is het eerste gebod.

Wanneer gij uwen pastoor of predikant eerbiedig groet en bejegent, waarom doet ge dat? Vooreerst, omdat zij dienaren zijn van God, wien ieder schepsel eerbied en liefde verschuldigd is; ten tweede, omdat het hun beroep is u gedurig den wil en de voorschriften van dien God kenbaar

---

drachmen op de begrooting te brengen, en het met onmiskenbaar talent bij vergissing in den zak te steken, in plaats van het uit te betalen.

te maken; ten derde, omdat hun persoon het toonbeeld behoort te zijn en ook in den regel, schijnbaar althans, altijd is van ingetogenheid en menschlievendheid; ten vierde eindelijk, omdat zij eene kennis, eene geleerdheid bezitten, die hun veel tijd, geld en inspanning heeft gekost, en die gij niet bezit: weshalve gij die mannen, zoowel moreel als intellectueel, boven u rekent en hen daarom eer bewijst. . . . . . En zoudt gij nu denken, dat de geneesheer, zoo wel verstandelijk als zedelijk, minder zou zijn dan de godsdienstleeraar? Of gij hebt als verstandig mensch eerbied voor het verstand, òf als braaf mensch eerbied voor de deugd. — Wel, nu moet de geneesheer niet alle wetenschap in zich vereenigen, en moet de bron van alle deugden — zelfverloochening —, die zich oplost in een onophoudelijk nuttig zijn voor den naasten, niet de onmisbare hoedanigheid zijn van zijn beroep?

Neen! wat men ook moge aanvoeren ter verontschuldiging, de man, die nacht en dag gereed staat u te helpen, de man, die, als alles u verlaat, en ziekte, vaak afzigtelijke en besmettende kwalen, u aan de legerstede kluisteren, ter hulpe snelt, eigen rust en eigen gezondheid vergetende, terwijl hij niet weet of die hulp zelfs door één dankbaren handdruk zal worden erkend — die man heeft, meer dan eenig ander, regt op uwe achting, op uwen eerbied; want voorzeker ook hij, die als geneesheer zijne pligten betracht, is, in den volsten zin des woords, een *dienaar Gods!*

Maar ook *vertrouwen* zijt gij schuldig in zijne wetenschap. Zoo als wij zeiden, zijn er, helaas! en zelfs tot op dit oogenblik toe, te veel geneeskundigen geweest, die tot de *tota compania* behooren, en, even als de president in MOLIÈRE's *Malade imaginaire* dachten:

„Non possum, docti confreri,
En moi satis admirari
Qualis bona inventio
Est medici professio,
Quam bella chosa est et bene trovata
Medicina illa benedicta,
Quae suo nomine solo,
Surprenanti miraculo,
Depuis si longo tempore,
Facit à gogo vivere
Tant de gens omni genere.”

Die heeren hebben zich te allen tijde, hetzij ter goeder of ter kwader trouw, vastgehouden aan het *clysterium donare, postea seignare, ensuita purgare*, en het *jus occidendi impune per totam terram* verkregen, na zichzelven beloofd te hebben om altijd te zijn: *in omnibus consultationibus ancieni aviso, aut bono, aut mauvaiso;* terwijl hun *juro* evenveel kwaad aan de maatschappij berokkend heeft, als aan den armen MOLIÈRE, die er zich eene bloedspuwing en den dood mede op den hals haalde.

Ja, er zijn maar altijd te veel lieden geweest, die, óf als *arts* de woorden van MEPHISTOPHELES in GÖTHE's *Faust:*

„Der Geist der Medicin ist leicht zu fassen;
Ihr durchstudirt die grosz' und kleine Welt,
Um es am Ende gehn zu lassen,
Wie's Gott gefällt."

tot eene onomstootbare waarheid hebben verheven, óf als *leek* aan die waarheid nimmer hebben getwijfeld.

Hoe uitstekend menschkundig en waar die woorden van Duitschlands grootsten geleerde ook mogen wezen, zij zijn wel de scherpe satyre der werkelijkheid, maar niet het beeld der mogelijke waarheid; en dat GÖTHE dat wist en voelde, dat »der Geist der Medicin" *niet* »leicht zu fassen" is, maar in het verhevene van haar wezen zelfs iets goddelijks is gelegen, bewijzen dat niet de voorafgaande woorden („Musz wieder recht den Teufel spielen")?

Welke ook de zwerm moge zijn van schampschoten door lieden van allen rang en stand, van alle opvoeding en beschaving, op onze wetenschap gelost — zij is en blijft eene *wetenschap*, de nuttigste en heilrijkste voor de maatschappij, de menschlievendste en edelste voor het gemoed, de rijkste en dankbaarste voor het verstand, mits zij *wetenschappelijke* en vooral *eerlijke* beoefenaars vinde!

Het komt er dus op aan, dat het publiek de kenteekenen wete, waardoor het, bij de overgroote massa der geneeskundigen, bij magte is het kaf van het koren te schiften.

Voor twee soorten van kwakzalvers hebben wij reeds gewaarschuwd — en kwakzalver noemen wij een ieder, zelfs al bezit hij de doctorale waardigheid of al zetelt hij op den hoogleeraarszetel, die, door eene onverantwoordelijke vlugtigheid en gemis aan naauwgezetheid, met onbeschaamde aan-

matiging het publiek overbluft, of wel door het laakbare en kinderachtige comediespel van overdreven geleerdheidsvertoon en belagchelijke deftigheid, op eene tegenovergestelde wijze het zand in de oogen strooit. Beide verlagen zich tot ellendige comedianten, en bezoedelen het vak, dat door hunne handelwijze bij de menigte in discrediet wordt gebragt.

Wacht u alzoo voor beide.

Er zijn echter zeldzame uitzonderingen op den regel. Wij kennen mannen van onbetwistbaar wetenschappelijk talent en groote geneeskundige ervaring, die zich eene zekere ruwheid, onbeleefdheid en haastigheid in hunne manieren hebben aangewend, zonder dat hun dit in het minste kan aangerekend worden als eene laakbare poging om het publiek te imponeren. Spreken wij hen echter volkomen vrij van alles wat naar charlatanerie zweemt, dit neemt niet weg dat zij onder de termen vallen, die wij op bladz. 357 als bepaalde gebreken in de maatschappelijke vorming opnoemden. De wetenschap, de menschlievendheid en de maatschappelijke wellevendheid eischen eene even minzame als naauwlettende bejegening van de zijde des geneesheers, en waar hij vergeet, dat degeen, die zijne hulpe inroept, dat doet omdat hij lijdende is of het ten minste denkt te zijn, daar doet hij aan den schoonsten pligt zijner roeping te kort; nogmaals, wij kunnen niet nalaten er toch vooral op aan te dringen, dat het niet voldoende is goed geneesheer te zijn, — men moet ook goed mensch wezen.

Van de andere zijde ontmoet men ook gemoedelijke artsen, vrij van alle opzettelijke vertooning, die in hunne wijze van doen een omslag, eene uitvoerigheid en eene overdrevene naauwgezetheid op kleinigheden aan den dag leggen, die hen bijna onder de tweede categorie zouden doen rangschikken. Dit gebrek, want een anderen naam kan men er niet aan geven, kan uit tweederlei bronnen ontstaan: óf het is eigen aan die jeugdige geneesheeren, die aan alles nog eene zekere schoolsche kleur willen geven, omdat zij, uit gebrek van practisch talent en zelfbeheersching in het naauwkeurig en geduldig waarnemen der ziekte, zich nog niet van den zuurdeesem van het academisch onderwijs hebben losgemaakt, óf het is gelegen in eene aangeborene kleingeestig-

heid van sommige karakters, die, welke ook hunne wetenschappelijke vorming zij, zich daarvan nooit kunnen ontdoen, — kortom, van dat soort van gewigtige en zwaartillende hoofden, die uit gebrek aan echt wijsgeerigen geest en dien frisschen helderen blik, die terstond het kardinaalpunt weet te vatten, door *te ver* en *te veel* te willen zien, dikwijls de eenvoudigste zaken voorbijloopen, die geen stroobreed van hen verwijderd zijn.

Ook hen spreken wij vrij van onedele nevenbedoelingen; maar practische geneesheeren zijn zij in onze oogen niet, al zijn zij verreweg te verkiezen boven de eerste. Er is echter nog eene derde soort van kwakzalverij onder den geneeskundigen stand, en, al is zij meer verfijnd, des te gevaarlijker en misdadiger is zij: Wij bedoelen den *charlatan-gentleman.*

De *charlatan-gentleman* is geen gewoon slag van mensch; integendeel, hij is altijd iemand van onmiskenbaar talent en groote beschaving. Eerzucht is de grondtrek van zijn karakter, en om haar voldoening te geven, weet hij meesterlijk partij te trekken, zoowel van zijne natuurlijke gaven — want in den regel is hij noch van geest, noch van ligchamelijke voordeelen ontbloot — als van zijne aangeleerde kundigheden. Een natuurlijk gevolg van zijn heerschenden karaktertrek is, dat hij vooral tot de meer aanzienlijke standen der maatschappij tracht door te dringen, en daarin dan ook het meest wordt aangetroffen. Immer uitgezocht keurig op zijne kleeding, uiterst kiesch in zijne uitdrukkingen, weet hij den hooggeplaatsten of vermogenden kranke aangenaam met een gesprek over politiek of bellettrie te onderhouden, en niet minder de aanzienlijke lijderes door zijne innemende manieren te behagen, soms meer dan welligt gepast is; kortom, hij is een *charmant man*, die uitmuntend de les in toepassing weet te brengen, welke GÖTHE in de volgende verzen van zijnen onsterfelijken *Faust* gegeven heeft:

„Besonders lernt die Weiber führen!
Es ist ihr ewig Weh und Ach,
So tausendfach,
Aus Einem Punkte zu curiren.
Und wenn ihr halbweg ehrbar thut,
Dann habt ihr sie all' unter'm Hut.

Ein Titel musz sie erst vertraulich machen,
Dasz eure Kunst viel Künste übersteigt;
Zum Willkomm tappt ihr dann nach allen Siebensachen,
Um die ein andrer viele Jahre streicht.
Versteht das Pülslein wohl zu drücken,
Und fasset sie, mit feurig schlauen Blicken,
Wohl um die schlanke Hüfte frei,
Zu sehn, wie fest geschnürt sie sey."

Maar gij moet het niet wagen een al te scherp onderzoekenden blik te slaan in de wetenschappelijke voorraadkamer van dien »charmanten doctor," van dien »fijnen *Weltmann*"; gij moet het niet wagen een al te diepen blik te werpen in zijn hart, waarin vaak het koudste scepticisme zetelt, en welks baatzuchtige ijdelheid het doof laat voor den noodkreet van den armen zieke, die hem geld noch roem aanbrengt; maar — het allerminst moet gij het wagen hem te veel in vertrouwelijke aanraking te brengen met uwe vrouw of dochter, vooral als zij bevallig zijn en nog al eens dikwijls sukkelen.

Dit zijn de drie categoriën van slechte geneesheeren, waarde lezer! De eerste kenmerkt zich door gemis aan beschaving, de tweede door gemis aan verstand, en de derde door gemis aan hart. Welke van de drie de ergste is, laat ik aan uwe keus over.

Wij wenden ons thans tot een punt van niet minder belang, namelijk, tot eene kritiek der publieke opinie omtrent de zoogenaamde ervaring of ondervinding van den geneesheer.

Twee hoofdpunten komen hierbij in aanmerking, die in den regel aan de groote menigte tot criteria verstrekken, of een geneesheer eene groote ondervinding heeft, ja of neen; te weten: 1°. of hij veel practijk heeft, en 2°. of hij reeds de middelbare jaren, zoo niet een hoogen leeftijd, heeft bereikt.

Beide kenmerken leveren niet den geringsten waarborg op voor datgene, waartoe zij moeten strekken.

Op bladz. 178 maakten wij er reeds opmerkzaam op, dat het toekennen van verschillende graden, vooral bij de promotie, volstrekt geen *practisch* nut oplevert, noch voor de maatschappij, noch voor den jeugdigen geneesheer.

Volgens onze daar gemelde zienswijze weet de doctorandus

wat hij *behoort* te weten en *kan* weten, of hij weet het niet; in de eerste plaats laat men hem toe, in de tweede plaats wijst men hem af. Graden, zoo als zij nu aan de academiën vigeren, zijn bloot prikkels voor de eerzucht, en het *magna cum laude* moge eene groote zelfvoldoening wezen voor onze ijdelheid, ja eene billijke erkenning van onzen goeden wil om eens een degelijk wetenschappelijk man te worden, maar eene practische waarde heeft het niet; en terwijl dikwijls hij, die dien eersten graad bekwam, erbarmelijk op een afgelegen dorp vegeteert, verheugt zich een ander, die er met eene streep is afgekomen en bij de »Gratie Gods en de constitutie" er is »doorgehaald," in deze of gene welvarende stad in eene »drukke practijk!"

Eene kleine wijziging in dien bestaanden stand van zaken kan echter onberekenbaar nut doen, zoo aan de maatschappij zelve, als aan de jeugdige geneesheeren, die verdienen voortgeholpen te worden, en werkelijk talenten en een grooten natuurlijken aanleg bezitten. Men stelle bij eene eventueele reorganisatie van het hooger onderwijs, in plaats van die nu bestaande graden, twee andere, te weten: een negatieven graad, die prohibitief werkt en iedereen absoluut weert, die in alle opzigten voor de betrekking van geneesheer ongeschikt is; (het eenige middel om voor goed uit dat champignon-achtige geslacht der ARGANS te komen, welke MOLIÈRE voor eeuwig gebrandmerkt heeft) — en een positieven graad, die van *positief* nut is voor hem, die zich deze heeft waardig getoond, en waarbij, op de geschiktst mogelijke wijze, *de eenig bevoegde autoriteit tot het vellen van een oordeel over geneeskundigen* — DE RESPECTIVE FACULTEIT — de maatschappij voorlicht omtrent de verdiensten van hem, die zich zoo even met hart en ziel in hare armen heeft geworpen. Dan eerst bestaat er voor het publiek een grondslag voor zijne opinie, een rigtsnoer in zijne keuze, terwijl de onberekenbare waarde van zulk eene aanbeveling een der krachtigste spoorslagen zal zijn voor den aanstaanden geneesheer om zich harer waardig te maken. (*)

(*) Het zou ons niet verwonderen, zoo er een recensent gevonden werd, die het grootelijks in ons afkeurde, *tweemaal hetzelfde te zeggen.* Dien recencent, zoo hij er wezen mogt, zouden wij opmerkzaam maken op het groote practische nut der *herhaling;* men denke slechts aan

Men zou deze voorafspraak, deze *Ausschweifung* kunnen veroordeelen als eene »styl-extravagance" die niet in een logisch verband staat met de zoo net gestelde praemissen van onzen aanhef. Ofschoon wij gaarne bekennen voor de eerste maal voor het »groote publiek" te schrijven, en onze auteurs-talenten alzoo voor de eerste maal in het vuur komen, zullen wij toch trachten tot het laatste toe ons zoo dapper mogelijk te gedragen en ons »logisch verband" zoo goed mogelijk te redden.

Wat heeft er namelijk plaats bij het *niet bestaan* van eenen maatregel, dien wij zoo even als hoogst wenschelijk schetsten?

De jeugdige geneesheer wordt in de maatschappij geworpen, terwijl die maatschappij volkomen onkundig is van zijne bekwaamheden, en, terwijl gene veroordeeld wordt, om zoo goed mogelijk en louter met eigen hulpmiddelen zich een bestaan te verwerven, heeft deze aan de andere zijde het grootste regt om, niettegenstaande de doctorale titel, allen, die hem verkregen, gelijk stelt, wel degelijk een onderscheid in bekwaamheid aan te nemen.

Daar nu, gelijk wij zoo even aantoonden, het publiek het eenig ware rigtsnoer in dezen ontbreekt — het oordeel der bevoegde autoriteit — zoo moet het natuurlijk afgaan op een schijnbaar rigtsnoer, en dit wordt vertegenwoordigd in de beide door ons gestelde momenten.

De redenering toch van het publiek luidt als volgt:

Hoe »knapper" een geneesheer is, des te meer zieken heeft hij genezen; hoe meer hij *genezen* heeft, des te meer genezene kranken zijn lof zullen verkondigen; hoe meer zijn lof verkondigd wordt, des te meer wordt hij bekend; hoe meer hij bekend wordt, des te grooter wordt zijne practijk.

De tweede redenering is deze: Elk geneesheer behandelt in een zeker tijdsverloop een zeker aantal zieken; hoe grooter tijdsverloop, des te meer zieken hij heeft behandeld; hóe meer zieken hij heeft behandeld, des te grooter is zijne er-

---

het bekende voorbeeld van den ouden CATO; en dat het, inzonderheid bij ons te lande, nog al eens te pas komt, bewijze het laatste verslag van mijn hooggeachten leermeester Prof. SCHNEEVOOGT, wiens *Censeo esse delendam Buiten-Gasthuizam* al zoo lang te vergeefs heeft geklonken, en eerst nu *schijnt* beginnen te werken.

varing; ergo: de geneesheer, die gedurende het langste tijdverloop heeft gepractiseerd, heeft ook de meeste ervaring. Beide *sorites* zijn schijnbaar volkomen juist, en het eenige jammer is maar, dat beide kapitale sophismen of drogredenen zijn.

Wij zullen dit even aantoonen.

Vooreerst *ad primum* is het niet waar, dat hoe meer zieken een geneesheer genezen heeft, hij daarom des te kundiger is. A. kan iemand wezen van zeer middelmatige kennis, en toevallig zijne practijk hebben uitgeoefend bij honderd patienten met ligte, of ten minste ligt genees- en herkenbare ziekten, terwijl B., als man van groote wetenschap, niets heeft uitgewerkt bij 25 andere lijders, wier kwalen even moeijelijk te herkennen, als moeijelijk, zoo niet onmogelijk, te genezen waren. Evenmin, ja veel minder, is het waar, dat hoe meer zieken hij genezen heeft, er zooveel te meer lijders hem zullen prijzen en zoodoende tot zijn maatschappelijken roem bijdragen. Het eerste argument, dat zich hier tegen aan laat voeren, is de verregaande ondankbaarheid en onverschilligheid van het publiek, vooral in de minder beschaafde standen.

Een enkel voorbeeld uit zoovele, die wij uit onze jeugdige practijk zouden kunnen aanvoeren, strekke hiervan ten bewijs.

In den naherfst van 1859 werd ik geroepen bij een tamelijk welgestelden groentenboer, om eene zijner dochters te behandelen, die aan zenuwzinkingkoorts lijdende was. Twee, soms driemalen per dag moest ik in eene vochtige schuit nagenoeg een half uur varen, om de jeugdige lijderes te bezoeken. Om kort te gaan, niettegenstaande zoowel de ouders, als de geestelijke, die haar reeds de H.H. Sacramenten had toegediend, ieder oogenblik den dood verwachtten, beterde zij, maar ontstonden er gelijktijdig over de geheele onderste ligchaamshelft zoovele kleine erwtengroote abscessen, dat de huid zonder overdrijving een schuimspaan geleek. Hoe hevig dit nieuwe ziekteproces der lijderes ook mogt schokken, ik had het geluk haar volkomen en zonder eenige verdere naziekte te genezen. Bijna gelijktijdig, toen ik van haar afscheid nam, krijgt hare zuster eene hevige longontsteking. De nerveuse verschijnselen, die deze ziekte, ten ge-

volge van de slechte bloedmenging dezer nieuwe patiente, kenmerkten, deden mij aan haar herstel wanhopen; doch andermaal had ik de onbeschrijfelijke zelfvoldoening ook haar te redden. Wel nu, op dit oogenblik, na gedurende ruim twee maanden bijna dagelijks die beide lijderessen bezocht te hebben en haar leven »menschelijkerwijze gesproken" te hebben gered, zijn, *zonder eenige voorafgaande reden*, de ouders van geneesheer veranderd (thans een plattelandsheelmeester), hebben zij mij nog niets op het door hen verschuldigde (ter somma van *f* 72 —, met inbegrip der medicijnen) afbetaald, en heb ik, wat oneindig meer zegt, het grievend leed, dat, wanneer beide meisjes mij thans in den vollen bloei eener achttienjarige gezondheid tegenkomen, er niet eens een groet overschiet voor hem, die menig slapeloos uur aan haar ligchamelijk welzijn heeft opgeofferd.

Ik houd volstrekt niet van alles, wat eenigzins zou kunnen strekken om zich zelven eenige verdienste toe te kennen; maar ik heb gemeend dit sprekend voorbeeld aan mijne lezers niet te moeten onthouden, om hun een krachtig bewijs te geven, aan welke zedelijke teleurstellingen de geneesheer blootstaat, en hoe onverantwoordelijk slecht soms het gedrag is van het publiek tegenover hen, die hun tijdelijk heil behartigen.

Het tweede argument is, dat het in dezen er bovenal op aan komt, tot welke maatschappelijke klasse de lijder of lijderes behoort, die men genezen heeft. Onderstellen wij eens, dat het zoo even gemelde geval ware voorgekomen onder den aanzienlijken stand, zou men dan niet billijkerwijze mogen verwachten, dat, de geldelijke belooning geheel daargelaten, men ten minste eenen vader, eene moeder zou aangetroffen hebben, in wier oogen men bijna eene halve godheid zoude zijn? Zou men niet billijkerwijze kunnen onderstellen, dat hunne dankbaarheid ons, meer dan wij verdienden, eene eerzuil zoude stichten in de meening hunner vrienden en bloedverwanten?

De tweede redenering gaat evenmin op, en wij spreken hier alleen van maatschappelijke momenten, die onder het begrip vallen van zelfs den meest eenvoudigen mensch.

Iedereen toch heeft wel eens hooren spreken van de groote geneeskracht der natuur. Wel nu, hoe dikwijls ge-

beurt het niet, dat, niettegenstaande de onwetendheid des geneesheers, de wondergroote kracht der natuurgenezing zelfs hare schadelijke invloeden overwint, en den lijder ondanks den geneesheer herstelt. Zoo men hieraan twijfelt, dan wijzen wij u op het heerleger van kwakzalvers, dat Nederland helaas nog overstelpt, en hetwelk wij zoowel *binnen* als *buiten* den wettig erkenden geneeskundigen stand aantreffen, wier genezingen op niets anders *kunnen* berusten. »*Il y a un Dieu pour les enfants;*" maar men mag ook gerust zeggen: »*Il y a un Dieu pour les malades*"!

Er zijn evenwel nog een paar andere redenen, die een oordeel op dit punt verduisteren: vooreerst, dat het publiek vaak met eene *gedeeltelijke* genezing zich tevreden stelt, waar eene *volkomene* mogelijk was. Zoo heb ik b. v. zeer dikwijls lijders aan „fijt" bij mij gehad, die terstond, als er van eene insnijding sprake was, verdwenen, en mij naderhand hunnen vinger als *genezen* toonden door de zalven van den »Franschen doctor," nadat het kootje er volkomen was uitgezworen en zij alzoo eenen *vingerstomp* hadden bekomen, ofschoon zij door eene kleine, hoezeer dan ook pijnlijke, tijdelijke operatie den zoo noodigen vinger volkomen hadden kunnen behouden.

Ten tweede echter moet men ook niet uit het oog verliezen, dat het publiek in den regel *wel* de gelukkige genezingen van dezen of genen geneesheer verneemt, maar *zelden* of *nooit* die, welke ongelukkig of zonder goeden uitslag zijn afgeloopen; en te allen tijde en bij alle volkeren hebben zich menigwerf gevallen voorgedaan, dat zelfs uitstekende artsen onvergevelijke feilen hebben gemaakt: *quandoque bonus dormitat Homerus!* Wij willen echter het casuistisch-sociaal standpunt verlaten, en met de strenge waarheid der logische consequentie beide redeneringen voor goed doen vallen.

Ieder practisch geneesheer, hij zij jong of oud, heeft op twee zaken te letten, als het er op aankomt eenen lijder te genezen, te weten: 1°. de kennis van den aard (diagnose) en de geneeswijze (therapie) zijner ziekte; 2°. van den constitutioneelen toestand van den lijder. Wij gelooven, dat ieder *practisch* geneeskundige dezen *major* van onzen syllogismus gereedelijk zal toegeven. Wel nu (wij laten natuurlijkerwijze onze redenering over aan het oordeel van deskundigen), de

erkenning van den aard en de geneeswijze van eenige ziekte, welke ook, wordt door de *theoretische*, de *geneeskundig-wetenschappelijke* kennis van den arts bepaald, terwijl zijne kennis van de constitutioneele gesteldheid van den lijder alleen zijne *practische* kennis uitmaakt, en *bij iederen nieuwen lijder bij den aanvang zijner behandeling*, *noodwendig voor hem* (den geneesheer) *een geheel nieuw en nog onbekend moment* MOET *zijn.* Dit zoo zijnde, hangt de al of niet groote waarschijnlijkheid der genezing *nagenoeg* geheel af van de wetenschappelijke — voor iederen geneesheer openstaande kennis, welke evenzeer *theoretisch* het hedendaagsch wetenschappelijk standpunt moet vertegenwoordigen, als *historisch* de vroegere *ondervinding* behoort te omvatten, terwijl het werkelijk empirisch gegeven, hetwelk uit een *practisch* oogpunt de theoretisch vastgestelde diagnose en therapie wijzigt, te weten de individueele gesteldheid der respective lijders, voor iederen doctor, hij zij pas gepromoveerd of telle vijftig jaren practijk, bij den aanvang der behandeling volkomen een onbekende factor is in de regeling van zijn geneesplan; het eenige voordeel, dat *a priori* aan den ouderen geneesheer kan toegekend worden *bij gelijke theoretische kennis*, is de *mogelijkheid* en *waarschijnlijkheid* om *eerder* de eigene gesteldheid des lijders te erkennen, ofschoon die kennis met *zekerheid* nooit *onmiddelijk* mogelijk is.

Wij hebben alzoo regt om te besluiten, dat onder *geneeskundige ervaring*, onder het woord *ondervinding*, voor zooverre daarmede in den regel bedoeld wordt de waarschijnlijke geschiktheid om eenige ziekte met zekerheid te erkennen en te genezen, moet verstaan worden: *de meerdere mate van wetenschappelijke ontwikkeling en theoretische kennis*, *gepaard aan gezond en geoefend oordeel tot het maken van juiste gevolgtrekkingen*, *aan vaardigheid in het spoedig zich herinneren en ten nutte maken van eigen ervaring en die van anderen* (*historische kennis*), *ten laatste aan eene zekere mate van natuurlijke scherpzinnigheid in het juist verbinden van oorzaak*, *doel en middelen.*

Hieruit vloeijen als van zelve de onderstaande gevolgtrekkingen voort:

1°. Uit het gezegde blijkt, dat de staat van den geneesheer behoort te vergen een binnen zekere grenzen bepaald *maximum* van kennis.

2°. Dat de geneesheer, die werkelijk voor zijn beroep geschikt is en het met een gelukkigen uitslag zal beoefenen, behoort te bezitten, behalve de bovenbedoelde *aangeleerde* kundigheden, ook *natuurlijken aanleg*, die zich moet openbaren: 1°. in een gezond en helder oordeelsvermogen; 2°. een uitmuntend geheugen; 4°. eene juistheid en vaardigheid in zijne handelingen.

3°. Dat rijpere leeftijd, ALLEEN *als alle deze gegevens aanwezig zijn*, de groote waarschijnlijkheid oplevert, dat: *a* de aangeleerde kennis bij *voortgezette studie* zich kan uitbreiden; *b* de natuurlijke aanleg nog meer ontwikkeld wordt.

4°. Dat noch de rijpere leeftijd, die met onkunde, onverschilligheid en natuurlijke ongeschiktheid kan gepaard gaan, noch het schijnbaar succes, hetwelk eene drukke practijk mogt opleveren, en het gevolg kan zijn van meestentijds onbekende en geheel toevallige omstandigheden, ja zelfs van laakbare intriguen en oneerlijke handelwijzen, het publiek zelfs niet den geringsten *zekeren* of *waarschijnlijken* waarborg geven van zoogenaamde »practische bekwaamheid."

5°. Dat het publiek alzoo wel zal handelen met niet uitsluitend zich toe te vertrouwen aan de »veteranen" van het vak, wier practijk in den regel veel te uitgebreid is, om met de vereischte naauwgezetheid en wetenschappelijkheid hunne zieken te onderzoeken en te behandelen, of hunne privaatstudiën bij te houden, en wier finantieele onafhankelijkheid hen in hunne eigene oogen, hoezeer ten onregte, boven het afkeurend oordeel van enkelen en de gevolgen van dien verheft; maar dat het zeker verstandiger zal handelen, zich ook te wenden tot meer jeugdige geneesheeren, die vooreerst meer op de hoogte kunnen en moeten zijn van de tegenwoordige wetenschap; ten tweede, als zich nog eene degelijke clientèle te verschaffen hebbende, natuurlijk meer ijver en zorg aan den dag zullen leggen dan hunne reeds lang »bezorgde" collegaas.

Wij hopen, dat het publiek, op deze punten voorgelicht, eenmaal dien ergerlijken slender zal verlaten, en wij het niet meer zoo dikwijls zullen moeten betreuren, dat groote

talenten en uitgebreide kennis ligchamelijk en zedelijk vermoord worden door de physische vermoeijenissen, de moreele ontmoediging en het armzalig bestaan van armen- of bospractijk!

In de derde plaats, zeiden wij op bladz 374, behoort het publiek *dankbaar* te zijn voor bewezene diensten.

Die dankbaarheid bestaat in de *allereerste* plaats juist in het VERTROUWEN, dat gij in zijne wetenschap, ijver en zorg stelt, en dat vertrouwen kunt gij hem slechts op *één*e wijze schenken: door met de uiterste naauwgezetheid zijne voorschriften, van welken aard ook, hoe schijnbaar tegenstrijdig en vreemd zij voor u mogen wezen, onmiddelijk op te volgen.

Een lijder of zij, die over hem onmiddelijk toezigt hebben, mogen nooit, zelfs in de verste verte, denken: »Kan de doctor ook anders en beter handelen? zou hij het wel bij het regte einde hebben"? Waar die gedachte, al is het maar eenmaal, is opgekomen, daar is het vertrouwen tusschen lijder en geneesheer verbroken, en is zij tegenover den geneesheer geuit, dan moge hij den lijder om zijn bestaanswille langer bezoeken, maar die hartelijkheid, die genegenheid, welke hij voor den zieke, als ware het voor een kind, gevoelt, die is vernietigd, zoo als een enkele Meivorst den veelbelovenden bloesem, daags te voren nog zoo frisch, in *één* kortstondigen nacht voor immer doet verwelken!

Wij waarschuwen dan ook de maatschappij voor twee misbruiken, van welke men dagelijks honderden voorbeelden kan aanhalen, en die even nadeelig zijn voor haar zelve, als grievend en beleedigend voor den geneeskundigen stand.

Het eerste, omdat dit het meest algemeene is, is de verregaande ligtzinnigheid, waarmede het publiek van geneesheer verwisselt, en welke, met name ten platten lande, zoo zeer aan het ongeloofelijke grenst, dat men waarlijk den geneesheer moet bewonderen, die nog voor *één* enkelen lijder, dien hij dáár te behandelen krijgt, hart heeft.

Wij weten het wel, dat verregaande onbeschaafdheid en onkunde van de zijde der boeren en burgers in verreweg de meeste plattelands-gemeenten van ons vaderland aan den eenen kant, en een stelselmatig intrigueren door med. doctoren ten platten lande en plattelands-geneeskundigen, door

een verderfelijk *plus* van beide veroorzaakt, aan den anderen kant, dit maar al te veel in de hand werken; maar de werkelijke oorzaak moet gezocht worden in de minachting — ja, de minachting, waarin de geneeskundige stand in de maatschappij staat aangeschreven en die door den tegenwoordigen toestand der geneeskundige staatsregeling uitmuntend bevorderd wordt. Wij ontkennen geenszins, dat niet zelden de geneesheeren zelve, door te geringe behartiging van de talrijke en hoogst ernstige, nooit genoeg zwaar te schatten pligten, zich zelve aan die grievende bejegeningen blootstellen; maar verreweg is de schuld aan de maatschappij, die onder de nietigste voorwendselen — eene ziekte, die niet betert; een lijder, die gestorven is; eene rekening, die wat hoog schijnt te zijn — van geneesheer verandert, gelijk men van bakker verwisselt, omdat zijn brood wigtiger of een half centje goedkooper is.

Dat is eene onuitwischbare schande, en, terwijl wij als beginsel aannemen, dat de staat, welks burgerij zich het meest hieraan schuldig maakt, zedelijk en verstandelijk het minst is ontwikkeld, stellen wij als tweede beginsel vast, dat, waar een lijder van geneesheer verandert, zonder dat hij óf van zijne onkunde, óf van zijne zorgeloosheid en onverschilligheid volkomen overtuigd is, zich vergrijpt aan hetgeen het verstand en het gemoed als billijk erkennen.

Een tweede misbruik — en wij spreken hier volkomen zonder eenige persoonlijke bedoeling en met het oog op ieder land, in hetwelk de geneeskunde wordt uitgeoefend — is het raadplegen met geneeskundige autoriteiten, in den regel hoogleeraren in de geneeskunde, buiten voorkennis van zijn gewonen arts. Wij noemen deze handelwijze niet alleen alleronbillijkst, maar zijn zelfs bepaaldelijk van gevoelen, dat de geneesheer, wien dergelijke handelwijze bewust is, en die zijn persoonlijk gevoel van eigenwaarde en den eerbied, aan zijnen stand verschuldigd, niet aan een laaghartig egoïsme opoffert, hem, die er zich aan schuldig heeft gemaakt en genoegzaam beschaafd is om zijn misslag te begrijpen, na eene billijke berisping voor de eerste maal, bij herhaling als zijn patient behoort te weigeren.

Wij noemen het eene beleediging den geneeskundigen stand aangedaan, noemen het eene versterking van het maatschap-

pelijk wantrouwen in de bekwaamheid van den geneesheer, als wij moeten aanzien, dat zij, die door den staat geroepen zijn om, met de aanwending hunner beste krachten, de studerende jeugd te onderwijzen, en zich, bij uitsluiting van hetgeen hen van die hooge roeping zou kunnen afleiden, daartoe te bepalen, zonder voorkennis der respective artsen, lijders aan tusschenpoozende koortsen, tering en dergelijke den minst ontwikkelden geneesheer hoogst bekende ziekte-processen in voortdurende behandeling nemen, in stede van, hetgeen zij aan hunne kunstbroeders en hunnen stand verpligt zijn, dergelijke lijders onverwijld, ja, met eene vermaning, tot hunne respective gewone geneesheeren te verwijzen. Gaarne staan wij niet alleen toe, maar wij zijn er volkomen van overtuigd, dat de hoogleeraar, die aan het hoofd staat van eenig onderdeel der geneeskundige kliniek, ontegenzeggelijk met meer vaardigheid den aard van eenig ziekte-proces zal herkennen, en dat de voortdurende gelegenheid om met eigen oogen *bij herhaling te zien*, hetgeen ieder geneesheer *behoort te weten* en slechts *enkele malen* ter aanschouwing bekomt, de schat van zijn geheugen, voor zooverre deze door het gelezene is bijeen verzameld, aanmerkelijk vergroot en zijn herinneringsvermogen boven mate te gemoet komt. Wij achten het dan oòk eene der grootste pligten, welker verzuim bepaald eene misdaad is, dat de geneesheer, wanneer de aard der ziekte hem duister, de te volgen behandeling hem twijfelachtig voorkomt, onmiddelijk een collega of hoogleeraar raadplege, en dat hij zelfs, indien de lijder, hetzij uit blind vertrouwen, hetzij uit overgroote kieschheid hiertoe ongenegen is, hem hiertoe noodzake.

Waar het de gezondheid, ja het leven zelfs van den geringsten mensch geldt, daar is dit pligtverzuim een maatschappelijke moord, en verdiende hij, die er zich aan schuldig maakt, hetzij uit verwaandheid — die trouwe gezellin van een bekrompen verstand — hetzij uit eene allerverkeerdst geplaatste valsche schaamte, ernstig te worden bestraft, en bij herhaling uit de rij der geneeskundigen te worden geschrapt.

Maar ook alleen in die gevallen — en zij zullen bij een naauwgezet geweten dikwijls genoeg voorkomen — keuren wij een consult goed. In alle andere, waar de lijder of zijne omgeving, buiten weten van den arts, met eene onbe-

schaamde vertooning van openbaar wantrouwen in zijne bekwaamheid, met vertreding van alle kiesehheid voor zijnen persoon, raadpleegt met andere geneeskundigen, waaronder wij niet zelden — zoo ver gaat de onkunde en verbastering der maatschappij — ook een heerleger van charlatans, uroscopen en niet wettelijk geadmitteerde specialiteiten moeten rekenen, — in alle andere gevallen zeggen wij, waar die personen, hoe groot hunne erkende bekwaamheden mogen zijn, zonder raadpleging en voorkennis der respective practische geneesheeren raad geven, in al die gevallen beleedigen de eerste den geneeskundigen stand, en demoraliseren de laatste het openbaar crediet van hen, wien zij, krachtens hunne betrekking, de werkdadigste bescherming en achting verschuldigd zijn.

Eene *tweede* wijze, waarop de dankbaarheid der maatschappij zieh uit, is die, welke het hart ingeeft, en, in de hoogere, meer beschaafde standen, zich uit door VERTROUWELIJKHEID en ware VRIENDSCHAP, in de lagere klassen der zamenleving, door die niet bepaald te omschrijven, maar des te beter te gevoelen, GENEGENHEID, die het best nog kan vergeleken worden met de getrouwheid van eenen hond aan zijnen meester.

De eerste vorm, het vertrouwen, is zeker dat dankbetoon, waarop ieder *goed* geneesheer *regt* heeft; de tweede vorm, de vriendschap, is minder een regt, dan wel voor ons onze hoogste belooning, en voor hem, die ze geeft, een onmiskenbaar bewijs van zelfbewuste of instinctmatig gevoelde menschenwaarde. Bij ondervinding zouden wij durven zeggen, dat het niet altijd goed is eenen vriend tot geneesheer te verstrekken, maar zouden wij toch met zekerheid beweren, dat het zeer goed, ja zeer wenschelijk, noodzakelijk zelfs is, als geneesheer de vriend te worden van hen, die men als zoodanig behandelt.

Inderdaad, als men, vooral in de meer ontwikkelde standen der maatschappij, de veelvoudige vormen nagaat, waaronder het zieleleven ziekelijk wordt aangedaan, dan zouden er bijna even veel geneesheeren van het gemoed als van het ligchaam moeten zijn, terwijl de dienaren der godsdienst niet volkomen, soms in het geheel niet, de plaats der artsen kunnen vervullen.

De maatschappij heeft echter volkomen gelijk, die vriend-

schap en dat *zedelijk* vertrouwen, dat tot mededeeling onzer dierbaarste, vaak droevigste geheimenissen noopt, niet dan na degelijke kennismaking te schenken; want bij de tegenwoordige zamenstelling van onzen stand, die zoowel uit de beschaafdste als uit de meest onbeschaafde en plompste bestanddeelen bestaat, behoort er eene zeer, zeer lange ondervinding toe, alvorens men in staat is, behalve het hoofd, ook het hart te leeren kennen van hen, die ons bij ziekten des ligchaams hunne hulp aanbieden.

Met het oog evenwel op de vooral zedelijke verheffing van onzen stand, niet alleen absoluut, maar ook relatief, met betrekking tot het oordeel van het beschaafde en minder beschaafde publiek, willen wij hopen, dat deze edelste vorm, waaronder het zijne dankbaarheid kan betuigen voor de veelvoudige opofferingen, die wij ons getroosten, niet de minst zeldzame zal wezen.

In de *derde* en laatste plaats, noemen wij de GELDELIJKE BELOONING.

Wij houden van geen utopiën, en een geveinsd *point d'honneur* vinden wij belagchelijk, juist omdat het met het practische leven en noodzakelijke, sociale wetten in strijd is.

Ieder mensch (voor zoo verre hij niet vegeteert en een maatschappelijk onding is) moet werken om te leven; dat is eene natuurwet, en daarin steekt evenmin schande als in iedere andere natuurwet: dat wij moeten eten, drinken, enz. enz., om ons leven te onderhouden.

De aard van het werk alleen verschilt, en naarmate die aard meer bepaald wordt door die voorwaarden, welke alleen aan de hoogste ontwikkelingstrappen van ons intellectueel en moreel bestaan beantwoorden, naar die mate heeft dat werk grooter beteekenis, en is het daaraan geëvenredigde loon qualitatief meer edel en quantitatief grooter.

Heeft dus ieder mensch, van af den vorst tot den daglooner, aanspraak op belooning van zijnen arbeid, in evenredigheid van het maatschappelijke nut daaraan verknocht, en de intellectueele, moreele en physieke krachtsinspanning daaraan verbonden, zoo is niets billijker dan dat de geneesheer, die in deze reeks voorzeker eene der eerste plaatsen inneemt, ook naar die zelfde rangorde en dien zelfden maatstaf worde beloond.

Wij achten het alzoo eene miskenning van de eenvoudigste wetten der zamenleving, indien een geneesheer, hetzij in vollen ernst (?) hetzij uit een quasi-vertoon van eigenwaarde, het beneden zich rekent geldelijk voor zijne diensten te worden beloond, waarbij hij natuurlijk in het oog dient te houden, dat geldspecie alleen maar de gebruikelijke eenheid is, waartoe de maatschappij in 't algemeen ieder begrip van waarde herleidt.

Maar ook juist hierin is de fout gelegen, dat geldspecie eene zekere waarde vertoont, en zij, voor zooverre zij het honorarium van den arts representeert, overeenkomstig de gebruiken hier te lande, eene waarde voorstelt, die volstrekt onevenredig is aan het waarde hebbend object: het geneeskundig dienstbetoon; en dat geneesheeren, wien het niet te doen is om *à tout prix* de beurs te vullen, daartegen opkomen, daarin gemoedsbezwaren zien, dat vinden wij betamelijk.

Deze onevenredigheid, die nimmer geheel kan opgeheven worden, tenzij het den geneesheer vrijstond naar eigen bewustzijn zijne diensten te schatten, onafhankelijk van eenigen gedwongen maatstaf, heeft dan ook steeds aanleiding gegeven, dat slechts weinigen de verzoeking konden weerstaan om, door eene quantitative vermeerdering hunner diensten, der te gering geschatte qualitative innerlijke waarde te gemoet te komen.

Nemen wij eens een voorbeeld van het honoreren van geneeskunstig dienstbetoon, ontleend aan den maatschappelijken kring, waarin wij persoonlijk ons bewegen, het platte land.

Het behoort, zoo als iedereen weet, volstrekt niet tot de groote zeldzaamheden, boeren aan te treffen, die eene tonne gouds bezitten, en meer. Stel nu, het kind van zulk een boer, zijn eenig kind, de vreugde zijns vaders, de trots zijner moeder, is aangetast door een hevigen aanval van koude koorts. Doodsbleek ligt de kleine lijder daar neder; lipjes, handjes, voetjes zijn lijkblaauw; het geheele ligchaam is met eene graauwe loodkleur bedekt, en ijskoud is die borst, waarin het hart ieder oogenblik dreigt stil te staan. Ziet gij die verglaasde oogjes, waaruit het leven is geweken? Ziet gij die kleurlooze wang, waarop kort te voren nog het heerlijkst rood der kinderjaren bloeide en

bloosde? Ziet gij die wanhoop des vaders, dat handenwringen der moeder, die te vergeefs om hulpe schreijen?

Neen, niet te vergeefs! Daar daagt redding op; dat is de doctor, die heeft gebeld. Goddank! Doe hem open... gaauw... vlieg... vlieg... En bedaard treedt hij nader, de geneesheer, die, uitgeput van de vermoeijenissen des daags, *gevlogen* heeft om het leven van een vreemd kind te redden. IJlings is het warme bad gereed; een melktrog dient voor kuip. Grootmoeder maakt reeds de mostaardpap klaar, om die den kleine aan de kuitjes te leggen. De doctor wrijft, wat hij wrijven kan, om weer leven te brengen in die verstijfde huid. Een krampwerend lavementje wordt ook niet vergeten, en nu en dan grijpt hij met kwalijk verborgen angst den kleinen pols, of de levenbrengende klopping zich weer mogt doen gevoelen.

En ja, met al kleiner en kleiner tusschenpoozen komt die klopping, — eerst naauw bemerkbaar, maar al sterker en sterker, terug; de huid begint een flaauwe rozentint aan te nemen, gelijk de zon, als zij een vrolijken morgen brengt, de tinnen des hemels purpert; de warmte dringt door, en ontdooit den ijskorst, die de leden bevangen hield. Ziet! dat doffe oogvlies wordt meer glinsterachtig, daar komt leven — hoort gij het wel, moeder? — LEVEN in uw kind, en, terwijl zijns ondanks een traan hem uit de oogen rolt, roept de doctor uit: »Vader! moeder! — neen.... Moeder! vader! UW KIND IS GERED!"

En het kind was gered. Een paar giften van een gepast koortsmiddel hadden een nieuwen aanval verhoed, en een paar dagen later speelde hij weer vrolijk met de schapen, die lieve, kleine erfgenaam van eene tonne gouds!

Die traan, Publiek, die den man, die medeleed, ontsnapte, hoe ook gehard tegen den ijskouden blik van den Dood, dien traan kunt gij met geen MILLIOEN betalen!

En weet ge nu, Publiek, hoe die doctorsvisite, die het leven redde van een kind plus honderd-duizend gulden, werd gehonoreerd?

Met ÉÉN SCHELLING!

Τίθεις ἰατρῷ δραχμήν. (*)

(*) Ik geloof waarachtig, dat CRATES het tarief voor de provincie Noord-Holland heeft opgesteld.

Een oogenblikje, waarde lezer!

»Wie heeft daar gescheld, Piet?"

»De kruijer, mijnheer, met een pakje uit de stad."

»Hoeveel geld?"

»Een' *schelling*, mijnheer!" — »Wacht even..., 't is goed..."

Ik stapte op den man toe — den kruijer, meen ik, — nam beleefd mijn hoed af, gaf hem de schelling, en zei tot hem: »Ziedaar, collega, uw honorarium!"

De man begreep er niets van. Gelukkige menschen, die niets begrijpen!

Toen het jaar om was, schreef de doctor onder anderen deze rekening:

Over-Naar, 1859.

Pieter Lummel,

debet aan N. N.

Med. doctor.

Voor gedane geneeskundige visites (6).	1,80.
Voor geleverde geneesmiddelen.	2,40.
Totaal	*f* 4,20.

Voldaan den ....

Een jaar later vulde de doctor in:

Voldaan den 3den Mei 1861.

Dr. N. N. (*)

Misschien zijn deze regels welsprekend, waarde lezer, want feiten zijn altijd welsprekend. Moogt gij een hart bezitten, om die welsprekendheid te gevoelen en eens ernstig er over na te denken, als gij, bij het ontvangen van eene doctorsrekening, die even inziet, en bij den uitroep: »Hm, nog al veel... buiten de gis!"... er onmiddelijk met een lachje op laat volgen: »*Die kan nog wat wachten!*"

Besluiten wij met nog een paar korte opmerkingen.

Het gebeurt niet zelden dat lijders, wien de oorzaak van hun lijden *beter* bekend is dan den geneesheer, of wel lijderessen, wier kwaal met zeer kiesche onderwerpen in betrekking

(*) Historisch.

staat, zich schamen om den geneesheer met die oorzaak, zij moge zijn welke zij wille, bekend te maken.

Lijders en lijderessen, gij miskent en beleedigt daardoor uwen arts.

Wij zien en wij MOETEN zien in ieder, die onze hulpe inroept, 1°. een mensch; 2e. een voorwerp ter genezing; maar niet mijnheer A., of mevrouw B., of mejufvrouw C. De geneesheer, die dát doet, is geen geneesheer; de geneesheer, die misbruik maakt, hoe ook, van geschonken vertrouwen, al onthult hem zulks de grootste dwalingen onzer menschelijke natuur, is een SCHOFT.

Daarom, weest openhartig, en stelt vertrouwen, het onbepaaldst vertrouwen, in de kieschheid van uwen arts. Hoeveel malen gebeurt het toch niet, dat wij VRAGEN *moeten* doen, dat wij een PLAATSELIJK ONDERZOEK *moeten* in het werk stellen, om tot de juiste kennis der ziekte te geraken. In die gevallen nu is het even onvergeeflijk in den *geneesheer*, dit *niet* te doen, uit vrees van uw schaamtegevoel te kwetsen, als onvergeeflijk in *u*, die vragen *niet* te beantwoorden, dat onderzoek *niet* toe te laten.

Daarom, wilt gij waarachtig *genezen* en niet *opgelapt* worden, deel dan mede alles wat gij weet alles, wat gij gevoelt, alles wat u deert.

Zóó alleen zult gij handelen én tot uw eigen voordeel, én tot eere van onzen stand, welke die eer VERDIENT!

Het zal wel overbodig zijn u te herinneren en ter dege op het hart te drukken, dat het evenzeer in uw ligchamelijk voordeel is, om niet alleen bij iedere ongesteldheid terstond geneeskundige hulp ook in te roepen, maar de hulp van elk ander te verwerpen, die daarop in naam der wet en der wetenschap geen regt heeft.

Wat het eerste betreft, zoo is het eene erkende waarheid, dat, met uitzondering van foudroyante ziekten, als apoplexie, typhus fulminans, cholera, bloedspuwing, enz., alle met »voorboden," dat zijn schijnbaar onbeduidende verschijnselen, optreden, om dikwijls des te zekerder en verradelijker te treffen. Verzuimt alzoo die raadgeving niet; zij is immers in *uw* voordeel, en, wat meer zegt, in *ons* nadeel, daar eene bij tijds gekende en bestreden ziekte oneindig spoediger in den regel geneest, dan elk ander verzuimd ziekteproces.

Wij weten het wel, dat men dikwijls het eerste bezoek des doctors vreest, omdat men het laatste niet kan berekenen; wij weten het helaas ook wel, dat er geneesheeren zijn, die van het vertrouwen en de onkunde hunner patienten misbruik maken, om er »wat aan te verdienen." Maar eilieve! in de geheele maatschappelijke zamenleving staat men te allen tijde bloot aan afzetterijen zonder naam en zonder tal, en die, welke wij hier bedoelen, is even gemakkelijk te ontdekken als vernederend voor hem, die haar pleegt.

Wat het tweede artikel betreft, dit spreekt nog duidelijker. Zoo gij dit boek met eenige aandacht hebt doorbladerd, dan moet gij verstomd staan over hetgeen een *waar* geneesheer *behoort* te weten, om wetenschappelijk in staat te zijn uwe gezondheid te bewaren of te herstellen, of wel uw lijden te verzachten. Dit is eene ONMOGELIJKHEID zonder uitgebreide kennis, zonder onophoudelijke observatie van den LIJDER ZELVEN. En nu vragen wij u in gemoede: Bestaan *beide voorwaarden*, als gij u wendt tot apothekers, chirurgijns, tot *zeer vele* plattelands-heelmeesters, tot piskijkers en allerlei kwakzalvers, ja zelfs, als gij uwe hulp zoekt in een paar consulten bij den hoogleeraar, die voor u als hoogste autoriteit geldt?

Immers, bestaat, wel is waar, bij den laatste het eerste postulaat in hooge mate, het tweede ontbreekt, waar hij u niet dagelijks bezoekt of zoo dikwijls kan waarnemen, als uwe ziekte het vereischt; want almagtig is God alleen. Daarom vermorst noch uw geld, noch uwen tijd, noch uwe gezondheid in slechte hulp, al staat zij u nacht en dag ten dienste, noch in uitstekende hulp, die u te schaarsch kan worden geboden.

Ziet ook van tijd tot tijd iets door de vingers van uwen doctor, maar nooit ONKUNDE of NALATIGHEID. Zit zijn das wat scheef, is zijn »boord" wat aangeslagen, misschien heeft de man haast gehad, en heeft hij gepakt, wat hij grijpen kon, om menschenlevens te redden. Een doctor, die ALTIJD even netjes is, is geen doctor, *waarschijnlijk* niet...

Is hij neerslagtig, »brommerig," gun hem ook dat — of liever, gun het hem niet, want het is niet »uit pleizier" dat hij zoo is. O, mogt gij eens weten, wat het is, wat het in heeft »doctor te zijn," altijd vuile tongen te zien,

altijd ontevredene menschen te ontmoeten, altijd angst uit te staan; want een doctor, zelfs de knapste, die nooit *angst* heeft, is een onding.

Ten slotte, tantes, ooms, grootmoeders, grootvaders, bakers, minnen, enz., enz., verschoon ons s. v. p. van uwe opmerkingen, als wij WERKEN; want *denken* is *werken*. Al dat gesnap: »Als wij dit er eens deden; als wij dat probeerden; doctor, dat moet zoo'n goed middeltje zijn"... al dat geleuter is bijzonder vervelend. Soms hooren wij het uit beleefdheid aan (want een doctor moet een beschaafd man zijn), soms ook niet.... maar eilieve, verschoon er ons van! Het werkt niet op het humeur — vervrolijkend ten minste, en dat hebben wij juist noodig.

Daar valt ons nog iets in, en dit zij het laatste.

»Doctor, wat mankeert nu eigenlijk de patient? wat is dat nu voor eene ziekte?" Ziet, zoo vraagt ons menig omstander, die onze lijders omringt.

Analyseren wij eens die vraag.

Onderstel wij diagnosticeren: tering, hersenontsteking... wat gij wilt, mits het maar *doodelijk* zij.

Wat nu gedaan? Zeggen wij: »de ziekte is doodelijk, er is eigenlijk niets aan te doen".... roef.... een andere doctor.... roef.... een consult (bij de gratie Gods!); of wel: »Hoe is die man zoo onverstandig. om zoo »bot weg" te zeggen, dat PIETJE, MIETJE of CHRISTIAAN moet sterven?" Zeggen wij het niet, dan heet het: »Ik kan mij niet begrijpen, dat die man het ons niet gezegd heeft, dat hij de ziekte niet beter heeft ingezien." *Summa summarum*, wij blijven *onbegrijpelijk*.

't Is »allemagtig" ongelukkig!

Is het eene ziekte, die goed en slecht kan afloopen, dan zijn wij óf te »zwaar tillend," óf te »ligt tillend" geweest; wij zeiden maar wat om er »met glans" af te komen, of wij waren »heel groote stommerikken." Heeft het niets te beduiden, is het inbeelding, melancholie, hysterie of eene ligte ongesteldheid, dan heet het wederom, zoo wij zeggen: »Het is niets; er is geen kwaad bij." — »Wat is dat voor een doctor.... niemendal.... hij moest het maar eens voelen...." enz., enz. Kortom, HET IS NOOIT GOED.

En, wel beschouwd, wat doet het er toe, den NAAM van de ziekte te weten?

Weet de doctor het *niet*, dan noemt hij maar wat, en hij doet heel verstandig, ofschoon gij hem hebt gedwongen tot liegen.

Weet hij het *wel*, wel nu dan, papa! uw zoontje zal even spoedig genezen worden, of gij het weet of dat gij het niet weet, wat hem »mankeert."

Gelooft ons toch, wij genezen geen NAMEN; wij bestrijden verschijnselen; wij heffen, waar het zijn kan, de ziekteoorzaken op; wij verwijderen schadelijke invloeden en doen gunstige geboren worden, en soms, ofschoon wij uw lijden verzachten, ofschoon wij u zelfs waarlijk genezen — weten wij zelve den NAAM niet van wat u »scheelde." Want er zijn vele ziekten zonder naam!

Nogmaals en voor de laatste maal: VERTROUWT OP GOD EN OP UWEN GENEESHEER, maar vraagt naar geen namen,

Denn eben wo Begriffe fehlen,
Da stellt ein Wort zur rechten Zeit sich ein.

Wij zouden den geheelen inhoud van het boek nu nog eens in korte stellingen kunnen recapituleren; maar wij laten zulks na, omdat dit zou zijn: 1°. VERVELEND.

Deze reden is al meer dan voldoende.

Maar er is nog een *secundo*, en dit is daarin gelegen, dat wij aan de recensenten het voordeel niet gunnen, om dat »laatste blaadje" af te schrijven, en aan het publiek te vertellen: »Dat is de inhoud van het boek."

Wij hebben de pedanterie nu eenmaal (de eenige, die wij ons veroorloven) om te meenen, dat ons boek wel de moeite waard is om *geheel* gelezen te worden; derhalve, men leze het en handele er mede naar het voorschrift van PAULUS ONDERZOEKT ALLE DINGEN EN BEHOUDT HET GOEDE!

En hiermede den lezer heil!

NASCHRIFT.

Unum bonum est, quod beatae vitae causa et firmamentum est, sibi fidere......

Itaque in vanum operosos culpaverim; rursus, ad honesta nitentes, quanto magis incubuerint, minusque sibi vinci ac strigare permiserint, admirabor, et clamabo: „Tanto melior surge, et inspira; et clivum istum uno, si potes, spiritu exsupera!......

Quid ergo est bonum? Rerum scientia. Quid malum est? Rerum imperitia. Ille prudens atque artifex, pro tempore, quaeque repellet, aut eliget. Sed nec, quae repellit, timet; nec miratur, quae eligit; modo magnus illi et invictus animus est.

L. AN. SENECAE, Epist. ad. Lucil. XXXI.
De contemnenda vulgi existimatione.

Onder de lezing van dit boek zal welligt bij dezen of genen de gedachte zijn opgekomen, dat de schrijver eenigermate moed heeft bezeten om zoo te durven schrijven.

Ik gevoel mij verpligt over dien moed een woord in het midden te brengen.

Er zijn velerlei soorten van moed, waarde lezer! Hebt gij daarover wel eens nagedacht?

Er is in de eerste plaats die *laaghartige* moed, waarmede men den goeden naam van een eerlijk man of een eerlijk meisje of vrouw, die men niet kent, zelfs nooit gezien heeft, door een „*on dit*" sluipmoordt, en de onschuldigste en onbeduidendste handelingen door kwalijkgezinde, vaak misdadige uitlegging brandmerkt, — die *laaghartige* moed, waarmede men hem, van wien men kwaad spreekt, de hand drukt, en voor hem, die men verafschuwt, den hoed afneemt.

Er is wijders die *onbeschaamde* moed, waarmede hooggeborene of rijke domkoppen voor niet hooggeborene en niet

rijke, verstandige en eerlijke burgers den neus optrekken, en sommige lieden, die per ongeluk door een titel worden beschermd, handelingen durven doen of gesprekken voeren, waarvan de onbeschaamdheid slechts door de onkunde wordt overtroffen.

In de derde plaats is er nog die *onbesuisde* moed, die den mensch onder den invloed van een sterken hartstogt — roemzucht, toorn, verontwaardiging, liefde of iets dergelijks — doet handelen, en, hoezeer voor een oogenblik uit eene zuivere bron opwellende, desniettemin schadelijke, ja onberekenbaar schadelijke gevolgen kan hebben.

Maar er is eindelijk nog een vierde moed, de eenige *ware*, de eenige *goede*, die, ontsproten uit den goddelijken, voortreffelijken aanleg der menschelijke natuur, den mensch met onweerstaanbare kracht aanspoort om de waarheid, de reine en onbevlekte waarheid, wier aanschouwing zijn eenig streven was, aan de menschheid te verkondigen met dat alles medeslepende geweld, dat het kenmerk is der innige, waarachtige overtuiging.

Dat is de moed, waarmede GALILEI zijn »*e pur se muove*" uitsprak, LUTHER zijne 95 stellingen verdedigde op den rijksdag te Worms, — dat is de moed, waarmede JEZUS CHRISTUS het kruis opnam, en kalm dat verheven woord kon spreken: »*Het is volbragt!*"

Die moed verheft boven alle leed, boven alle vervolging en vernedering der menschen, ja boven den dood; maar ook dien moed verkrijgt men eerst na veel strijd, na menige bittere teleurstelling en een voortdurend, innig streven naar kennis.

Ik heb zeer goed begrepen, dat het voor een jeugdig geneesheer, die nog »*zijne carrière*" moet maken, meer dan gewaagd was, met onverholene openhartigheid, niet alleen zijne eigene denkbeelden over godsdienst ten beste te geven, maar nog bovendien die tot eene leiddraad voor de opvoeding van aanstaande geneesheeren te verheffen.

Ik heb ook gevoeld, dat sommige lieden het al zeer ongeoorloofd en antinationaal zullen vinden, dat ik enkele, zeer groote gebreken der Hollandsche Natie (de kleintjes tellen wij niet eens) zoo bij uitstek scherp heb ten toon gesteld. Ik ben zelfs overtuigd, dat zeer vele plattelands-geneesheeren

woedend op mij zullen zijn, en misschien een enkel hoogleeraar het mij euvel zal duiden, dat ik mij over sommige punten, hem betreffende, rondborstig heb durven uitlaten.

Ten slotte houd ik het er zelf voor, dat er zeer vele zullen zijn, die het »jonge doctortje" vrij pedant zullen vinden, en het er vast voor houden, dat ik dit boek louter heb geschreven om *éclat* te maken, en mijnen onbekenden naam bekend te doen worden (ongeveer zoo wat à L'OSCAR BECKER).

In de laatste plaats zullen zij, die het werkelijk goed met mij voor hebben, bevreesd zijn, dat ik mijzelven met dit boek meer benadeelen dan bevoordeelen zal, en wien het werkelijk spijt, dat ik mijne gedachten niet meer diplomatisch heb ingekleed, enz., enz.

Men ziet, ik heb alle kansen zoo wat voorzien.

Ik besluit dan ook met dit antwoord:

Zoo ik mij vrij over het godsdienstig gevoel en zijne ontwikkeling heb uitgelaten, heb ik dit gedaan met de innige overtuiging van hetgeen ik, op grond van *wetenschap* en *rede*, voor WAAR houd, met diepen eerbied voor den heiligen God, en de warmste dankbaarheid en liefde voor den stichter van mijne godsdienst: JESUS CHRISTUS.

Zoo ik de hoofdgebreken mijner natie met scherpheid heb tentoongesteld, dan heb ik het juist gedaan, omdat ik Nederland als mijn vaderland en het Nederlandsche volk als mijne broeders met een warm vaderlandsch hart vereer, en het mij een doorn in het oog is, dat volk en dat land, dat eens een der eersten van Europa was, en Engeland en Frankrijk ontzag wist in te boezemen, te zien kwijnen door laakbare laauwheid, gemakzucht, gebrek aan ondernemingsgeest en zedelijken moed, en ontsierd te zien door eene even verachtelijke vereering van geld en geboorte, als eene allerkwalijkst geplaatste onwellevendheid en belagchelijke kleingeestigheid.

Heb ik de vorming van geneesheeren aan de bestaande clinische scholen, en dus middellijk het plattelands-geneesheerschap volkomen en onherroepelijk verworpen: vooreerst, omdat zij ten eenenmale onbestaanbaar is met waarachtig wetenschappelijke ontwikkeling en opvoeding, en in de tweede plaats, omdat zij, door de maatschappij te overvoeden met geneeskundigen van vaak zeer middelmatige bekwaamheid,

maar ook vooral zeer middelmatige humaniteit (het gewone gebrek van onwetenschappelijke lieden), aanleiding geeft tot demoralisatie van het publiek en van den geleerden stand zelven, dan reik ik nogtans gaarne met collegiale opregtheid de hand aan ieder plattelands-geneesheer, die *in alles eerlijk en overeenkomstig zijn beste weten te werk gaat*, al ware de mate zijner kunde en beschaving ook nog zoo gering.

Dat ik mij over het karakter, dat aan den hoogleeraar toekomt, heb uitgelaten en over sommige verkeerdheden, die ook zij kunnen begaan, moet niemand verwonderen.

Nergens — ik verklaar het hier plegtig — heb ik bepaalde personen bedoeld, en niemand heb ik slechts in het minst willen krenken. Ik heb voor al de hoogleeraren van ons land ACHTING, voor sommige BEWONDERING en KINDERLIJKEN EERBIED, en aan de professoren van Amsterdams Athenaeum, voor zooverre zij mijne leermeesters waren, ben ik bovendien door een dubbelen pligt der DANKBAARHEID verknocht: vooreerst, voor de mededeeling hunner wetenschap; ten tweede voor de gunst, die, uithoofde mijner persoonlijke omstandigheden, kosteloos te hebben genoten, en, wel verre mij daarvoor te schamen, beroem ik er mij op, hun daarvoor hier nogmaals openlijk mijnen dank te brengen.

Maar de dankbaarheid des leerlings mag niet der waarheidsliefde van den geneesheer te kort doen, en, evenzeer als ik *valsche schaamte* verafschuw, werp ik verre van mij *valsche vrees.*

Voor mij is de *hoogleeraar* de op practisch of theoretisch geneeskundig gebied *bekwame geneesheer*, de *wetenschappelijke medicinae doctor*, die geroepen is om der jeugd zijne wetenschap mede te deelen. Als zoodanig hebben hoogleeraar en geneesheer een *gelijk radikaal* en is beider wetenschap van het zelfde gehalte. Als zoodanig staan beide, waar zij ijverig streven naar waarheid door wetenschappelijke ontwikkeling, *voor de maatschappij volkomen gelijk*, en, waar vorming en doel gelijk zijn, waar zelfs een gelijke ontwikkelingstrap in het bereiken van dat doel mogelijk is, daar is geen verschil in wezen.

Als zoodanig verwerp ik evenzeer het maatschappelijk vooroordeel, dat den hoogleeraar als een halfgod aan den bekwamen geneesheer als mensch tegenoverstelt, als dat ik de onwaardige kunstjes van die jeugdige ambtgenooten ver-

acht, die langs de sporten der professorale gunst zich spoedig eene »lieve practijk" willen verwerven.

Als zoodanig eisch ik eindelijk van den hoogleeraar, dat hij, behalve bekwaam geneesheer, niet minder *goed leeraar* zij, en, wie dit laatste radikaal niet in hooge mate bezit, is in mijn oog, behoudens allen eerbied, geen geschikt professor.

Wie lust zou hebben, na al het gezegde, die aanmerking op mij te maken, die ik in de vierde plaats noemde, dien zou ik kunnen antwoorden, dat zijn oordeel mij volkomen onverschillig is. Ik heb, hoe jong ook, reeds genoeg kennis van het leven, om niet te weten, dat er in de zamenleving eene kaste van menschen bestaat, die zuivere bedoelingen (ze naar den maatstaf van hun eigen hart beoordeelende) altijd aan onzuivere beweegredenen toeschrijven. Die koele egoïsten kunnen nooit een onbaatzuchtig handelen en een warm gemoed begrijpen; dat zou eene *contradictio in terminis* zijn. Maar niet minder is het mij bewust, dat er ook nog eene andere soort van menschen is, die alles toejuichen, wat door hen wordt gedaan en gesproken, wier *bekende* talenten, wier *gevestigde* roep, wier *onbetwiste* rang of vermogen hen een grooten invloed geven op die maatschappij, die zich zoo gemakkelijk door elk geusurpeerd of gewettigd overwigt bij den neus laat leiden.

Die menschen, die *parasieten van den invloed*, wachten eerst, of uwe zon aan het opkomen of aan het ondergaan is, en van den openlijken bijval of den publieken afkeer hangt slechts hun luid handgeklap of hun snerpend fluiten af.

Ik verzoek van beide soorten van lieden noch de gunst, noch de recommandatie.

En gij, mijne vrienden, hetzij gij mij bekend of onbekend zijt, die dit boek met vrees de wereld ziet inkomen, omdat het mijne tijdelijke belangen, door den kwaden wil van dezen of genen gekwetsten of geërgerden persoon reeds in de geboorte zou kunnen verstikken, ik dank u voor uwe goedheid, maar weest overtuigd, dat uwe vrees ongegrond is.

Vooreerst heeft de staat mannen noodig, die niet alleen de waarheid, al is zij ook onaangenaam voor het gehoor, durven denken en voor zich betrachten, maar ook durven uitspreken en voor anderen toegankelijk maken. Ik weet wel, dat zij het in den regel minder ver brengen dan die eigen-

aardige en zeer verspreide soort van lieden, die wij onder het botanisch geslacht der *Heliotropen* of *Zonne-wenden* zouden kunnen rangschikken, omdat zij zich tot allerlei *zon*-menschen *wenden*, met de vraag: »Wat belieft u, en wat belieft u?" terwijl zij, onder betuiging dat uwe meening volkomen de hunne is, eigenlijk nooit anders doen en denken dan hetgeen sluit op de vraag »Wat belief ik?" Maar het positive nut, dat dezulken aanbrengen, staat verreweg achter bij dat der eersten, en deze vindt men helaas slechts het meest onder jeugdige mannen. Waarom? Omdat men in den regel niet vraagt: Wat is voor de *maatschappij* nuttig, maar: Wat is voor *mij* nuttig? en dus zij, die bij het beklimmen van den berg des levens, het zoover gebragt hebben, dat zij kunnen zeggen: »Hier zit ik nu eens regt op mijn gemak," stokken, gidsen en alle *hulpmateriaal* met minachting wegwerpen, *en er voor bedanken om verder te klimmen*, *uit vrees van te* VALLEN.

Ik herhaal het: ik heb bij het schrijven van dit werk slechts één ding voor oogen gehad: misbruiken, vooroordeelen en onkunde te geeselen met mijne scherpste roeden, en het goede en het ware, *zoo als het mij voorkwam*, er voor in de plaats te stellen. Is mij dit hier of daar geheel of gedeeltelijk mislukt, ik geef gaarne mijne gedachten voor betere, ja, beschouw de mijne slechts als eene uitlokking van die betere; maar dat doel beter te hebben *gemeend* — neen, dat geef ik niemand toe. Mogt deze poging mij in de oogen der maatschappij ten goede komen, het is alles wat ik begeer; maar grooter nog zou mijne belooning zijn, indien de geneeskundige stand zelf in deze regels eene nieuwe aansporing mogt vinden om *waarachtige*, *eerlijke* en *bekwame* artsen te zijn.

Mogt het tegendeel waar zijn, en ik, van welke zijde ook, tegenkanting of vijandschap ondervinden, dan is mijne hoop gevestigd op dien *waren* moed, dien ik in den aanvang schilderde, en die zijne eenige belooning vindt in het besef van PLIGTMATIG TE HEBBEN GEHANDELD.

Habent sua fata libelli! — moge aan het mijne een gunstig lot zijn beschoren, en het eenigermate hebben bijgedragen tot het heil van mijn dierbaar vaderland!

JE MAINTIENDRAI